DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

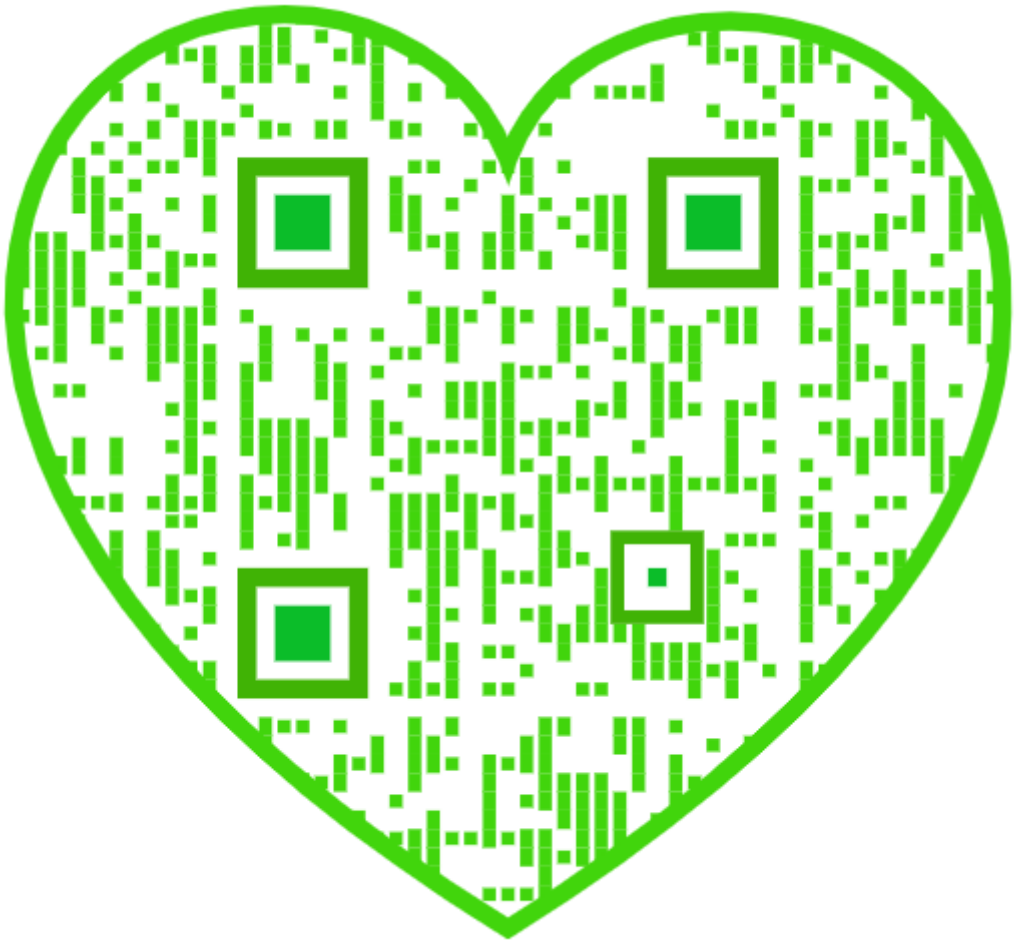

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-EN-TWINTIGSTE DEEL.

1901.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit.

(Onze Wachter.)

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. I Mach. XV, 34.

(De Katholiek.)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.

MELIS STOKE.

J. W. VAN LEEUWEN
LEIDEN (Hoogewoerd 89)

* CIↃDCDI *

WED. J. R. VAN ROSSUM
UTRECHT

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-TWINTIGSTE DEEL.

(N.B. In deze inhoudsopgave zijn de dichtstukken met een * gemerkt.)

Bladz.

Ludwig Windthorst. (Vervolg en slot van Dl. CXVIII. bl. 477 vv.). 1

P. fr. E. J. JANSEN, O. Pr.

De H. Kruisweg.

I. 27

II. 145

J. C. VAN DER LOOS.

P. C. Hooft.

I—III. 39

IV. 81

P. fr. TH. VAN HOOGSTRATEN.

***Lente. — Levensopvatting** 60

H. J. M. DONDERS.

Waarheen en hoe? 102

J. M. L. KEULLER.

Eduard Drumont 113

L. B. M. LAMMERS.

Eigendom en natuurrecht.

I. 158

II. 233

J. D. J. AENGENENT.

Bladz.

Over bouwkunst.
I. 174
II. 256
JAN KALF.

Prof. Hector Treub als strafwetgever. 186
Dr. TH. M. VLAMING.

***Assumptio** 210
J. v. W.

***Venite ad me omnes** 212
A. SMULDERS.

Onze jongeren 244
P. M. BOTS.

Joannes de »Presbyter" in Harnack's theorie.
I. De »presbyters" bij Irenaeus 267
II. Joannes de »presbyter" bij Papias. 301
p. B. D. VAN BREDA.

***Vroege kerkgangers.** 280
SIMON BOERS.

Keizerin en dichter. 329
L. B. M. LAMMERS.

Critiek naar den eisch des tijds 339
A. M. C. VAN COOTH.

***Licht!** 356
H. J. M. DONDERS.

***Op het gouden priesterfeest van een blinde.** 357

De Nederlandsche overheersching in Spanje (1517—1520). 365
Dr. A. HABETS,
Leeraar aan het Kon. Ath. en
Archivaris v. Hasselt.

Bladz.

Telegraphie zonder draad 391
E. H. RIJKENBERG.

Moderne poëtiek. (Vervolg en slot van Dl. CXVIII, bl. 249 vv.) 409
A. M. J. I. BINNEWIERTZ.

***Hoe ik U liefheb, Heer?** 424
A. J. M. DONDERS.

Nieuwe uitgaven:

J. K. HUYSMANS, *Sainte Lydwine de Schiedam* 62
F. J. POELHEKKE.

S. SCHIFFINI, *Tractatus de gratia divina* 69
J. L. JANSEN, Cgr. SS. Red.

H. LESÊTRE, *Notre Seigneur Jésus Christ dans son Saint Evangile* 77
L. M. VAN PINXTEREN.

Biblische Studiën: Dr. CASPAR JULIUS, *Die Griechischen Danielzusätze und ihre kanonische Geltung* 213
J. M. L. K.

M. J. L. MONSABRÉ, *Avant — pendant — après la prédication* 214
J. M. L. K.

M. J. GARDAIR, *Les vertus naturelles*. 215
J. M. L. KEULLER.

Het Jaarboekje van Alberdingk Thijm 218
J. H. A. T.

HENRYK SIENKIEWICZ, *Quo vadis?* 224
A. M. C. VAN COOTH.

Expositio praedictionum Danielis. Auctore F. J. P. G. VAN ETTEN, *Proc. Gen. Ord. Er. S. Aug.* 281
D. A. W. H. SLOET.

Bladz.

Principes d'anthropologie générale, par l'abbé N. BOULAY 284
J. M. L. KEULLER.

Etude sur la vie et les travaux de Nicolas Clénard, par V. CHAUVIN et A. ROERSCH 288
W. JASPAR.

BOURGEOIS, *L'Ordre surnaturel* 292
J. M. L. K.

Een paar aanmerkingen bij Huysman's *S. Lydwine* 294
V. A. SPRENGERS.

Dr. P. MANNENS, *Theologiae dogmaticae institutiones*: I. *Theologia fundamentalis*. 359
G. v. N.

ANGELO DE SANTI, *Les Litanies de la Sainte Vierge* (traduction A. Boudinhon) 362
Dr. L. J. SICKING.

REGICOLA, *Koningin Wilhelmina. Schetsen uit haar leven* 363
J. C. v. d. LOOS.

G. van NOORT, *Tractatus de vera religione*. 425
p. J. V. de GROOT, O. P.

Dr. J. ROYER, *Die Eschatalogie des Buches Job* 430
J. M. L. K.

D. M. de CAIGNY, *De gemino probabilismo licito* 431
J. M. L. KEULLER.

Dr. CH. CAEYMAEX, *Katholieke kanselredenaars der Nederlanden* 437
M. J. A. L. en A. M. C. v. C.

P. NILKES, *Te wapen tegen het moderne ongeloof*, bewerkt door TH. C. A. STAM 442
A. M. C. van COOTH.

Bladz.

H. CASEY, *Bijbel en bijbelverklaarder*, bewerkt door H. ERMANN 448
F. J. H. EVERS.

Dr. S. REINSTADLER, *Elementa philosophiae scolasticae*. 454
Dr. v. T.

Dr. G. J. LIESKER, *Die Staatswissenschaftlichen Anschauungen Dirck Graswinkel's*. 457
J. D. J. AENGENENT.

B. D. VAN BREDA, *Catena aurea*. 458
Dr. G. BROM.

Dr. FR. FRANK, *De ritueele moord*. 463
Dr. J. SCHRIJNEN.

L. VAN MIERT, *Bloemlezing uit Ovidius' »Metamorphoses" en »Tristia"* 468
Dr. L. J. S.

DRUKFOUTEN.

Op bl. 253, reg. 9 v. boven staat: *Wit Englenpluimen wuivend,* lees: *Uit Englenpluimen stuivend;* en reg. 11 v. boven staat: *paradijzes galmen* in plaats van: *pradijzes palmen.*

LUDWIG WINDTHORST.

(Vervolg en slot van Dl. CXVIII, bl. 474 vv.)

II. ZIJN POLITIEK LEVEN *(Vervolg)*.

Aan de spits van het Centrum streed Windthorst voor de rechten van de Kerk, van het vaderland, van het volk.

Voor de rechten van de Kerk. De kultuurkamp en zijn Meiwetten wilden de Katholieke Kerk vernederen tot de willooze slavin van den almachtigen Pruisischen staat. Met weergalooze scherpzinnigheid, met een overvloed van historische en rechtskundige bewijzen, met een taai, onverstoorbaar geduld, met een zeggingskracht, uit de innigste overtuiging geboren, toonde hij zonneklaar de rechten der Katholieke Kerk in Pruisen en Duitschland aan : dat zij minstens evenveel recht van bestaan, ontwikkeling en handelen had als de andere gezindten; dat hare rechten volstrekt niet in strijd waren met een vreedzaam samenleven en samenwerken met den Staat; dat de Kerk de goede verstandhouding tusschen hen beiden niet verbroken had, ook niet verbreken wilde; dat men haar dus de vrijheid moest weder geven, welke zij vóor 1871 bezeten had.

»De Katholieke Kerk bestaat — zoo verklaarde Windthorst — gelijk zij is, in den Pruisischen staat krachtens verdragen, die op het volken- en staatsrecht steunen. Wij zijn derhalve niet hier om onze rechten af te bedelen, maar om ze op te eischen. Ook deze rechten zijn door de vorsten van dit land bezegeld, en ik wil eens zien, wie koningswoorden durft verdraaien of hieraan durft tornen.... De Staat is er niet om het recht te maken, hij is niet almachtig, maar om de rechten

zijner onderdanen te beschermen. Tot deze rechten behoort ook het recht van ieder individu om naar zijn geloof te leven; dit is de geloofs- en gewetensvrijheid. . . ."

Hij streed voor de rechten van het vaderland. »Wij zijn de vrienden van het Duitsche vaderland gelijk gij, en wij willen als zoodanig leven en sterven, maar ook als vrienden van den Paus en van Rome" (18 Dec. 1877). Hij wilde den waren grondslag van iederen christelijken staat: godsdienst, recht, grondwet. Hij eischte de rechten der Kerk, maar ook die van het volk. Hij verlangde niets vuriger dan eendrachtige samenwerking voor het gemeenschappelijk godsdienstig en tijdelijk welzijn. »Ik zal vasthouden aan het monarchisch-christelijk beginsel in den Staat (8 Febr. 1872). . . . Ik zal gestadig en zonder afwijken getuigenis afleggen voor het recht (5 Febr. 1885). . . . Ik heb niets dan een vaste rechtsovertuiging, een vasten rechtsgrond, van waar ik de zaken beschouw en van waar uit alleen ik dezelve behandel (11 Maart 1890). . . . Wij hebben een protestantschen keizer en wij buigen ons voor hem met eerbied . . . maar wij hopen en hebben de overtuiging, dat dit kéizerschap geheel en al de »pariteit" uitoefenen en eerbiedigen zal (19 Dec. 1882). . . . Noch ik, noch iemand van mijn politieke vrienden zullen ooit een stem uitbrengen, die de rechten der kroon zou kunnen aanranden. . . . Ik zal tot in mijn graf aan het oude koningshuis trouw blijven, geheel en al, maar ik weet, wat ik als [Pruisisch] onderdaan verplicht ben (22 Juni 1890). . . . Ik kan een ijverig aanhanger van den Staat en van het vaderland zijn en toch mij zelven in geweten genoodzaakt gevoelen vele maatregelen te bestrijden. . . . Wie hier in dit huis [rijksdag] komt, van hem verwacht ik, dat hij geheel en al aan zijn vaderland toebehoort, en wie dat niet wil, moet buiten blijven. . . . Mijne vrienden en ik hebben al den tijd, dat wij hier zijn, ons ten doel gesteld om de regeering te ondersteunen, waar zij gelijk heeft, en haar te bestrijden, en met energie te bestrijden, waar zij ongelijk heeft".

Windthorst streed voor de rechten van het volk, zoowel voor zijn geestelijk als zijn stoffelijk welzijn.

»Een man van het volk en een vriend van het volk verdient wel degene genoemd te worden, die, uit het volk voortgesproten, onder en met het volk levend en strevend, altijd voor het welzijn en het bestwil van het volk werkte en daardoor, evenals door zijn populaire persoonlijkheid, het onbegrensde vertrouwen en de hartelijkste liefde van het volk genoot. Daarmede is onze Windthorst geteekend. Hij was zulk een man, vriend en lieveling van het volk, zoo zelfs, dat men op het einde van zijn leven wel met eenig recht zeggen mocht, dat hij de meest populaire persoon van zijn tijd in het Duitsche vaderland geweest is. Een echte Duitsche man, een spruit uit den ouden Westfaalsch-Hannoveraanschen stam, zoon van burgerlijke, doch aanzienlijke ouders, opgevoed in de gewone school van het dorp en later op het openbaar gymnasium, verhief hij zich wel is waar door zijn talenten en zijn vlijt ver boven den kring van het eenvoudig land- en burgervolk; doch Windthorst dacht ook als lid van het parlement, als minister en wederom als kamerlid slechts aan het welzijn van het volk; hij trachtte hun denkbeelden en gevoelens te begrijpen, en te leeren kennen wat het volk noodig had. Wanneer tijd en gezondheid het hem veroorloofden, mengde hij zich onder het volk, maakte reizen naar vergaderingen en nam inzonderheid levendig deel aan de Katholieken-dagen in Duitschland. Hij onderhield een zeer druk mondelingsch en schriftelijk verkeer met mannen van iederen stand en ontwikkeling en nam den polsslag van het volk nauwkeurig op, om later zijn waarnemingen in het parlement bij de werkzaamheden voor de wetgeving tot welzijn van het volk te gebruiken" (Schlesinger, *L. Windthorst*, S. 192—193).

Windthorst streed voor het geestelijk welzijn van het volk, voor zijn godsdienst, voor de christelijke school, voor de goede zeden. De godsdienst, en bepaald de katholieke godsdienst, is de eenige hechte grondslag van iederen staat. Geen vorst kan regeeren, geen onderdaan gehoorzamen, geen burger met zijn medeburger samenwerken zonder godsdienst. In iedere rede komt de Kleine Excellentie hierop terug.

Zonder den godsdienst, zonder de Katholieke Kerk kan het sociale vraagstuk niet opgelost, de sociaal-democratie niet uitgeroeid worden. »De booze leeringen der sociaal-democraten kunnen alleen op kerkelijken bodem overwonnen worden . . . Alleen de leer van het kruis, de leer van de naastenliefde, de leer van de gehoorzaamheid, de erkenning van het gezag zal ons kunnen redden (9 Febr. 1877). Noch de Staat met zijn leger, noch de Staat met zijn neutrale school, noch de Staat met zijn uitzonderingswetten is tegen de sociaal-democratie en het anarchisme opgewassen. Zoolang men den godsdienst en zijn bedienaren verbant, zal men de zaken niet beter maken."

Juist om den godsdienst en de goede zeden van het volk te behouden, daarom streed Windthorst tot den jongsten ademtocht voor de confessioneele, voor de christelijke scholen, tegen het neutrale staatsonderwijs.

Het laatste offer van zijn leven was de bestrijding van de wet von Gossler (1890—1891). Hij telde reeds 80 jaren, zijn gezondheid was verzwakt, maar de christen held ontzag geen vermoeinis.

»In de laatste maanden — zoo schrijft de vrij-conservatieve afgevaardigde Dr. Arendt in het *Deutsche Wochenblatt* — arbeidde ik met Windthorst in de commissie voor de wet op de volksschool. De eerste lezing der wet vorderde 29 zittingen, die meestal (en wel laat in den avond) 3 tot 5 uren duurden. Windthorst was geregeld van het begin tot het einde tegenwoordig, steeds met gespannen aandacht. Dikwijls rustte zijn hoofd in zijn beide handen op tafel; men zou gemeend hebben, dat hij sliep, maar eensklaps vroeg hij om het woord en sprak helder en zeker, het debat beheerschend. Wanneer dan de tegenstanders de beraadslagingen wilden rekken, kon Windthorst boos en driftig worden. »Wij zijn toch ook menschen", zeide hij, en vertelde dan, hoe hij van 's morgens 9 uur af eerst in de fractie en dan in de Kamer zitting had gehad, hoe hij later naar den Rijksdag gevlogen was en nu, nauwelijks een uur daarna, weer hier bij de commissie tegenwoordig was, die dikwijls eerst na half elf gesloten werd en meestal drie avonden van de week in beslag nam.

Niet alleen voor het geestelijk, maar ook voor het stoffelijk welzijn van het volk heeft de Kleine Excellentie zijn beste krachten veil gehad en wel voor alle standen, geen enkelen stand uitgezonderd.

Voor de vrijheden en rechten van den geestelijken stand heeft hij met goed gevolg gestreden. Vrijstelling van den militairen dienstplicht, gelijkheid der katholieke geestelijken met de protestantsche bedienaren ten opzichte van het traktement, machtigen invloed der geestelijkheid op de school heeft hij er doorgehaald.

Den katholieken adel dankte hij voor de leiding van het volk, voor het schitterend voorbeeld van levendig geloof, door hen gegeven.

Den koopmans- en boerenstand droeg hij een hart vol oprechte liefde toe. Hij stelde hoogen prijs op het eerevoorzitterschap van den algemeenen bond van handels-vereenigingen. De belangen van nijverheid en landbouw trachtte hij met elkander in harmonie te brengen Het protectiestelsel vond in hem een ijverigen verdediger.

Onvermoeid was hij in de weer om, waar hij slechts kon, het lot van den arbeider, van den handwerksman, van den ambtenaar en van den onderwijzer te verbeteren, om de moeilijke vraagstukken van loon en pensioen tot een verstandige en bevredigende oplossing te brengen.

Naar zijne opvatting hing de stoffelijke vooruitgang van het volk goeddeels af van een wijze regeling der staatsfinantiën. Daarom drong hij voortdurend aan op spaarzaamheid en verzette zich uit alle macht tegen onnoodige uitgaven, vooral op militair gebied.

De vrijheid is een der hoogste goederen van het volk. Windthorst trad voor haar in de bres met onbezweken ijver: voor de vrijheid en de privilegies, die de grondwet en de andere wetten aan het volk toestonden, voor godsdienst- en gewetensvrijheid van Katholieken, Protestanten en Joden; voor vrijheid bij verkiezingen en volksvertegenwoordiging (hij was voor algemeen kiesrecht en geheime stemming); voor vrijheid van kunsten, wetenschappen en onderwijs; hij haatte alle uitzonderingswetten, vooral de socialistenwet.

Zoo heeft Windthorst dan gestreden voor de rechten van de Kerk, van het vaderland, van het volk. Wat hij als onrecht en verderf voor Kerk en Staat erkende, heeft hij steeds veroordeeld, maar de persoon van den tegenstander was hem altijd heilig en onschendbaar.

III. Windthorst in het parlement.

»Als wij ooit nog eens een eeretempel voor onze groote parlementsleden zouden krijgen — zoo schreef het *Berliner Tageblatt* — dan zou men aan Ludwig Windthorst een der aanzienlijkste plaatsen in die historische herinneringsstede niet mogen onthouden".

Hoe ver streefde hij ook in het parlement vriend en vijand voorbij, hoe overstraalde hij zelfs den ijzeren kanselier. Dien lof moet hem zelfs de liberale *Kölnische Zeitung* geven.

»Welk een tegenstelling — schrijft zij — biedt de verschijning van deze beide mannen, die zoo menigmaal in hun vurigen redetwist den scherpen degen met elkander gekruist hebben. Hier aan de bondsraadstafel de statige, zware gestalte van vorst Bismarck in de eng sluitende kurassiers-uniform met zijn doorgaans zachte stem, niet zelden tegen de inspanning van lichamelijk lijden strijdend, met de groote voorzichtigheid in het gebruik der afzonderlijke redewendingen, met veelal haperende spraak, met de flikkerende vuuroogen en den ver zienden geest, die vóór alles naar één doel streeft: de eenheid, de bevestiging, de grootheid en de macht van het Duitsche rijk — hij, de groote staatsman; tegenover hem de kleine, onaanzienlijke persoon van den Centrumsleider in den langen, open, zwartlakenschen rok, nog geen vijf voet lang, de oogen door een donkere bril overschaduwd, met zachte stem beginnend, dan steeds met meer nadruk en verheffing, met de vloeiende taal, de geestige slagvaardigheid en de sophistische dialektiek, die niet vreest de meest gewaagde overdrijvingen, de kunstigste pathos te gebruiken, die heden een Neroniaansche, Diolectiaansche kerkvervolging bejammert en morgen iedere katholieke vrouw

tot den verkiezingsstrijd aanhitst, opdat het rijk der Kerk op aarde weer verrijze; die ook met blijdschap iedere onderbreking opvangt en benuttigt om in het ergste geval ten minste de lachers op zijn zijde te hebben — hij, de geslepen advokaat."

Na de annexatie van Hannover deed men een bod om Windthorst voor den Pruisischen staatsdienst te winnen. Hij weigerde zeer vriendelijk, maar beslist. Daarentegen keurde hij het gedrag van sommige zijner landslui af, die zich mokkend uit het politieke leven terugtrokken en voortdurend tegen de nieuwe toestanden protesteerden. Hij vergeleek hen met iemand, die den spoorweg voor een uitvinding van den duivel houdt en telkens, wanneer er een trein voorbijstormt, luidkeels schreeuwt: »Ik protesteer". »Wat mij betreft — verklaarde de Kleine Excellentie — ik ga niet protesteerend op zij, maar ik stijg op de locomotief en tracht ze te sturen, waarheen ik wil".

Zoo kwam hij op de locomotief van den Staat, in het parlement, in het huis van afgevaardigden, in den rijksdag.

Tot bestuurder der machine was hij geschapen. De grondwet, den gang en de regeling van het parlement kende hij op zijn duimpje. In rechtszaken was hij doorkneed. Daarbij kwam zijn minzaamheid in den omgang met hoog en laag, met menschen van de meest uiteenloopende richting, zijn bewonderenswaardige vaardigheid om telkens de politieke en parlementarische positie helder in te zien en met weergalooze taktiek te benutten, zijne bereidwilligheid om ook het gevoelen van anderen ten volle te honoreeren en zijn zienswijze naar die zijner fractiegenooten te schikken. Zoo verschilde hij met hen nooit in de conclusie en stond hij nooit alleen. Twee weten er meer dan een en niemand heeft de wijsheid gepacht; dat had de Kleine Excellentie begrepen. Juist daardoor heeft hij den schijn van dwingelandij, heerschzucht, onverdraagzaamheid, eigenwijsheid en betweterij vermeden en de eenheid, de parlementarische macht en de solidariteit zijner partij bewezen en bewaard: »Hij trad als overwinnaar op en was niet zelden inwendig de overwonnene".

»Mallinckrodt was de woordvoerder van het Centrum, als

't op beginselen aankwam; niemand, zelfs Windthorst niet, verstond de kunst gelijk hij om de katholieke beginselen zoo helder, overtuigend en waardig van het begin af te ontwikkelen en ze als maatstaf te gebruiken voor alle vraagstukken, die ter beraadslaging werden voorgesteld. Maar de eigenlijke kunst van debatteeren, op de juiste plaats te spreken en niet te spreken, zijn zienswijze klaar en open te zeggen of slim te omsluieren, hier aanvallenderwijze op te treden, daar verstandig toe te geven, naar een doel rusteloos te streven of een pauze te houden, hier en daar iets toe te staan of niet toe te staan om een grooter goed te verkrijgen, heden op de vriendschappelijkste, vredelievendste wijze, morgen op den scherpsten toon des aanvallers te spreken, nu eens den tegenstander hoffelijkheden te zeggen, dan weer hem zacht te bespotten om hem spoedig met mokerslagen neer te werpen; de kunst om zich nooit voorbarig door een woord te binden, maar altijd in gevaarlijke posities een achterdeurtje om te ontglippen open te houden en de nog zeldzamer kunst om zich gezag en eerbied te verschaffen en van den anderen kant ook onder de tegenstanders zich geen vijanden te maken; een slag om de oplettendheid der toehoorders levendig te houden en hen voor zijn woord gunstig te stemmen, ook dan wanneer hij niet kon verwachten, dat hij ze tot zijn gevoelen overhalen zoude; de gaaf om nu eens op den toon van den bittersten ernst en het warmste gevoel, ja, van een geestdriftig pathos, dan weer op den gemakkelijken, bevalligen conversatietoon en op den toon van den vroolijksten humor te spreken, ieder woord van onderbreking slagvaardig te beantwoorden en voor zich ten nutte te maken, ten minste de lachers op zijn kant te trekken: kortom, de ontelbare groote en kleine talenten en kunstvaardigheden van den echten en waren parlementariër waren aan Windthorst eigen als aan geen enkelen van zijn collega's in het Duitsche en ook in het buitenlandsche parlement. Wanneer de geschiedenis later de groote staatsredenaars van alle volkeren opnoemen zal, zal zij den naam van Windthorst als een der meest schitterende niet mogen verzwijgen" (Schlesinger, l. c. S. 203).

Eugenius Zabel, juist geen boezemvriend van Windthorst, noemt hem in een Weener blad »een klassiek redenaar". »Daardoor — schrijft hij — mag men ongetwijfeld een man verstaan, dien de stroom der gedachten nooit begeeft en die er de helderste uitdrukking aan weet te geven. Deze omstandigheid maakt alles, wat Windthorst spreekt, tot een weltoebereide geestelijke spijs, die men gebruikt en verduwt, waarbij wij de vraag onbeantwoord kunnen laten, hoe zij dezen of genen smaakt. Maar de kleine heer heeft een groot voorrecht: hij spreekt zuiver Duitsch — niet in den zin van den tongval, want de klanken en lettergrepen hebben volstrekt de kleur van zijn Osnabrucksche afkomst — maar wel in den zin van een helderen en bevattelijken periodenbouw. Dit wekt des te meer onze verbazing, daar hij een rede nooit voorbereidt, maar zijn redeneering geheel afhankelijk van het oogenblik maakt. Een ander geheim van Windthorst' welsprekendheid schuilt hierin, dat hij nauwkeurig acht geeft op den toon, waarop zijn voorgangers hun betoogingen voor of tegen gehouden hebben en dat hij terstond een nieuw register opentrekt, wanneer hij van het vorige geen uitwerking meer verwacht. Hij gaat daarbij juist te werk als geoefende sprekers bij het uitbrengen van een toast doen. Is de vorige spreker geestig en vernuftig, dan zal hij zeker pathetisch inzetten; maar reflecteert hij op de beschouwing van een politicus, zooals Hanel, wien het gevoel als olie van de lippen vloeit, dan pleegt hij met een verrassende phrase, zoo mogelijk met een zet, de oplettendheid van het huis tot zich te trekken... Zijn humor is een goed Duitsch gewas: men kan dien als een verzachtende olie over de rauwe tegenstelling der zaken strijken; hij is even gevat als zijn logica vlijmend is".

Oog- en oorgetuigen beschrijven ons het optreden van de Kleine Excellentie aldus. Als men hem op zijn plaats zag zitten, de rechterhand in het vest, het hoofd gebogen, dan zou men gezegd hebben, dat hij aan de handelingen geen deel nam. Geheel ineengedoken zat hij daar tegenover den zetel van Bismarck, als een dwerg tegenover een reus. Slechts

hier en daar verried een trek in zijn gezicht of een treffende uitroep, dat hij bij de zaak was. Niets ontging hem dan ook. Zijn fabelachtig geheugen stelde hem in staat de behandeling van een onderwerp, die zes uren geduurd had, in al haar bijzonderheden te onthouden en dan bij het slot met al de sprekers als meester af te rekenen, schoon hij geen letter opgeteekend had. Hoe meer zijn oogen verzwakten, hoe meer zijn gehoor en geheugen versterkt werden.

De kleine, schier blinde Windthorst een zoo groot, scherpzinnig redenaar en politicus! Daar staat hij op, want de president heeft hem het woord gegeven. Een heldere, scherpe stem klinkt door de zaal. Wie hem zoekt, vindt hem bijna niet, want hij spreekt van zijn plaats af. Men zou zeggen, dat hij staande niet grooter is dan zij, die naast hem zitten. Maar op zijn klein lichaam steekt een machtig hoofd; zijn prachtig gewelfde schedel is ook het schoonste van den geheelen persoon; want voor het overige is zijn uiterlijk juist niet bekoorlijk. Van achter zijn dikke, ronde brilleglazen schitteren de kleine oogjes. Windthorst is zeker de beste redenaar, in zoover hij den vorm volkomen beheerscht en zijn toon aan de billijke eischen van een ontwikkeld publiek voldoet. Hij is de lieveling der stenographen en journalisten, want uit zijn zwak lichaam stroomt een waarlijk krachtige stem. Zij is niet schoon en kent slechts één harden, helderen klank; maar zij dringt door het geheele huis en beheerscht zegevierend het grootste rumoer. Men moet hem hooren en verstaan, of men wil of niet. Ieder woord afzonderlijk vloeit distinct van zijn lippen. Hij spreekt langzaam, legt den nadruk op iedere lettergreep, daar hij achter ieder woord een kleine pauze en aan het slot van iederen zin een grootere maakt. Daardoor bezweert hij ten slotte de grootste woeligheid van het huis. Er ontstaat door het gelijkmatig geklep van zijn redemolen een soort van verdooving. Men zou willen indommelen, maar moet toch altijd wakker en oplettend blijven; want het maakt voortdurend den indruk, alsof Windthorst ieder woord op de goudschaal legt en alsof er een verrassing dreigt. Juist! Plotseling slingert hij er een scherpen zet of een bijtende boos-

heid uit, zoodat het heele huis in den lach schiet of een verontwaardigd ho, hu! van de tegenstanders weerklinkt.

Zoodra Windthorst in de Kamers verscheen, werd er van alle zijden beslag op hem gelegd. Nu eens bewoog hij zich in den kring van zijn oude Hannoveraansche vrienden, dan had hij een appeltje met de deftige conservatieve heeren te schillen, dan sprak hem een minister of een hooggeplaatst militair aan, dan informeerde hij bij dezen of genen journalist zonder onderscheid van kleur naar de stemming zijner partij, wederlegde aanvallen, die men op hem gemaakt had, en gaf den hoofdredacteur der *Germania* den grondtoon voor de katholieke bladen aan. Tusschendoor ontving hij personen uit alle landen, die zich aan hem in den foyer lieten voorstellen, dikwijls alleen om de eer, dat zij met Windthorst gesproken hadden, om den met bezigheden overladen man hun groote en kleine belangen aan te bevelen, soms een dame, wie hij een aardigheid zeide, of den photograaf, voor wie hij tot iederen prijs moest poseeren. Terwijl hij door de vergaderzaal ging en nu eens dezen dan genen aansprak, monsterde hij zijn partijgenooten.

Hij kon niet lang blijven zitten. Dan kuierde hij weer door de verschillende partijen, ging nu eens bij de conservatieven, dan bij de sociaal-democraten buurten of verdween eensklaps om een onderhoud met een waardigheidsbekleeder af te maken. Niet zelden liet hij gedurende het debat een zijner fractiegenooten ontbieden om 't eene of andere punt ter zijde op de ledige stoelen te bespreken. Dan zat hij weder onbewegelijk, alsof hij sliep, op zijn plaats. En nu schreed hij langzaam en bedaard naar de trappen, die naar de presidentstafel geleiden. Roerend was het om te zien, hoe ieder zonder onderscheid van richting den ouden heer zijn arm bood om hem voorzichtig de trap op te brengen, wanneer hij het woord wilde vragen. Daar stond hij dan met de eene hand op den knop van de trapleuning, met de andere in den vestzak. Langzaam, druppelsgewijze, vloeiden de woorden van zijn lippen. Geroep ter rechter-, ter linkerzijde. Meestal kent Windthorst den roeper aan de stem. Hij rekent kort en

pittig met den onderbreker af en gaat wederom rustig door. Zoodra de Kleine Excellentie sprak, stroomden alle aanwezigen uit de couloirs en restauraties naar hem toe en verdrongen zich om den spreker.

Windthorst hield zijn tong stijf aan den teugel en juist dan het meest, wanneer hij haar den vrijen loop scheen te laten. Hoe goedmoedig gaf hij zich in het gesprek met kamerleden en journalisten uit eigen of vijandelijk kamp schijnbaar aan de openhartigste mededeelingen over. Maar op een zeker punt gekomen sloeg hij het vizier dicht tot groot vermaak of ontsteltenis zijner hoorderen. Hij was een meester in het beantwoorden van tusschenwerpsels; zijn tegenstanders deden hem door hun onderbrekingen groot genoegen; hij antwoordde telkens, slagvaardig, meestal onder groote hilariteit, maar zelfs de venijnigste boosheden wierp hij er zoo onschuldig uit, dat de geslagene moest meelachen.

Zijn humor was altijd pasklaar, sloeg steeds den juisten toon aan, droeg ook de couleur locale, fijn en grof, elegant en populair, ongedwongen, licht verstaanbaar, nooit plat, krachtig van uitwerking in den salon en in de studentenkroeg, in het parlement en op de werklieden-vergaderingen. Nooit vergat hij, dat de humor een spel, maar geen spijs moet zijn. Zelfs verzuimde hij niet bij studentenbijeenkomsten voor de jongelui een homilietje te houden, dat er erg onschuldig uitzag, maar dat zij toch in den zak konden steken. Ook kon hij aan tafel, wanneer men niet meer aan het eerste glas was en het spraakwater los kwam, zoo geestig uitpakken, dat zelfs de ernstigste mannen tranen moesten lachen.

Die goede humor kwam den ouden heer best te stade. Zonder de wonderbare vlugheid, waarmede hij in de drukkendste, neteligste omstandighedən tot dat geestesspel zijn toevlucht nam, had hij ze vaak niet dragen kunnen. Gewerkt heeft hij tot de uiterste grens van kracht en mogelijkheid. Toen voor jaren een zijner oudste vrienden er op zinspeelde, dat hij het politieke leven vaarwel zou zeggen, daar hij toch ook aan zijn arme ziel moest denken, was de Kleine Excellentie niet te spreken. Als een goed

paard, zou Bismarck zeggen, is hij dan ook in het gareel gestorven.

Was hij te Berlijn — en dat beliep gemiddeld een half jaar — dan kende hij schier geen rust. Een deel van den nacht — hij sliep maar weinig en lag, vooral tegen den morgen, uren lang wakker — besteedde hij om na te denken, den dag om te arbeiden. Verscheen hij om tien uur in het huis van afgevaardigden, dan had hij al heel wat achter den rug. Behalve sommige ochtendbezoeken moest de correspondentie reeds afgemaakt zijn, want voor den avond viel er niet meer aan een rustig oogenblik te denken. Bleef er tusschen de zitting in het huis van afgevaardigden en die van den rijksdag een pauze over, dan werd hij door besprekingen in den foyer ingenomen. Aan een sober ontbijt, — een glas wijn met brood — kon hij slechts een paar minuten besteden. Zelfs de rit door de Leipziger straat moest zijn rente opbrengen. Hij besprak dan in den fiacre met een collega een of ander punt en trok van het gehoorde in den rijksdag terstond profijt. Vreemde diensten wist hij meesterlijk te benutten en de geschiktste lieden daarvoor uit te kiezen.

Den steun zijner vrienden kon hij vooral niet missen, daar de zwakte zijner oogen hem allengskens het lezen belette. Daarom liet hij zich voorlezen, nog liever voordragen en verwerkte het gehoorde onmiddellijk. Alleen twee eigenschappen maakten hem dit mogelijk: zijn gezond verstand, dat instinctmatig uit alles het juiste uitpikte, en zijn stalen geheugen. Zoo werd hij de debater, dien de gansche wereld aangaapte, die over alles en nog wat sprak, en toch maar zelden buiten de roos schoot. Hij was niet, wat men een schitterend redenaar noemt. Uitwendige hulpmiddelen ontbraken hem bijna alle. Van gebaren was schier geen spraak. De stem knarste een weinig en werd op lateren leeftijd zwak. Voor het parlement voldeed zij nog, als de collega's — zij deden het bij hem schier altoos — hun conversatie staakten, maar niet voor de reusachtige volksvergaderingen. De middelen der schoolrhetorica bekoorden hem zeer weinig. Van donderen en bliksemen hield hij evenmin. Hij richtte zich

niet tot het gevoel, maar tot het verstand. Hij sprak doodnuchter, zonder oratorischen tingeltangel; het gevoel kreeg maar een bescheiden plaatsje. Toch werd hij nooit vervelend. Wel vond men in zijn parlementaire redevoeringen kale plekken, afgezien nog van sommige stereotype uitdrukkingen zooals de slotformule: »Dit is wat ik over dit punt op te merken heb", en sommige inleidingen, die best voor een gemeenplaats konden doorgaan. Voorbereid immers in den gewonen zin was hij nooit, aan schrijven viel nog minder te denken.

In den rijksdag bleef hij gewoonlijk omtrent vier uren, natuurlijk niet altijd in de vergaderzaal. Verscheen er een bekend stumper op het podium, dan trok de Kleine Excellentie er uit naar den foyer, waar hij nuttiger dingen kon verhandelen dan naar een vervelende speech te luisteren. Men zag hem in de drukste partijgroepeeringen; hij was pièce de milieu, maar ook pièce de resistance; alleen de sociaaldemocraten gingen hem uit den weg. Wie boven de middelmaat ging, kon staande slechts met gebogen hoofd tot hem spreken.

Omstreeks vijf uur ging Windthorst dineeren. De Kaiserhof was niet ver, zoodat hij zelden reed. Hem te geleiden was het ambt van den vrijheer von Franckenstein, na diens dood van Graaf Ballestrem. Aan zijn disch zochten hem zijn fractiegenooten in grooten getale. Daar werden de gebeurtenissen van den dag levendig besproken, anekdoten en uien getapt, zetten verkocht. Windthorst was het middelpunt, ontzag zich evenwel volstrekt niet om een dutje te doen, wanneer hij al te moede was.

Na den maaltijd begon de arbeid dikwijls opnieuw: zittingen en vergaderingen van allerlei aard, vaak tot diep in den nacht. Rusteloos was hij in de verschillende parlementscommissies werkzaam. Hij onderhandelde met ministers en staatsraden, met partijleiders en partijgenooten, met de vertegenwoordigers der pers van iedere richting, vooral met die der Centrumspers, welke hij zeer op prijs stelde en steeds met raad en daad ondersteunde.

Sedert jaren woonde hij te Berlijn in hetzelfde kwartier, in de oude Jakobstraat, twee trappen hoog, bij de weduwe Pilartz. Zijn eenig vertrek, waar hij sliep, woonde, de hoogste autoriteiten ontving, zag er juist niet brillant uit; een oude, half versleten leuningstoel was het prachtigste meubelstuk. Wat zijn persoonlijke behoeften betreft, was hij ook met weinig tevreden. Over zijn appetijt behoefde hij gewoonlijk niet te klagen, dronk gaarne een goed glas wijn of champagne bij feestelijke gelegenheden, maar kon zich ook met de hoogste soberheid vergenoegen (Dr. Cardauns).

Zijn vacantie bracht Windthorst te Hannover bij de zijnen door. Ieder jaar ging hij naar Ems tot herstel zijner keel. Hij inhaleerde, dronk »Kränchen" en woonde in de villa Flora. Meermalen ontmoette hij er keizer Wilhelm, die zijn groet steeds vriendelijk beantwoordde. Als partijleider maakte hij dikwijls groote reizen, niet alleen om zijn beginsel en zijn program in talrijke volksvergaderingen te ontvouwen, maar ook om door eigen diagnose de stemming van het volk in de verschillende distrikten op te nemen. Sedert 1880 bezocht hij geregeld de Katholiekendagen.

Beschouwen wij thans nog, na de politieke werkzaamheid van Windthorst, zijn persoonlijkheid en karakter.

IV. Windthorst's karakter, privaat leven en christelijk einde.

Men heeft, zooals dit gaat met populaire menschen, een krans van anekdoten en bon mots om het hoofd van de Kleine Excellentie gevlochten. Dagbladen, tijdschriften, biographieën hebben ze na zijn dood en gros et en detail geleverd. *Si non e vero, e ben trovato.* Ze zijn gelukkig nog al onschuldig en breken den grooten man niet af. Zoo'n heiligenschijntje heeft wel iets aantrekkelijks en kost niet veel.

Windthorst maakte geen aanspraak op schoonheid. Hij was klein van gestalte, daarentegen zijn hoofd ongeëvenredigd sterk ontwikkeld, zijn gelaatstrekken hard, zijn mond vrij breed, zijn schedel blinkend kaal, slechts door enkele wit-

grauwe haartjes bezet. Twee schrale bakkebaarden begrensden de beide zijden van zijn aanschijn. Zijn zwakke, kortzichtige oogen glinsterden achter den blauwen bril. Meestal lag er een glans van vriendelijkheid en opgeruimdheid over zijn wezen. In de conversatie en in het debat tintelden zijn anders zoo stroeve trekken van leven. Men moest hem guitig zien meesmuilen, gul, ja schaterend, hooren lachen, om allen twijfel over zijn goedhartige inborst weg te nemen. Daar stond het manneke, nauwelijks vijf voet lang in den langen, zwartlakenschen jas, om den hals de zwartzijden cravatte. Tot het weinige schoone, dat hij bezat, behoorden zijn zeer kleine sierlijke handen. Weinige maanden voor zijn dood viel hij van de trap en bekwam eenige lichte kwetsuren in het gezicht. Hij berichtte aan zijn vrouw: »Julchen, meine Schönheit hat nicht gelitten".

De schoonheid van Windthorst was dus meer inwendig, en wel, hij was een man van karakter, een man van beginselen, die ze helder kende, ze standvastig ondanks alle tegenkantingen doorzette, die er alles, ook het dierbaarste, voor opofferde.

»Anima praenobilis,
Non arundo mobilis,
Minis nunquam flexa".

»Wie Windthorst niet gekend heeft — schrijft de afgevaardigde Dr. Arendt — kan zich geen denkbeeld van de eigenaardige bekoorlijkheid van dezen genialen man vormen, schoon hij misschien parlementsreden van hem heeft gehoord. In het verdedigen van zijn zienswijze was hij scherp en ontzag desnoods niemand, maar in den persoonlijken omgang was hij bovenmate beminnelijk en opwekkend". In het openbaar ging hij zijn tegenstanders onbarmhartig te lijf en kon hen striemen, dat zij bont en blauw werden, maar terstond daarna verkeerde hij allervriendelijkst en gezellig met hen. Hij had tegenstanders in menigte, maar geen enkelen persoonlijken vijand.

Zijn scherpzinnigheid was spreekwoordelijk; hij doorschouwde al de treken zijner belagers. »Wie mij dupeeren wil, moet vroeg opstaan", mocht hij gerust zeggen.

»Deze Welf en Paap — zoo schrijft August Stein, een Joodsch journalist, in de *Frankfurter Zeitung* — was volstrekt geen dweeper, maar hij had, meer dan de meeste staatslieden, begrip, ook voor het gevoelen van andersdenkenden. Hij oordeelde ook over zijn tegenstanders rechtvaardig en zacht, nooit met harde woorden, en toonde, doch niet enkel in woorden, deelneming in de private omstandigheden en lotgevallen der personen, met wie hem zijn politieke werkzaamheid samenbracht".

Hij zei de waarheid, helder, fijn, geestig, zonder aanzien des persoons, zonder vrees voor zich zelven, maar ook zonder te stooten of te verbitteren.

Recht voor allen, stond op zijn banier, maar het eigenaardige hiervan was, dat hij gelijk recht voor al zijn medeburgers eischte, ook voor hen, die zijn geloof en zijn politieke overtuiging niet deelden. Op dien vasten bodem vorderde hij ook onvoorwaardelijk recht voor de Katholieken. Hij eerbiedigde iedere overtuiging, iederen godsdienst, was een verdraagzaam man in den goeden zin des woord. »Verdraagzaamheid — zeide hij op den Katholiekendag te Frankfort (14 Sept. 1882) — beteekent niet, dat men de tegenstellingen, welke er bestaan, uitwischt en uitvlakt; verdraagzaamheid beteekent, dat wij wederkeerig dulden, dat een ieder naar zijn overtuiging zalig wordt. Wij verlangen voor onze overtuiging achting, wij verlangen het recht overal ons ge voelen te zeggen; wij staan dit recht ook aan alle anderen toe".

Een man, een woord: aan de rechtlievendheid van Windthorst beantwoordde zijn eerlijkheid en vertrouwbaarheid. August Stein zegt van hem: »Hij was onvoorwaardelijk discreet en hield zelfs losse afspraken zoo stipt als een plechtige belofte. Het is gebeurd, dat ik als een soort van tusschenpersoon onderhandelingen tusschen Windthorst en andere politieke partijen gevoerd heb; nooit verlang ik in de lastige rol van eerlijken makelaar met een vertrouwbaarder,

helderder en beslister man te doen te hebben. Hij was voorzichtig in het toezeggen; wat hij evenwel beloofde, hield hij onvoorwaardelijk; had hij voor zich en zijn partij een verplichting op zich genomen, dan kon men er vast op vertrouwen".

Windthorst was een geloovig Katholiek; zijn kerkelijke verplichtingen heeft hij steeds stipt vervuld. Zijn moeder, van wie hij tot het laatst met kinderlijke liefde en eerbied sprak, en zijn gemalin hebben in die richting een krachtigen invloed op hem uitgeoefend. Een groot godgeleerde was hij niet, meende hij ook niet te zijn. »Mijn theologische kennis — zeide hij — heb ik uit Overberg's catechismus". Bij moeilijke theologische vraagstukken raadpleegde hij eerst de vakmannen zijner fractie.

Men heeft hem zijn houding tegenover het Vatikaansch Concilie tot verwijt gemaakt, doch ten onrechte. Hij was niet tegen de onfeilbaarheid, maar tegen de noodzakelijkheid en opportuniteit van de dogma-verklaring. Na de beslissing van het Concilie heeft hij de uitspraak ten volle geëerbiedigd.

Ook heeft men, vooral in de eerste jaren van den kultuurkamp, beweerd, dat hij een huichelaar was en de katholieke zaak alleen verdedigde om zijn politieke doeleinden te bereiken. Die aantijgingen van liberale zijde zijn te kinderachtig, te belachelijk om een vinger ter wederlegging te verroeren.

De Kleine Excellentie was in hooge mate onbaatzuchtig en handelde overal met een zuiveren meening zonder nevenbedoelingen. Tot bewijs.

»Wanneer de hemel mij mijn zonen had laten behouden — zeide hij — dan had ik mijn politieke rol niet kunnen voltooien; want ik ben niet rijk; gedurende de twintig jaren, dat ik als privaat-man ten strijd ben getrokken tegen de officieele machten, heb ik groote offers gebracht en nooit eenige hulp aangenomen. Reeds mijn briefport bedraagt een aanzienlijke som. Ik moet vele menschen spreken, zelfs reizen maken, en soms betaal ik ook de reis van anderen, met wie ik moet confereeren". Voor geheel zijn openbare werkzaam-

heid ontving hij geen penning. »Wie besef van zelfwaarde heeft — zoo merkte hij op — en onafhankelijk wil zijn, wil niets gegeven hebben."

Na den dood van Windthorst verhaalde Dr. Lieber in een groote feestvergadering het volgende.

»Op zekeren dag werd aan Windthorst door den voogd van een minderjarig katholiek vorst de hoofdleiding der vermogensadministratie van zijn pupil aangeboden. Een jaarlijksch inkomen van 100.000 Mark en de verzekering van zijn vrouw en kinderen na zijn dood werden hem toegezegd. Windthorst was door de fortuin alles behalve vertroeteld; hij had een schraal pensioentje als oud-Hannoveraansch minister; de rest moest hij als praktisch jurist met de pen verdienen. En wat deed hij? Hij stelde de zaak en ook zijn eigen finantieele positie aan twee verbannen Duitsche bisschoppen voor: »Houdt gij mij verplicht als Katholiek dit aanbod van de hand te wijzen, of meent gij, dat ik het met mijn geweten als Katholiek kan overeenbrengen het aan te nemen?" De beide Kerkvorsten antwoordden na onderling beraad: »Uw plicht als Katholiek is te blijven op den post, waarop gij staat". Windthorst schreef het aanbod af.

Van verschillende zijden had men voorgeslagen, dat het katholieke volk van Duitschland aan Windthorst, den kloekmoedigen strijder voor de vrijheid en de rechten der Kerk, een eeregeschenk zoude aanbieden. Een prachtige villa bij Hildesheim werd in het verschiet gesteld. Doch de Kleine Excellentie bedankte beleefd. »Wilt gij toch iets doen — zoo zeide hij — offert dan uw gaven voor den bouw eener tweede parochiekerk te Hannover". De Mariakerk in de Marschnerstrasse te Hannover kwam tot stand door vrijwillige giften, die voor en door Windthorst verzameld werden. Voor den penning der arme dienstmaagd niet minder dan voor het goud van den rijke had hij steeds vriendelijke woorden van dank.

Zoo geleefd, zoo gestorven. Wij hebben de politieke werkzaamheid en het karakter van Windthorst geschetst; zien wij nu, hoe hij met het zwaard in de ridderlijke vuist op het veld van eer is gestorven.

Hij had voorspeld: »De wolken trekken weg en de tijd zal komen, wanneer men zeggen zal: hij heeft toch gelijk gehad" (24 Januari 1885). Dat blijde morgenrood der zegepraal heeft hij nog beleefd.

»De zeldzame man — schreef de Munchener *Allgem. Zeitung* — is grooter geëindigd dan hij begonnen was, en dit kan men slechts van weinigen zeggen. Hij heeft om den bouw van het rijk menigen vasten ring gesmeed en is uit dit leven heengegaan, verzoend met den machtigsten staat, wiens wachters in hem voorheen den onverzoenlijksten vijand zagen, wien hij echter in den laatsten tijd met een parlementarische macht en een parlementarischen invloed diende, waarvoor de overledene geen erfgenamen achterlaat. De rijksdag verliest in hem een man van gematigdheid, wiens gezag zich over alle groepen van onze parlementarische linkerzijde uitstrekte, een politieke grootheid, wiens vaardigheid in het hanteeren van de parlementarische wapenen schier geen gelijke kent. Dat zijn gemis voortaan door zijn vroegere tegenstanders misschien nog smartelijker gevoeld zal worden, dan door de groepen, wier leiding in zijn hand berustte, is zeker de grootste eerekrans, die den voornaamste der Duitsche parlementariërs ten deel valt".

Men kent het gedenkwaardige tête-à-tête, hetwelk op den 12 Maart 1890 tusschen Windthorst en vorst Bismarck in het paleis van den rijkskanselier heeft plaats gevonden. Er is veel, ook veel tegenstrijdigs, over geschreven, inzonderheid na den dood van beiden. Het geldt vooral de vraag: Wie heeft dit onderhoud uitgelokt? Welken invloed heeft het op het ontslag van den rijkskanselier gehad?

Windthorst zelf — hij was buitengewoon diskreet en gesloten met zeven zegelen — heeft maar weinig daarover losgelaten. »Ik kom van het politieke sterfbed van een groot man", moet hij tot de afgevaardigde Dr. Porsch gezegd hebben.

Zeker is het, dat de Kleine Excellentie tot den val van Bismarck niet heeft medegewerkt, dat hij volstrekt niet het onderhoud met deze bedoeling uitgelokt heeft, dat hij zijn geweldigen tegenstander geen strikken gezet heeft, dat hij

zich over diens ondergang niet verheugde, maar integendeel treurde, omdat de man heenging, die den wil en de kracht bezat om de overblijfselen van den kultuurkamp uit den weg te ruimen; zeker is het, dat er tusschen beiden geen stipulaties gesloten zijn. Dit blijkt genoegzaam uit de bekentenissen van Bismarck zelven, uit die der intieme vrienden van Windthorst en uit de berichten van welingelichte dagbladen.

De 17e Januari 1891 was Windthorst's tachtigste verjaardag. De Centrumfractie vierde dien heugelijken dag op bijzondere wijze. Von Levetzow, de president van den rijksdag, begroette den feesteling met een welgemeenden gelukwensch en liet vooral de zeldzaamheid uitkomen, dat een afgevaardigde op zijn tachtigste geboortefeest aan de handelingen der Kamers levendig deel nam. Diep geroerd antwoordde Windthorst: »Mijnheer de president, mag ik met weinige woorden mijn hartelijken dank uitspreken? Dit is een onderscheiding, welke ik tot de hoogste reken, die mij in mijn leven ten deel gevallen zijn. Hartelijk dank".

Zijn laatste redevoeringen in het parlement hield de Kleine Excellentie in de maand van zijn overlijden: in het Pruisische huis van afgevaardigden op den 3en, in den rijksdag op den 7en Maart 1891. Tot nog toe had hij geen sporen van ziekte bespeurd; toch bekropen hem duistere voorgevoelens van zijn naderend einde.

»Ik zie de toekomst — zoo schreef hij aan den leeraar Mönch te Boppard — met zorg te gemoet. Ik gevoel mij voortdurend niet wel. De hoest, dien ik sedert Augustus niet kwijt ben geweest, is nu veel heviger teruggekeerd. Mijn gestel in het algemeen en mijn stemming zijn zoo slecht mogelijk. Ik werk niet meer met lust, maar uit plicht. De arbeid is zeer zwaar en de schoolstrijd hard en bitter .... Tegen het uitdrukkelijk bevel van den dokter ben ik naar de schoolcommissie gegaan. Of ik het zal kunnen volhouden, weet ik nog niet".

Hij hield het niet vol. Zichtbaar verminderde zijn krachten. Toch woonde hij nog met onvermoeiden ijver en toewijding de zittingen van rijks- en landdag, de vergaderingen zijner

fractie en die der commissie van von Gossler's schoolwet bij. Die wet had hij den dood gezworen. Hij heeft ook zijn doel om de algemeene beraadslaging tot na de ambtsaanvaarding van een nieuwen minister van eeredienst te verschuiven en daardoor de wet te doen duikelen, zegevierend bereikt. De commissie verdaagde de tweede lezing van het wetsvoorstel tot na Paschen (27 Febr. 1891). Bij het verlaten dezer zitting viel de Kleine Excellentie van de trap. Vriend von Gossler, een ware Samaritaan, verleende hem de eerste hulp. De eene dienst is de andere waard.

Spoedig was hij hersteld en scheen weer de oude, vroolijke grijsaard. Zijn vrouw moet destijds gezegd hebben: »Als de oude weer gekheid maakt, zal 't nog wel gaan".

Maar het ging niet meer. Hij zonk in en werd dommelig en sufferig. De ademhaling was belemmerd; een droge, pijnlijke hoest bleef hardnekkig aanhouden. Daarbij kwamen nieuwe vermoeinissen, nieuwe arbeid, nieuwe zorgen. Hij voelde zich moede en mat.

Den 10en Maart verscheen hij nog in het huis van afgevaardigden. Midden tusschen de conservatieven zittend, stemde hij onbewust tegen zijn eigen fractie in. Het was een veeg voorteeken.

Met moeite brachten zijn vrienden hem naar huis. Tegen 5 uur constateerden de geneesheeren een hevige longontsteking. De priester, dien Windthorst 's morgens reeds gevraagd had, diende hem de laatste troostmiddelen der H. Kerk toe; het was een pater Jesuïet. »Welnu Pater — zeide de zieke — ik hoop toch, dat de goede God barmhartig met mij zal zijn, ik heb hier immers zoo menigmaal voor zijn Kerk gevochten".

Te Berlijn en in het gansche land toonde men in alle kringen de innigste en oprechtste deelneming met den zieke. Keizer Wilhelm II stuurde nog tegen middernacht zijn vleugeladjudant von Hülsen om naar den toestand van den zieke te vragen. Den volgenden morgen reed hij zelf naar de bescheiden woning van Windthorst. De keizerin zond een prachtigen bloemruiker, Paus Leo XIII telegrafisch den ge-

vraagden zegen. De *Kölnische Zeitung* schreef: »Niet zonder diepe aandoening en ontroering zal het Duitsche volk juist in deze stonde, nu het Centrum zegevierend over de puinen van de schoolwet trekt, het bericht vernemen, dat de kleine, behendige en bewegelijke man, die zijn troepen tot menige zegepraal geleid heeft, en die het ultramontanisme met beleid tot zijn machtige positie heeft gebracht, door een zware, om zijn hoogen leeftijd bedenkelijke ziekte aangetast is .... Bij het ziekbed van Windthorst zwijgt de partijtwist, en ieder menschelijk hart gevoelt slechts deelneming met het lot van een man, die op den loop der gebeurtenissen in Duitschland een gewichtigen invloed uitgeoefend heeft".

Een bulletin van Vrijdag 13 Maart liet eenige beterschap vermoeden. Doch spoedig verergerde de toestand weer. In den nacht van Vrijdag op Zaterdag was de zieke voortdurend aan 't ijlen. Met luide stem hield hij parlementarische redevoeringen. Tegen den morgen keerde het bewustzijn terug. Aan zijn stervenssponde knielde zijn dochter Maria, wat den zieke veel troost verschafte. Schreiend bad zij haren vader om vergiffenis. Maar deze antwoordde bewogen: »Wij hebben elkander immers nooit beleedigd; tot heden leven wij allen nog. Groet Moeder van mij. Hoe gaat het met Moeder?" Tegen 8 uur bad een liefdezuster de gebeden den stervenden voor; Windthorst bad met luide stem mede. Bij de woorden: »In uwe handen beveel ik mijnen geest", steeg zijn ziel op naar het hemelsch vredehof. Het was Zaterdag 14 Maart 1891, 's morgens $8^1/_4$ uur.

Algemeen was de deelneming te Berlijn, in het gansche land, in de gansche wereld, bij vriend en vijand. Ontelbare telegrammen kwamen aan. De keizer reed persoonlijk naar het sterfhuis en liet een prachtigen krans brengen. Kardinaal Rampolla telegrafeerde: »Met diepe smart heeft ons de tijding van het afsterven van Windthorst, den wereldberoemden man, den onvermoeiden verdediger der rechten van de Kerk, vervuld. De Heilige Vader zendt vurige gebeden tot God omhoog voor de eeuwige rust van deze uitverkoren ziel". De presidenten der beide Kamers, wier uitnemendste lid Windthorst

bijna een menschenleven lang geweest was, evenals de Centrumsfractie wijdden warme, dankbare woorden aan zijn nagedachtenis. Door zijn scherpen geest, werkkracht, behendigheid en talenten had hij zich een zeer machtigen invloed op de Kamers verworven en wist dien ook te behouden. De wereld roemde hem als een staatsman en een parlementariër van den eersten rang. Wanneer hij het woord opnam, luisterde iedereen eerbiedig naar hem. Men hechtte immers het grootste gewicht aan zijn oordeel. In den omgang wist hij oud en jong aan zich te binden door zijn beminnelijkheid, zijn humor, zijn opgeruimdheid. Zijn leven is kostelijk geweest, vol arbeid en zorgen, van de jeugd af. Werkend is hij gestorven. Trouw en onoverwinbaar hield hij vast aan zijn overtuiging, zijn beginselen, het recht, zijn geloof, zijn Kerk. Het katholieke Duitschland verliest in hem een beproefden en vurigen vertegenwoordiger, een beminden en hooggeschatten leider, een geweldigen verdediger. Het Centrum treurt eenzaam en verlaten om zijn kroon, zijn trots, zijn vriend, die het meer dan 23 jaren telkens en telkens weer ter viktorie heeft geleid.

Gedurende den geheelen dag — zoo verhaalt de afgevaardigde Dr. Schüdler — was er een formeele bedevaart naar het sterfhuis. Nog eenmaal gaan ook wij na de zitting van den rijksdag, schoon schoorvoetend, daarheen; nog steeds schijnt het ons onbegrijpelijk, wat droeve werkelijkheid geworden is. Ja, het is de welbekende kamer. Bloemen rondom, zooals op den 17^{en} Januari. Ook Windthorst is er, ach, verstijfd en koud — slechts zijn ontzield omhulsel. Daar rust hij in de kist, in een witzijden kleed, geheel met bloemen bestrooid. De handen zijn gevouwen tot het gebed, het gelaat bleek, doorschijnend, zacht alsof de engel des vredes een kus op dit voorhoofd gedrukt heeft. Aan zijn hoofd staat het kruisbeeld, waarop het licht der waskaarsen valt, en daarnaast knielt de liefdezuster, in het gebed verzonken. En mannen komen en gaan, en zij staan stil en staren telkens weer op dit gelaat, mannen, die gestaan hebben in het gedonder van den veldslag, in den geweldigsten strijd des levens, en hun lippen beven, hun borst zet zich krampachtig

uit, tranen ontvloeien aan hun oogen, zij zinken neer op hun knieën bij de lijkbaar van Windthorst tot een stil en vurig gebed. De liefdezuster geeft den palmtak met wijwater . . . nog een langen blik, het moet zoo zijn . . . . het is de laatste maal, dat wij onzen grooten leider hier op aarde gezien hebben".

Op Zondag den 15en om 12 uur hielden de beide Centrumfracties een rouwzitting. Op de plaats van Windthorst lag de krans, dien zijn verbitterdste vijanden in zijn leven, de nationaal-liberalen, hem geofferd hadden. Graaf Ballestrem en vrijheer von Heereman, de beide voorzitters, herdachten hunnen vriend; de senior, Peter Reichensperger, sprak het roerende slotwoord. De slottoon van allen was: één en trouw te blijven aan het vaandel, waarmede Windthorst het Centrum was voorgegaan.

Op Dinsdag 17 Maart had in de Hedwigskerk te Berlijn de plechtige uitvaart plaats. Mgr. Kopp, Vorstbisschop van Breslau, deed de lijkdienst en hield ook de lijkrede. Hij herdacht den overledene als leider van het katholieke volk, als hoogstverdienstelijk burger van het vaderland, als trouwe zoon der Katholieke Kerk.

Hij sloot met deze treffende woorden: »Zoo heeft dan een der edelste zonen der Katholieke Kerk en een der grootste mannen van het vaderland zijn roemvol leven voltooid. Voor zich en zijn eigen eer heeft hij lang genoeg geleefd, maar niet voor ons, inzonderheid niet voor u, zijn vrienden in engeren kring. Uw droefheid bij het graf van den ontslapen leider betreft niet alleen het geleden verlies, maar ook de zorg voor de toekomst. In hem en met hem waart gij een vastaaneengesloten korps, een onverwinbare toren. Zal dit zonder hem zoo blijven? aldus vraagt men nu reeds. Ik stel mij voor, dat hij, de trouwe vriend en leider, op dit oogenblik in mijne plaats staat. Wat zou hij op deze vraag antwoorden? »Mijne dierbare vrienden, weest eensgezind en blijft onverbreekbaar met elkander verbonden. Uw bond is in stormachtige tijden gesticht; zal hij nu verbroken worden, nu de hemel zich boven u opgehelderd heeft? Bewaart de

eenheid, waarvoor wij zooveel gestreden, zooveel geleden, zooveel opgeofferd hebben; zij heeft het katholieke volk getroost, de wereld met bewondering vervuld, de tegenstanders verzoend. Uw eenheid zal in de toekomst een geruststelling voor het katholieke volk zijn, de schutsengel uwer sterkte, de borgtocht voor de gezonde oplossing der openbare aangelegenheden. Daarom bid en bezweer ik u: Blijft één!" O dierbare vrienden van den overledene, veroorlooft mij, dat ik in uwen naam en in den naam van de Duitsche Katholieken hem antwoord: Rust in vrede, trouwe, steeds waakzame leider! Wij zullen één blijven. Wij zullen de eenheid onder elkander bewaren als een kostbaar erfdeel, dat gij ons hebt nagelaten".

Het lijk werd naar Hannover overgevoerd en onder een roerende deelneming uit alle gewesten des lands in de door Windthorst gebouwde Mariakerk voor de communiebank begraven. De bisschop van Hildesheim wijdde hem den afscheidsgroet: »Geliefden in den Heer, zoo is dan het graf gesloten boven het stoffelijk hulsel van eenen man, die als strijder voor het welzijn van het vaderland, als trouwe zoon van onze Heilige Kerk, als de uitverkoren leider der Katholieken in dringenden nood, van alle toekomstige geslachten vereering en bewondering afdwingen zal. De geheiligde bodem van dit godshuis, voor welks bouw en versiering hij met voorbeeldige belangeloosheid en offervaardigheid jarenlang gearbeid heeft, is zijne laatste rustplaats hier op aarde geworden. Op deze heilige stede willen wij thans de gelofte vernieuwen, dat wij zullen vasthouden aan de verheven beginselen, waaraan dit werkzaam leven gewijd was: trouw aan het vaderland, den keizer en het rijk, trouw aan de Kerk, trouw aan de rots van Petrus, eenheid, onverbreekbare eenheid in den gemeenschappelijken en heiligen strijd. Maar voor hem, den onvergetelijke, dien God nu uit het leven heeft geroepen, willen wij vol liefde en dankbaarheid ons gebed opdragen".

P. fr. E. J. JANSEN, Ord. Praed.

DE H. KRUISWEG.

Het behoeft geen betoog, dat de eerste Christenen, om hun geloof in en hun liefde jegens den Zaligmaker, de heilige plaatsen te Jerusalem al vroegtijdig devotelijk hebben vereerd, en daartoe niet weinig door het levende voorbeeld der Apostelen en der gezegende Moeder-Maagd zijn opgewekt. Er is echter een langen tijd verloopen, eer uit die spontane vereering de godvruchtige oefening van den kruisweg met de 14 staties, zooals wij die kennen, ontstaan is. Eerst in de zestiende eeuw, zou men kunnen zeggen, was de algeheele ontwikkeling voltooid.

In de volgende bladzijden hopen we het verloop en de ontwikkeling dezer geschiedenis uit de beste bronnen [1]) aan

---

1) De voornaamste bronnen, bij de samenstelling van dit opstel geraadpleegd, zijn de volgende:

The Month a Catholic Magazine (July, August, September 1900): *Our popular devotions*; het *Kirchenlexicon*, art. KREUZWEG; F. F. Fabri, *Evagatorium in terræ sanctæ Arabiæ et Egypti peregrinationem*, Tom. I, passim; Michaud, *De geschiedenis der kruistochten*, blz. 17; Van Etten, *Het leven van Jesus Christus*, Dl. III, blz. 243—264; Gamurrini, *S. Silviæ Aquitaniæ peregrinatio ad loca Sancta*, p. 42 en passim; Cabrol, *Etude sur la Peregrinatio Silviæ*, p. 1—22, id. p. 174; id. p. 182; Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, i. v. CALVAIRE; *Revue biblique internationale* 1897, p. 450—458; *Civiltà*, 1895: *Il luoghi santi e la croce del Golgotha nel musaico di S. Prudenziana in Roma*, p. 722—725; *Der Katholik* 1895, S. 327—335; Dr. Keppler, *Die XIV Stationen des heiligen Kreuzwegs*, S. 13—17; S. 31—34; S. 23—28; S. 72; Andrichomius, *Jerusalem sicut Christi tempore floruit*, p. 154; id. p. 164, n. 118; id. 172, n. 207; De Bollandisten, 4 Febr. p. 449—57; Zanecchia, *La Palestine d'aujourd'hui* I, p. 349—359; Lucius Ferraris, *Prompta bibliotheca* i. v. STATIO; Kraus, *Real-encyclopaedie der christlichen Alterthümer*, i. v. STATIO; Zuallardo, *Il devotissimo viaggio di Gierusalemme*, p. 317—351; Pearson, *Die Fronica*, S. 1—22.

Bij deze vermelding moet ik mijn openlijken dank voegen aan Prof. G. v.

te geven, en doen het om een tweeledig doel. Eerstens wijl het belangrijk mag heeten voor ons, katholieken, uit velerlei uitingen van godsvrucht jegens 's Heeren lijden een zoo schoon geheel te zien geboren worden, een geheel, waarvan de groei eerst thans begrepen, en laat ons zeggen, bewonderd worden kan; en tweedens, om straks, als ongeloovigen het wagen zullen hun pijlen te richten op deze lieve volksdevotie, voorshands, met deze zwakke proeve, te weten wat te antwoorden.

* * *

Volgens Hiëronymus was het van 's Heeren hemelvaart af een aanhoudende pelgrimstocht naar Jerusalem, en Eusebius zegt, dat Christenen uit alle oorden der wereld zich naar de heilige stad begaven. De bedevaartganger van Bordeaux bezocht, kort na keizerin Helena, de heilige plaatsen en bezichtigde de kerk, die, op bevel van Constantijn, door den H. Macarius op 's Heeren begraafplaats in aanbouw was. Van de H. Paula, de leerlinge van den H. Hiëronymus, weten we, dat ze deze kerk onder een vloed van tranen is binnengegaan en den steen des engels gekust heeft. Zelfs toen Golgotha door Keizer Adrianus ontheiligd was; toen het bezoeken der gewijde plaatsen schrikkelijk bemoeilijkt werd; toen Europa's aandacht gespannen was op het verloop der kruistochten — gingen staag in breede stroomen pelgrims op naar Jerusalem, zoodat, wie zich de moeite wilde getroosten alle de pelgrimsboeken, die handelen over Jerusalem en hare heilige plaatsen, bijeen te zamelen, een respectable bibliotheek scheppen zoude.

Niet lang geleden is er een handschrift gevonden, dat op zeer treffende wijze, wat we van vroegere pelgrims al wisten, opnieuw is komen bevestigen. Het is een pelgrimsreize, die Sinte Silvia gehouden heeft, waarschijnlijk in de jaren 385—388.

Noort, bibliothecaris te Warmond, Rector J. M. J. v. Rooy, oud-bibliothecaris te Hageveld en den Weled. heer Dr. S. G. de Vries, bibliothecaris te Leiden, voor de welwillendheid, waarmede zij de verschillende werken mij hebben toegezonden.

Uit den grooten stoet van geestelijken, die haar op reis vergezellen; uit de buitengemeene eerbewijzingen, waarmede zij overal ontvangen wordt; uit het geleide van soldaten, dat haar van staatswege ter beveiliging op haar tocht door de woestijn gegeven wordt; uit dat alles en nog veel meer wordt opgemaakt, dat zij een vrouwe was van hoogen adeldom. Waarschijnlijk, zegt men, was zij abdis. Deze Silvia dan maakte uit haar vaderland, Frankrijk, een reis over Egygte naar het heilige land. Met weergalooze nauwkeurigheid beschrijft zij de oorden, welke zij doortrekt, en de plaatsen, welke zij bezoekt, en laat telkens, tot beter begrip van de zaak, de stukken voorlezen uit de H. Schrift, welke met dat alles in verband staan. Om de lezers eenig denkbeeld te geven van haar wijze van behandelen, schrijf ik, als noot, een klein stukje uit haar werk over [1]). Maar ofschoon Silvia gewag maakt van de Anastasia-kerk op het heilig graf, van het Martyrion op Calvarië, van de Ascensio-kerk op den berg van Olijven, van de beek Cedron en van den berg Sion, van de ceremoniën, die te Jerusalem gebruikelijk waren enz. — hoort men noch van haar, noch van iemand anders der bovengenoemden uit de eerste tien eeuwen, één enkel woord over het bestaan van een kruisweg, zooals wij dien thans kennen.

* * *

De Christenen, die uit schier alle plaatsen der wereld Jerusalem bezochten, wisten, thuis gekomen, niet enkel veel te

---

[1]) Sint Silvia is met haar gevolg den Horeb afgedaald, en bevindt zich in de vallei, welke zich rondom den Sinaï uitstrekt; daarvan verhaalt zij het volgende;

»Et monstraverunt locum, ubi fuerant castra filiorum Israël his diebus, quibus Moyses fuit in montem. Monstraverunt etiam locum, ubi factus est vitulus ille: nam in eo loco fixus est usque in hodie lapis grandis. Nos etiam, quemadmodum ibamus, de contra videbamus summitatem montis quo inspiciebat [Moses] super ipsa valle tota: de quo loco Sanctus Moyses vidit filios Israël habentes choros his diebus, quando fecerant vitulum. Ostenderunt etiam petram ingentem in ipso loco, ubi descendebat Sanctus Moyses cum Jesu filio Nave, ad quam [cod. quem] petram iratus fregit tabulas, quas afferebat" [Exod. XXXII, 19: »Confregit eas [tabulas] ad radices montis"].

verhalen, maar trachtten insgelijks op eigen bodem of alleen of gezamenlijk de voornaamste heiligdommen uit te beelden. En dat hierbij hun voorkeur meestal ten deel viel aan hetgeen zij op den Golgotha gezien hadden, verklaart de liefde van hun geloovig hart.

De Anastasia-kerk (ἀνάστασις = verrijzenis) te Constantinopel, en die van het H. Kruis te Rome, welke beide van zeer ouden datum zijn, zouden hun ontstaan, vorm en inrichting ontleend hebben aan de kerken van dien naam, welke op den Golgotha gebouwd waren. De Maria Maggiore of ad Praesepe te Rome zou naar de basiliek van Constantijn te Bethlehem zijn opgetrokken. De mozaiek in de apsis van de Sinte-Pudenziana-kerk te Rome, volgens de Rossi dagteekenend van het jaar 398, vertoont de heilige plaatsen en het kruis van Golgotha. Insgelijks heeft de mozaiek van Mâdaba te Rome onder de geleerden, die zich met Palestina bezig houden, zeer veel belangstelling gewekt, wijl men daarin een teekening van Jerusalem uit de zesde eeuw meende te onderkennen.

Bizondere vermelding verdient hetgeen te dien opzichte van het Sint-Stephanus-klooster wordt vermeld, hetwelk aan den heiligen Petronius, Bisschop van Bologna, was toegewijd. Een groot deel namelijk van dat klooster bestaat uit een samenstel van kerken, welke de meest voorname plaatsen van Jerusalem beoogden weer te geven. Men zou hier dus reeds wijzen kunnen op een reeks van voorgestelde gedenkwaardigheden, maar van een kruisweg in den eigenlijken zin mag toch geen sprake zijn.

De kronieken van dat klooster bevatten een heel lange levensbeschrijving van Petronius, die leefde in de 5de eeuw. Laat het nu waar zijn, wat sommige geleerden beweren, dat nl. dit manuscript een fabricatie is uit de 12de eeuw, dan pleit niettemin dat stuk voor de hooge achting, die men in laatstgenoemd tijdperk had voor de heilige plaatsen te Jerusalem. De schrijver dezer oorkonde verhaalt, hoe Petronius nog een ander klooster bouwen deed op een meer verheven plaats, die tot op zijn tijd *Mons Oliveti* geheeten werd. De

afstand tusschen beide kloosters was die van Golgotha tot aan den hof van Olijven, welke afmetingen Petronius indertijd bij zijn bezoek aan het heilige land had medegebracht. De kerk, die op den top van den berg gebouwd was, heette *Ascensio* en moest die van den Olijfberg in het geheugen roepen. De vallei tusschen beide kloosters droeg den naam van *Josaphat*, waarin insgelijks een vijver was aangebracht, die de *Natatoria Siloë* moest voorstellen. Zeker ook stond dit klooster onder den naam *Jerusalem* bekend en wordt als zoodanig in de bullen van verscheidene Pausen, o. a. van Celestinus III, aangeduid.

De verdrukking, waaronder de heilige stad in latere dagen gebukt ging, maakte haar nog eerbiedwaardiger in de oogen der geloovigen. Immers in het in rouw gedompelde Jerusalem zou God op bizondere wijze zijn genade gaan verleenen. Bovendien werden in de 10de eeuw door een voorspelling, welke het einde der wereld en de ophanden zijnde verschijning van Christus in Palestina aankondigde, de gemoederen van het christelijk Europa in geweldige spanning gehouden en aller gedachten gericht op Jerusalem. De vloed van pelgrims naar de heilige plaatsen was dan ook, zegt de kronykschrijver Glaber, grooter dan ooit te voren.

Onder die menigte bevond zich, om mij slechts tot een enkel voorbeeld uit dien tijd te bepalen, de graaf van Anjou, bijgenaamd *Nerra* of de zwarte. En in zijne staten teruggekeerd, deed hij, om de herinnering dier plaatsen levendig te houden, in de nabijheid van het kasteel van Loches een kerk bouwen, geheel gelijk aan die van het heilig graf, alwaar hij elken dag de goddelijke goedertierenheid smeeken zoude.

Hetzelfde wordt verhaald van de beide broeders, Peter en John Becket, familieleden van St. Thomas, den aartsbisschop van Kantelberg. In het proces nl. hunner zaligverklaring, wat in het begin dezer eeuw plaats had, staat vermeld, dat ze een pelgrimsreize maakten naar het heilige land en, thuis teruggekeerd (1398), devotelijk een kerk deden optrekken, toegewijd aan het heilig graf, ten einde de herinnering dezer plaatsen eenigszins te bewaren.

Insgelijks is het bekend van den Dominicaan Alvarus († 1420), dat hij een pelgrimsreis maakte naar het heilige land en, om de gedachtenis aan die plaatsen onder zijn kloosterlingen te doen voortleven, in het klooster een rij van oratoria of kapelletjes stichtte, waarin de geheimen onzer verlossing konden overwogen worden.

In Görlitz liet Georg Emmerich na zijn pelgrimstocht naar het heilige land in 1465 en 1476 op een heuvel een heiliggraf-kapel optrekken, die even ver van de Sint-Pieterskerk aldaar verwijderd wezen moest, als het rechthuis van Pilatus van Golgotha.

Een der beroemdste afbeeldingen der heilige plaatsen van Jerusalem is die, welke Martin Ketzel in zijn vaderstad, Neurenberg, deed aanleggen. Hij had met dat inzicht een reis gemaakt naar het heilige land, en den afstand van het huis van Pilatus naar Golgotha nauwkeurig opgemeten. Op de terugreis verloor hij zijn maat. Hij getroostte zich een tweede reis, en thans, in zijn vaderstad teruggekeerd, werd een begin gemaakt met de verwezenlijking zijner vrome plannen. Hij zou de hem te Jerusalem bekend geworden staties te Neurenberg laten voorstellen, en koos daarvoor als de meest geschikte plaats, den weg, die liep van zijn eigen huis tot het Sint-Joannes-kerkhof. Adam Krafft, aan wien de uitvoering was opgedragen, vervaardigde nu zeven lijdensvoorstellingen en reliëf, welke, naar de opgave van Ketzel, op bepaalden afstand van elkander langs den weg geplaatst en voorzien werden van inscripties, die den inhoud van het lijdenstafereel en den afstand van het huis van Pilatus aangaven. Hij voltooide dien arbeid in 1490 of volgens anderen in 1508. Deze staties zijn alle nog te bezichtigen, ofschoon sommige van hen zich in treurigen toestand bevinden; slechts drie hebben tussschen de jaren 1850 en 1860 een flinke restauratie ondergaan.

De eerste statie dan had tot opschrift: »Hir begegnet Jesus seiner wirdigen liben Muter, die vor grossem herzenleit anmechtig ward: IIc Scrytt von Pilatus Haws". — De tweede statie: »Hir ward Symon gezwungen Christo

sein Kreutz helfen tragen: IIc LXXXXV Scrytt von Pilatus Haws". — De derde statie: »Hir sprach Christus: Jr Döchter von Jherusalem, nit weint uber mich, sünder uber euch und ewre Kinder: IIIc LXXX Scrytt von Pilatus Haws". — De vierde statie: »Hir hat Christus sein heiligs Angesicht der heiligen Fraw Veronica auf iren Slayr gedruckt vor irem Haws: Vc Scryt von Pilatus Haws". — De vijfde statie: »Hir tregt Christus das Creuz und wird van den Juden ser hart geslagen: VIIc LXXX Scritt von Pilatus Haws". — De zesde statie: »Hir felt Christus vor grosser unmacht auf die Erden: bei Mc Scrit von Pilatus Haws". — De zevende statie: »Hir legt Christus tot vor seiner gebenedeyten wirdigen Muter, die in mit grosstem herzenleyt und bitterlichem Smertz claget und beweynt" [1]).

Dit vrome werk van Ketzel moge als een eerste voorbeeld gelden, dat navolging heeft gevonden. Want meer dan een eeuw daarna werden door devote zorgen dan hier dan elders zeven staties opgericht, waarop die van Neurenberg, naar 't schijnt, niet zonder invloed geweest zijn. Gewoonlijk werden zij naderhand aangeduid met den naam van »zeven vallen"; want in alle deze staties werd de Heiland, zoo niet voorgesteld, dan toch gedacht te bezwijken onder den last van zijn lijden. Nog in het jaar 1613 liet het door de Jesuïeten gestichte mannen-broederschap te Molsheim in den Elzas op den

---

1) Over de afstandsopgave van het huis van Pilatus tot den Calvarieberg een enkel woord. De eerste reiziger, die den afstand in schreden mededeelt, is Martinus Polonus in 1422; hij telde er 450, »quos omni diligentia, qua potui, numeravi". En toch niettegenstaande al die nauwgezetheid van Polonus, waarop eveneens de latere reizigers, die zich met schredentellen hebben beziggehouden, durven aanspraak maken, loopen hunne opgaven zoo verschrikkelijk uiteen, dat het einde er van weg is. Zelfs, al neemt men aan, dat sommige reizigers door »passus" een dubbelen, anderen een enkelen stap begrepen hebben, blijven de afwijkingen onverklaarbaar. Zoo geeft Tobler de volgende voorbeelden: in het jaar 1422 was de opgave: 450 schreden; in 1479, 1050; in 1491, 1000; in 1507, 1067; in 1508, 500; in 1519, 846; in 1586, 750; in 1593, 1321; in 1611, 850. En Avanda, die al buitengewoon angstvallig is te werk gegaan, want hij zegt »stappen te hebben gezet, die wij kloosterlingen gewoon zijn, als we vrij af hebben", geeft als afstand 1862 passus.

weg tusschen deze stad en de nabijgelegen kapel van Altbronn zeven hooge zuilen oprichten met tafereelen uit het lijden des Heeren, zooals het archief te dier plaatse nog getuigen kan [1]).

Ten slotte zij nog vermeld, dat Eustochium, die in 1490 stierf, in haar klooster verscheidene plaatsen van het heilige land had uitgebeeld. Zoo had zij voorstellingen van Christus' geboorteplaats, van het huis van Maria, van den berg van Olijven, van den hof, waarin de Zaligmaker is gevangen genomen, van de zaal van het laatste Avondmaal, van de huizen van Annas en Caiphas, van het rechthuis van Pilatus, van den berg Van Calvarië, en van 's Heeren grafplaats. En dagelijks was zij gewoon deze plaatsen te bezoeken, om dan onder een tranenvloed de goedheid van haren hemelschen Bruidegom te overdenken.

Op het einde dus der vijftiende eeuw, zien we in de lijdensvoorstellingen, welke de Christenen medebrachten uit het heilige land, nog maar een glimp van den ons bekenden lijdensweg.

* * *

Laat ons thans een blik werpen op de heilige stad zelve en zien, hoe het daar met den kruisweg geschapen stond. Er worden wel is waar in de eerste elf eeuwen sommige plaatsen aangegeven, die de pelgrims bij hun bezoek aan Jerusalem bezochten, maar de eerste aanduiding van een speciale *via crucis* in de ontredderde stad wordt eerst aangetroffen in een Fransch pelgrimsboek uit het jaar 1187, getiteld: *L'estat de la cité de Jherusalem.* Daarin toch is sprake van een huis van Pilatus, van een kerk, welke „rust" werd genoemd, wijl de Zaligmaker aldaar op zijn lijdensweg heeft gerust, van een plaats, waar Hij den landman ontmoette, en van een poort, welke „porte douloureuse" gehee-

1) »Sodalitium civium 7 sublimes columnas historia dominicae passionis insignes inter urbem et vicinam aedem Altprunnensem erigit".

ten werd. Men ziet, er is in deze opgave nog maar weinig wat aan den ons bekenden kruisweg denken doet.

Zoo ook is het gesteld met de verhalen der pelgrims uit de twaalfde eeuw. Zij dalen met hunne inlichtingen af tot in de kleinste bizonderheden; wanneer alzoo Tetellus (1130), Joannes van Würtzburg (1170), Theodorus van Würtzburg (1172), Joannes Phocas (1185), Wilbrand van Oldenburg en anderen over het bestaan van een *via crucis* het stilzwijgen bewaren, valt het moeilijk aan te nemen, dat deze in werkelijkheid door de pelgrims destijds vereerd is geworden. Bij den lateren Riccaldus (1294) is spraak van een „via, per quam ascendit Christus bajulans sibi crucem", en hij noemt als merkwaardige plaatsen: het huis van Pilatus; Nolite flere; Spasmus (de plaats, waar de H. Maagd in bezwijming viel); en Simon van Cyrene.

In de veertiende eeuw worden insgelijks slechts enkele plaatsen aangeduid, die de pelgrims gewoon waren te bezoeken, maar zonder den samenhang, die aan een kruisweg denken doet. Marino Sanuto (1310) spreekt alleen van het huis van Pilatus, en van den Spasmus der H. Maagd. Pipin (1320) van Nolite flere, van Simon, en van de vlucht van Maria in een huis wegens het gedrang. Frescobaldi vermeldt: het huis van den brasser, Simon, Spasmus en het Pretorium van Pilatus.

Voor de vijftiende eeuw is Joannes Polonus (1422) te noemen, die, zooals reeds is medegedeeld „omni qua potuit diligentia" de afstanden gemeten en ze bij iedere statie gevoegd heeft. Hij neemt bij zijn opsomming Golgotha als uitgangspunt, en noemt de volgende staties: in de onmiddellijke nabijheid van Golgotha een rustplaats van Christus, het huis van den brasser; dan Simon en Nolite flere op een en dezelfde plaats; vervolgens de ontmoeting der H. Maagd, d. i. de kerk Spasmus; de arcus, d. i. de ecce-homo-boog (waarschijnlijk een Romeinsche triomfboog; en het pretorium. Dietrich von Schachten (1491) meldt eveneens in omgekeerde orde — van Golgotha af — de volgende: de rustplaats van Christus; Veronica; Huis van den brasser; Simon en Nolite;

Spasmus; ecce-homo-boog; en het pretorium. Peter Tassbender (1492), insgelijks: Veronica; Huis van den brasser; Trivium met Nolite flere; tweede Trivium met Simon en den val; ontmoeting der moeder; ecce-homo-boog; en het huis van Pilatus.

De lezer zal ongetwijfeld hebben opgemerkt, dat in deze opgaven het getal, de aanduiding, de volgorde en de ligging der aangegeven staties afwisselen. Er zijn staties genoemd, die we in de zestiende eeuw niet meer ontmoeten, o. a. het op den kruisweg zoo vreemd klinkende huis van den brasser, en de ecce-homo-boog. Van onze 14 staties ontbreekt er tot in de vijftiende eeuw menigeen. Nergens is gewag gemaakt van de *drie* vallen onder het kruis, soms van een, soms van twee, soms van geen. Simon van Cyrene en Nolite flere worden meestal op een en dezelfde plaats herdacht, en dus als één statie gerekend. Van Veronica en hare liefdedaad hooren we voor het eerst spreken door Lochner (1435), en sinds dien tijd verschijnt zij geregeld onder alle staties-opgaven.

Sommige auteurs, namelijk die der vijftiende eeuw, geven den gang der staties in omgekeerde orde. Waarom dat wezen mag? De vraag is licht te beantwoorden. Paus Clemens V had in 1312 de Franciscanen aangesteld als wachters van het heilig graf en van de overige gezegende plaatsen. Maar men doorleefde toen treurige tijden. De halve maan was heer en meester van het heilige land, en de Franciscanen, aan wie de leiding der pelgrims langs de heilige plaatsen was opgedragen, moesten zich schikken en regelen naar de wetten en voorschriften des vijands. En zoo was men in die dagen gewoon, te middernacht of anders eenige uren voor zonsopgang, onder geleide der paters van den berg Sion op te trekken naar Calvarië. En na aldaar eenige godvruchtige oefeningen te hebben verricht en de plaatsen bezocht, werden de toortsen ontstoken, en ging men, zoolang als het noodig was onder fakkellicht, ter beêvaart naar de heilige plaatsen binnen en buiten Jerusalem, wier bezoek hun veroorloofd was. Volgens Sebald Rieter (1464) mochten om wille der Heidenen niet

bezocht worden: de tempel, de gouden poort, het huis van de H. Anna, het huis van Pilatus enz.

Het spreekt dus van zelf, dat de orde in den gang der staties was omgekeerd, want men begon bij Calvarië. Insgelijks geeft het toortslicht een gereede verklaring, waarom er te dien tijde in de opgaven der voornaamste plaatsen bij de verschillende reizigers verwarring heerscht. Deze wijze van ter-bedevaart-gaan is gedurende twee eeuwen (1350—1530) bijna geregeld gevolgd geworden. Dat dit alles gepaard ging met vermoeienissen en opofferingen, is duidelijk. Maar ziet, tot troost der pelgrims, die, onder het spiedende oog van den Turk, met haast een langen weg moesten afleggen, wisten de gidsen te verhalen, dat ook de H. Maagd, zoolang zij nog leefde na den dood van haren Zoon, en wel dagelijks, dezen afmattenden pelgrimstocht ondernomen had. Zoo ging de H. Moeder des Heeren dus, volgens Fabri, die het eerst deze bizonderheid mededeelt (1480), ter beêvaart op dezelfde wijze als de pelgrims der vijftiende eeuw.

Onze kruisweg alzoo met zijn 14 vaste staties was op het einde der vijftiende eeuw te Jerusalem zelve nog in wording. Eer wij echter voortgaan met ons overzicht, zal 't noodig zijn iets te zeggen over het woord „statie".

* * *

Volgens Tertulliaan dankt het woord »statie" zijn oorsprong aan het krijgswezen [1]), en is zijn eerste beteekenis »wachtpost".

In de christelijke litteratuur komt het voor het eerst in de tweede eeuw voor in den *Pastor* van Hermas (V, 1) en heeft aldaar de beteekenis van vasten, in het bizonder van vastendag. En als zoodanig gelden de Woensdag en de Vrijdag, waarop in die dagen een half-vasten, een semijejunium, was voorgeschreven, hetwelk duurde tot het negende uur, of tot het derde uur in den namiddag. Waarschijnlijk werd op sommige dier dagen statie, d. i. vigilie,

---

1) »Statio de militari exemplo nomen accipit, nam et militia Dei sumus" (cfr. II Cor. X, 4; I Tim. I, 18).

nachtwaken gehouden bij de graven der martelaren: excubiæ martyrum [1]). Vervolgens, aan die statie-vastendagen waren ook dikwerf godsdienstige plechtigheden verbonden; en zoo lag voor het woord „statio" in de christelijke litteratuur de beteekenis van kerkelijke of godsdienstige bijeenkomst voor de hand, zoodat het *Missale Romanum,* sprekend over *Statio ad S. Mariam Majorem* of *Statio ad S. Crucem in Jerusalem* enz. daarmede niets anders zeggen wil, dan dat er in die kerken een plechtige H. Mis en een processie gehouden zullen worden.

Gold het nu een plechtige processie, dan ging de Paus met zijn gevolg, geestelijken en leeken, al zingend op »ad locum stationis", vanwaar de opgestelde processie plechtstatig vertrekken zoude. En zoo verwierf het woord »statio" in den mond van het volk de beteekenis van rust- of haltplaats.

In de middeleeuwen werd de benaming »statio", in dien zin van halte, gegeven aan de kerken of plaatsen, alwaar aflaten verdiend konden worden. En zóo komt dat woord in betrekking met den kruisweg voor het eerst voor bij William Wey (1458), in wiens reisgids, zegt Thurston, duidelijk zichtbaar is, dat hij het woord »statio" uitsluitend en alleen aan de heilige plaatsen te Jerusalem verbinden wilde. Want hij spreekt van »loca sancta in Monte Syon", »loca sancta in templo sancto Christianorum", »loca sancta in Bethlehem", en alleen van »loca sancta in *stacionibus* Jerusalem". Insgelijks, zegt Thurston, treedt het woord »statio" in diezelfde beteekenis op den voorgrond bij den Spaanschen Franciscaan de Aranda, die zijn werk schreef in het jaar 1530. Sinds dien tijd komt het bijna geregeld voor in alle pelgrimsboeken.

Zoeterwoude. J. C. v. d. Loos.

(Slot volgt.)

[1]) »Stationes vocantur jejunia, quod *stantes* et *commorantes* in iis inimicorum insidias repellimus" (S. Ambr. *Serm.* 36).

P. C. HOOFT.

I.

»Daar is veel veranderd", zegt men onwillekeurig, wanneer men de volledige uitgave van Hoofts gedichten, ons door dr. Stoett [1]) aangeboden, met die van Leendertz vergelijkt. Het nieuwe werk wordt ons voorgelegd als »een geheel herziene en vermeerderde druk" van het oude, en niemand zal beweren, dat het ten onrechte dien naam draagt.

De editie van Leendertz mocht in vele opzichten voortreffelijk heeten. Zij muntte uit door strenge nauwkeurigheid, getuigde van een kritischen en wetenschappelijken geest, gaf ons voor het eerst een zuiveren, betrouwbaren tekst en daarenboven een chronologische ordening van Hoofts gedichten. Om deze en andere redenen noemt de bewerker van den tweeden druk haar een standaardwerk, dat aan hooge eischen voldoet.

Toch blijft het waar, dat er veel is veranderd.

In 1861, zoo verhaalt ons dr. Stoett, verzonden de Erven Bohn te Haarlem een prospektus, waarin de eerste volledige uitgave der gedichten van Hooft, gedeeltelijk naar 's dichters eigen handschrift, werd aangekondigd. Slechts weinigen plaatsten hun naam op het inteekenbiljet. Een jaar later meende Nicolaas Beets in een vergadering van de Koninklijke Akademie met nadruk op de belangrijke uitgave van Leendertz te moeten wijzen. Hij roemde den zuiveren tekst, de vol-

1) *Gedichten van P. C. Hooft*, volledige uitgave door Dr. F. A. Stoett. Tweede geheel herziene, opnieuw bewerkte en vermeerderde druk van de uitgave van P. Leendertz Wz.

ledigheid en goede rangschikking der stukken. Ook Busken Huet wijdde in 1862 een artikel aan Hooft en noemde diens poëzie, »vol merg en pit, vol schoonheden van het eerste water", een waardig voorwerp van ernstige studie. Evenwel kon eerst tien jaar, nadat het prospektus verschenen was, één deel van het aangekondigde werk het licht zien, en toen dit in 1876 door het tweede gevolgd werd, telde men nog geen tweehonderd inteekenaren.

Voeg daarbij de zeer juiste opmerking van prof. Kalf, dat het uiterlijk dezer editie geheel in overeenstemming was met de geringe belangstelling van het publiek. »Hoe schamel kwam de zwierige Drost ditmaal voor den dag, hoe armelijk toont zich dit negentiend' eeuwsch drukwerk naast het nette perkamenten bandje van 1636, naast de statige folio's der achttiende eeuw!"

Is nu reeds het »gezicht" der nieuwe, door dr. Stoett bewerkte uitgave verrassend voor alle letterkundigen; is haar uiterlijk den dichter waardig, dan ligt de onderstelling voor de hand, dat de uitgevers van onze dagen zeer goed weten wat zij doen en durven. Voor hen schijnt het vast te staan, dat de studie onzer dichters uit de 17de eeuw een nieuw tijdperk is ingetreden.

Dr. Stoett blijkt volkomen voor zijn taak berekend. In zijn historische en litterarische aanteekeningen toont hij zich een kundig en ervaren gids. Wars van al wat zweemt naar een ijdele vertooning van eruditie, verduidelijkt hij, kort en bondig, den tekst, waar hij meent dat deze voor de meeste lezers een verduidelijking noodig heeft. Zijn woordverklaringen geven blijk van een grondige en veelzijdige taalkennis. Met het oog op de vele moeilijkheden, waar men, vooral in den aanvang, bij het bestudeeren van Hoofts poëzie mee te worstelen heeft, kunnen we de hooge waarde van deze, soms geheel nieuwe, taalkundige opheldering niet licht overschatten.

In de volgorde der gedichten heeft dr. Stoett geen verandering gebracht, omdat hem niet gebleken is, dat er te dien aanzien iets kon worden verbeterd. Slechts in één opzicht verschilt deze uitgave, wat den tekst betreft, van haar

voorgangster. Bij Leendertz leest men de verzen in denzelfden vorm, waarin »zij oorspronkelijk uit des dichters hand kwamen"; opmerkelijke veranderingen van later tijd worden alleen in de aanteekeningen vermeld. Dr. Stoett volgt een andere methode. Hij houdt zich telkens aan de laatste redaktie van Hooft. De dichter, zoo redeneert hij, vond, om welke reden dan ook, de aangebrachte wijzigingen noodig en hield ongetwijfeld den laatsten vorm voor den besten. En nu moeten wij bij een uitgave zijner werken niet vragen, aan welke lezingen wij voor ons zelven de voorkeur geven, maar wel hoe Hooft, naar *zijn* begrippen van taal, metrum en rhythmus, wilde dat we zijn verzen zouden lezen. Om evenwel den dichter ook in zijn zelfkritiek te doen kennen, zijn in de aanteekeningen enkele groote dichtstukken uit de editie van 1636 in hun geheel opgenomen en worden aan het einde van het tweede deel de voornaamste varianten vermeld.

Ik geloof niet, dat het recht dezer opvatting met voldingende redenen kan worden bepleit. Een dichter, zoo is er terecht beweerd, die in zijn vroeger werk veranderingen brengt, zal in den regel niet meer dezelfde zijn, die voor eenige jaren dat werk heeft geschreven. Hij denkt en gevoelt anders. Op rijperen leeftijd draagt hij in zijn fantasie niet meer de beelden en kleuren zijner jeugd. Aan taal en versifikatie stelt hij misschien geheel andere eischen dan toen hij zijn gedichten voor het eerst in het licht gaf. Voor een argeloos durven kan een behoedzaam wikken en wegen in de plaats zijn getreden. Stukken van langen adem vooral, waarin veel wordt vervormd, zullen min of meer den indruk maken, dat zij de gebrekkige kunstuiting moeten heeten van twee dichters, die niet harmonisch konden samenwerken. Doch wij moeten tevens bekennen, dat de minste lezers hun aandacht vestigen op hetgeen wij hier ter sprake brengen. Daarenboven kunnen zij, die dit wel wenschen te doen, de varianten met den tekst vergelijken en zich op deze wijs een eigen oordeel vormen. Zeker is het, dat de uitgave van dr. Stoett om haar degelijkheid tot het beste behoort, wat men in de laatste jaren voor onze taal en letterkunde heeft voortgebracht.

II.

Hooft neemt als dichter en prozaschrijver in onze letterkunde een geheel eigenaardige plaats in. Hij is geen scheppend genie, maar een man van een koen en ongemeen talent. Hij heeft een oorspronkelijkheid, die steeds hand aan hand gaat met de navolging van uitheemsche modellen en toch een zelden geëvenaard meesterschap vertoont. Hij weet, dat er nieuwe wegen moeten gebaand worden voor de hoogere letterkundige beschaving van zijn volk en hij meent, zoo hij daaraan zijn beste krachten wijdt, een vruchtbaren arbeid te verrichten.

De reis van den jongen Hooft naar Italië leidde tot een geheel andere uitkomst dan de vader van den dichter, die mettertijd in zijn zoon een degelijk koopman hoopte te zien, zich had voorgespiegeld.

In de voornaamste steden, door hem bezocht, drongen zich bij den jongeling niet de gedachten aan den groothandel naar den voorgrond, maar de namen van de dichters en schrijvers der oudheid of van den nieuweren tijd, die daar hadden geleefd en gebloeid. Te Rome traden hem Horatius, Vergilius en Cicero, te Florence Dante en Petrarca voor den geest. Padua deed hem denken aan Titus Livius, Venetië aan Pietro Bembo, Napels aan Sannazaro, Ferrara aan Ariosto, »den godlycken Poëet". Alleen kunstenaars met de pen wekten zijn belangstelling. Het kon hem natuurlijk niet onbekend zijn, dat Italië het land was der groote schilders, der groote beeldhouwers en groote bouwmeesters; maar noch uit zijn op reis gehouden dagboek, *Reisheuchenis* genoemd, noch uit zijn dichterlijken brief aan de Broeders der Oude Kamer blijkt er iets van, dat hij andere dan litterarische werken en gedenkteekenen zijn aandacht waardig keurde. Als eenige uitzondering noemen wij de St. Pieterskerk, die herdacht wordt als een »grof gebouw", met zijn »rond hoovaardig hoofd" door de wolken dringend. De goden in de lucht zien met vrees op dit trotsch gevaarte neer en vermoeden, dat het een Trojaansch paard is, dat den hemel zal bestormen!

Heeft deze voorstelling weinig grootsch of verheffends, ze bewijst toch, dat Hooft een indruk had ontvangen, dien hij poogde te vertolken. Doch ze bewijst tevens, dat hij den ontzachlijksten tempel der christenheid kon aanschouwen zonder aan een tempel te denken.

Schraler dagboek dan de *Reisheuchenis* is er misschien nooit geschreven. Men kan het niet lezen zonder zich telkens met verbazing af te vragen, hoe het mogelijk is, dat een schrijver, die zooveel schoons heeft gezien, er meer vermaak in schept allerlei anekdoten op te teekenen dan van de meesterstukken der beroemdste kunstenaars te gewagen. We komen evenwel spoedig tot de overtuiging, dat we van Hooft in zijn jeugd niet mogen vergen wat hij zelfs in lateren bloeitijd niet geven kon. Het universeele behoorde niet tot zijn gaven. Zijn geest ontwikkelde zich naar zijn aard en aanleg in één richting. De beeldende kunsten boeiden hem alleen, wanneer zij iets wetenschappelijks, vooral in het historische, voor hem verzinnelijkten. Op zuiver kunstgebied bekoorden hem vóór alles poëzie en muziek.

Kenden we nauwkeurig de meeste bijzonderheden van Hoofts verblijf en omgang in Italië, dan zouden we meer van nabij de vormende kracht kunnen bepalen, die de twintigjarige dichter, vóór hij naar zijn vaderland terugkeerde, in zich had opgenomen. We zouden misschien kunnen bewijzen, dat zijn bewondering van Tacitus reeds te Florence werd opgewekt door het lezen der *Annales* in de Italiaansche vertaling van Davanzati. Waarschijnlijk is ook het voorbeeld der humanisten voor hem de eerste spoorslag geweest om zich te oefenen in dien gewrongen en kunstmatigen, maar tevens zoo geestigen en bondigen briefstijl, waarop hij levenslang hoogen prijs stelde. We zouden ons evenwel bedriegen, zoo wij meenden, dat Hooft zich in Italië reeds volkomen gevormd had. Zijn hooger ontwikkeling begon eerst voor goed, toen hij in zijn vaderland was teruggekeerd. Italië en Frankrijk, meende hij, hadden hem den weg voorgeteekend, dien hij moest volgen. De studie der klassieken zou bij hem voortaan de hand reiken aan de studie dier nieuwe meesters,

die in den geest der groote Romeinsche schrijvers waren doorgedrongen.

Nederland moest niet alleen bloeien door zijn handel en welvaart, maar ook, evenals Italië, door zijn letterkunde en taal. Van nu aan begon Hooft de Romeinsche geschiedschrijvers te bestudeeren, terwijl hij zich tevens bleef oefenen in de techniek der poëzie. In zijn minneliederen vooral openbaarde zich reeds een benijdbare heerschappij over de taalvormen.

In den zomer van 1606 zond Burgemeester Hooft zijn zoon naar Leiden, om in de rechten te studeeren. Twee jaren later keerde de dichter als *Candidatus Juris* naar Amsterdam terug en in 1609 werd hij door prins Maurits aangesteld tot Drost van Muiden, Baljuw van Naarden en van Gooiland, Hoofdofficier van Weesp, Weesper-Karspel en Hoogbijlemer. Hij kwam, zoo meent Brandt, »tot dien hoogen trap van eere wegens zijns vaders verdiensten aan den staat en deszelfs bijzondere zucht tot den huize van Nassau; want dat ambt was een der voortreffelijkste van Holland, 't welk van ouds nooit dan bij luiden van grooten adel placht bediend te worden, ja zelfs, zoo men houdt, bij jongere zonen der graven van Holland". Hooft woonde nu in den zomer op het »hooghe huis" te Muiden en kon zich naar hartelust aan zijn historische en letterkundige studiën wijden. Hij werd en bleef de hoffelijke toongever van den Muiderkring, de begaafde wegbereider eener beschaving, welke hij in het buitenland had bewonderd, en toonde zich zelf een kunstenaar van buitengewone kracht.

Laat ons zien van welken aard de beschaving was, waar hij zijn vaderland mee wilde verrijken.

Wij zullen niet beweren, dat de Renaissance, wier invloed en werking Hooft in Italië had leeren kennen, noodzakelijk eenzijdig moest wezen. Daar zijn door haar bezieling kunstwerken geschapen, die de hoogste schoonheid huldigen waar de hoogste glans der waarheid schittert. Wij meenen alleen het recht te hebben onzen dichter, ofschoon niet zonder eenig voorbehoud, onder de kunstenaars te rangschikken, die van tijd tot tijd in een christelijke maatschappij een bedenkelijk

overwicht hebben trachten te verzekeren aan hetgeen beneden de christelijke beschaving staat.

Hooft heeft van lieverlee de antieke wereldbeschouwing, zooals hij die in zijn Latijnsche meesters vond uitgedrukt, tot de zijne gemaakt. De Romeinsche beschaving was tot op zekere hoogte zijn ideaal. Men denke zich deze beschaving niet als vertegenwoordigd door het volk in de gewone samenleving, maar als een geestveredeling, bereikbaar onder den vereenigden invloed van kunst en wijsbegeerte.

Hooft, zoo heeft men gezegd, is de eerste Nederlandsche schrijver, die een man van den nieuwen tijd mag genoemd worden. Wij vinden bij hem liefde voor het ideale, kieschheid van gevoel, fijnheid van vormen. Hij leeft mede met het leven van zijn tijd en verdiept zich gaarne in het verleden. Hij vereenigt in zich het christendom met de antieke beschaving.

Deze laatste uitspraak vergt bovenal onze aandacht. Daar is in Hoofts poëzie een zucht naar het ideale, maar dat ideale verheft zich alleen bij uitzondering boven de aarde. De dichter beschouwt de natuur met het oog van een kunstenaar, en waar de stralen der zon hem tegenschitteren, ontwaart hij den bloei en de weelde des levens. Voor zijn gevoel is alles bezield. Hij kent een hooger en een lager bezieling; een vollen levensgloed en een zachte levenstinteling; een harmonie van kleuren op de akkers, in de weiden en in een voorbijdrijvende wolk. Daar is een innige samenstemming tusschen zijn gemoedsleven en het leven der natuur. Het eerste wordt keer op keer door het laatste weerspiegeld en niet zelden verhoogd. De dichter vindt het leven schoon en verrukkend, het leven in hem en het leven buiten hem; het leven zijner liefde en het leven zijner droomen. Wordt de liefde door hem bezongen, dan is zij een wezen van hooger orde, een godin van den rang der muzen, en zelfs haar zinnelijkheid hult zich in een lichtenden nevel. Voor zijn verfijnde natuurdrift meende Hooft een aanschouwelijke beeldspraak te mogen begroeten in de mythologie van Griekenland en Rome. Godennamen waren voor hem meer dan dichterlijke sieraden,

meer dan levenlooze zinnebeelden. Zij verpersoonlijkten voor zijn gevoel het leven en de schoonheden der natuur.

Kon zich een dergelijke wereldbeschouwing in de volle kracht des woords vereenigen met het christendom?

Busken Huet heeft beweerd, dat de geheele denkwijze van Hooft beheerscht werd door een wijsgeerig praedestinatiegeloof. Het is niet duidelijk wat wij onder deze benaming te verstaan hebben. Waarschijnlijk bedoelde de schrijver er hetzelfde fatalisme mee, dat men volgens hem bij sommige groote dichters der oudheid aantreft. Hoe dit zij, Hooft neemt in een vers, *Noodlot* getiteld, niet het fatalisme, maar het determinisme onder zijn hoede, en wij weten dat het laatste evenmin bestaanbaar is met de ware leer des christendoms als het eerste. Men verklaart niet veel met te zeggen, dat de dichter noch een vijand was van het christendom noch er in opging. En wanneer men verkondigt, dat de hoogste deugd voor hem eenzelvig bleek met de hoogste schoonheid, dan moet men in de eerste plaats vaststellen, dat die hoogste schoonheid niet buiten de perken der aarde treedt. Voor Hooft is het christendom alleen belangrijk in zoover het eenige overeenkomst vertoont met de leer der Stoa. Het mysterie der goddelijke liefde schijnt hem onbekend. Nooit wordt Christus door hem bezongen als Godmensch of als verlosser der wereld. 't Is of hij nooit heeft nagedacht over de macht der zonde noch over het goddelijk kruisoffer. Te Rome betreurt hij den ondergang eener aardsche heerschappij zonder iets te gevoelen voor de hemelsche triomfen des geloofs.

Hij vergrijpt zich zelfs nu en dan aan het godsdienstig gevoel, dat verbiedt het heilige in één adem met het onheilige te doen samenvloeien. Te vergeefs zoekt men een andere verklaring voor het feit, dat hij in strijd met alle kieschheid en goeden smaak een der treffendste wonderverhalen van het Evangelie durft samenkoppelen met de luidruchtige hulde aan een jonge schoone. En het strekt hem waarlijk niet tot eer, dat hij voor zulke overgangen een natuurlijke neiging voelt.

De godsdienst, zoo verzekert hij, ligt niet in het uitwendige,

maar in het gemoed. Daarom ontmoet hij niet gaarne kerkuilen op zijn weg. In zijn *Baeto* lezen wij:

»Wien wijsheidt het verstandt genezen heeft van blindtheidt,
Die stemmen overeen, dat geen ding bet gevalt
Aan 't eeuwig Wesen, dan de deftighe gestalt
Van een oprecht gemoedt: En God niet aengenaemers
Heeft dan een hayligh hol en suivre binnenkaemers
Van vroomer borst, daer zich een hart houdt metter woon,
In d' eedel eerlijckheit der deughden opgesôon".

Nergens verdedigt hij positieve leerstukken van het christendom. Het geloof is hem een »vrij ding", passend in alle vormen.

Nu gaat het niet aan te zeggen, dat het ethisch bestanddeel van de godsdienst hem boven alles aantrekt. De zedenleer des christendoms kan niet gescheiden worden van de bovennatuurlijke geloofswaarheden, waaraan zij in geheel haar wezen moet onderworpen zijn. Zonder goddelijke verlossing en genade — om van al het overige te zwijgen — is er geen christelijke zedenwet denkbaar. Men vormt zich hersenschimmen, wanneer men de leer der Stoa met haar beginsel van trotsche zelfgenoegzaamheid in staat rekent den mensch altijd in het spoor van den plicht te houden en hem tegen alle afdwalingen op het gebied der zedelijkheid te beschutten.

Hooft had skeptische neigingen, maar zijn skepticisme toonde zich niet twistziek of strijdlustig. Hij was te weinig geoefend in wijsgeerige dialektiek, om zich onbeducht in den vollen strijd te kunnen wagen. Daarenboven wilde hij liever zwijgen of voor het minst niet al te luid spreken dan zijn rust aanhoudend bedreigd te zien door »stookebranden".

Soms evenwel — en wanneer men dit allerminst verwachten zou — laat hij ons dieper in zijn gedachten lezen. Een merkwaardig voorbeeld van een dergelijke zelfonthulling treffen wij aan in een bruiloftsdicht aan Adriaen Verhee [1]). De dichter

[1]) De bruid Katharine Gerrits Kop, vernemen we, had niet alleen Plutarchus en Seneca gelezen, maar ook getracht den »godlijken Gascoen" te doorgronden. Bilderdijk teekent hier te recht aan, dat het geen gunstige aanbeveling is voor een vrouw, zeer belezen in Montaigne te zijn.

zwaait daar op eens met zooveel bewonderende sympathie zijn lof toe aan Montaigne, dien hij den »goddelijken Gascoen" noemt, dat wij ons niet kunnen bedriegen omtrent den aard der verwantschap, welke tusschen den zanger en den bezongene moet hebben bestaan.

»Montagne ziet waer 't schort, en komt door 't diepste dringen
Der waelende natujr. welk' hij tot hajr toe klooft,
En leert (oft ik dool wijdt) zijn' Meesters [1]) over 't hoofdt.
Komt in zijn' handen yet, dat aenzien heeft gekregen
Ter weereldt, hij mistrouwt zijn oogh, verzoekt te degen,
Of 't wan, oft ydel is, gespleten, oft ondicht,
En klopt, en blaest, en wikt, en draeyt het tegen 't licht".

Niemand, die de *Essais* van Montaigne met aandacht gelezen heeft, zal ontkennen, dat het christendom daarin een zeer geringe plaats bekleedt. De schrijver verheelt zijn eigen gebreken en tekortkomingen niet, maar in zijn bekentenis spreekt geen zweem van behoefte aan schuldvergeving. De gedachte aan den dood geeft hem de volgende woorden in de pen: »Je me plonge stupidement dans la mort, sans la considérer ou la reconnoistre, comme dans une profondeur muette et obscure qui m'engloutit tout d'un coup et me suffoque en un instant, plein d'un puissant sommeil, d'insipidité et d'indolence".

Montaigne leeft geheel in zijn twijfelzucht. Een gevallen menschelijke natuur, die de gevolgen der erfzonde in zich draagt en daartegen door zelfbeheersching moet kampen onder den invloed der hemelsche genade, staat beneden zijn aandacht. Zijn skepticisme beschouwt zich zelf met een ijdel zelfbehagen en vermeit zich in zijn eigen weifelingen. Voelde Hooft zich een geestverwant van Montaigne, zooals bezwaarlijk kan geloochend worden, dan behoeven wij niet te vorschen naar de oorzaken van zijn onverschilligheid voor ieder christelijk dogma. Doch we moeten tegelijk met nadruk staande houden, dat de vereeniging van beschaving en christendom in zijn kunstbeschouwing niet dan zeer onvolkomen kon wezen.

---

[1]) Plutarchus en Seneca.

Het Kalvinisme met zijn meedoogenlooze verwerpingsleer had niets aan te bieden, dat als uiterlijke godsdienstvorm den bewonderaar en vereerder der antieken eenigszins kon bevredigen. Doch ook onder de overige kerkgenootschappen was er geen, waarin hij zich liet opnemen. Deze vrijzinnigheid, waarop hij zich niet weinig liet voorstaan, werd in den Drost van Muiden op een zware proef gesteld en bezweek op den toets. Toen na 1612 de strijd ontbrandde tusschen de Prinsen- en Staatspartij, en Maurits de contra-remonstranten in zijn machtige bescherming nam, begon ook Hooft nederig te zwenken. De leerling van Seneca en Montaigne, hoe aristokratisch hij ook dacht en gevoelde op het Muiderslot, toonde zich een volleerd hoveling en boog in zijn officieel optreden deemoedig voor de partij, die hij wist dat rekenen kon op het gebiedend en dreigend zwaard van den Prins. Zelfs den dood van Oldenbarnevelt vernam hij zonder toorn of ergernis. Zij, die deze koelheid willen verschoonen met de opmerking, dat de dichter meer maatschappelijk gevoelde dan persoonlijk, schijnen te veel waarde te hechten aan een woordenspel. Denken wij hier liever met eerbied aan de koninklijke figuur van Vondel, die wat hij persoonlijk gevoelde met heldenmoed durfde weergeven in onvergankelijke treurzangen.

Uit de geheele houding van Hooft tegenover het positieve christendom kunnen wij afleiden, hoe wij over zijn dikwerf zoo hoog geroemde verdraagzaamheid in zaken van kerk en staat hebben te oordeelen. Zijn »christendom boven geloofsverdeeldheid" is een christendom zonder bepaalde geloofsleer. Zijn verdraagzaamheid spruit niet voort uit medelijden met de dwalenden, maar, zooals Van Lennep en Jonckbloet terecht hebben opgemerkt, uit gemakzucht. Als bewijs kunnen de woorden worden aangehaald, die hij schreef over Vondel, toen deze met den vollen moed zijner overtuiging op het *Eeuwgetij der Heilige Stede* getuigenis had afgelegd van zijn geloof: »Vondel heeft een veirs gemaakt op 't wonder, waaraf de heilige Stêe haaren naam draagt: en laat het openbaarlijk voor de boekwinkels ten toon hangen, gelijk de voorvechters de messen in de luifen steken, om de oogen van de voorbij-

gangers te tergen, als met zeggen: wie het hart heeft, pluike. Mij deert des mans, die geenes dings eerder moede schijnt te worden, dan der ruste. 't Schijnt dat hij noch 300 guldens in kasse moet hebben, die hem dreigen de keel af te bijten. Noch weet ik niet, oft hem niet veel dierder moghte koomen te staan; ende d'een oft d'ander heetharsen, bij ontijde, de handen aan hem schenden, denkende dat er niet een haan naa kraayen zoude. Dit spel immers maakt zulk een brabbeling in de wacht, dat er alle daags nieuwe krabbeling uit rijst".

Van Lennep heeft hier zeer goed gezien. »Het is", zegt hij, »niet Vondels verandering van godsdienst, die (Hooft) ergert; het is zelfs niet het geloof aan een legende, welke hij als een dwaze middeleeuwsche fabel verwerpt, neen, het is de onvoorzichtigheid van Vondel, die voor zijn geloof durft uitkomen, die voor hetgeen hij waar en heilig acht durft kampen, hoewel hij gevaar loopt, dien strijd met een boete, wellicht met een deerlijk pak slagen, ja met het leven, te bekoopen".

Vooral de woorden: »Mij deert des mans, die geenes dings eerder moede schijnt te worden, dan der ruste", teekenen scherp. Men bedenke, dat zij door dezelfde hand werden geschreven, die de rust op het huis te Muiden zoo epikuristisch wist te schilderen: »D'eene dagh is den anderen zoo gelijk, dat ons leven een schip schijnt zonder riemen, in doode stroom ende stilte. Beter stil nochtans, als te hardt gewaeit. Hier preekt men geen passy, als die van onzen Heere; men dicht er geen requesten; men raept er geen steenen om de Heeren nae 't hooft te werpen".

Ik zal hier niet uitweiden over de »betrekking tusschen Hooft en Vondel". Alleen zij in het voorbijgaan gezegd, dat de hooghartigheid van den Drost tegenover den grooten katholieken dichter meer kleinsteedschheid verraadt dan ridderlijk zelfgevoel.

Telkens wanneer we dieper in het karakter van Vondel doordringen, gevoelen wij, dat we in de ziel lezen van een kunstenaar, die inderdaad behoort tot de hooggeborenen naar den geest en het kenmerk van zijn echten adel drukt op

hetgeen hij voortbrengt. Het aristokratische in den »aarts-poëet", met hoeveel urbaniteit het ook gepaard ging, getuigt niet altijd van hooge zelfveredeling en wordt soms in dienst genomen door kleingeestige zelfzucht.

Het is zeer waarschijnlijk en door Huet als een uitgemaakte zaak aangenomen, dat Hooft in het tweede bedrijf van zijn *Baeto* ons een blik laat slaan op den aard van zijn kerkgeloof en van zijn staatkundige denkbeelden in het algemeen:

»'T zij veel of luttel hun vernuft de menschen slijpen
Sij vinden dat' er meer is dan men kan begrijpen:
En dat' er is yet goeds gewoon te nemen acht
Met hartelijcke zorgh op 't sterffelijk geslacht".

De mensch beschouwe zich zelf. 't Zal hem terstond blijken, dat zijn ledematen zóó zijn samengevoegd en zich zóó aan elkander sluiten, dat, al werd er hem de macht toe gegeven, hij er zich spoedig over beklagen zou daarin de geringste verandering te hebben aangebracht. Daar moet hier dus niet gedacht worden aan een wild en blind toeval, maar aan de kracht van een hooger wijsheid, die dit meesterstuk, het menschelijk lichaam, ontwerpt en op een waardige wijze voltooit:

»Dits Godthejt. Geen verstandt magh dit verstandt bekrijghen,
'T en zij misschien een mensch verkeert wild' heeten swijghen
Sijns harten stercke stem, die lujde roept hiervan:
En dat hij gaeren soud' zijn booser als hij kan".

Aan het bestaan der Godheid kan niet getwijfeld worden. Het volk, dat den voorspoed voor een belooning houdt en allen tegenspoed voor een straf, zou eerder look en ajuin aanbidden dan de stem van het hart te smoren, die ontzach gebiedt voor een hoogste wezen. Er wordt getwist over de vraag, hoe men God moet vereeren. Van daar dat er zoo velerlei gezindheden zijn en zoo velerlei godsdienstvormen. De wijzen, die geen blinddoek dragen, weten het wel, dat het eeuwig wezen met welgevallen neerziet op een oprecht en zuiver gemoed.

Doch de meesten slaan de vermaning der rede in den wind en meenen, dat God behagen schept in praalvertooning en ijdele tempelpracht. Noodlottiger evenwel dan deze schijnvereering is de geheele verwaarloozing der godsdienst. Alleen dan dreigen er gevaren, wanneer de priesters zich een te groot gezach aanmatigen en den fijnen draad, waaraan hun macht hangt, zoolang winden en slingeren, dat zij er tronen mee omver kunnen rukken

»En brujcken tegens 't landt de waepens van het landt".

Daarom bekleedden de oude Germanen niet de mannen, maar de vrouwen met de hoogste geestelijke waardigheid. Zóó scheen de Staat hun het zekerst beveiligd tegen overmoed en geweld. »De hoogste machten, die zich jegens ons weldadig betoonen," zegt de opperpriesteres Segemond, »worden door ons als goden vereerd". De Germanen weten daarenboven, dat men niet in een tempel kan opsluiten wat te groot voor de omvatting der geheele wereld is. Zij wijden hun goden in de bosschen

»Een' levendighe kerk van ongekorven hout".

Zulk een ontzachwekkend heiligdom beschaamt al de schitterweelde van marmer en goud door zijn grootsche majesteit en geeft in den rijksten dos der natuur, vol frischheid en bloemengeur, meer aan den mensch te genieten dan de fijnste kunstversiering in met handen gebouwde tempels.

De dichter ontleent de laatste bijzonderheden van de godenvereering der Germanen aan Tacitus en het zou dwaas zijn te onderstellen, dat al de woorden der priester als door hem zelven gesproken moesten verklaard worden. Met dat al is het opmerkelijk, dat Segemond met zooveel nadruk pleit voor een nauwe vereeniging van het zedelijkheidsgevoel met de vrije, door niets beperkte natuur. Het geheimzinnige moet, om door Hooft bemind en geëerbiedigd te worden, tot deze aarde behooren. Bovenaardsche verborgenheden trekken hem niet aan. Zijn muze loochent het bestaan niet van een onzicht-

bare wereld, maar in de zichtbare ontspringen voor haar de heldere bronnen der poëzie. De taal der middeneeuwsche mystiek, tolk en weerklank der edelste zielsverheffing, spreekt tot haar slechts in raadselen. Prof. Kalf is dan ook van oordeel, dat Hooft noch het smachten naar een beter leven kent noch het overpeinzen der heerlijkheid van een nieuw Jeruzalem. Daarvoor heerscht in zijn christendom te veel rationalisme. »Nergens blijkt ons dat voor hem, als voor Vondel, de Bijbel het boek der boeken was. Hij heeft, vooral in het drietal droevige jaren na den dood zijner eerste vrouw, eenige psalmen bewerkt, doch ook daarin is hier en daar het rationalisme niet te miskennen. Jezus wordt slechts zelden in zijn poëzie genoemd".

Het is waar, dat de dichter een zedelijke beweegkracht bezat in zijn eergevoel. Zoo vaak hij zich kon verheffen boven alle diplomatie, wist hij zich ook te onderscheiden door ridderlijke hoedanigheden en grootmoedige daden. Zijn nobiliteit bleek dan mannelijk en fier en droeg soms een zegelmerk van de hoogste orde. De schrijver der *Nederlandsche Historiën*, hoe stoïcijnsch nu en dan in zijn hoogheid van gevoel, hoe aristokratisch ook in zijn denkbeelden en neigingen, gaf getuigenis van een ware liefde voor zijn volk, toen hij zijn meesterwerk bezielde met het edelste en beste, dat hij tot eer van zijn vaderland kon vermaken aan de nakomelingschap.

III.

De lyrische gedichten van Hooft bestaan voor meer dan de helft uit minnezangen. Deze liefdepoëzie wordt zelden geadeld door een zuiver christelijk gevoel. Haar zinnelijkheid, hoewel meer omsluierd dan die van de meeste Romeinsche dichters, toont zich enkele malen aan de heidensche verwant. Zelfs wanneer zij zich schijnt te huwen aan een edele Platonische adspiratie, valt zij nu en dan uit haar sfeer en daalt tot een geheel anderen gedachtenkring. In één opzicht evenwel staat Hooft boven vele minnedichters van zijn tijd: hij heeft een afkeer van het banale en onkiesche zoowel in zijn

beelden als in zijn uitdrukkingen. Ook geeft hij hoog op van de schoonheid der deugd, al ziet hij deze maar al te dikwerf in een neveligen vorm. De zinnelijke schoonheid moet hem een weerspiegeling blijken van de geestelijke schoonheid der ziel.

De gedachten, die Hooft in zijn liederen tot beelden groept, kunnen zelden op volkomen oorspronkelijkheid bogen. Ook wanneer zij persoonlijke indrukken trachten weer te geven, zijn ze meermalen bij Italiaansche en Fransche humanisten geborgd. Soms gevoelt men terstond, dat zij alleen in welluidende tonen een hoffelijk kunstoffer brengen aan de mode van dien tijd. De originaliteit van den dichter bestaat in het bootsen en ordenen van zijn beelden en allermeest in de ongemeene fijnheid en vaardigheid van zijn taalgevoel. Het muzikale in zijn verzen is zóó rijk en verscheiden, dat het telkens kan spelen met allerlei klankschakeeringen, die ons verrassen en streelen, ook waar we door de bezongen stof niet worden geboeid.

Hoewel Hooft de dichters, die hij bewondert, gaarne navolgt, blijft hij toch doorgaans een zelfstandig meester in de kunst. Hij heeft een eigen gevoelsuiting, waarover hij met onmiskenbare kracht gebiedt. Ruischt hem de wonderschoone melodie der sonnetten en canzonen van Petrarca in de ooren, dan vloeit en golft er tegelijk uit zijn eigen ziel een welluidendheid van taalklanken, die niemand vóór hem in Nederland mocht beluisteren.

Men dwaalt echter, zoo men meent, dat Hooft de eigenlijke kadans, »het hooge en lage der lettergrepen", de regeling van rust en snede en wat er verder tot de maat der verzen behoort, in Italië ontdekt heeft. Reeds vóór zijn Italiaansche reis, zooals meermalen werd aangetoond, schreef de dichter verzen met een regelmatig getal van lettergrepen. De vaste ordening der versmaat is tot ons niet uit Italië, maar uit Frankrijk overgebracht. Ronsard werd door velen gelezen en nagevolgd. De Leidsche sekretaris Jan van Hout gaf aan zijn verzen reeds de »gestelde syllabenmaten" naar Franschen trant. Zoo deed ook Daniel Heins in zijn *Nederduytsche Poëmata*. Doch Hooft gevoelde levendiger dan iemand zijner

landgenooten, dat een vers, om klankrijk en muzikaal te zijn, aan hooger eischen voldoen moet dan die er gesteld worden door maat en rijm. Alleen in de volle harmonie der tonen sprak tot hem de ziel van een lied.

Wanneer wij aan Hooft een eigen gevoelsuiting toekennen, dan bedoelen we daarmee, dat hij een kunsttaal kan spreken, die op het konventioneele een eigen stempel drukt. Zijn verbeelding brengt zonder veel inspanning het algemeene onder een bijzonder en eigenaardig licht. Het kunstmatige van zijn diktie gaat gepaard met een natuurlijkheid, die ons ten aanzien van het gezochte en gemaakte inschikkelijk en toegevend doet zijn. Doch een beoordeeling van den dichter mag zijn gebreken niet over het hoofd zien. Gezochte geestigheid heeft voor Hooft veel aantrekkelijks en zijn zucht, om met gedachten en woorden te spelen, wordt niet altijd geleid door een gezonden smaak. Verkleinwoorden van allerlei soort en vorm zijn bovenal zijn lievelingetjes. En het verdient opmerking, dat de dichter, naarmate hij ouder wordt, meer tot gemaaktheid en valsch vernuft begint over te hellen. In zijn zoon, die hem op woordspelingen vergast, meent hij een aangeboren dichterlijk talent te vinden. Geen wonder, dat ook hem zelf een dergelijk spel lief is en voor een bevalligen kunstvorm geldt. Zoo zingt hij in een vers op het Pesthuis bij Amsterdam:

»Als het *driekruissigh* jaer, nae zestien eeuwen quam,
Wert dit gesticht bij 't *driekruisvoerend*' Amsterdam";

in een vers op den naam van Frederik Hendrik:

»Prins *Vreedrijk* vocht, tot dat men wert om *vree* gebeden
Prins *Heinrijk* heeft den staet *beheint* met negen steden".

Nog vreemder klinkt ons:

Zonnen (oogen) daer jck tegens *zondigh*,
Als jck in uw' klaerheit zie,
Anders als gekreukter knie,
Denkt, mijn' ziel, tot aller stondt lejt
Zonder u, in *ongezontheit*".

Een voorbeeld van valschen smaak ziet Huet in het slot van een zwanezang, waar de dichter tot een rivier de bede richt de weerspiegeling van een schoone gestalte, kunststuk zonder penseel of beitel, te beschermen tegen de veld- en stroomgoden, ja zelfs tegen schuiten, haken en riemen, die zich door in den vloed te plassen aan wandalisme kunnen schuldig maken. Hier is het valsch vernuft, hoezeer dan ook van een fijne soort, voor elken lezer terstond voelbaar. Maar ook in de verzen, door Huet aangehaald, om ons weer in onze liefde voor Hooft te bevestigen, wordt de grenslijn overschreden, die den gezonden smaak van den valschen scheidt. De tweede vrouw van den dichter moest een bezoek afleggen en zal eenige dagen afwezig blijven. Het Huis te Muiden is vereenzaamd en als uitgestorven.

»Treurigh suffen (er) de weijen,
Niet dan schimmel schijnt haer groen.
Bloem en blaeden niet en doen,
Dan de wolken helpen schreijen".

Het natuurlijke in Hoofts liederen is niet voor alle lezers erkenbaar, omdat het meestal gedragen wordt door den kunstadem der Renaissance. Maar ook de kunst wordt in deze poëzie natuur. De dichter is haar geheel meester; hij beheerscht haar met een spontaneïteit, die ons doet gevoelen, dat voor hem het overwinnen van moeilijkheden in taal en beeldspraak tot het verledene behoort. Vergelijken wij Hooft als minnedichter met Bredero, dan kunnen we niet ontkennen, dat de laatste door den eerste verre overtroffen wordt in kieschheid van voorstelling. De hoofschheid van den Drost voelt zich niet verkuischt met de platheid van het lagere volksleven. Naar het voorbeeld van sommige dichters der Renaissance streeft zij ook in de liefde naar een ideaal. Doch men bedenke, dat dit ideaal niet geheiligd wordt door de leer des christendoms en dat het onder den schijn van een Platonische zielsverheffing wel eens hulde brengt aan een verwijfde sensualiteit. Vele minnezangen van Hooft zijn voor jonge lieden een gevaarlijke lektuur. En ook de minst schadelijke moeten

door hen niet gelezen worden dan met veel oordeel des onderscheids. Een poëzie, wier verwonderlijke kunstvaardigheid er vóór alles op aangelegd schijnt om galante minnaars te kweeken, zal geen eerepalm behalen door het vormen van groote karakters. Tyrtaeus heeft beter diensten aan zijn vaderland bewezen dan Anakreon, en de schrijver der *Nederlandsche Historiën* is een voortreffelijker leermeester voor begaafde jongelingen dan de zanger van *Rosemondt*.

In Hoofts lyrische poëzie spreekt zich over het algemeen meer verbeeldingskracht uit dan innig en diep gevoel. Men kan er evenwel verzen in aanwijzen, die uit het volle gemoed van den dichter zijn gevloeid en onmiddelijk het hart treffen van den lezer. De eenvoudige, doch juist door haar eenvoud zoo aandoenlijke lofspraak van den treurenden echtgenoot bij den dood zijner eerste vrouw verdient hier herdacht te worden:

»Ziele, ghij neemt, t' aller stondt,
Mij de nuttelooze klaght,
En het kermen, wt den mondt,
Opwaerts daeghend' het gedaght,
Tot het aenschouwen van uw deughd;
Smoorend' onaardigh' ongeneught,
Deughde betracht mij sticht met kraft,
Die stichting mij den trouwsten troost verschaft".

Minder roerend dunkt mij het *grafschrift:*

»Christina de Drostin van Mujden eert dit graf.
Nojt vrouw meer Jonst verdiend', en min zich diend' er af".

De titel van Drostin en vooral de woordspeling in den laatsten regel schijnen mij in strijd met de uiting van een innig smartgevoel.

Het moet ons bevreemden, dat een dichter, die keer op keer zijn eigen of werkelijk bestaande of denkbeeldige gemoedsaandoeningen bezingt, nergens een lied wijdt aan zijn naaste bloedverwanten. Wij weten van elders, hoe hoog hij zijn vader vereerde; maar uit zijn gedichten vernemen wij het niet. Evenmin kunnen wij daaruit leeren, hoe veel

Hooft geleden heeft. En toch is dat lijden zwaar voor hem geweest. In minder dan een tiental jaren verloor hij door den dood zijn eenige dochter en drie zonen, waarvan de oudste een knaap was van »grooten geest en hoope", dien hij zelf geleid en gevormd had. Zijn eerste vrouw, Christina van Erp, stierf, toen zij pas 33 jaren telde. Bij een bankroet van zijn neef Willem te Londen schoot hij een groot deel van zijn vermogen in. Dit laatste verlies deed zijn »vroolijkheidt niet uit haeren tred gaan", maar »van die andere zwaare slaagen stondt hij zulks verbluft, dat hem de wereld dacht van onder zijne voeten ontzonken". In een brief aan Tesselschade spreekt hij over zijn geleden verlies. In zijn poëzie lezen wij een kort gedicht op den dood zijner vrouw en een paar jaren later in *Dankbaer Genoegen* eenige verzen over den tijd, toen hij onder zooveel leed gebukt ging en telkens die hem dierbaarst waren naar het graf zag dragen [1]).

Dikwerf richt hij het woord tot Huygens, dien hij onder zijn landgenooten voor den grootsten dichter houdt. De hooge geest van Vondel schijnt hem nooit tot bewondering te hebben gestemd. Hij dicht grafschriften op Coornhert en Roemer Visscher, bijschriften op de portretten van Vossius en Van Baerle; zendt de hoffelijkste gaven van zijn muze aan Tesselschade, wijdt offers van vereering aan Hugo de Groot, maar ontvlamt niet in geestdrift voor de heerlijke poëzie van den grootsten dichter.

Aan kerkelijke onderwerpen schenkt hij in zijn gedichten geen aandacht. Staatkundige gebeurtenissen worden alleen bij zeldzame uitzonderingen door hem bezongen. Hoewel hij met veel belangstelling de loop- of niemaren leest, die zijn zwager Baeck hem toezendt, hij voelt zich niet geroepen als dichter een bepaalde leer te verkondigen in de politiek. Nooit leest hij, zooals Vondel, met onverschrokkenheid de les aan de grooten dezer aarde. Zijn lyrische poëzie, voor zoover zij niet tot de minneliederen behoort, blijft meestal besloten binnen den huiselijken kring. Zij is een kostelijk

---

1) *Hooft's lyriek,* door Prof. G. Kalf. In *De Gids* (Januari 1900).

gedenkteeken onzer taal, fijn en kunstig, rijk aan allerlei muzikale tonen, onovertroffen zoowel in zeggingskracht als in breeden dichterlijken zwier. Zij kan ten allen tijde de kunstvormen van het woord verheffen en veredelen. Zij speelt in haar smijdigheid en beeldend vermogen met het keurlijkst van ons Nederlandsch. Doch zij is geen hoogste kunst, die heldenmoed kweekt of opvoert tot verheven kontemplatie.

P. Fr. Th. van Hoogstraten,

(Slot volgt). Ord. Praed.

LENTE.

Wen ongezien uit loutre luchten
De leew'rik 's levens hooglied spelt,
En 't weiëbloempje doet zoet zuchten,
En de jonge aren wiegt het veld;

Wen om en om door strakke stralen,
Als gouden snaren over de aard
Gespannen, heuv'len langs en dalen,
Het lied der lieve lente vaart:

Dan doet mijn harte als heide en weide
En drinkt begeerig, heet-ontgloeid,
De aromen, die de luchten spreiden,

En groent en bloesemt er en bloeit
In zonneblije Meiëdreven
Mijn levenlievend, jeugd-frisch leven.

LEVENSOPVATTING.

Nu ja! 'k Ben nog het pooplend kind, vol zang
Te spelen gaande op 't groote kerkeplein,
Wien moeder al zijn zorgen, groot en klein,
Bij 't slapen gaan wegkuste van de wang.

En 'k wil mijn dagen door niet anders zijn!....
Want meer en meer wordt me alle weten waan
En al groot-mensch-zijn dwaselijk bestaan
En al gedoe der wereld ijle schijn.

Klein kind wil 'k zijn, — dat speelt naar hartelust
Daagsch-leven-spel en, wetend niet van 't kwaad
Der groote menschen, zorgloos slapen gaat
Van zeegnende Engel zoet ter-rust-gekust.

Groesbeek, 26 Mei 1901. H. J. M. DONDERS.

NIEUWE UITGAVEN.

J. K. HUYSMANS, *Sainte Lydwine de Schiedam*. Paris, P. V. Stock, 1901. Prix: 3 fr. 50.

»L'alliance de l'art et de la mystique s' offre à la pensée du chrétien comme idéal très noble et très pur." J. Pacheu S.J.

Voor degenen, die tegelijk de kunst en de mystiek beminnen, is de lezing van dit laatste werk van den heer J. K. Huysmans inderdaad een weelde. Men zal wel willen inzien, dat beide woorden, kunst en mystiek, hier in den hoogsten, den edelsten, met één woord in den waren zin en de heiligste beteekenis bedoeld worden.

Daar zijn er, die voor kunst het hart niet sneller voelen kloppen, die kunst beschouwen als een soort speelgoed, waarmede enkele zonderlingen, vooral toch geen soliede menschen, zich plegen te vermaken, of ook wel als een antiquiteiten-liefhebberij, zooals oud porselein en staande uurwerken en dergelijke voorwerpen, die weinig of geen inwendige waarde bezitten; daar zijn er, die, van kunst hoorende, enkel aan laag-zinnelijke dingen denken, of voor 't minst smaak in kunst niet hooger stellen dan smaak in oesters of caviaar, en dit is dan nog het onschuldigst, want het andere is nog gevaarlijk bovendien voor de goede zeden. Men begrijpt, dat bij dergelijke laag bij dengrondblijvende opvattingen er geen spraak kan zijn van een verbond tusschen kunst en mystiek.

Maar wat wordt er in onze dagen ook met de mystiek gesold! Dit etiket bevestigt men vaak op den vreemdsoortigsten inhoud, op *aqua pura* of zelfs vergift. Sommige dichters meenen al zeer mystiek te zijn, als geen schepsel

iets uit hun klanken en woordkunstenarijen begrijpt. Bij anderen wederom staat zij in een verdacht blaadje, en een zeer overdreven voorzichtigheid, niet van onwetendheid vrij, brengt sommigen tot zoodanige schuwheid, dat zij er niet van kunnen of mogen hooren. Daar zijn er, voor wie zij niets is dan hallucinatie.

't Is evenwel onbegrijpelijk, hoe een goed onderricht katholiek hier in twijfel kan zijn. De mystiek immers staat in het innigst verband met het wezen onzer Kerk, zij komt uit haar voort, uit haar vollen, hoogsten levensbloei. De Kerk zelve immers is bovennatuurlijk, zoowel wat haar Stichter, den Godmensch, als wat haar grondplan en bestemming betreft. De grondslag der mystiek is in 't algemeen geen andere dan de betrekking des menschen tot het bovennatuurlijke. In dien zin zegt Bonniot S.J.: »Être chrétien et être mystique, c'est dans un sens large et très vrai, la même chose. Le chrétien est, en vertu de son baptême, destiné à être introduit au sein même de Dieu". Wij zelf, zegt Meschler S.J., zijn eigenlijk wonderbaarder en grooter dan de mystiek zelve: »Wir besitzen in der heiligmachende Gnade und in dem heiligsten Altarsacramente viel Notwendigeres und Erhabeners als alle Wunder der Mystik sind".

Doch in den strikten zin verstaan wij onder mystiek de hoogere en buitengewone toestanden en werkingen van het bovennatuurlijke, geestelijke leven. Wij bedoelen de hoogere sferen van het bovennatuurlijk geestelijk leven, een buitengewoon kennen en werken, dat wel het gewone bovennatuurlijk leven ten grondslag heeft, maar door geheel bijzondere genaden en mededeelingen van God ver boven het gewone uitgaat en slechts aan sommige uitverkoren zielen ten deel valt. »Es ist eine ganze Welt übernatürlichen und göttlichen Wirkens und in Verbindung mit der heiligmachende Gnade und persönlicher Heiligkeit gewisz das höchste und herrlichste, wozu die begnadigte Menschheit es hienieden bringen kann."

Wij mogen vragen: waartoe, welk doel hebben deze buitengewone gunsten van God?

God wil deze bevoorrechte zielen troosten en gedeeltelijk

reeds beloonen voor hun deugden en verdiensten en opofferingen in Zijn dienst, hen daardoor in deugd en heiligheid hooger opvoeren; Hij bereidt zich werktuigen om Zijne uitgebreide plannen voor de Kerk en het menschdom te helpen volvoeren. Zelden toch zien wij in de Kerk iemand tot een buitengewonen, hoogverheven werkkring geroepen zonder deze wonderbare uitrusting der hoogere mystiek.

In de wonderen der mystiek ligt ook een onweerlegbaar bewijs voor de goddelijkheid der Kerk. Bovennatuurlijke heiligheid immers, door wonderen en genadegaven bewezen, is een onderkennings- en een onderscheidingsteeken der ware Kerk. Wonderen van de hoogste soort nu zijn de verschijnselen der hoogere mystiek; alleen in de Katholieke Kerk komen zij voor en worden dáár door alle eeuwen waargenomen. Gelijk de Godmensch in het bezit was van die wonderbare krachten en ze alom rondom zich liet uitschitteren, zoo is ook de Kerk, het ware mystieke lichaam van Christus, in het bezit van diezelfde wonderkracht. Gelijk de Heiland de oude Kerk door wonderen en openbaringen verheerlijkte voor de oogen der heidensche wereld, zoo is het ook met onze Kerk ten aanzien van het nieuwe ongeloof. Zoo vereert haar heur Goddelijke Bruidegom, van wie zij niet slechts de dienstmaagd maar de bruid is, aan wie Hij al het zijne en zich zelf mededeelt.

Maar een nog diepere waarheid ligt in de hoogere mystiek verborgen. De uiteenzetting hiervan behoort wel tot de schoonste bladzijden van Huysmans' boek. Hij legt ze, zeer vernuftig, Lidwine's biechtvader in den mond, waar deze aan die uitverkoren ziel de plannen leert kennen, die God blijkbaar met haar heeft, door haar de diepe beteekenis uit te leggen van St. Paulus' woorden: »parfaire la Passion du Christ".

»Il lui apprit certainement que l'humanité est gouvernée par des lois que son insouciance ignore, loi de solidarité dans le Mal et de réversibilité dans le Bien, solidarité en Adam, réversibilité en Notre Seigneur, autrement dit, chacun est, jusqu'à un certain point, responsable des fautes des autres et doit aussi, jusqu'a un certain point, les expier; et chacun

peut aussi, s'il plaît à Dieu, attribuer, dans une certaine mesure, les mérites qu'il possède ou qu'il acquiert à ceux qui n'en ont point ou qui n'en veulent recueillir.

»Ces lois, le Tout-Puissant les a promulguées et il les a, le premier, observées en les appliquant à la Personne de son Fils. Le Père a consenti à ce que le Verbe prît à sa charge et payât la rançon des autres; il a voulu que ses satisfactions qui ne pouvaient lui servir, puisqu'il était innocent et parfait, profitassent aux mécréants, aux coupables, à tous les pécheurs qu'il venait racheter; il a voulu qu'il présentât, le premier, l'exemple de la substitution mystique, de la suppléance de Celui qui ne doit rien à celui qui doit tout; et Jésus, à son tour, veut que certaines âmes héritent de la succession de son sacrifice.

»Et, en effet, le Sauveur ne peut plus souffrir par Lui-même, depuis qu'il est remonté près de son Père, dans la liesse azurée des cieux; sa tâche rédemptrice s'est épuisée avec son sang, ses tortures ont fini avec sa mort. S'il veut encore pâtir, ici-bas, ce ne peut plus être que dans son Église, dans les membres de son corps mystique.

»Ces âmes réparatrices qui recommencent les offres du Calvaire, qui se clouent à la place vide de Jésus sur la croix, sont donc en quelque sorte des sosies du Fils; elles répercutent, en un miroir ensanglanté, sa pauvre Face; elles font plus; elles seules donnent à ce Dieu tout-puissant quelque chose qui cependant lui manque, la possibilité de souffrir encore pour nous; elles assouvissent ce désir qui a survécu à son trépas, car il est infini comme l'amour qui l'engendre; elles dispensent à ce merveilleux Indigent une aumône de larmes; elles le rétablissent dans la joie qu'il s'est interdite des holocaustes.

»Ajoutez, Lydwine, que si ces âmes, qui admettent comme leur créateur d'être châtiées pour des crimes dont elles sont indemnes, n'existaient pas, il en serait de l'univers de même que de notre pays, sans l'abri des digues. Il serait englouti par la crue des péchés, ainsi que la Hollande par le flux des vagues.

»Elles sont donc à la fois et les bienfaitrices du ciel et les bienfaitrices de da terre, ces âmes".

Men leze vooral verder. Dit geheele hoofdstuk behoort tot de schoonste van geheel het werk. Daar leert men iets van de christelijke mystiek. Ziedaar de *raison d'être* van een der merkwaardigste mystieke Heiligen, de H. Lidwina van Schiedam.

Wat is nu de betrekking der kunst ten opzichte van deze mystiek? Kan, mag de kunst, wel het uitnemendste maar toch altoos het werk des menschen, zich vermeten naar die hooge sferen op te stijgen, zich in deze hoogverheven dingen des hemels te mengen? Wie bedenkt, hoe de Kerk zelve de kunst in haar eeredienst zulk een verhevene plaats gunt en haar tot de hoogste en heiligste diensten toelaat, behoeft niet ver naar het antwoord te zoeken. In de viering van haar hoogste en heiligste geheimen laat de Kerk immers nooit eenig vreemd, onheilig bestanddeel toe. Neen, de kunst aldus in haar hoogste en heiligste beteekenis opgevat, is zelf uitteraard godsdienstig, mystiek in den ruimen zin des woords. De Eerw. Pacheu aarzelt niet te schrijven: »que nos saints, les grands mystiques, ont le sens de la beauté de plus en plus affiné, que mystiques et artistes sont frères. Oui, avec toute la distance maintenue, qui sépare le monde limité de la nature et les horizons indéfiniment élargis du monde surnaturel, pourquoi ne dirions-nous pas volontiers: Nul ne ressemble plus à un artiste qu'un grand mystique; nul ne ressemble plus à un mystique qu'un grand artiste".

Is er niet van de kunst zoo schoon en juist gezegd: »L'art est le cri divin des enfants de Dieu, se ressouvenant de leur noble origine et voulant remonter au ciel? Wil de kunst dan niet hetzelfde in zekeren zin als de mystiek?

En is het, in den grond, niet de machtigste kracht, die beiden bezielt en ontgloeit, doet lijden en offers brengen en zich zelf verloochenen en vergeten vaak in het aanschouwen en genieten van het hoogste schoon, dat wederom de liefde zelf is? »Art veut dire amour et artiste celui qui aime",

predikte P. Félix. En nu vragen wij met P. Pacheu: »Sur ces hauts sommets du génie et de la sainteté ne vous plait-il pas d'imaginer l'artiste et le mystique se donnant un baiser de frères?"

Kunnen we ons nu niet gemakkelijk begrijpen, hoe een groot kunstenaar zooals de schrijver van dit boek ongetwijfeld is, zich machtig aangetrokken heeft kunnen gevoelen door een leven als dat van onze groote mystieke Hollandsche Heilige? Met zijn vroegere werken, vooral uit: *En route* en *La cathédrale*, konden wij leeren, hoe God in zijn barmhartigheid juist de kunst, de heilige kunst als middel gebruikte om deze diep gezonken en als geheel verloren kunstenaarsziel tot zich te trekken; gaat dit zielsproces nu niet in dezelfde lijn voort als deze kunstenaar, oprecht bekeerd, het allernobelst, allerzuiverst ideaal nastreeft in de: *alliance de l'art et de la mystique?*

Hiermede meen ik eenigszins de beteekenis te hebben aangegeven van Huijsmans' pas verschenen kunstwerk. 't Is al eenige jaren geleden dat de abbé H. Vollot, professor in de H. Schrift aan de Sorbonne, schreef: »C'est un rêve que je caresse quelque fois, que de contribuer, pour ma faible part, à faire rentrer la littérature, c'est à dire le beau, dans le domaine de l'Église". Is deze droom door dezen uitstekenden prozaschrijver, voor 't minst, niet in vervulling gebracht? Inderdaad met dit boek is de hagiographie een nieuwe phase ingetreden.

En de heer Huysmans heeft zich niet tevreden gesteld, heeft het niet gewaagd, zeggen we liever, met een namaak van het zoo bekoorlijk naïeve der oude heiligenlegenden. Namaak, hoe kunstig, heeft altijd iets onoprechts, iets gekunstelds, iets valsch in zich; namaak van 't naïeve mist alle recht van bestaan, daar het de zaak in haar eigen wezen vernietigt. Bij den tegenwoordigen stand der beschaving is de naïeve stijl onmogelijk. Terwijl Huysmans te veel kunstenaar is om het naïeve van vroegere litteratuur te kunnen versmaden — geen, die het zoo smakelijk proeft als hij, — is hij van

aard te oprecht, te eerlijk, en nog eens te veel artist om dien stijl als kunstvorm te kunnen kiezen. Hij kiest met beslistheid den kunstvorm van zijn tijd, die toch wel meer is dan een looze mode, *zijn* kunstvorm mag ik zeggen, omdat die vorm zóózeer met zijn eigenaardig talent, zijn aard en geheele karakter strookt, dat hij als uit zijn diepste wezen schijnt voort te komen, een kunstvorm, door hem reeds lang met onbetwistbaar meesterschap gehanteerd.

De moderne kunst heeft hier een meesterstuk voortgebracht van hooge waarde en onbetaalbare verdienste. Hier mogen wij met den abbé Mugnier wel herhalen: »Qui aurait jamais pensé que le naturalisme se tranformerait un jour et qu'en la personne d'un de ses représentants les plus obstinés, il contribuerait, à sa manière, à renouveler l'apologétiqne?"

Een apologie der smart! Want dit boek is geschreven voor de lijdenden. »Il est, en effet", — zegt de schrijver — »difficile pour des gens qui vivent en bonne santé, de le bien comprendre; ils le saisiront mieux, plus tard, lorsque séviront les mauvais jours". Voor de lijdenden naar lichaam en ziel. En hoe groot is dat getal! Voor hen is dit boek een revelatie. Laat de ongeloovige wereld, die te vergeefs het huiveringwekkend mysterie der smart tracht te ontraadselen, déze theorie der smart eens leggen naast hetgeen haar wijsbegeerte als hoogste resultaat tot nu toe geschonken heeft in de »Philosophie des Unbewuszten", en inzien voor het minst wat schooner, redelijker en bevredigender is, zijn onvermijdelijk lot met »hohnlächender Galgenhumor" te begekken, of te leven en te sterven, te sterven vooral in vereeniging met het alverzoenend lijden des Verlossers, in de zoete schaduwen van het zaligmakend Kruis.

Schiedam. F. J. POELHEKKE.

NASCHRIFT.

Uitgever en schrijver van *Sainte Lydwine de Schiedam* hebben hun boek gesteld onder de bescherming der wet en vertaling en reproductie zich gereserveerd. Nu wordt hier te lande een hollandsche vertaling aangekondigd door een niet-katholieke firma. Ik kan met zekerheid

verklaren, dat deze vertaling niet door den schrijver, evenmin als door den uitgever, geautoriseerd is, en dat deze uitgave geschiedt geheel tegen hun uitdrukkelijken wil. 't Is zeer te betreuren, dat zoo iets hier geschieden kan; want, behalve vele andere redenen, de vertaling van dit boek is lang niet het werk van den eersten den besten. Naam van vertaler wordt niet genoemd; en toch, willen de katholieke lezers eenige zekerheid hebben, dat de zeer hooge waarheden van hun godsdienst, die in dit werk behandeld worden, bij de overzetting niet veel zullen geleden hebben, dan is er een zekerder waarborg noodig dan de naam van een onkatholieken uitgever uiteraard hun bieden kan. Wij vreezen hier maar alterecht voor het *traduttore, traditore.* Men zij dus om deze reden voor die eventueele hollandsche vertaling ernstig gewaarschuwd. F. J. P.

Tractatus de gratia divina, auctore P. SANCTO SCHIFFINI, S. J. cum approbatione Revmi Archiep. Friburg. et praepositi generalis Soc. Jesu. — Friburgi Brisgoviae, Sumptibus Herder, MCMI. Gr. 8. pp. 704.

Wie de philosophische werken van pater Schiffini kent, zal reeds daarom alleen met hooge verwachting het hiermede aangekondigde boek ter hand nemen. En hij zal niet worden teleurgesteld; ook in dit werk gaan duidelijkheid van uiteenzetting en kracht van bewijsvoering met veelomvattende uitvoerigheid gepaard.

De belangstelling des lezers klimt nog door het gewicht der stof in den titel aangegeven. Want al schijnt deze uitgeput en al wijst men op het vruchtelooze der pogingen om tegenstanders tot een ander gevoelen te brengen, toch blijft elke nieuwe bijdrage welkom, zóó innig is deze vraag met 's menschen geest verwant. — Bovendien, wie kent niet de *suggestieve* kracht, welke in het telkens en opnieuw herhalen van hetgeen reeds gezegd is, ligt opgesloten; en, gelet op het billijke verlangen, dat elke school bezielt, hare meening ook bij vreemden ingang te doen vinden, zou dit reeds voldoende zijn eene nieuwe bewerkíng der stof door eene zoo bevoegde pen te motiveeren. En het valt niet te ontkennen, dat ook onder dit opzicht het werk van pater Schiffini eene indrukwekkende poging is, welke bij een groot aantal lezers hare werking niet zal missen.

Het boek is verdeeld in zeven dissertaties, waarvan de titels luiden: I. Over den staat der oorspronkelijke gerechtigheid (*De statu justitiae originalis*). II. Over de noodzakelijkheid der genade (*De necessitate gratiae*). III. Over het wezen der genade (*De natura gratiae*). IV. Over de gevolguitwerkende kracht der genade (*De efficacia gratiae*). V. Over de uitdeeling der genade (*De providentia gratiae*). VI. Over de verdienste der goede werken (*De merito bonorum operum*). — Hoe moeielijk, en hoe belangwekkend dus, de behandeling van vele dezer punten zij, ook »wegens het verschil van uitdrukking bij de H. Vaders en de tegenstrijdige meeningen der godgeleerden zelfs van den eersten rang" (blz. 163), valt toch de aandacht vooral op de *Disputatio IV*. Dáár geeft de Schr., na in de *Sectio IV* de verklaring der Thomisten omtrent de gevolguitwerkende kracht der genade beslist ontkend en bestreden te hebben, in de *Sectio V*, als uitlegging, welke der waarheid het meest nabijkomt (*verior explicatio*), die, welke gegrond is op de leer der *scientia media*. Wij zouden het echter vermetel achten in het korte bestek eener recensie een onderzoek naar de degelijkheid van dat fundament in te stellen. Slechts eenige opmerkingen moge men ons veroorloven.

1) Waar de Schr. de leer der Thomisten weergeeft (n. 242), doet hij, na eene aanhaling uit Billuart (tegen wien het werk vooral gericht schijnt), het voorkomen, als *ontkenden* de Thomisten, dat de wil onder den invloed eener genade, die door zichzelve haar gevolg uitwerkt (*per se s. ab intrinseco efficax*), nog waarlijk het *vermogen* bezit om zijne medewerking te onthouden. Dit is niet juist. De Thomisten leeren en verdedigen, dat de wil in dien toestand wel degelijk het »*vermogen*" om niet met die genade mede te werken behoudt. Wèl staat het natuurlijk elkeen vrij te onderzoeken, of dit »*ware vermogen*" in het thomistische systeem nog logisch is.

2) Waar P. Schiffini de distinctie bespreekt tusschen zoogen. *gemakkelijke* en *moeielijke* werken (blz. 431 noot), zegt hij terecht, dat deze distinctie geen antwoord geeft op de vraag over de wijze, waarop de genade haar gevolg voortbrengt.

Dit is zoo; doch dit zal ook wel geen auteur, die deze distinctie toepast, hebben willen beweren. Toch speelt ze in deze vraag een gewichtige rol, waarvan p. Sch. de beteekenis niet schijnt doorschouwd te hebben. Aangenomen immers, dat de genade *door zich* haar gevolg uitwerkt (*ab intrinseco efficax*), gelijk de H. Alphonsus met zoovele anderen uitdrukkelijk leert; aangenomen tevens, dat door de erfzonde de zedelijke kracht des menschen werkelijk gewond is (*vulneratio virium moralium*), gelijk Alphonsus na S. Thomas leert, berust die distinctie op de verschillende wijze, waarop na den zondeval de menschelijke natuur zich tot de zedelijk goede daden, welke van haar gevorderd worden tot bereiking der zaligheid, verhoudt. Voor sommige dier daden nl. blijft de zedelijke kracht des menschen berekend; andere gaan feitelijk die kracht te boven; de eerste worden genoemd *gemakkelijke* werken, de tweede *moeielijke*. Worden nu toch die *moeielijke* werken van den mensch gevorderd, dan is tot het volbrengen daarvan eene meer dan gewoon krachtdadige hulp van God vereischt; eene zoodanige nl. welke, met behoud van 's menschen vrijheid, toch feitelijk *a priori* elken menschelijken tegenstand absoluut overwint; immers ten opzichte dezer »*moeielijke*" goede werken is de zwakheid van den menschelijken wil na den zondeval zóó groot, dat die wil geen goede keus zal doen, als niet alle invloeden, die hem kunnen doen aarzelen, door Gods hulp bedwongen worden. Zoo wordt dan op grond dezer distinctie tusschen *moeielijke* en *gemakkelijke* werken eene dubbele soort van genade gevorderd; vooreerst de zooeven beschrevene, welke haar gevolg *a priori onfeilbaar* bereikt (*infallibiliter efficax*, ook wel bij uitnemendheid en zonder meer *gratia ab intrinseco efficax* genoemd); vervolgens eene voor de zoogen. *gemakkelijke* werken, en welke haar gevolg niet *volstrekt* beoogt, en dus *niet a priori onfeilbaar* bewerkt, doch de met de genade wellicht strijdige invloeden in den mensch hunnen natuurlijken loop laat, zoodat niet altijd de medewerking volgt (*gratia »sufficiens"*, *seu fallibiliter efficax*). Het goed gebruik dezer laatste genade — welke iederen mensch, als hij ze

noodig heeft, voor die »gemakkelijke" werken onmiddellijk gegeven wordt, — is het zekere *middel* om de eerste, die voor het bereiken der zaligheid noodig is, maar *niet onmiddellijk* aan iedereen wordt verstrekt, te verkrijgen [1]). In deze theorie wordt de *gevolguitwerkende kracht* (efficacia) der genade *ten opzichte van het zedelijk goede, dat in onze handelingen ligt*, niet als eene physieke, tot de sfeer der *causa efficiens* behoorende, kracht beschouwd; eene zoodanige physieke oorzakelijkheid is immers uiteraard éénvormig; maar het is eene kracht, welke met het effekt, dat zij eigenlijk beoogt, nl. het *zedelijk* goede in de menschelijke handelingen, volmaakt overeenstemt, en door den H. Alphonsus zóó beschreven wordt, dat zij samenvalt met hetgeen de H. Thomas over de *oorzakelijkheid van het doel* leert: »Gelijk de invloed der *causa efficiens* bestaat in het voortbrengen, zoo bestaat de invloed van het *doel* in *nagestreefd en begeerd te worden*" [2]).

---

1) Onder de »gemakkelijke" werken wordt *vooral* gerekend het *bidden om genade* overeenkomstig de leer van Augustinus, door het Concilie van Trente aanvaard: »God beveelt het onmogelijke niet; maar al bevelende maant Hij u aan te doen, wat gij kunt, en te vragen, wat gij niet kunt, en Hij helpt u om te kunnen" (Sess. VI, c. XI). P. Schiffini merkt op, dat »het gebed zelf dikwijls terecht onder de moeielijke werken gerangschikt wordt" (blz. 431 n.). — Nu, in dat geval is daarvoor natuurlijk eene *gratia infallibiliter efficax* noodig; maar, zoo merkt de H. Alphonsus aan, tot een *onvolmaakt* gebed (*oratio tepida*) is iedereen in staat; en daarmede kan hij de genade om *vurig te bidden*, als dit den mensch werkelijk »moeielijk" is, verkrijgen. Zie Alphonsus' werk over het Concilie van Trente, Sess. VI: *Trattato aggiunto*, § 7, n. 143 (Edit. Taurin.).

2) »*Sicut influere causae efficientis est agere, ita influere causae finalis est appeti et desiderari*" (*Qq. disp. De verit.* Qu. 22, art. 2). De H. Alphonsus (t. a. p. n. 141) drukt dit zóó uit: Deze genade (*questa grazia efficace*) werkt en doet werken meestal door het verwinnend welbehagen (*delectatio victrix*); maar nu en dan determineert zij ons tot handelen ook door andere beweegredenen, als van hoop, van vrees enz." Deze »andere beweegredenen", gelijk ook de genoemde *delectatio victrix*, worden alle herleid tot het *appeti et desiderari* (nagestreefd en begeerd worden) des H. Thomas; m. a. w. tot de *liefde*, waarvan hoop, vrees enz. slechts schakeeringen zijn; waarom dan ook die schrijvers, die Thomas' leer in dit punt *ex professo* uiteenzetten, eenvoudig weg de thesis stellen: »De actueele invloed van het doel bestaat in de liefde, welke door het doel in den wil ontstaat" (Vgl. *o. a.* Cosmas Alamannus S. J. *Summa philosophiae: Physica*, P. I, Qu. XII, art. IV).

Hierbij zij de vraag omtrent het *physieke* element der zedelijk-goede hande-

Deze invloed der genade bedient zich van de menschelijke ziel (nl. verstand en wil) in hare verhouding tot het *zedelijk goed*, als van eene ondergeschikte, *middellijke* oorzaak, waaruit het bedoelde effekt (de *zedelijk goede* daad) *onmiddellijk* volgt; en daar het resultaat der werking van twee oorzaken zich naar de *onmiddellijke* oorzaak voegt, verklaart zich ook de mogelijkheid, dat de invloed der genade soms het beoogde gevolg mist.

In deze theorie blijven èn zedelijke vrijheid en toerekenbaarheid des menschen, èn tevens de volstrekte, alles beheerschende oorzakelijkheid Gods ten opzichte onzer goede daden volmaakt onaangetast.

3) Het misverstand van P. Schiffini omtrent de beteekenis der distinctie tusschen »moeielijke" en »gemakkelijke" werken schijnt hem aanleiding gegeven te hebben, de zooeven uiteengezette theorie, nl. de theorie van den H. Alphonsus (en van vele anderen) niet als eigenlijk systeem te erkennen en te behandelen. — Ook veronderstelt hij (blz. 431 n.) ten onrechte, dat, als men het bestaan eener genade, welke slechts feilbaar haar gevolg bewerkt (*fallibiliter efficax*, of »*sufficiens*" in den zin van S. Alphonsus), aanneemt, men daardoor ook den uitleg, door Molina gegeven, aanvaardt. Ook meene men niet, dat in dit systeem (gelijk P. Sch. t. a. p. insinueert) de vrijheid der handeling, welke onder den invloed eener in zich en onfeilbaar haar gevolg uitwerkende genade geschiedt, slechts zóó zou verklaard worden: dat »die genade door een vrij gebed verworven is". Dit alles berust op gebrek aan kennis van dit midden-systeem, door den H. Alphonsus met vele anderen verdedigd; en in dit opzicht is er in het werk van P. Schiffini eene aanzienlijke leemte. En daar het ons niet mogelijk is op de innerlijke gronden van dit systeem, dat èn de *intrinseca efficacia* der genade aanneemt, en toch aanneemt, dat niet elke genade haar gevolg *onfeilbaar* bewerkt,

---

lingen geheel buiten bespreking gelaten, en opgemerkt, dat eene goddelijke *physieke praedeterminatie* ten opzichte van dit *physieke* element der menschelijke handelingen niet met den zooeven beschreven invloed der genade op het *zedelijke* in onze handelingen schijnt te strijden.

èn tevens de *scientia media* der Molinisten verwerpt, hier verder in te gaan, veroorlove men ons slechts de volgende vraag: Is het goed te keuren, of is het wetenschappelijk, in een boek, dat tot titel voert: *Tractatus de gratia divina* en 704 blz. druks beslaat, te verzwijgen en geheel te ignoreeren den naam, het gezag, de leer van een *kerkleeraar*, die na alle andere kerkleeraren deze stof opzettelijk, en in een boek, dat hij zelf *eene goede dogmatiek* [1]) noemt, heeft behandeld; die de leer van Augustinus en Thomas over de wijze, waarop de genade haar gevolg uitwerkt, heeft verklaard; die over de zoo uiteenloopende meeningen der verschillende theologische scholen in dit punt en over hunne bewijsvoering zijn oordeel uitdrukkelijk heeft uitgesproken; die de door ons zooeven uiteengezette theorie *zijn* systeem [2]) noemt en de leer door P. Schiffini voorgestaan als *strijdig met de H. Schrift, met den H. Augustinus* en den *H. Thomas* verwerpt, gelijk hij zich over het systeem van Molina uitdrukt in het aangehaalde werk over het Concilie van Trente [3]). En als P. Schiffini, omtrent een ondergeschikt punt dezer vraag, te zijnen gunste het gezag van den H. Franciscus van Sales tegenover dat van Banez plaatst en dan zegt: »Ik houd het voor veel minder aannemelijk, dat hier de uitstekende kerkleeraar Franciscus van Sales gedwaald heeft dan Dominicus Banez" (blz. 440), zou hij dan deze bewijsvoering niet met meer recht tegen zich zelven kunnen retorqueeren en zeggen: Ik houd het voor veel minder aannemelijk, dat omtrent het geheele systeem

---

1) Brief van 13 Maart 1769. — *Corrisp. Spec.* n. 218.

2) »Nostro sistema" (*Gran mezzo della preghiera*, P. II, cap. IV). La nostra sentenza è questa (*Op. dogm.* Sess. VI Conc. Trid. *Trattato aggiunto*, n. 141.)

3) Vgl. t. a. p. n. 115—121. In n. 115 zegt hij nog: »Le divine Scritture ... chiaramente ci fanno intendere, che la grazia ... si rende efficace ... *ab intrinseco*, perche la volontà di Dio è quella che determina la volontà umana e la grazia opera che noi operiamo il bene". — Evenzoo n. 141. Zie ook zijn polemisch werk: *Verita della fede*, P. II, c. XVII, n. 16: »Anderen zouden zeggen, volgens hun systeem, dat de genade haar gevolg uitwerkt door de toestemming van den wil ... *Ik daarentegen antwoord zóó niet, wijl ik de tegenovergestelde meening houd:* nl. dat om de geboden Gods werkelijk te onderhouden noodig is de genade *efficace da sè ed ab intrinseco*".

de uitstekende kerkleeraar Alphonsus de Liguori gedwaald heeft, dan Molina? Wij zeggen: met meer recht; want Alphonsus heeft deze vraag veel meer *ex professo* en wetenschappelijk behandeld dan Franciscus van Sales.

Zeker, het staat een ieder vrij de leer van S. Alphonsus in dit punt niet aan te nemen en te bestrijden; maar zijne leer op zulk eene wijze geheel te ignoreeren, schijnt weinig te strooken met den eerbied, dien men aan het gezag van een kerkleeraar verschuldigd is, ook waar men hem tot uitdrukkelijken tegenstander heeft; en het strookt ook weinig met de bedoeling des Pausen, die, toen hij Alphonsus tot de kerkleeraarswaardigheid verhief, in zijn *Litterae apostolicae* van 7 Juli 1871 het bevel gaf »de boeken van dezen kerkleeraar, gelijk die der andere kerkleeraren, ook bij het openlijk optreden in verhandelingen enz. en in alle kerkelijke studiën aan te halen, en, als de zaak het vordert, aan te wenden". Daarbij komt nog, dat toen de Bisschoppen met wonderbare eenstemmigheid Alphonsus' verheffing tot de kerkleeraarswaardigheid vroegen, ongeveer *zeshonderd-zestig* onder hen, uit alle deelen der wereld, *zijn systeem over de genade* uitdrukkelijk tot zijn lof en als eene reden zijner verheffing vermeldden en aanprezen [1]). Is een openbaar getuigenis van zoovele *rechters in geloofszaken* van zóó geringe waarde, dat een katholiek godgeleerde het geheel mag ignoreeren?

In dit opzicht hebben de verhandelingen van P. Schneemann S. J. en P. C. Pesch S. J. over dit punt iets vóór; zij noemen ten minste den H. Alphonsus en hechten eenige waarde aan zijn gezag. Doch P. Schneemann doet het voorkomen, als zou A. over dit punt niet wetenschappelijk, maar enkel populair hebben willen schrijven, terwijl de Heilige zoowel in zijne brieven als in de *Voorrede* van zijn voornaamste dogmatisch werk het tegendeel verzekert. Ook voert P. Schn. alleen die punten aan, waarin Alphonsus het Molinisme *eenigermate* nabij komt, doch verzwijgt hij, wat de H. Kerkleeraar tegen

---

[1]) *Acta concessionis tituli Doctoris Ecclesiae* (Romae, Typ. de Prop. Fide, 1870) pp. 2, 11 en 125; — verder pp. 25, 29 en 130.

dit systeem zegt [1]). P. C. Pesch [2]) noemt Alphonsus: een voorstander der *scientia media*, en zegt, *dat hij het Molinisme gunstig is;* terwijl in werkelijkheid Alphonsus het Molinisme en de *scientia media* in molinistischen zin uitdrukkelijk verwerpt, gelijk hij schreef in zijn brief van 9 December 1769: »In mijn boek over het Concilie van Trente ben ik niet gunstig aan de scholastische leer der Jesuieten, die mordicus de *scientia media* verdedigen, maar ik bestrijd haar *ex professo*" [3]).

Moge P. Schiffini in eene volgende uitgave van zijn werk de door ons geconstateerde leemte aanvullen; zijn aanzien als wijsgeer en godgeleerde kan er slechts bij winnen. Wij achten het intusschen nuttig — ook voor het aanzien des H. Alphonsus — er op te wijzen, dat Dr. Gutberlet, bekend om zijne sympathieën voor de school, waartoe P. Schiffini behoort en zelf een der voornaamste geleerden van Duitschland, in zijne voortzetting der *Dogmatische Theologie* van Dr. Heinrich de poging, welke door de *scientia media* de vraag wil oplossen over de wijze, waarop de genade hare uitwerking heeft, als mislukt beschouwt en verklaart niet in te zien, hoe die poging geen *circulus vitiosus* begaat (T. VIII, p. 460, 463, 464). Waar hij echter meent, dat tegen Alphonsus' systeem de moeielijkheden van Thomisme en Molinisme samen gelden, toont hij den aard der door A. verdedigde »*gratia efficax*" en »*sufficiens*" niet te kennen.

Wittem. J. L. JANSEN, C. SS. R.

---

1) *Controversiarum de divinae gratiae liberique arbitrii concordia initia et progressus,* p. 351. Wat Tournely betreft, dien Alphonsus zegt te volgen en met wien hij Molina heeft bestreden, gelijk P. Schneemann toegeeft (p. 4, nota 4) dient te worden opgemerkt, dat Tournely zich over de *scientia media* niet heeft uitgesproken, doch slechts het voor en tegen heeft aangevoerd; verder, *dat Alphonsus zich vooral bediend heeft* van het *Compendium van Tournely*, door Montagne geschreven, en dat daarin uitdrukkelijk de thesis is opgesteld: »Admittenda est gratia per se et ab intrinseco efficax".

2) *Praelectiones dogmaticae*, Tom II, p. 140, 141. Zie ook den *Index alphabeticus*.

3) *Corrisp. Spec.* n. 230.

H. LESÊTRE, *Notre Seigneur Jésus Christ dans von Saint Evangile.* Paris, P. Lethielleux, s. d. 2 vols. Prix: 5 fr.

De H. Schrift, het H. Evangelie vooral, is de steeds zuivere, altijd overvloedige bron van alles, wat ons tot stichting en opwekking van het geestelijk leven noodig is. Geen beter geestelijke lezing kan ons ooit worden aangeboden dan het woord van God zelf. Maar dat woord is niet in het bereik van een ieder. Niet allen kunnen aan de bron zelve putten om hun geestelijken dorst te lesschen. Daarom hebben steeds mannen van naam, ook in ons vaderland, zich beijverd in allerlei vormen ons de geschiedenis en de leer der H. Evangeliën te verhalen. Maar hoe groot de verdiensten van velen hunner zijn mogen, zij geven ons niet alles, wat de Evangeliën geven, en vooral niet de woorden zelf, waarin de H. Geest tot ons gesproken heeft. Het boek nu, welks titel wij hierboven plaatsten, en waarop wij de aandacht willen vestigen, heeft in die leemte voorzien.

Met de woorden zelf van het Evangelie wordt de geschiedenis van den Goddelijken Zaligmaker ons verhaald. Wij zien den Heer Jesus als voor onze oogen, gelijk Hij zichtbaar was voor de Joden zijner dagen, wij kunnen Hem dag voor dag volgen op zijne tochten door Judea en Galilea, wij hooren als het ware zijne heerlijke lessen, overvloeiend van liefde en zielenijver. Wat in de vier Evangeliën — die immers elkander aanvullen, en allen verschillende bijzonderheden mededeelen, doch met elkander slechts ééne »blijde boodschap" bevatten — verspreid wordt aangetroffen, dat vinden wij hier vereenigd en in geregelde tijdsorde samengevoegd tot een aaneengeschakeld verhaal, dat toch slechts uit de woorden der H. Schrift bestaat.

Maar de woorden des Evangelies zijn somwijlen moeilijk om te begrijpen, de beelden, waarin de leer en de daden van Jesus worden voorgesteld, zijn door het groote verschil van tijd, plaats en omstandigheden, voor ons niet altoos duidelijk en sprekend genoeg, en daarom worden er korte verklaringen bijgevoegd, niet als noten onder aan de blad-

zijde, die zoo dikwijls over het hoofd worden gezien en de geregelde lezing onderbreken, maar in den tekst zelf, en toch duidelijk genoeg kenbaar om niet met den gewijden tekst verward te worden.

Dit over den vorm waarin de Eerw. Schrijver zijn werk gekleed heeft; nu iets over den inhoud zelf.

De verklaringen zijn helder en duidelijk. Niet voor geleerden, om moeielijke strijdvragen over tijdrekening of echtheid uit te maken, is deze arbeid in het licht gegeven. De geleerde Vigouroux, die het werk onderzocht ter kerkelijke goedkeuring, zegt ervan: »Son oeuvre ne s'adresse pas aux savants et aux critiques, mais aux chrétiens, aux âmes droites et simples qui désirent connaître la vèrité de Notre Seigneur Jésus-Christ". En zelf zegt de schrijver in zijne voorrede: »Ce que réclame ce modeste livre sur notre Seigneur c'est une place auprès du crucifixe de bois", wat in tegenstelling met het »crucifixe d'or ou d'ivoire" in de huizen der eenvoudige katholieken gevonden wordt.

Maar hiermede is volstrekt niet bedoeld, dat zijn werk slechts voor leeken of voor hen, die de H. Schrift zelf niet kunnen lezen, aanbevelenswaardig is. Integendeel, iedereen en ook priesters kunnen het met zeer veel vrucht en voldoening raadplegen.

Glashelder en duidelijk worden vele waarheden in enkele woorden aangetoond en bewezen. Zoo b.v. om slechts enkele bewijzen aan te halen, lezen wij op p. 14 van het eerste deel een zeer duidelijke uiteenzetting van het leerstuk der Onbevlekte Ontvangenis van Maria, en op p. 74 een korte maar voldoende verklaring van den invloed, dien de Godheid van Christus op zijne heilige menschheid uitoefende.

Vele gebruiken van het Joodsche volk, die noodig zijn om uitdrukkingen der Evangeliën in hun volle licht te begrijpen, worden door een enkel woord aangegeven. Zoo b. v. laat de schrijver na de woorden van Lucas III, 33, dat de Heer bij zijn eerste optreden ongeveer 30 jaren oud was, deze woorden volgen: »Op dien leeftijd begonnen de priesters hun ambt uit te oefenen, en konden de leeraars hun onderricht aanvangen".

Elders wederom geeft hij in enkele woorden treffende bemerkingen, die somwijlen verrassen door nieuwheid en juistheid. Zoo b.v. op p. 232, waar hij na het verhaal van de genezing van den blinde te Bethsaïda, ons door Marcus VIII, 22—26 beschreven, laat volgen: »Deze mensch was niet blind van zijne geboorte af, ook herkent hij, wanneer het gezicht begint terug te komen, verward vormen van boomen en van menschen. Zijne genezing schijnt moeilijker te bewerken en de Zaligmaker legt hem tot tweemalen toe de handen op. Deze blinde is eene voorafbeelding van hen, die na de genade van het geloof ontvangen te hebben, deze vrijwillig verliezen. Wanneer men eens het licht ontvangen heeft, zal later de H. Paulus zeggen; wanneer men de hemelsche gave gesmaakt heeft; en men hervalt weder, dan is voor de vernieuwing door de boetvaardigheid een wonder van genade noodig. — Zoo ook in het tweede deel op p. 101, waar hij, na gezegd te hebben, dat Jesus op den dag van zijn zegevierende intocht te Jerusalem in den tempel kwam, en zonder daar verder iets te zeggen of te doen, dien weder verliet, het volgende opmerkt: »Dit bezoek aan den tempel had een beteekenis, die toen slechts door onzen Heer zelven gekend werd. Op dien dag werden n.l. de lammeren uitgekozen, die voor het Paaschoffer bestemd waren; Jesus bood dus zich zelven aan ter keuze van zijn hemelschen Vader. Daar gekomen als slachtoffer, bleef hij nederig en zwijgend, en stelde de uitoefening van zijn gezag uit tot den volgenden dag".

Heerlijk en duidelijk ook, maar te uitgebreid om in de weinige bladzijden, die mij zijn toegestaan, aan te halen, is de verklaring, die de schrijver, na het evangelisch verhaal van de instelling van het H. Sacrament, ons geeft omtrent den innigen samenhang tusschen het H. Sacrament en het Offer, dat Jesus toen instelde, een uiteenzetting zoo duidelijk als ik ze nog zelden in theologische handboeken heb aangetroffen.

Overal is zijne uitlegging in overeenstemming niet alleen met de leer der Kerk, maar ook met de, tot voor eenige jaren, algemeen gevolgde opvatting der oudere schriftverklaarders en dus ook met de opvatting van het eenvoudige katholieke

volk, wat aangaat b.v. het tijdstip der aanbidding van de Wijzen uit het Oosten, den duur van Jesus' openbaar leven, de rangschikking der gebeurtenissen uit de laatste dagen van Jesus' leven en dergelijke punten.

Een klein, maar duidelijk kaartje van Palestina in de dagen van den Zaligmaker en een platte grond van den tempel en zijne bijgebouwen, benevens een plan van Jerusalem en zijn omtrek, verhoogen niet weinig de bruikbaarheid van dit werk, zoodat wij aan ieder, die het H. Evangelie en het leven des Heeren met stichting en vrucht wil overwegen, de herhaalde lezing van dit schoone werk ten zeerste kunnen aanbevelen.

Leidschendam. L. M. VAN PINXTEREN.

P. C. HOOFT.

(Vervolg en slot van bl. 39 vv.)

IV.

Men doet Hooft geen onrecht, wanneer men zijn dramatische gedichten voor het grootste gedeelte als meer of minder voortreffelijke stijloefeningen beschouwt, die hem tot den grootsten Nederlandschen prozaschrijver van zijn tijd hebben gevormd. Zijn treurspelen leveren allerlei stof, om veelzijdige verhandelingen te schrijven over de ontwikkeling van onze taal en versifikatie. Zij geven ons hier en daar den sleutel tot het ontdekken van staatkundige en wijsgeerige denkbeelden, die door den dichter in zijn lyrische poëzie niet worden ontsluierd. Bij tusschenpoozen verrassen zij ons door dichterlijke schoonheden van den eersten rang. Alleen getoetst aan de eischen der dichtsoort, wier naam zij dragen, stellen zij ons teleur.

Als blijspeldichter verdient Hooft gunstiger beoordeeld te worden dan in het tragische.

De tooneelstukken, door hem vóór zijn Italiaansche reis en kort daarna geschreven, zijn, ofschoon ze *Achilles en Polyxena*, *Theseus en Ariadne* heeten, weinig aanlokkelijke romantische verhalen, die ons alleen door den klank van Grieksche namen in de klassieke oudheid willen verplaatsen. Achilles is hier evenmin een Griek als Theseus. Polyxena en Ariadne beminnen en haten, zooals er in het tijdvak, waartoe zij behooren, door geen enkele vrouw bemind of gehaat werd. In de handeling der optredende personen ontbreekt alle hoogere kunsteenheid en de dichter heerscht nog niet volkomen over zijn stijlvormen.

Granida, waarin Hooft ons een herdersspel wil voorstellen, is dikwerf geroemd als de eerste schoone vrucht van zijn

Italiaansche reis. Men heeft aan het stuk allerlei namen gegeven. Het doet echter weinig ter zake, of men het een gedramatiseerd sprookje, een gedialogiseerde novelle, dan wel een kleinen liefderoman in verzen en een bekoorlijke idylle noeme. De dichter verheft de ideale liefde boven de zelfzuchtige, de geestelijke boven de zinnelijke, en biedt aan de eerste de hulde eener konventioneele kunst. Alles, wat ons in *Granida* aantrekt, ligt buiten het dramatische. De onnatuurlijkheid, die wij er er in wraken, ofschoon in hinderlijker mate voelbaar door het zwakke en gebrekkige van Hoofts karakterteekening, vindt voor een groot deel haar vergoelijking in het erotische herdersdrama op zich zelf.

De Perzische prinses Granida, die op de jacht van haar sleep is afgedwaald, ontmoet den herder Daifilo en de herderin Dorilea. »Hebt gij niet eenige edellieden gezien", vraagt ze, »die een wild zwijn vervolgden?" Daifilo antwoordt, dat ze geen jagers hebben gezien, maar wel jachtrumoer gehoord. »Edele maecht", voegt hij er bij,

»ghij sult haer swaerlijck rijden inne;
Sijdij een aertsche maecht, en anders geen godinne,
U aenschijn noch u stem geensins de menschen slacht".

Granida verklaart zich een zoo groote eer onwaardig. Zij is een aardsche prinses, de dochter des konings. »Om 's heten middachs brandt een weynigh te verfresschen", wencht ze naar een koele beek of bron te worden geleid. De herder snelt haar vooruit naar een zuivere fontein en geeft daarna een dubbele waarde aan zijn dienstbetoon door een vleiende lofspraak op den vader der prinses.

»Al sijn wij harders slecht, eenvoudich opgevoedt,
Noch onse sorgen laech, door hoger vlucht te kiesen,
Ons aengeboren bosch wt haer gesicht verliesen:
Wij weten lijckewel dat wij dees groene laen,
Dat wij de schaduw coel van dees dienstige blaen,
Dees vrolijcke heuvels, dit heldere waters vlieten,
En al ons levens lust van 's Coninx handt genieten.
'T en waer die 't wijsselijck al te versorgen wist,
'T verwoesten metter haest, door verquistende twist.

'T is hij, die de begeerten van zijn ondersaten
Maticht bescheydelijck in soo verscheyden maten,
Dat niemandts minders list sijn meerder yet ontruck,
Dat niemandts meerders macht zijn minder en verdruck.
'T is hij die sorge draecht alleene voor ons allen,
Dat vreemdelingen wreedt ons niet en overvallen
Met vernielende crijch en schennen in een wr
De dracht van menich jaer door 't yser en het vuyr.
Danckbaer behoort men voor een aertschen godt te eeren,
Dien 't lust om anders lust sijn eygen lust t' ontbeeren:
Maer ons eerbieden is te laech nae sijn waerdij".

Granida, die intusschen gedronken heeft, betuigt, dat geen wijngeur kan halen bij het frissche bronnat, haar door Daifilo aangeboden. Zij roemt de onschatbare, door nijd noch wangunst verstoorde rust der eenvoudigen. Die gelukkigen hebben enkel hun vee te weiden. Wat al beslommering en bekommering ten hove! En deze lieden mogen waarlijk genieten; hetgeen zij wenschen en begeeren wordt hun door de natuur toegeworpen. Honger en dorst zijn voor hen de beste aller spijs- en drankbereiders. In de paleizen der koningen smaakt men geen dischgenot zonder specerijen, en wat hebben die gekruide lekkernijen en die aangezette wijnen dan nog weinig verkwikkends! De herders volgen de natuur, die door de hovelingen miskend wordt.

Voordat zij van den herder afscheid neemt, verzekert de prinses, dat er een onuitwischbare herinnering met haar medegaat. Mocht Daifilo ooit een beroep willen doen op haar hulp of voorspraak aan het hof, hij houde zich overtuigd, dat geen plicht haar nader aan het hart ligt dan die der dankbaarheid.

Nauwelijks is Granida alleen of zij vertolkt in een monoloog op nieuw haar gevoel. Geluk en dankbaarheid, meent ze, gaan hand aan hand. De herder, dien ze heeft hooren spreken, uitte meer erkentelijkheid voor hetgeen de bosschen hem doen genieten dan menig edelman voor het bezit van geheele vorstendommen. Hoe dikwerf zijn oproer en verraad het loon voor de milddadigheid van een koning!

Zoo mijmert zij voort. Op kronen en schepters begint ze met kleinachting neer te zien. Wat zijn alle pronksieraden

van koningen bij het meesterstuk der natuur, een edelen geest, die zich in het hart en het gelaat ook van den laagst geborene kan afspiegelen?

»Gelijck d'eerwaerde Son is bij ons aertsche vuyr,
Sulx is bij d'arme kunst, de kunst-rijcke natuyr.
Wat handt heeft oyt haer soo vernuftich mercken laten
Dat sij, bootseerende de coninckklijke vaten,
Vormden 't gewrochte goudt in aerdiger manier,
Als de natuir den schulp, daer ick wt dronck alhier?"

Iedereen ziet, dat het ideale hier samentreft met het overdrevene en onnatuurlijke. Een prinses, die denkt en gevoelt zooals Granida, is een zoo onnoozel wezen, dat zij onmogelijk aan het hof kan geleefd hebben. Gelukkig, denken we, dat ze haar rechten als troonopvolgster prijsgeeft en haar heil gaat zoeken in velden en bosschen. Koningin geworden, zou ze dwaas genoeg zijn haar rijk en haar hart weg te schenken aan den eersten den besten geitenhoeder voor een minnelijk woord en een waterdronk. Daifilo weet wel, wat hij drijft. Die goede, vriendelijke herder draait de prinses een rad voor de oogen. Hij is een geboren wijsgeer en een geboren hoveling. Later blijkt hij sluw genoeg om een rol te spelen en prinsen te verschalken.

Doch dit alles bewijst alleen, dat er kunstvormen geweest zijn, die voor ons geheel tot de geschiedenis van vroeger eeuwen behooren. Voortgebracht door kunstmatig gevoel en overbeschaving, bewonderd door dweepzieke vereerders van een grillige droomwereld, enkele malen gesteund en verhoogd door de verbeeldingskracht van groote dichters, heeft het herdersdrama inderdaad een tijdperk van bloei doorleefd. Hooft en zijn tijdgenooten schijnen volkomen vrede te hebben gehad met al het konventioneele, dat er aan eigen was. Tasso en Guarini hadden naar hun meening een voorbeeld gegeven, dat navolging verdiende.

't Speekt, dat Daifilo door haar »met zoo heussche genegenheid uit een schulp" te laten drinken het hart der prinses moet gewonnen hebben. Hij zelf besluit »sich ten hove te

begeven om de tegenwoordicheit wille" van een zoo goede gebiedster. Daarom treedt hij in dienst van Tisiphernes, »een prinsse van groote verdienste bij de Croon van Persia", die voornemens is de dochter van den koning ten huwelijk te vragen. De herder verneemt spoedig, dat ook de zoon van den koning der Parthen, Ostrobas, naar de hand van Granida dingt, en dat alleen de overwinning in een tweegevecht zijn meester van dien mededinger kan bevrijden. Nu bekent hij aan Tisiphernes, dat hij alleen om de prinses te volgen zich aan zijn dienst heeft verbonden; hij smeekt hem, in zijn plaats en gedekt met zijn wapenrusting tegen den Parth te mogen strijden. De prins laat zich overreden en de herder doodt Ostrobas.

Tisiphernes, een goedbloed zonder argwaan, vermoedt er niets van, dat zijn gevaarlijkste mededinger nog leeft en van nu aan een eigen spel begint te spelen. En wanneer hij ten laatste ontdekt, dat hij door zijn gunsteling listig om den tuin is geleid en dat zijn bruid het hof heeft verlaten, omdat zij liever herderin met haar uitverkoren herder dan koningin van een machtig rijk wilde zijn, zoo verwondert zich de »gentile prinsse over haer selsame liefde, en gebiedende haer goeden moedt te hebben, belooft en vercrijcht haer haeren soen van den coning, diese beijde wellecoom onthaelende, te saemen huwt".

Wat kan, zoo vragen wij telkens op nieuw, in de eeuw van Hooft toch het bekoorlijke geweest zijn van zulke karakteristiek? De dubbelhartige Daifilo is in de schatting van den dichter niet verachtelijk, maar een edelaardige figuur, die weet, hoe hoog de ware liefde mag aangeslagen en wat voor haar mag gewaagd worden. Granida, die aan een koninklijk hof verdwaald schijnt geraakt en geen enkele eigenschap vertoont van een koningsdochter; deze lichtzinnige dweepster zonder denkkracht en gezond gevoel blijkt bestemd de vertegenwoordigster te zijn van het hoogste geestelijk vermogen der liefde. Tisiphernes, de stumper, die zoo bedrogen uitkomt, moet een toonbeeld heeten van weergalooze edelmoedigheid. Ostrobas is een belachelijke snoever. Eigenlijk schijnt hij alleen

te leven, om door Daifilo te worden gedood. Door de verzen althans, die hij uitbuldert, kan hij zich geen recht verwerven op onze belangstelling.

Konden wij aan Hooft onze vragen en bezwaren voorstellen, hij zou antwoorden, dat hij in zijn herdersspel niet in de eerste plaats beoogd had karakters te schilderen naar de verschillende standen der maatschappij, maar aan eenige van zijn lievelingsdenkbeelden een nieuwen kunstvorm te geven. In *Granida* bezingt de jonge dichter het ridderlijke van zijn eigen gemoed en verbeelding. Wij laten ons eenige oogenblikken bekoren door zijn fantasiedroomen, omdat hij zelf er door bekoord wordt. Het banale en alledaagsche overheerscht te zien door het ongemeene en edele is een verheffing der ziel. De eenvoud van herders en landlieden, gepaard aan een stillen vrede des gemoeds, geeft meer te genieten dan al de weelde van koningshoven. Reine liefde zonder eigenbaat wordt niet te duur gekocht voor het wegwerpen van een kroon. Door deze en dergelijke beschouwingen weet Hooft ons te boeien, omdat hij geheel oprecht is in zijn geestdrift en een taal spreekt, zooals alleen volkomen ingenomenheid met een onderwerp kan spreken.

Als laatste woord over *Granida* zijn wij den lezer nog de opmerking schuldig, dat men bij het gewagen van de konventioneele karakterschildering in dit stuk aanteekening moet houden van één voorname uitzondering. Dorilea, die het bekende herdersdeuntje opzingt:

> Het vinnich stralen van de son
> Ontschuil ick in 't bosschage,

treedt niet buiten haar rol. Zij is een herderin met een gezond verstand, fier genoeg om haar minnaar op een afstand te houden, natuurlijk en ongekunsteld in haar spreken. Jammer, dat wij haar slechts eenmaal mogen zien en hooren.

Na de speelsche kunstuiting van zijn *Granida* treedt Hooft op een geheel ander dramatisch terrein. Onder de beelden van het verleden, die op het Muiderslot voor zijn geest opdagen, ziet hij ook den ongelukkigen graaf Floris V, die door

zijn edelen vermoord werd. Hij besluit zijn krachten te beproeven in het tragische en schrijft een dichterlijk verhaal, *Geeraardt van Velsen*, waaraan hij den naam van treurspel geeft.

Men heeft herhaaldelijk gezegd, dat dit stuk uiterst zwak van samenstelling is, en daarbij gewezen op de bonte mengeling van allerlei allegorische figuren onder de handelende personen. De dichter weet niet te schiften. Hij plaatst telkens heterogene deelen naast elkander zonder zich af te vragen, welken indruk men van een geheel moet ontvangen, dat zoo onharmonisch wordt opgebouwd.

Doch we mogen niet vergeten, dat Hooft als wegbereider optrad en dat voor hem zelf de wegen nog niet gebaand waren. Hij moest alles vernieuwen en herscheppen: de taal, de versifikatie, de litterarische schildering. Door eigen kunstvermogen gaf hij aan zijn verzen een muzikale schoonheid, die niemand kon navolgen. Toen het *Pascha* nog moest geschreven worden, schreef hij reeds alexandrijnen, die in lenigheid, tinteling, zwier en klankrijkheid zelfs door de schoonste van Vondel nooit overtroffen zijn.

Geeraadt van Velsen kan niet als treurspel beoordeeld worden, omdat het geen treurspel is. Het gevoel van het tragische — laten we dit eens vooral vaststellen — was in Hooft weinig ontwikkeld. Een gewetenlooze zwakkeling en lichtmis — zóó wordt graaf Floris ons voorgesteld — kan geen held van een treurspel wezen, al ziet en belijdt hij ten laatste, dat hij reeds lang aan het vallen was, voordat hij neerplofte. Maar laten we nu niet voorbarig besluiten, dat, waar de tragedie niet tot haar recht komt, alle hooge schoonheid gemist wordt. Lezen we die bekentenis eens zonder aan de eischen van een drama te denken; beschouwen we haar als de volle uitdrukking van een zedelijkheidsgevoel, dat de taal des berouws begint te spreken en zijn zelfverlaging betreurt:

»Wat is de myne' een val! Hoe ver ben ick versmeten!
Op gistren sat ick hooch, verselschapt met de pracht
Des Priesterdoms verwaent [1]), en Heeren groot van macht;

[1]) Luisterrijke geestelijkheid.

In 't schoone midden van den drang der eed'le schaeren;
Omringhelt met den stoet van lijfwacht en dienaeren;
Als een vermooghen [1]) Vorst, en van dit vrye landt
d'Uytsteeckenste persoon: en soud dees gulden bandt,
Die niet dan Graeflijck hayr ghewoon is te verschuylen,
Met meenich Coninx croon nood hebben willen ruylen.
Nu leg ick als verslenst, van yder te versmaên,
Onwaerdelijck gheboeyt en op mijn hals ghevaên:
Des ick my selven 't hooft, van troosteloosheyt, plonder.
In een, in eenen dach, ben ick gheworpen t' onder:
En is verdweenen heel, myn gloory claer, ghelyck
Als van den Hemel valt de sneeuw, en smelt in 't slyck.
Gaet heen, vertrouwt het luck. My dien, met feestich groeten,
De morghen annebad, den avondt trad met voeten.
Maer hoe doch? Ay ick dool, myn scheut [2]) begon veel eer.
Aen 't vallen was ick lang, maer gistren quam ik neer.
Smeeckende vijandin, doen ghy 't onlydsaem raesen,
Met giftighe' ooghen, my ten aedr'en in quaemt blaesen;
Dat greep my aen, ghelyck, door den ghebeten wondt,
Zijn schennis schiet het schuym van eenen dullen hondt,
En onghenaedich woedt op al de lêen verwonnen.
Doen stiet mijn luck zijn cruyn: doen viel ick: doen begonnen
Te wankelen mijn staet, te wagghelen mijn croon:
Doen sweecken onder my de stylen van mijn throon".

Zulke taal treft ons en stemt tot deernis met den gevallene.

Wij spraken van de heterogene deelen, waaruit *Geeraardt van Velsen* is samengesteld. Van al datgene, waarover hij beschikken kon, liet Hooft niets ongebruikt. Hij putte zoowel uit de *Rijmkronijk* van Melis Stoke als uit het lied: *Van Graef Floris ende Gerrit van Velsens wedervaren.* Hij dichtte toovertooneelen naar het voorbeeld van Seneca en stond een ruime plaats af aan de allegoriëen der rederijkers. Machteld van Velzen werd door hem opgevat als een Romeinsche Lucretia. Hij betaalde zelfs tol, zooals Huet zegt, aan den echo van Muiderberg en verhief de Vecht tot een stroomgod, die in 266 verzen den bloei en de grootheid van Amsterdam voorspelde. Ware hij een middelmatig dichter

---

[1]) Machtig.
[2]) Val.

geweest, zijn stuk zou door het samenduwen van zooveel ongelijksoortigs geheel onleesbaar geworden zijn. Een overtuigend blijk van zijn meerderheid als kunstenaar boven zijn voorgangers ligt voor ons daarin, dat hij in de hachelijke worsteling met schijnbaar zoo weerstrevige onderwerpen de buitengewone kracht van zijn geest heeft getoond en slechts enkele malen voor de overmacht is bezweken.

Huiveringwekkend mogen wij het droomgezicht noemen, waarin de broeder van Geeraardt van Velsen aan Floris verschijnt en hem zijn wraakkreet laat hooren. Wij doen evenwel opmerken, dat in de schildering van het geestenrijk alleen heidensche kleuren worden gevonden.

»Wee Graef van Hollandt, wee Graef Floris, wraeck, wraeck, wraeck
Zy over u, die in mijn bloedt vondt sulcken smaeck.
U, die my afghesnêen den draedt eerst aengheheven;
My uyt den arm ontruckt het alderliefste leven;
En my ontweldicht hebt des blyden lichts ghenot;
En schendichlyck berooft van 't costlijk overschot
Der soete', en van natuyr my noch ghejonde daeghen;
Van 't selschap smaeckelyck van vrienden en van maeghen;
En alles waer het hart soo teeder overhing,
Met bitter scheiden en verlies van alle ding.
Ghy die daar hebt ghemaeckt myn lichaem tot een leeghe
En maxelooze romp; ten akelighen weghe
Ghesleten van het spoor dat nae beneden leydt,
My stuyrend henen af, in myner eensaemheyt;
Om met de binnensmontsspreeckende te vergaeren,
En sonder sonneschijn en sonder lucht te waeren.
Ghy rechter rechteloos, nu is uw tijdt naeby,
Wee Floris, Floris wee, te wraeck ontseg ick dy.
Dit wreeckvyer, dese toors, die seyndt u 't recht vergheten,
De vlamme seng' u 't hart, en knaeghe dy 't gheweten".

De saamgezworen edelen schijnen den strijd aan te binden tegen een dwingeland en alles op het spel te zetten, om de algemeene vrijheid te herwinnen. Daarom zingt het koor, dat vanouds voor hen, die tirannen durfden trotsen en met goed en bloed de vrijheid van het vaderland verdedigen, eerebeelden zijn opgericht. Geleerden hebben die helden geroemd, dichters hen bezongen, en een eeuwig-groene looverkrans moet van

hun slapen zwieren. Onberoemd daarentegen blijven de moedeloozen, die voor elken geweldenaar neerbuigen en zonder weerstand of ergernis weduwen en weezen zien verdrukken. De wereld kent hun namen niet, omdat de faam ze niet vermeldt. Wie zal hun het roer van den staat toevertrouwen? Voor hun medeburgers zijn zij als levenloos en zij verheffen geen stem, die in een hart kan weerklinken.

Doch in het vijfde bedrijf verrast ons een weldadige tegenstelling. Het volk weet, dat de graaf geen dwingeland geweest is. De »Naerders" treuren en jammeren bij het lijk van hun goeden en beminden vorst. In een aandoenlijk klaaglied brengen zij hem de hartroerende hulde hunner smart en liefde en bezingen hem als een held.

»Hy is verscheyen,
Heft nu aen te schreyen
Jonghers en grysen:
Droefheyt wilt bewysen:
Cleeren verscheuren:
Gheeft u op tot treuren.
d'Hollandsche Graeve
Is om hals en have;
Deerlijck verslaeghen.

Deerlijck verslaeghen!
Wendt u stem tot claeghen.
Traenen laet vlieten:
Suchten opwaerts schieten.
Siet hem versmooren:
Hem, die was ghebooren,
Uyt's wijd bekenden
Roomsche Conincx lenden.
't Leeven is heenen.

't Leeven is heenen!
Ach wat eyndt van weenen!
't Hooft zal verrotten,
Dat de croon der Schotten
Had mooghen draeghen.
O bedroefde daeghen!
Weeslijcke Landen,
Slaet in 't haer uw handen.
O swaer verliesen!

O swaer verliesen!
Wie sal nu de Vriesen
Echter bedwinghen,
Als zij boudt bespringhen
's Kennemers grensen?
Hard is 't om te pensen. [1])
Hy deed haer tsaeghen,
En het juck verdraeghen,
Tijd is 't te kermen.

Tijd is 't te kermen.
Wie zal nu beschermen
's Lands innesitter,
Voor den Vlaeming bitter?
Dees keerd' haer vlooten
Van de Zeeusche slooten:
Plach te vernielen
d'Haettelycke kielen.
Nu is 't verlooren.

Nu is 't verlooren!
Brenghet rouw te vooren.
T'hans zullen treeden,
Inde swarte kleeden,
Burghers en Eelen;
Sonder haer juweelen,
Treuren de Paerden;
't Gouwdt moet vande swaerden:
't Lichaem ter aerden".

Noch bij de lezing van *Granida* noch bij die van *Geeraardt van Velsen* zal in iemand, die het nog niet van elders weet, het denkbeeld opkomen, dat de dichter dezer tooneelstukken veel gevoelde voor het komische. Misschien zou Hooft zich ook nooit aan een blijspel gewaagd hebben, zoo Bredero en Coster hem niet waren voorgegaan en de ingenomenheid van het publiek met het *Moortje* zijn eerzucht niet had geprikkeld. Bredero, die geen Latijn verstond en toch wilde putten uit Terentius, moest zijn toevlucht nemen tot een gebrekkige Fransche vertaling. De klassiek gevormde Drost, die met de

[1]) Denken.

Latijnsche dichters beter vertrouwd was, opende zijn Plautus, las de *Aulularia* en bewerkte naar dit stuk »in bynae neghen daeghen" zijn »*Cluchtighe Comedy van Ware-nar*", die hij aan Costers Academie aanbood. Hij zond een afschrift van dit blijspel aan Hugo de Groot, die vooral de vertaling bewonderde.

Eenige schilderingen der *Aulularia* zijn in *Warenar* voortreffelijk weergegeven; andere worden gewijzigd naar Hollandsche zeden en toestanden. Het Amsterdamsch dialekt geeft aan het komische een eigen kleur. De hoofdpersoon van Plautus, Euclio, herleeft hier in een Hollandschen vrek, die, rijk geworden door het vinden van een pot met goud, zich dag en nacht voelt martelen door de vrees, dat men hem zijn schat zal ontstelen. Warenar mist niet alleen het genot van zijn rijkdom, maar zijn schrielheid maakt hem in alles tot een belachelijke figuur. Hij spant een zeil over zijn schoorsteen, omdat de rook anders te kwistig naar buiten wolkt. Voordat hij 's avonds gaat slapen, stopt hij de pijp van den blaasbalg,

»datter gien wint uyt sou loopen".

Hij vast te voren drie volle dagen, wanneer hij bij zijn nicht Trijn gaat middagmalen. Nooit kort hij zijn nagels of hij sluit de spaanderen in een doosje. Een ooievaar, die hem een vischje ontkaapt heeft, wil hij door den schout »in apprehenty" doen nemen.

Reym, de dienstmeid van Warenar, die niets weet van den gevonden schat, kan niet anders denken dan dat de kruin van haar meester op hol is.

»De man heeft een wonderlijcke worm inde kop;
Een hielen nacht leyt hy wacker, en staet vijftich mael op.
Een hielen dach zit hy in huys, ghelijck as op de winckels
De kreupele snyers met haer ghekruyste schinkels".

Gaat hij voor een oogenblik om een boodschap, dan mag Reym niemand binnenlaten, volstrekt niemand en zelfs geen kooltje vuur geven aan een buurvrouw. Vraagt iemand om water, zij roepe terstond door een venster: »de regenbak is

leeg." Wil men een emmer leenen: »de emmer is bij den kuiper." Wordt er gemompeld van een dreg, een puthaak of wat het zijn moge: »wij hebben niets, de dieven zij er mee vandoor." Alle mooie praatjes zijn praatjes voor den vaak. Ook voor het geluk in eigen persoon moet de deur gegrendeld blijven.

Vergelijkt men het blijspel van Hooft met den *Avare* van Molière, dan komen vooral twee punten in aanmerking. Warenar, die zeer arm was, totdat hij bij toeval een pot met goud vond, wordt van het oogenblik af, dat hij over schatten kan beschikken, een gierigaard en schraper. Dit is zeker minder natuurlijk in iemand, die opeens en als bij overrompeling zijn rijkdom bemachtigt, dan in een slover, die er jarenlang voor heeft moeten zwoegen. En hoe verklaart men de zelfoverwinning van Warenar, wanneer deze, aan het slot van het stuk plotseling mild geworden, afstand doet van zijn goud en het aan zijn schoonzoon geeft?

Bakhuizen van den Brink[1]) heeft gemeend, dat Hooft door zijn proloog het op zichzelf onwaarschijnlijke waarschijnlijk tracht te maken. Niet de Lar van Plautus is hier hoofdpersoon, maar de Mildheid, die bestemd blijkt de Gierigheid op de vlucht te jagen. De gierigheid van Warenar moet beschouwd worden als een familiekwaal. Haar slachtoffer kan alleen genezing vinden in een wonderkuur: een grievend leed, hem door zijn kwaal zelve berokkend. Daar kampen hier twee allegorische godheden, een deugd en een ondeugd. De neerlaag der laatste is tegelijk haar geheele ondergang.

In deze op zichzelf scherpzinnige verdediging wordt, dunkt me, te weinig rekening gehouden met de indrukken, die de toeschouwer van een tooneelstuk ontvangt. Een allegorie, die niet eens handelend optreedt, zweeft voor hem geheel *in abstracto* en doet zich niet voor als een oorzaak van hoogeren rang.

Van veel ernstiger aard dan bedenkingen tegen dezen of genen karaktertrek in den hoofdpersoon moet de beschuldiging heeten, die uit een zedelijk oogpunt tegen *Warenar* kan

---

1) *Studiën en Schetsen*, 3de deel, blz. 329.

worden ingebracht. Dr. M. de Vries heeft naar waarheid gezegd, dat onze oude dichters de fijne scherts en den beschaafden toon misten, die de vereichten zijn van het hoogere blijspel. Ook het stuk van Hooft wordt ontsierd door velerlei platheden in taal en beeldspraak, door ruwe vormen, door een al te naakte voorstelling van de bedorven zeden der burgerij en door boerterijen, die haar tier schijnen te hebben in toespelingen op iets liederlijks [1]).

Baeto oft Oorsprong der Hollanderen, het laatste treurspel van Hooft, werd in 1616 ontworpen en eerst in 1626 in het licht gegeven. De dichter neemt zijn uitgangspunt in de historiën van Tacitus en stelt ons de Batavieren voor, wanneer zij het rijk der Catten verlaten, om zich een nieuw vaderland te stichten, dat later naar hun naam is genoemd. Baeto, voorzoon van koning Catmeer, wordt gehaat en vervolgd door zijn stiefmoeder Penta, een sluwe bedriegster en toovenares, die hem zelfs in arren moede beschuldigt, dat hij zijn vader van den troon wil stooten. De edelsten zijner landgenooten zijn overtuigd, dat de betichting valsch is, en zoodra er gewapenden op den koningszoon afkomen, vliegen zij voor hem ten strijde en keeren met dappere vuist den aanval zijner vijanden. Doch in het hart van Baeto spreekt de vaderliefde luider dan de zucht naar wraak. Niet de koning, meent hij, moet voor hem, maar hij voor den koning zwichten. Daarom verlaat hij met »een goed deel des adels en der burgerij" het land en ziet in een droomverschijning zijn door Penta vermoorde echtgenoote, die hem »voor zijn erfdeel en have een onbewoonde plek" aanwijst tusschen Maas en Rijn.

Met nog minder recht dan *Geeraardt van Velsen* draagt *Baeto* den naam van treurspel. Een eerlooze moordenares, die voor geen schanddaden terugdeinst, zegeviert door huiche-

---

[1]) In 't voorbijgaan een woord over *De Schynheyligh*. Onder dezen naam werd *Il Ipocrito* van Aretino door Hooft in proza vertaald. Het stuk was een wraakneming op de contra-remonstrantsche predikanten, die »hoopen waeters vuil (hadden) gemaekt, om (hem) te versteken van 't recht van den schout tot Weesp te stellen".

larij en helsche kunsten over haar onschuldige vijanden. Geen zweem van tragisch gevoel kan door zulk een triomf worden opgewekt.

In het eerste bedrijf vloekt Penta »vorstelijke tooveressen" op uit den afgrond. Proserpina, die het eerst te voorschijn komt, is kregelig, omdat men haar op eens durft storen in »'t drockste van 't bewindt". Medea, die vroeger hel en hemel tartte, moet nu gehoorzamen aan tooverspreuken. Circe haalt lustig op van haar verlokkende zangen, waardoor zij in den ouden tijd de vreemdelingen aan haar eiland en haar hof wist te snoeren. Wil men zien, hoe allerlei sappen en kruiden onder elkaar gemengd en door slangenbloed tot vergift kunnen worden omgeschapen? Wil men een mensch in een huilenden wolf of een borstelig zwijn zien verkeeren? Men luistere: zij zal zich een betrouwbare raadgeefster toonen.

In steê van het schrikwekkende, dat Hooft door de oproeping dezer helsche tooverkollen en door haar onderlinge beraadslagingen wil voortbrengen, neemt het burleske de overhand. 't Is of wij spooktooneelen herhaald zien uit *Thyestes* en *Medea* van Seneca en of wij de snorkende en brommende taal van het Latijn in hoogdravende en gezwollen Hollandsche verzen hooren weergalmen [1]). De dichter van *Baeto* ondergaat hier den invloed van zijn tijd. Ook Vondel was bij zijn optreden met de stukken van Seneca ingenomen, en eerst later, toen hij de Grieksche tragedie meer van nabij had leeren kennen, begon hij in te zien, »hoe de Latijnsche speelen van geleertheit gepropt zijn, maer boven hunne kracht gespannen staande, met luit roepen en stampen, de Grieken poogen te verdooven".

Baeto, de hoofdpersoon in het drama van Hooft, is naar den *pius Aeneas* van Vergilius gevormd, maar niet zooals deze onder een hooger bescherming gesteld, die den lezer

---

[1]) Tien zoogenaamde treurspelen zijn tot ons gekomen op naam van Seneca. Deze stukken — *Hippolytus* uitgezonderd — vloeien over van valsch vernuft, gezochte beeldspraak en allerlei rhetorischen bombast. Zij werden een tijdlang aan Seneca, den wijsgeer, toegeschreven.

in spanning houdt. Zijn karakter mist alle kracht en zelfstandigheid. Hij laat zijn vader en zijn volk in de macht van een lage bedriegster, moordenares zijner vrouw, en neemt den schijn aan alsof hij door zijn lafheid zelve zijn heiligste plichten vervult.

Tegenover hem kiezen wij partij voor de priesteres Segemond. Wij zagen boven reeds, dat deze een belangrijken kommentaar levert ter kenschetsing van hetgeen Hooft voor godsdienst en staatkunde wenschte en droomde. Die kommentaar kleedt dichterlijke denkbeelden in meesterlijke verzen.

Segemond is de opperpriesteres van de godin des vuurs en de hoogste in rang bij het offeraltaar. Zij geeft bevelen aan haar dienaressen. Deze moet droge blaren aandragen, een andere het wierooksvat zwaaien, een derde het heilig zout, een vierde zoete mede gereed houden. Geen bloed van stieren mag er stroomen. De godin des vuurs is de behoedster van het leven. Een koor van priesteressen zingt haar macht en glorie:

»O edelste godin gebooren alsoo ras
Als van dit groot heelal de schets ontworpen was.
Noodigh is het dat in schoonheit wijck
Alles voor uw schoonheit sujverlijck.
Niet soo claer, niet soo braef, niet soo streng, niet soo fier,
Niet soo blij, niet soo mild, niet soo lief als uw vier,
Naer het wtert zijn cracht,
Dies singt U hooghen lof het Duitsch geslacht".

Deze godin haat en bestrijdt den dood, die in den winter aanrukt met zijn heirmacht van ijsschotsen; sneeuw- en hagelvlagen over schuddende daken, dorre velden en wouden jaagt en de laatste vonk van het leven der verkleumde natuur wil dooven.

Zij overwint en beschaamt dien vijand. Zij wekt de natuur uit haar diepen slaap, geeft een bloeienden lentedos aan boomen en kruiden en toovert een nieuwe jeugd in het weelderig leven van akkers en weiden. Op haar stem herwint de Rijn zijn moed en zijn trots, ontwringt zich aan alle teugels, slaat

de ijsdammen te pletter, die zijn vaart durfden stuiten, en is weer een jonge en fiere held in 't genot van zijn volle heerschappij.

Ook aan het hemelgewelf vonkelt en tintelt het vuur. In zijn gloed schittert de zon, gloort de maan en flikkeren de sterren. De warmte is het leven; de koude met haar sneeuw en ijs is de dood.

De geestdrift van Hooft zelven voor de koesterende levenskracht der natuur beheerscht den geheelen lofzang van het koor. In de taal van Segemond, die ook de godin des vuurs aanroept, om haar offer in te wijden, leeft evenzeer een weerklank van het persoonlijk gevoel des dichters.

Baeto heeft geen heldenmoed, maar als vader stemt hij ons tot mededoogen, wanneer wij hem tot zijn twee-jarig zoontje hooren zeggen:

»Onnosel soontjen, spoejt de kinderlijcke stappen.
Wat siet ghij deerlijck om naer uw Grootvaeders rijck?
Bróósch goedt is heerschen. Volght mijn' handt en moeders lijck".

In het schilderen van gemoedstoestanden toont Hooft zich dikwerf een meester. In *Baeto* is het of hij ons met eigen oogen de beklagenswaardigen laat aanschouwen, die met een onuitspreeklijk smartgevoel in de ziel hun vaderland vaarwelzeggen zonder te weten, waar zij nieuwe woonsteden zullen vinden: ouders, die over den droevigen staat hunner kinderen, kinderen, die over het lijden hunner ouders weenen; jongelingen, die den eersten glans hunner hoop zien verdwijnen; knapen, die hun pas begonnen leven reeds zoo zwaar voelen drukken; grijsaards, die hijgend voortstrompelen, omdat zij niet in slavernij willen zuchten.

Deze ongelukkigen spreken in klaagtonen. De beelden — mogen we met Huet zeggen — schrijden niet slechts voort in den pas der versmaat; zij hebben een stem.

»Nu blijckt het dat wij t' onrecht rouw
Bedreven om de helden groot,
Die aen een loffelijcke doodt
Geraeckt zijn door huns vyands weer.

Geluckigh driemael, die een' speer
Met ysre punt, oft houten staf
Door 't vier gescharpt in 't vayligh graf
Geborghen heeft voor alle' ellendt.
Ulieden is het onbekent,
Hoe bitter dat de keure zij
Van ballingschap of slaevernij.
Wij trecken in een ommering
Van droefheid en bekommering,
Anxvalligh self, anxt jaeghende aen
'T volk daer wij sullen neder slaen".

Zelfs Dante heeft de ellenden der ballingschap niet met forscher kracht geteekend dan Hooft het doet in dit treurlied. Zachter en inniger, maar niet minder treffend zijn de weeklachten der jonge meisjes, die bij het scheiden van haar geboortegrond terugdenken aan haar spel en speelgenooten en aan de feesten, die zij zoo vroolijk hebben gevierd en nu nooit meer zullen vieren.

»O soete maeghschap, o treckende bloedt!
Die tegens 't neyghen van uw gemoedt
Hier blijft in den strick!
O buirt daer jck
Ben opgevoedt!

Ons vreughd wij pleeghen te brengen bij een,
Nu is 't vergaeren ons afgesnêen.
Het noodlot ons schejdt
Van U, en lejdt,
Wie weet waer heen?

De blijde feesten nae tijde van 't jaer,
Daer met verlangen wij wenschten naer,
Ach! koomense wêer,
Verwacht niet meer
Dit selschap daer.

O burgh! o saelen, o Coninglijck hof!
Die met festoenen van ooft en lof
Wij sierden met vlijt,
Als 't was de tijdt.
Nu is het óf [1]).

[1]) Nu is dat gedaan.

O soete beecken! waer nevens in swang
Te gaen eendraghtigh plagh onse sang,
Hooghheffende 't doen
Der helden koen
Van overlang.

Wij sullen echter [1]), met lieffelijck liedt,
Uw momplend rujsschen verdooven niet:
Nocht, met ons gerucht
Slaen op de vlucht
'T wild wt uw riedt.

Men plagh, o bosschen, o vroolycke blâen,
In uwe schaeduw, ter rey te gaen,
Elck met zijn gespeel.
Dat is nu heel
Met ons gedaen.

Staet lang, o tomben, waer inne gevelt
Sijn onse Coningen hooghemeldt:
Die hebben gewejrt,
Met schildt en swejrt,
'T wtheemsch geweldt.

O ouwde' altaeren der haylighen groot,
Om u te laeten drijft ons de noodt.
De hemel bevrij
Ons' Burgerij
Voor wederstoot".

Wij moeten de schoonheid van deze verzen genieten zonder acht te slaan op personen of tijden. Voor anachronismen, die het zielsgevoel niet kwetsen, is Hooft een welwillend rechter. Kunnen de vertrekkenden en de achterblijvenden van elkander scheiden zonder verwijten, zonder haat, in vrede zelfs en vriendschap? Wrokt hier geen partijzucht, geen argwaan? De dichter heeft het zich niet eens afgevraagd. In onbedorven harten, zoo stelt hij vast, legt de stem der natuur het zwijgen op aan de lagere hartstochten. Mag de jeugd reeds een voorrecht heeten, voor zoover het tellen der jaren dikwerf

[1]) Hierna.

hand aan hand gaat met het tellen van wederwaardigheden; zij is het in nog hooger mate, omdat zij zoo gaarne aan het edele en onvergankelijke der vriendschap gelooft. Het scheiden kan alleen tot weemoed en zachte aandoeningen stemmen, wanneer er gemeenschap van zielsleven bestaan heeft. Zulke gevoelsbespiegelingen, doorademd van ware poëzie, vieren bij Hooft haar triomfen. Wij vergeven het hem, dat zijn voorstelling alleen bij uitzondering aan de eischen van het drama voldoet. De dichter en zijn lezer komen van lieverlee tot een vertrouwelijke schikking. De laatste behoeft er niet aan te twijfelen, dat de eerste, zoo hij hier of ginds in de kunst tekort schiet, na eenige oogenblikken een milde vergoeding zal schenken.

Het is onloochenbaar, dat Hooft meer gaven bezat als lyrisch dan als dramatisch dichter. En toch moeten wij er in juichen, dat hij zich ook in het treurspel tot een voorganger heeft trachten te vormen. Zijn tooneelstukken zijn onvolkomen proeven, maar proeven, die een voorname plaats bekleeden in de geschiedenis onzer letteren. Daar is hier een dichter aan het woord, die met een bewonderenswaardig meesterschap over de taal gebiedt, de echte, tierige, welige taal van het volk. Stoor u niet aan de eene of de andere stroeve woordkoppeling noch aan stijve konstrukties; let niet op latinismen, ijdele offers aan de mode; maar zie eens, wat een rijkdom in die geluidschakeeringen, welk een plooibaarheid in die breede en forsche klanken, welk een lenigheid in die muziek der tonen. En wat teekent en schildert die rijke taal! Haar beelden zijn uit het volle, frissche leven; zij spreken tot gevoel en verbeelding als tolken der natuur.

De tragedies van Hooft hebben voor ons ook nog een bijzondere waarde, omdat haar taal ten nauwste verwant is aan die der *Nederlandsche Historiën*. We mogen ze tot op zekere hoogte als zijn oefenspelen beschouwen; oefenspelen van een groot man, die hem tot voorbereiding en volmaking dienden van hetgeen in zijn schatting hooger stond dan alle min of meer konventioneele dichtkunst. Het proza der *Nederlandsche Historiën* vertoont menig punt van overeenkomst

met *Baeto* en *Geeraardt van Velsen*, maar het is zuiverder van omtrek, wanneer het schildert, dan deze drama's ; het heeft vaster lijnen, minder gezwollenheid en, hoe vreemd het klinke, hooger kunstadspiraties. Doch het meesterwerk van Hooft, tevens een van de schitterendste meesterwerken der Nederlandsche taal, wordt niet met een paar woorden geteekend. Alleen een uitvoerige studie kan er recht aan laten wedervaren.

P. Fr. Th. VAN HOOGSTRATEN, Ord. Praed.

WAARHEEN EN HOE?

Toen wij, enkele jaren geleden, de psycho-physiologische studiën over *De Mensch* schreven en onderzochten, hoe de levende éénheid, de mensch, leeft en zich beweegt, waarneemt en begeert, denkt en wil, heeft ons steeds een ander leven voor oogen gestaan, dat de mensch hier op aarde geroepen is te leven, en wij achtten het noodzakelijk, het natuurlijk leven van den mensch goed te leeren kennen, wijl dit leven zonder vernietiging of vermindering tot levensuitingen van andere en hoogere orde in staat kan gesteld worden.

In de natuur belet het zinnelijk leven der dieren niet, dat ook in het dier het vegetatief leven blijft bestaan; het redelijk denkend en willend leven des menschen vernietigt in hem noch het vegetatief, noch het zinnelijk leven; in de hoogere levensuitingen van den mensch blijft het psycho-physisch leven bestaan. Anders echter dan in de natuur is het met het *beginsel* gelegen, waaruit het hoogere leven van den mensch voortvloeit. Bij de opklimming in de natuurlijke orde heeft het dier niet naast en tegelijk met het vegetatief ook een sensitief levensbeginsel, noch de mensch eene drievoudige ziel; maar het is één beginsel, waardoor het dier zich voedt en groeit, gevoelt en begeert, zich beweegt; het is ééne redelijke ziel, waardoor de mensch groeit en zich beweegt, waarneemt en begeert, denkt en wil. En, indien er van plant tot dier en van dier tot mensch een overgang mogelijk ware, zou dit niet geschieden door verrijking van de plantenziel of verredelijking van het dierlijk levensbeginsel maar het zou door *vervanging* van het eene beginsel door het andere, hoogere, moeten gebeuren.

Wanneer echter de redelijke ziel des menschen tot hoogere levensuitingen in staat wordt gesteld, gebeurt dit door toevoeging aan de ziel van eene hoedanigheid, door mededeeling van iets, dat reëel is en waardoor de ziel des menschen tot edeler werkingen dan die van het bloot natuurlijk leven geschikt wordt, terwijl zij toch haar denkvermogen en hare vrijheid van willen en handelen behoudt, en in haar denken en willen den invloed blijft ondergaan van het lichaam, waarmee zij tot eene psycho-physiologische éénheid, den mensch, is verbonden.

Het beginsel van het hoogere leven, dat de mensch kan leiden en waarvoor hij bestemd is, heet genade, en hetgeen wij zooeven uiteenzetten kunnen we nu korter zeggen: de genade doodt of vernietigt de natuur niet, maar verheft en veredelt ze. Maar, dan is ook het heele psycho-physiologisch leven van den mensch met het hoogere leven der genade verbonden en is de kennis van 't eene zoowel als van 't andere noodig om juist te weten, hoe de mensch leven kan en leven moet.

Wij meenen, getrouw blijvend aan het karakter van *De Katholiek*, die ook een »godsdienstig maandschrift" is, geen overbodig werk te verrichten, wanneer wij, na de ééne zijde van het leven des menschen beschouwd te hebben, ook aan de andere eenige aandacht wijden. Een ontwikkeld Katholiek, die het zijn plicht acht op de hoogte te blijven van de groote vragen, die 's menschen geest bezig houden, zal — de strooming, die thans heerscht, is er de oorzaak van — meestal zijn aandacht in beslag genomen zien door onderwerpen van natuurkundigen of socialen aard; als medestrijder in de gelederen der strijdende Kerk, zal hij vooral apologetisch werk willen en moeten doen; maar hij zal tevens verlangen eene aan zijne ontwikkeling geëvenredigde kennis van het eigen godsdienstig leven te bezitten en daarom, hopen wij, de keuze van ons onderwerp niet veroordeelen.

Wij geven hem daarenboven de geruststellende verzekering, dat wij niet van plan zijn eene preek of eene dogmatische verhandeling te schrijven.

* * *

Ten spijt van alle theorieën, die de eindoorzaken (causæ finales) aan kant wenschen te zetten, om slechts werkende oorzaken (causæ efficientes) te erkennen, blijft het waar, dat in de geheele natuur niet alleen alles doelmatig is, maar ook dat alles zóó is als 't is om wille van het doel, waarvoor het is. De vogel vliegt niet, omdat hij door toevallige, tweede handsche oorzaken (causæ secundæ, efficientes) vleugels heeft gekregen, maar hij is voor het vliegen bestemd en daarom heeft hij vleugels gekregen. De geheele geschapen wereld is teleologisch, naar een doel strevend, aangelegd, en hoewel in den tijd het gevolg (het bereiken n.l. van het doel) op de oorzaak (het middel, waardoor iets zijn doel bereikt) volgt, staat in de orde der begrippen het gevolg vóór de oorzaak, wijl in het gevolg de rede ligt, waarom de oorzaak bestaat. Het doel, zoo zeiden de ouden, is het eerste, wat men zich voorstelt te bereiken, maar het laatste, wat men feitelijk bereikt.

Voor zoover de blik van ons verstand reikt, zien wij, dat de geheele geschapen orde beheerscht wordt door het doel, dat de kennis van het doel, waarvoor iets bestemd is, ons het diepste inzicht geeft in hetgeen de zaak zelf is.

Wij komen er dus van zelf toe ons opstel over het hooger leven van den mensch in te leiden met de vraag: waarheen? d. i. waarheen moet dat leven leiden, wat is het einddoel van dat leven?

Aan het einde onzer studie over *De Mensch* gaven wij het antwoord op de vraag: waarheen moet het bloot natuurlijk leven van den mensch leiden? Dit antwoord luidde: naar God.

In zijn tweevoudig vermogen, verstand en wil, streeft de mensch naar waarheid en naar het goede; in de natuurlijke orde is de oorsprong, de Schepper der natuur, zoowel de hoogste waarheid als het hoogste goed; dus is het streven van den mensch er op aangelegd om de richting naar God in te slaan.

De mensch is echter tot het volgen dier richting niet gedwongen; hij blijft vrij in zijne keuze. Slaat hij met vrijen wil die richting in, d. i. sluit hij zijn oog niet voor de waarheid en

neigt hij zijn wil naar datgene, wat zijne rechte rede hem als het werkelijk goed voor oogen stelt, dan verdient hij loon. Dit loon kan geen ander zijn dan God, voorzoover eene volmaaktere kennis van God 's menschen verstand zal bevredigen en eene volmaaktere vereeniging met God door de liefde den mensch zal doen rusten in het bezit van het goed. Weigert de mensch den in het licht zijner rede gekenden weg naar God in te slaan en blijft hij in die afgekeerdheid van zijn natuurlijk einddoel volharden zonder terugkeer en afdoende boete, dan verdient hij straf, en wederom kan die straf voor verstand en wil moeielijk anders gedacht worden dan als onbevredigd verlangen naar weten en onvoldane behoefte aan geluk.

Als belooner of straffer staat God — dit leert ons de rede alleen — aan den eindpaal van 's menschen leven, en zoo keert de mensch naar God, die hem schiep, terug met goede werken of met schuld om in beide gevallen een voorwerp te zijn van de goddelijke rechtvaardigheid en tot zijn geluk of tot zijn ramp waar te maken het woord: »God heeft alles om zijnentwille geschapen".

Van God, naar God, dit leert ons de rede met betrekking tot den oorsprong en het einddoel van den mensch.

Op de vraag naar het einddoel van het hooger leven des menschen heeft de rede geen antwoord; zij is zelfs niet bij machte de vraag te stellen, wijl zij, aan hare natuurlijke krachten overgelaten, de grenzen der natuur niet vermag te overschrijden, zich niet boven hare natuur kan verheffen en derhalve zelfs het bestaan eener andere orde dan de natuurlijke niet kan vermoeden.

De vraag zelf veronderstelt reeds eene openbaring, waardoor wij kennis gekregen hebben van het bestaan eener andere orde van zaken, en het antwoord kan niet dan in de openbaring gezocht worden, terwijl zij die van Godswege de hoedster der openbaring is ons den zin der openbaring moet vertolken en verklaren. 't Is slechts na in allen eenvoud voor het gezag der leerende kerk het hoofd gebogen te hebben bij het gewillig aannemen der geloofswaarheden, dat wij, altijd de

aandacht gevestigd houdend op hare uitspraken, met onze rede den samenhang der waarheden kunnen onderzoeken en mogen trachten eenigszins in te dringen in haren zin.

Op de vraag: waarheen? luidt nu het antwoord met dezelfde woorden: naar God.

De beteekenis dier woorden is echter van geheel anderen aard, dan die, welke wij in het licht der rede alleen er aan toekennen.

Naar God leidt het hoogere leven, om Hem te zien, »zooals Hij is" [1]), niet meer »door een spiegel in een raadsel", maar »van aanschijn tot aanschijn" [2]), om »Hem te kennen, zooals wij gekend worden" [3]), hoewel niet op omvattende wijze; naar God, om »duidelijk God zelf den drieëenen te zien, zooals Hij is" [4]).

Het is duidelijk, dat hier van geen lichamelijk zien maar van een geestelijk kennen sprake is; maar uit de aangehaalde woorden valt eveneens af te leiden, dat het aanschouwen Gods volstrekt bovennatuurlijk is, d. w. z. de eigen kracht van elk geschapen wezen, hoe verheven en volmaakt het ook zij, te boven gaat.

Men moet zich hier voor eene begripsverwaring wachten, aan welke men zich gemakkelijk schuldig zou maken; wij spreken hier niet van eene *omvattende kennis*, eene kennis, welke God zoodanig zou doorschouwen, dat wij zijn oneindig Wezen zouden doorgronden. Het bewijs, dat deze kennis voor elk geschapen wezen en voor immer tot de onmogelijkheden behoort, is niet moeielijk te leveren. Elk geschapen wezen immers blijft eindig en kan niet anders dan eindig blijven, en met de volle maat zijner Oneindigheid zal God steeds uitstaan boven het schepsel, door het schepsel niet omvademd niet doorschouwd kunnen worden. Maar wanneer wij het aanschouwen Gods volstrekt bovennatuurlijk noemen,

---

1) I Joan. III, 2.
2) I Cor. XIII, 12.
3) Ibid.
4) Conc. Florent.

dan willen wij zeggen, dat het rechtstreeks zien van God, zooals Hij is, onmogelijk is voor eene geschapen natuur; dat het onmiddellijk kennen van God boven de macht is van het schepsel. Want, om 't even op welke wijze eene verstandelijke kennis *ontstaat*, zoodra zij eens *bestaat*, is zij zeer zeker te danken aan de tegenwoordigheid, op een of andere wijze, van het gekende in hem die kent.

Eene zintuigelijke (zinnelijke) kennis eischt een zintuigelijk beeld, eene redelijke kennis bestaat niet zonder denkbeeld. Maar het denkbeeld als afbeelding van het gekende en als kenmiddel is in den kennenden geest en draagt dus het merkteeken van dien geest; het denkbeeld, waardoor wij iets kennen, is van denzelfden aard, als de geest, waarin het aanwezig is, en beantwoordt, als wij ons zoo mogen uitdrukken, meer aan de natuur van het kennend subjekt dan aan die van het gekende objekt.

Vandaar dat het denkbeeld »boom" van hoogere orde is dan het zintuigelijke beeld van den eenen of anderen bepaalden boom in de levende hersenen van een zinnelijk wezen. Het denkbeeld is aanwezig in een subjekt wiens eigen voorwerp van kennis het algemeene, het noodzakelijke is, en het denkbeeld »boom" zegt ons wat aan alle boomen toekomt, wat tot het begrip »boom" noodzakelijkerwijze behoort.

Omgekeerd moet evenzeer het denkbeeld, waardoor de geest verstandelijk ziet en kent, noodzakelijkerwijze van lagere orde, van minderen rang zijn dan het gekende, zoodra de natuur, dè aard, het wezen van het gekende van hoogere orde is dan de kenner. Het denkbeeld, dat eene geschapen natuur van God kan hebben, beantwoordt aan die geschapen natuur, terwijl God ongeschapen is; het denkbeeld heeft eene wijze van zijn, die overeenkomt met het zijn van den kennenden geest, het draagt dus het merkteeken van een medegedeeld zijn, van een zijn door een ander, terwijl God uit zich zelve is en door geen ander bestaat. En daar de kennis overeenkomt met het denkbeeld, moeten wij zeggen, dat wij, krachtens onze natuur, God kennen zooals wij zijn en niet zooals Hij is. Wat nu voor ons waar is, geldt voor elken geschapen geest.

God zien, d.i. God kennen zooals Hij is, gaat boven de krachten van elke geschapen natuur.

Duidelijker wordt ons dit, wanneer wij nagaan, hoe wij, geleid door de rede, God leeren kennen en daarop voortredeneerend onderzoeken, hoe wij God zouden kennen, indien wij enkel geest waren.

Wij kennen door waarneming onzer eigen werkzaamheid en door abstractie, wat eene *oorzaak* is. Wanneer wij, om het zintuigelijke, dat in al ons denken medewerkt, tot een minimum te beperken, over *'t eigen denken en willen* nadenken, dan weten wij, dat wij zelven de oorzaak zijn van onze wilsdaden, ook dan wanneer wij ons tot de innerlijke wilsakten bepalen. Wanneer wij nu tot de hoogste oorzaak al redeneerende opklimmen, dan blijft het gronddenkbeeld *onze eigen geschapen oorzakelijkheid*, en juist daarom kan dit denkbeeld God niet voorstellen zooals Hij is als *hoogste ongeschapen oorzaak*. Van daar dat onze kennis van God, dien onze rede ons leert kennen als de hoogste volmaaktheid, verkregen wordt door Hem alle volmaaktheid positief toe te kennen, van Hem alle onvolmaaktheid te ontkennen, en bij het woord, dat eene volmaaktheid uitdrukt, steeds een woord te voegen, dat den hoogsten graad uitdrukt: alwijs, algoed, almachtig. De begrippen, wijs, goed, machtig, blijven echter door waarneming van geschapen dingen verkregen en door abstractie gevormde begrippen; zij zijn geen begrippen, die op God passen zooals Hij in werkelijkheid is.

De hoogere, geestelijke wezens, kennen hun eigen wezen, hun eigen natuur, hunne macht, hunne oorzakelijkheid. Hunne redeneering — in het licht hunner eigen natuurlijke rede — volgt denzelfden weg als de onze; zij gaat hooger dan de onze, wijl die wezens hooger staan dan wij, meer kunnen dan wij, dieper zien dan wij, machtiger zijn dan wij; maar de slotsom is ook voor hen, dat zij, blijvend in hunne natuur, God kennen naar de mate van hun wezen en niet naar die van het Wezen Gods.

Voor alle geschapen wezens blijft de Godskennis een zien in een spiegel en niet een rechtstreeks aanschouwen, eene raadsel-

achtige en eene duistere en niet eene heldere kennis van God.

God woont in »het ongenaakbare licht, dat geen mensch ziet en geen mensch zien kan" [1]), en het schepsel ziet God niet onmiddellijk, zonder (n.l.) de hulp van een bovennatuurlijk licht te behoeven [2]).

Hieruit volgt echter volstrekt niet, dat onze natuurlijke Godskennis onwaar is.

Zeer zeker is de eerste oorzaak, zooals de rede ons leert, een onstoffelijk, denkend en willend wezen; zeer zeker is God wijs en machtig en goed; maar Hij is zulks op andere, veel verhevener wijze dan wij kunnen bevroeden; Hij is dat alles zooals een ongeschapen, een noodzakelijk wezen het moet zijn, en wij kennen dat alles slechts zooals het in geschapene, onnoodzakelijke wezens is.

God zien, van aanschijn tot aanschijn, ziedaar het einddoel van den mensch. Hoe het eigen geluk van den mensch met het bereiken van dit doel op 't innigst verbonden is, kunnen wij hier nog niet bespreken.

Wij wenschen hier vooreerst op een paar gevolgtrekkingen te wijzen, die wij onmiddellijk uit de volstrekte bovennatuurlijkheid van dit einddoel kunnen afleiden.

De eerste is, dat wij zonder openbaring van God zelfs het bestaan van dit einddoel niet kunnen vermoeden en door onze natuurlijke vermogens niet in staat zijn er toe te geraken. De tweede is, dat het raadsbesluit Gods, waaraan wij ons bestaan als mensch, *als natuurlijk wezen*, danken, geenszins in zich kan bevatten het besluit om den mensch te bestemmen tot dit *bovennatuurlijk* doel. In andere woorden wil dit zeggen — wanneer wij op menschelijke wijze van God spreken — dat God, ook voor het geval dat Hij besloot den mensch te scheppen, geheel vrij bleef om den mensch dit bovennatuurlijk doel al of niet voor te stellen; dat derhalve èn het doel èn alles, wat tot dit doel noodig mocht zijn, geheel en al blijft eene niet verschuldigde weldaad of genade.

* * *

1) 1 Tim. VI, 16.

2) Conc. Viennense.

De tweede vraag, welke het bovennatuurlijke gebied beheerscht is deze: hoe wil God dat wij ons einddoel bereiken?

Gods wegen zijn wel is waar onnaspeurlijk en niet gelijk aan de wegen der menschen, maar eens gegeven, dat wij, door de openbaring voorgelicht, onze eindbestemming kennen, kunnen wij toch zeggen, *lettend op Gods macht alleen*, dat er meer dan één weg openstond, waarlangs God ons tot ons doel kon brengen. God kon ons in de orde der natuur laten leven en ons na dit leven vrijwillig in het bezit stellen van de aanschouwing Gods; Hij kon ons van ons ontstaan af opheffen tot een leven, dat met zekerheid op deze eindbestemming zou uitloopen — maar dat zijn nuttelooze vragen; voor ons is 't van belang te weten, hoe God *nu* wil, dat wij tot ons doel zullen geraken, en wij kunnen er zeker van zijn, al is ons het diepe inzicht in Gods raadsbesluiten niet gegeven, dat bij het antwoord op de vraag hoe? èn macht èn wijsheid èn goedheid in oneindig heerlijke harmonie vereenigd zijn.

»Die u geschapen heeft zonder u, zal u niet zalig maken zonder u", zegt de H. Augustinus. Wij zullen ons doel bereiken — althans, zij die de beschikking hebben over hun verstand en hunnen wil — met en door onze medewerking.

Want het bereiken onzer bestemming draagt geheel en al het karakter van een loon. God zelf zal ons »overgroot loon" [1]) zijn; de kroon der overwinning zal de slapen sieren van hem »die wettig gestreden heeft" [2]); een »rechtvaardige rechter" heeft de kroon onder zijn hoede en bewaart ze voor hen »die den goeden strijd hebben gestreden" [3]); de mensch moet werkelijk de aanschouwing Gods, het eeuwig leven verdienen.

Bij het verdienen nu komen twee zaken in aanmerking: de hoedanigheid van den persoon en het werk zelf; wijden we voorshands onze aandacht aan den persoon.

In het huisgezin neemt, met betrekking tot den vader des

---

[1]) Gen. XV, 1.
[2]) II Tim. II, 5.
[3]) Ibid. IV, 8.

gezins, het kind eene andere plaats in dan de dienstknecht; de waardigheid van den zoon, met den maatstaf des gezins gemeten, is eene geheel andere dan die van den dienaar; hieruit volgt, dat het werk van het kind des huizes eene andere waarde heeft dan de arbeid van den knecht. Wij spreken hier niet van eene waarde, welke door den thans gangbaren waardemeter, het geld, bepaald wordt, maar van dien, welke in een rechtgeaard gezin de wederzijdsche diensten schat en beloont tevens, wij spreken van den maatstaf der liefde. En moge nu ook de dienaar in wederzijdsche genegenheid met zijn meester verbonden zijn, van anderen aard blijft de kinderliefde en de ouderliefde. Wat het kind, om zoo te spreken, aan kinderliefde in zijn werk den vader aanbiedt, dat wordt hem in vermeerderde ouderliefde vergolden.

Deze waarde van den kinderarbeid hangt zoozeer van de hoedanigheid des persoons af, dat zelfs het »weinig maar uit een goed hart", de geringe arbeid, uit groote liefde verricht, meer waard is in het oog des vaders dan de groote arbeid, die meer uit andere beweegredenen dan uit liefde geschiedt.

Er moet tusschen werk en loon een zekere verhouding bestaan, welke voornamelijk van den persoon, die het werk verricht, afhankelijk is. Tusschen het loon, dat God ons voorstelt, en het werk, dat de mensch alleen krachtens zijne redelijke natuur kan verrichten, is echter geene verhouding mogelijk, wijl het loon, zooals we zagen, volstrekt bovennatuurlijk is; de hoedanigheid van den persoon, als bloot natuurlijk wezen, kan aan het werk geene waarde schenken, die in betrekking staat tot het volstrekt bovennatuurlijke loon. Indien derhalve God wil, dat de mensch in werkelijkheid het loon »verdient", dan moet God tusschen den mensch en Zich eene betrekking scheppen, die de waarde van den mensch verheffend, veredelend, een verdienen mogelijk maakt; dan moet Hij den mensch iets mededeelen, waardoor hij in de bovennatuurlijke orde werkzaam kan zijn, iets, waardoor de mensch een bovennatuurlijk leven kan leiden in overeenstemming met zijn bovennatuurlijk einddoel.

De betrekking, welke, boven de natuur des menschen ver-

heven en den mensch op geenerlei wijze verschuldigd, door eene vrijwillige daad van Gods goedheid, tusschen den mensch en God wordt geschapen, en die den mensch een ander hooger leven mededeelt en aan zijne goede daden eene bovennatuurlijke waarde mededeelt, is het kindschap Gods, en haar grondslag is de heiligmakende genade.

R. J. M. L. KEULLER.

EDOUARD DRUMONT.

Zonderlinge speling der natuur! Een der geweldigste Semieten-jagers van den tegenwoordigen tijd; de man, wiens *France juive* de gemoederen opzweepte en nog opzweept; die in bijna al zijne andere geschriften, in nagenoeg ieder zijner hoofdartikelen van *La libre Parole* den oorlog predikt tegen Israël — diezelfde Eduard Drumont heeft in zijn uiterlijk ik en weet niet wat semietisch.

Enkele jaren geleden viel in een vriendenkringetje het gesprek op dezen schrijver, en vrijmoedig gaf ik als mijne overtuiging te kennen: Drumont schat ik als auteur zeer hoog, het hoogst als journalist. Zoo ik de *Libre Parole* lees, het is om zijne hoofdartikelen; de rest laat ik meest ongelezen. In die opstellen poogt de denker het af te winnen van den handigen polemist, de fijne opmerker en menschenkenner van den vaardigen stylist. Gezwegen nog van de buitengemeene eruditie, welke de schrijver toont te bezitten.

Onder de aanwezigen bevond zich »een zoon van Jacobs lijdend nageslacht", die te voren verklaard had, dat hij nimmer iets las van »zoo'n smeerpoets als Drumont", wat natuurlijk zijne zaak was. Hoe hij echter, zonder iets gelezen te hebben, beweren durfde: »Zijn stijl is gelijk aan zijne argumenten, geen oortje waard", dat is een van die geheimen, als er meer voorkomen in ons korte leven.

»En wat een smerige jodentype is hij!" klonk het eensklaps. Een oogenblik werd het stil in het vergaderzaaltje. Iedereen keek een beetje beteuterd den jongen man aan, die, om den Israëliet van het gezelschap in het gevlei te komen,

zonder het te willen of te bedoelen de rol van enfant terrible speelde.

Dat we het allen — let wel: *allen* — een weinig later uitschaterden, behoef ik niet te zeggen.

De vettige haartooi, recht over het hoofd naar achteren gekamd, de volle baard, peper en zout hier en daar als het haar, de bril voor de bijziende oogen, de forsche gebogen neus — kortom het gansche wezen zou doen gelooven aan de waarheid van het sprookje door zekeren joodschen schrijver uitgestrooid. Volgens hem zou Drumont eigenlijk Treymund heeten en afstammen van eene Keulsche jodenfamilie, bestaande van den brillenhandel.

In zijn *La dernière bataille* heeft Drumont voor goed deze fabel begraven en met de stukken aangetoond, dat Abraham Dreyfus in den *Gil Blas* onwaarheid schreef; dat hij van vaderszijde uit fransch Vlaanderen stamt, van moederszijde te Bourges naar zijne voorvaderen te zoeken heeft. In genoemde stad was zijn overgrootvader (Buchon) voorzitter van het »Tribunal de Commerce".

Even vreemd als ik opzag, toen ik Drumont voor de eerste maal ontmoette, wijl ik me eene geheel andere persoonlijkheid had voorgesteld, even zonderling was ik te moede bij de eerste kennismaking. Die man, beoordeeld naar zijne geschriften, moet een geweldig hater wezen, een soort menscheneter met niet anders dan dreigementen op de lippen. Zoo denkt men. En wat ondervinding doet men op, met hem in aanraking komend? Dat deze geweldige hater, dit schijnbaar weinig sociaal wezen een zeer goedaardig man is, die een hond zelfs geen leed zou berokkenen; eene gevoelige natuur, bereid om zijne vrienden met raad en daad te helpen, voor hen in de bres te springen bij iedere gelegenheid. Op zijn manier is hij ook een overtuigd Katholiek, zijne plichten trouw vervullend, Zondags geregeld de kerk bezoekend.

Vraagt echter niet, hoe hij over sommige »inmengingen" des Pausen denkt in de Fransche politiek; snuffel niet naar het geharnast proza, dat hij gebruikte tegen sommige Kerkvoogden. En het duel? Drumont zal nooit een tegenstander

uitdagen. Wordt hij echter gedwongen tot een tweegevecht, dan is hij immer bereid den strijd te wagen. Zeker, wij keuren deze handelwijze ten zeerste af. Er is een kerkelijk gebod, dat voor ieder land geldt, voor Frankrijk zoo goed als voor Nederland. Het dwaze begrip van »l'honneur" zit er bij de Franschen echter zóó diep in, dat wie weigert den degen te kruisen, op de pistool te duelleeren, bij allen schier voor een lafaard doorgaat.

Dientengevolge wordt er een hooge deugd, een totaal verachten van het menschelijk opzicht gevorderd, om in zulke gevallen manmoedig de voorschriften der Kerk te eerbiedigen. Ons kome het belachelijk voor, dat een degenstoot, een pistoolschot — meest in de lucht gelost — bij machte zij om het »aan de eer is voldaan" te kunnen herhalen, bij de Franschen staat het anders geschapen.

Zij schudden het hoofd bij alle argumenten, bij iedere redeneering, hoe klemmend ook, tegen het duel. Onveranderlijk voeren zij u tegemoet: »Wij hebben andere begrippen omtrent »de eer" dan gij. Wij kunnen en mogen niet anders op straffe van gehouden te worden voor lafaards".

Bejammeren moge men het, dat zulke wanbegrippen nog opgeld doen bij goed onderwezen geloofsgenooten, wij gelooven, dat ook bij de eerstvolgende geslachten dit kwaad evenzeer op uitroeiing zal wachten als nu.

Het zij verre van ons met deze uïtweiding het gedrag van Drumont, de Cassagnac en anderen te willen vergoelijken. Alleen wilden we, nader bekend met land en zeden, verzachtende omstandigheden pleiten voor dit eigenaardig soort »booswichten".

Katholiek is Drumont altoos geweest, in dien zin, dat hij nimmer het geloof zijner vaderen afzwoer, om Mahomedaan of Boeddhist te worden. Na zijne eerste H. Communie ging het met dezen schrijver als met de meeste jonge Franschen, welke de godsdienstlooze school bezoeken. Hij leefde daarheen, of nimmer het Doopwater zijn hoofd besproeide, of hij nooit gevoed was met het Brood der Engelen.

Dergelijke jongelieden, welke van hun catechismus niets

meer weten, die daarentegen dag in dag uit in dagbladen en periodieken, in gesprekken met hunne gelijken en met meerderen soms, allerlei spot en schimp, allerlei onnoozelheden en fabelen hooren uitkramen tegen de Kerk en hare leer en voorschriften, vinden het wat kranig, als zij op hunne beurt flauwiteiten, akeligheden en onwaarheden tegen Kerk en priesters kunnen uitslaan. Dat vergoedt het gemis van een baard, die nog niet opkomen wil, schijnen ze te meenen.

»Nimmer", verzekert Drumont, »heb ik tegen de Kerk en hare bedienaren geschreven: menigmaal heb ik voor beiden den handschoen opgenomen, zelfs in die dagen, waarop ik leefde als een heiden".

Een man, die van zich zelven getuigen kan: »In mijn leven heb ik zeker een dozijn goede vrienden mogen ontmoeten", kan niet alleen zeggen, dat voor een enkel persoon dit getal zeer aanzienlijk is; hij zou er mogen bijvoegen: dit ongewoon verschijnsel pleit voor mijn hart en karakter. Of komt vriendschap niet van weerszijden? Kan ze duurzaam wezen tusschen personen, die elkaar niet kunnen achten?

Drumont vond in het heiligdom zijner familie een vader, die het model mocht heeten van een klein ambtenaar: nauwgezet, stipt al zijne plichten vervullend, huiselijk, geheel levend voor vrouw en kind. De man sprak en schreef verschillende talen — een witte raaf onder de Franschen! — en bezat eene groote belezenheid.

Ook zijne echtgenoote was eene begaafde vrouw, wier miniatuur-schilderingen zeer geprezen werden. De schoorsteen moest rooken bij de Drumonts van 1200 à 1800 francs inkomen, een belachelijke som in Parijs, waar het leven peperduur is. Zuinig als eene ouderwetsche Hollandsche huisvrouw was moeder Drumont, en door wonderen van overleg wist zij toe te komen met het schraal tractement haars mans.

Wat de jonge Eduard miste? Wat zijne ouders hem niet geven konden, wijl zij zelven 't niet bezaten? Godsdienst! Onverschillig waren ze voor hun geloof, en de knaap, die noch in den kring der zijnen, noch in de scholen, welke hij achtereenvolgens bezocht, over den godsdienst hoorde

spreken, door niemand aangespoord werd, om als een Christen te leven, groeide op in koude onverschilligheid voor het Katholicisme, las rijp en groen en werd spoedig een belezen jonge man, aanhanger van het moderne heidendom.

Een zijner kennissen, een jong dichter, voer in hetzelfde schuitje. Voor hem echter kwam met de nadering der laatste ure de herinnering aan een godsdienstige jeugd weder op en het verlangen om zijne rekening met den eeuwigen Rechter vóór de groote reize te vereffenen.

Hij wilde biechten, biechten bij Abbé Bossuet, die hem twintig jaar geleden tot de eerste H. Communie had voorbereid. Drumont, gelijk ik zei, was onverschillig voor den godsdienst, doch geenszins een van die hartelooze bekrompen haters, die van het sterfbed den priester weren. »Ik heb menig vriend den overgang tot beter leven vergemakkelijkt door de troostmiddelen der H. Kerk, en hen allen zien verscheiden met blij vertrouwen, onbevreesd voor den dood". Eere den man, die zulk een getuigenis kan afleggen! Barmhartig als hij was voor anderen, ontfermde zich de barmhartige God over hem en schonk hem de gave des geloofs. Voor mannen als Drumont is zulk eene bekeering veel moeilijker dan voor anderen, wier jeugd eene godsdienstige was. Bij de laatsten toch blijft schier altoos van de schijnbaar gestorven plant een of andere wortel over, die onder den invloed der goddelijke genade in den akker des harten weder ontspruit en nieuwe loten schiet. De anderen moeten om zoo te zeggen geheel herboren worden.

Om op onzen stervenden jongen dichter terug te komen: hij maakte zijn vriend Durmont het verlangen kenbaar om tot God terug te keeren en weldra was de ander op weg, om Abbé Bossuet op te sporen.

Jongelui als deze twee kennen beter de adressen van actrices en danseressen dan van geestelijken. Drumont informeerde aan de Madeleine-Kerk, waar hij ontvangen werd door een brutalen kerkeknecht, die, wijl hij met een bepluimde steek en een zilvergegaloneerde broek in den tempel de wacht mocht houden, zich te verbeelden scheen, dat hij bijna Onze Lieve Heer was.

Weinige aanmoedigende ontmoeting en dat in het barste winterweer. »J'en ai vu bien d'autres!" pleegt Drumont te zeggen, wanneer zijne vijanden en tegenstanders hem op hunne beurt de volle laag geven. Die leuze scheen ook toen reeds de zijne. Den brutalen suisse den rug keerend, stapte hij naar buiten en was na eenig zoeken gelukkig genoeg om te weten te komen, dat de voormalige kapelaan der Madeleine-kerk pastoor geworden was van Saint Louis en l'Ile, aan het andere einde der stad.

Juist wilde de pastoor zich met zijne gasten aan tafel zetten, toen Drumont werd aangediend. Gasten en maaltijd latend voor wat zij waren, ging de geestelijke onmiddellijk mee, en toen Drumont zijn vriend te middernacht vaarwel zei, verliet hij een stervende, die hem zegende voor den besten der diensten. Met God verzoend, blies hij één uur later den jongsten adem uit.

De eenige priester, welke nu en dan bij de Drumonts aan huis kwam, was een neef, de Eerw. Heer Cambier-Drumont, die als missionaris naar China vertrok.

»Gamin déjà perverti, expert en ces saillies de gavroche parisien qui ont l'aigreur des fruits verts, je ne trouvais que des risées pour ce visiteur et je me livrais devant lui à ces plaisanteries idiotes, à ces plaisanteries à la Renan, qui sont bien coupables, sans doute, sur les lèvres d'un enfant, mais qui sont effroyables dans la bouche édentée d'un vieillard déjà entré à moitié dans la mort."

Ziedaar de eigen woorden van den schrijver. Indien gij mij tegemoet voert, dat neef Eduard op zonderlinge wijze de beleefdheid en de vormen in acht nam ten opzichte van Heerneef, die een sieraad was geweest van »l'Ecole normale" en toen een voorbeeldig achtenswaardig priester was, ik zal u geenszins tegenspreken.

Dit slag van fransche jongelieden is echter van meening, dat tegenover een »calottin" alles geoorloofd is; dat zij voor zoo iemand zich in het geheel niet behoeven in acht te nemen.

»Le prêtre me répondit toujours doucement, car cet homme intrépide avait une allure timide; mais, quand je le vis pour la dernière fois,

c'est avec un accent très ferme et presque avec un air d'autorité qu'il me dit, sur le seuil de la porte; je vais partir, mon cousin, et ne reviendrai peut-être pas; mais je prierai pour vous là-bas et vous redeviendrez Chrétien".

Twee- driemaal leed de moedige geloofsverkondiger schipbreuk. Door de heidenen werd hij gevangen genomen, en de bodem eener jonk was zijn sterfbed. De handen biddend saamgevouwen ontsliep hij, de woorden murmelend: »Heer in Uwe handen beveel ik mijn geest!"

»Sans douté il a tenu parole et il a prié pour moi....." Kunnen wij er aan twijfelen, dat ook de bede van dezen martelaar er toe bijgedragen heeft, om van den jongen man een geloovig Christen te maken?

II.

Het scheen geschreven te staan, dat Eduard Drumont zou worden, wat zijn vader geweest was: beambte ten stadhuize. Juist in de dagen, waarop de zoon het minst de forsche vaderhand missen kon, om hem behoorlijk in het spoor te houden, werd de oude Drumont ziek en stierf hij.

't Is een publiek geheim, hoe de meeste ambtenaren hier — elders ook? — den tijd van 10 tot 12 van 2 tot 4 of 5 zoek brengen in hunne bureaux. Er wordt bitter weinig geschreven, veel gelezen; er is veel verknepen gegeeuw; veel gestaar op de klok, die voor deze lieden wanhopig langzaam hare wijzers voortbeweegt over de porseleinen plaat.

Wanneer ik zeg: er wordt weinig geschreven, bedoel ik daarmee het schrijfwerk, waarvoor de heeren betaald worden. Immers ander schrijfwerk is zeer in trek: de een doet in dagbladartikelen, de ander schrijft romans, novellen, theaterstukken, beoordeelingen.

Zoo Drumont gewild had, zijne toekomst ware verzekerd geweest. Hij had slechts het platgetreden wegje zijner voorgangers te bewandelen, niet al te dikwijls vrij af te vragen, niet geregeld uren te laat op zijn bureau te verschijnen, en

zijn leven zou daarheen gevloeid zijn rustig en kalm als het kalmste der rustige beekjes.

Edoch de jonge man bleek niet van het hout, waaruit dat soort van ambtenaren gesneden worden, welke de Franschen heel schilderachtig een »rond-de-cuir" noemen. Bij de gedachte alleen, dat hij gedoemd was om levenslang dag in dag uit in zulk een bureau-kooi opgesloten te zitten, kreeg hij kippevel.

Bitter weinig viel er te doen, ja, er kwam een tijd, dat hij, Drumont, in het geheel niets meer verrichten mocht. Op zekeren dag immers, toen hij weder eene permissie schreef voor het openen eener steengroeve, welke permissie altoos eindigde met: »Approuvé, le Sénateur-préfet de la Seine", schreef hij in zijne baloorigheid het blad zóó vol, dat de prefect, toen hij zijn naam wilde zetten, tevergeefs naar een plaatsje zocht daarvoor.

Grimmig werd het blad weggeslingerd; de directeur kreeg een standje, dat hij onverwijld wreekte op den sectie-chef; van den sectie-chef dreef de donderbui weer naar den bureau-chef; en zoo eindelijk kreeg de schuldige de volle laag. Hem wegzenden wilde men niet, uit respect voor de nagedachtenis des vaders.

»Doe in het geheel niets; ziedaar alles, wat we van je vragen", werd hem gezegd. Ook heb je weinig tijd daarvoor, merkte zijn chef ironisch op, want uit de presentie-lijst blijkt me, dat je door familie-feesten verhinderd zijt. Je schijnt veel familie te hebben! —

Om zeker te wezen, dat hij niets deed, stak de chef nu en dan het hoofd door de deuropening en vroeg: »Mr. Drumont doet immers niets?" Waarop het antwoord meestal luidde: »Neen mijnheer: na een uiltje gevangen te hebben, is hij opgewandeld".

Dan was de chef gerust.

Deze bijzonderheden, welke Drumont in zijn *Dernière bataille* met sarcastische overdrijving mededeelt, zijn even aardig als teekenend. Een half jaar hield hij dit leven uit, genietend 100 francs per maand wegens »niets doen". Zijn er anderen,

welke op die manier nog heel wat meer verdienen dan 100 francs?

»Zoo de Voorzienigheid voortgaat met mijn arbeid te zegenen, leest gij stellig den een of anderen dag in l'*Officiel* deze kennisgeving: »Restitution anonyme à l'Etat: 550 francs". Die restitutie is van mij, want in die zes maanden op het stadhuis heb ik stellig niet meer den 50 francs verdiend".

Eene dwaasheid was 't van Drumont, zijne oude schoenen weg te werpen, eer hij nieuwe had. Hij wilde geen bureaucraat wezen, maar litterator dagbladschijver. In zijne vingers jeukte de schrijfkramp. Een kennis opende hem de gelegenheid om in een vakblaadje *Moniteur du Bâtiment* zijn lust tot schrijven te boeten. Aardige ontspanning voor een jong talent, om over steenen en ijzer, en ter afwisseling over ijzer en steenen te kunnen schrijven. Gaarne had hij verzen daaronder gemengd, doch de redacteur vond dit minder geschikte lectuur voor aannemers, metselaars, smeden en timmerlieden.

Le moniteur du Bâtiment bezweek weldra. Weer stond Drumont geheel zonder. Vette jaren had hij niet gekend. Immers het vakblaadje betaalde hem met rekeningen, wier bedrag hij zelf maar moest zien te innen. Kreeg hij geen geld los, te erger voor hem en zijn maag.

Thans leerde hij de Parijsche restauraties kennen. Niet de groote, waar naneven van Lucullus op een avond honderden francs aan uitgelezen schotels verkwisten, maar de armelijke restaurants, waar schraalhans keukenmeester is. Voor een beetje geld schijnbaar veel te eten krijgen, en in werkelijkheid met niets in het lijf huiswaarts keeren, die ondervinding deed Drumont elken nieuwen dag met nieuwe bitterheid op. Of hij toen, verloren zoon der bureaucratie, niet terug verlangd heeft naar het gemakkelijk leventje op het stadhuis?

De *Presse théâtrale* was reeds voor menig beginneling in de literaire wereld eene uitkomst geweest. Haar directeur, Giacomelli, was in zijn genre een genie. Alleen had hij de hebbelijkheid van weinig te betalen: 2 francs per kolom en als de zomer in het land kwam hield dit intermitteerend zilverbronnetje totaal op te vloeien. Kon Giacomelli niet veel

afschuiven, met goeden raad was hij even mild als de meesten zijner natuurgenooten. »Ga naar Wilhelm, dat en dat nommer van de rue de Provence", had hij gezegd. Er bijvoegend: »Deze Duitscher heeft enkele liederen, welke hij van zijne moedertaal in het Fransch wil overgebracht hebben; 60 francs betaalt hij zeker voor eene goede overzetting".

Als ik, ziet gij in den geest onzen jongen schrijver naar bedoelde straat snellen, de trap op van het hôtel meublé, waar de goedbetalende Wilhelm woonde met zijne vrouw. Nooit heeft hongerige visch met meer graagte naar een wormpje gehapt dan deze platbeurzige overzetter naar de 60 francs van den Germaan.

»Oh! ce lied!

J'ai monté cet escalier au moins vingt fois, et je n'ai jamais désiré soixante francs comme j'ai désiré ceux-là.

Il s'agissait d'une hirondelle qui arrivait en plein hiver.

J'apportais le morceau et ce Wilhelm, qui ne se départissait jamais d'une douceur angélique, me disait:

Ce n'est pas cela tout à fait... Il y a dans le texte »la gentille petite hirondelle"; vous vous rendez bien compte?... Gentille. L'hirondelle est gentille.

La musique exprime cela, n'est ce pas, Mina? —

Oh! oui mon ami, la musique exprime cela!

Je remportais mon oeuvre, et je revenais le lendemain.

Tout y est, maintenant!

Et la neige? Vous comprenez bien... l'hirondelle s'est trompée de route; elle croit trouver du soleil, elle arrive par un temps de neige. La musique exprime cela, n'est-ce pas, Mina?

Je finis par renoncer et par laisser cet homme avec son lied". —

Aldus beschrijft Drumont zijn vergeefschen stormloop naar de 60 francs.

Nu de hoop op het bezit van dien schat in rook was opgegaan, ving het tasten in het pikkeduister opnieuw aan. Een zekere uitgever, Pick de l'Isère, die niets verdiende met het drukken van jonge dichters, maar zijne geldkas vulde met twee uitgaven: *Le Code Napoléon expliqué* en: *L'Histoire de France racontée au Prince impérial*, opende voor Drumont nieuwe vooruitzichten.

»Gij zoudt aan literatuur willen doen? Best, maar de hongerdood is je voorland. Mijne colporteurs kunnen tenauwernood lezen en schrijven, en sommigen hunner verdienen 50 francs per dag, in drie, vier uur tijds. Doe als zij, en is je broodje op die manier verzekerd, schrijf dan naar hartelust". —

Was die Pick niet een practisch man? Om een proefje te geven, hoe gemakkelijk dit schip van stapel loopen zou, bood de uitgever aan, om den colporteur in spe een proefje te geven.

Of de lezer oordeelen zal als ik, weet ik niet. Mij echter is het schetsje, waarin Drumont de manier van werken en het optreden in Pick afschildert, altoos voorgekomen als een meesterstukje. De colporteur van dit genre kunt gij nog iederen dag ontmoeten. Geteekend is hij naar het leven, evenzeer als de kooplustigen, die zich verstrikken laten in de netten van dezen vogelaar, en hun lieve geld offeren voor hetgeen zij tenauwernood bij benadering kunnen schatten.

... »Le lendemain matin il sortait avec moi et se précipitait dans la première boutique qu'il rencontrait. C'était un cabaret. D'un geste, Pick repoussa les buveurs et écarta les verres alignés sur le comptoir, pour haranguer plus à son aise le cabaretier.

Bonjour et bonsoir!... Je suis Pick de l'Isère... je vous apporte le Code Napoléon... un splendide volume... avec reliure dorée... Les Cinq Codes... Napoléon... Mon père était un soldat de la Grande-Armée....

Il regardait les assistants en parlant et roulait des yeux blancs en faisant des gestes incohérents... L'homme souscrivait, signait sur l'immense registre et voulait à toute force payer d'avance, quoiqu'il n'eût rien vu, quoiqu'on lui dit qu'on ferait passer chez lui. Les clients l'imitaient.

Pick entrait chez un faiencier, chez un épicier, c'était la même chose; au bout d'une heure il avait de l'argent plein ses poches". —

Slechts noode breek ik hier de aanhaling af. Hoe Drumont op zijn beurt probeerde en met wat gevolg, behoef ik niet te vermelden. Tweemaal beproefde hij een zieltje te winnen.

Mag iemand, die op 45 jarigen leeftijd zeggen kan, dat hij een dozijn oprechte vrienden had, zich beklagen over zijn lot? Moet hij zich niet veeleer een zondagskind noemen? Henri

Lasserre, de bekende schrijver van *Notre-Dame de Lourdes*, vatte een levendige symphatie op voor Drumont en bleef tot zijn jongsten snik een zijner verkleefde vrienden. Aan Lasserre dankte Drumont mede zijne bekeering, gelijk hij hem zijne medewerking dankte aan *Le Contemporain*.

Na de *Contemporain*, welke niet lang leefde, opende de *Chronique illustrée* hem hare kolommen. »Les appointements n'étaient pas considérables mais on était nourri deux fois par semaine, jours où le journal s'imprimait chez Lahure".

Wie zich de vijf overige dagen der week kan troosten met het perspectief der twee andere, waarop de tafel gedekt zal zijn, vult zijne maag met eene weinig substantieele levensphilosophie. Sommigen verbeelden zich, dat de Fransche journalisten over het algemeen prinsjes zijn, toovenaars, wier pen de staf is, waarmee zij het goud in hunne zakken roepen, zonder moeite of inspanning. Ook dat is eene legende. Alleen zij, wier talent hen waardig maakt, om de hovelingen te wezen van de pers, hebben een schier vorstelijk bestaan, worden gevierd en gevleid, zijn de machtigen, de invloedrijken van den dag.

Doch zijn echte talenten niet op de vingers van twee menschen te tellen? Naast één die uitmunt, staan tientallen wier geest en wier stijl beneden het middelmatige blijven, geboren lakeien en loopjongens, betaald en levend en stervend als dusdanig. Hoe tobt en wroet zelfs niet het echte talent, vóór het bekend, opgemerkt, gewaardeerd wordt! Menigmaal is de kunstenaar geknakt en gebroken, vóór hij door zijne medemenschen gehuldigd wordt; vaak ruischt het loflied eerst aan zijne stervenssponde, of omkranst de roem hem met lauweren na den dood.

Onder dat opzicht was Emile de Girardin een bevoorrechte. Hij, »de Napoleon van het journalisme", beheerschte nagenoeg eene halve eeuw het groote Parijs; met zijne polemieken behaalde hij evenveel overwinningen als »de kleine korporaal" op de wereldslagvelden bevechten mocht; geen schrijver zag ooit zoo vele zijner denkbeelden in daden omgezet als deze man.

Gewerkt, gewroet en gezwoegd had hij gedurende eene

halve eeuw; zijne eerzucht streefde naar het hoogste, en met recht naar het scheen.

Hoe zijn einde was, herinnert gij u misschien: geruïneerd, geschandvlekt door zijne vrouw, stierf de grootste journalist zijner dagen; eene week sprak men nog van hem. Thans is hij even vergeten als zijne geschriften. »Pour arriver à ce résultat d'être oublié huit jours après sa mort, il s'est levé toute sa vie à cinq heures du matin", philosopheert Drumont, en wie de moraal uit die woorden trekken wil, heeft slechts de hand uit te strekken.

Toen de auteur van *La France Juive* een artikel wijdde aan den zonderlingen de Girardin, die even koud was als de marmeren kunstwerken, waaraan hij zich bij voorkeur verslingerde, was deze nog in de volle grootheid van zijn roem. De vleiende brief, dien hij Drumont als dankzegging toezond, eindigde met: »Venez me voir: *La Liberté* a besoin de vous". Voor den jongen schrijver was dit de ridderslag. Hij was ingelijfd bij de groote pers; opgemerkt en uitgekozen te worden door Emile de Girardin was een schitterend brevet. Zou Drumont dan toch heuschjes talent hebben en zou mijn smaak me geen parten gespeeld hebben, toen hij me fraaie bladzijden deed vinden in de werken van den onvermoeiden Semieten-jager? »'t Is maar een vraag, Jan Salie!" zeg ik Potgieter na, al geldt het hier niet de nieuwe beurs.

Aan de *Liberté* werkend, verdiende Drumont 300 francs per maand. Geen schatten nog, maar een voldoend inkomen voor het oogenblik. Beurtelings stelde hij kamerverslagen, literaire opstellen, beoordeelingen over kunst, nu en dan ook hoofdartikelen op, zich aldus veelzijdig oefenend en proeven gevend van een veelzijdig talent.

Schoon minder dan bij Louis Veuillot, die stellig en zeker wel in alle opzichten hooger staat dan Drumont, vinden wij bij dezen dat eigenaardige, waarmee het echte talent zijn stijl en zijne gedachten merkt met een eigen stempel.

Wien het schrijven niet in het bloed zit, houde vijftig, zestig jaren eene pen, schrijve twintig, dertig bladzijden daags: hij blijft den laatsten als den eersten dag dezelfde

arme knecht. Rochefort, die met Drumont's vader nog een postje vervulde op het stadhuis, is met Drumont en de Cassagnac een der drie hoofdleiders van een blad, 't welk vooral om de hoofdartikelen veel gelezen wordt. Geheel verschillende idees — behoef ik het te zeggen? — verdedigt elk der leden van dit journalistiek driemanschap, maar ieder hunner toont op bijzondere wijze, dat hij geest en talent heeft, al lijken sommige hunner artikelen geen anderen lof te verdienen dan die, welken men aan »geniaal schelden" mag toezwaaien.

Tot 1871 bleef Drumont — die in den Fransch-Duitschen oorlog zijn plicht volbracht en de wapens opnam ondanks zijne bloedspuwingen — aan de *Liberté* verbonden. Daarna arbeidde hij voor de *Bien Public*, voor de *Revue de France*, *Journal Officiel* en *Petit Journal*.

Bij den dood van Paul de Saint-Victor, nog een der grootmeesters van de Fransche journalistiek, nam Drumont diens plaats aan de *Liberté* in, welke hij vervulde tot 1886. Dat was het jaar, waarin *La France Juive* de wereld ingeslingerd werd als eene aanklacht tegen, eene openlijke oorlogsverklaring aan Israël.

III.

Had Drumont zijn *France Juive* ongeschreven gelaten, hij ware op het oogenblik een dagbladschrijver als b.v. Cornély van de *Figaro*, eene kleine beroemdheid in de Parijsche wereld, een tamelijk gevierd man over de Fransche grenzen, waar geregeld eene Fransche courant gelezen wordt.

— Et l'idée de la »France Juive"? —

— M'est venue par une impulsion... Quelque chose me disait: »Va, écris ce livre-là, écris-le donc! Il faudra toujours tôt ou tard, qu'il soit écrit par quelqu'un... Autant par toi que par un autre!... Va, va!" Et je n'avais pas envie, au fond, d'entreprendre un livre pareil... L'idée me semblait une folie. Mais elle me revenait toujours... »Va, va!"... Je ne voulais pas entendre, je me bouchais les oreilles, mais j'avais beau me les boucher... »Va, va!" C'était une obsession, une fascination... A la fin, je n'ai plus résisté. J'y suis allé!"

Ziedaar wat Drumont vertelt, wanneer gij hem ondervraagt over dit werk, waardoor hij voor sommigen een halfgod, een ziener, een redder zijns vaderlands is geworden; waardoor hij de vervloeking op zich geladen heeft van degenen, wier streven en practijken hij zonder genade aan den schandpaal spijkerde.

Er was moed noodig voor eene onderneming als deze, moed en zelfvertrouwen, naast eene overtuiging, die muurvast in hare schoenen staat. Aan moed heeft het den schrijver nooit gemangeld.

Een coup de tête kan *La France Juive* niet genoemd worden. Een boek van 1200 bladzijden kan niet de vrucht wezen van zulk een boom. · In het voetspoor tredend van Toussenel had Drumont alle reden om beducht te wezen voor den goeden afloop zijner onderneming. Zijne plaats aan de *Liberté* offerde hij er voor op; een uitgever viel niet dan met groote moeite te vinden; Marpon en Flammarion, die zich eindelijk over het handschrift ontfermden en wel op het aanhouden van Alphonse Daudet, een der boezemvrienden van den auteur, deden het nog op uitdrukkelijke voorwaarde, dat de schrijver alle kosten voor zijne rekening nam.

Ziehier hoe Drumont de indrukken weergeeft, in hem opgewekt bij de verschijning van zijn boek:

»Je me vois encore, par une maussade après-midi d'Avril, en face du premier exemplaire de la »France juive". La joie de la création, l'enfantin plaisir de l'écrivain qui se corrige sur les épreuves et se sourit complaisamment aux bons endroits, n'étaient plus là pour me soutenir. J'éprouvais seulement cette impression de froid dans les os qui saisit l'homme loin de chez lui, en pleine rue, par une pluie glaciale.

Quelle apparence que ce livre pût réusssir? Il heurtait tout le monde; il s'attaquait, sans appuyer sur personne, à cette formidable puissance de l'argent, devant laquelle les rois eux-mêmes capitulent; il traitait en outre de sujets peu faits pour intéresser les lecteurs de »Nana". Et puis... deux volumes... 1200 pages. Cet excellent Marpon avait une façon funèbre de prononcer: »deux volumes!" il demandait ce qui allait nous arriver, et il insistait d'un air inquiet: »Vous répondez des procès, n'est-ce pas?"

De uitgever Marpon was eene aardige type, die onder de bogen van de galerij bij het Odéon zijn boekwinkel hield in de open lucht, gelijk Flammarion nog heden doet. Den ganschen dag liep hij met zijn plumeau, stoffende wat hij mocht, in zijn genre veel overeenkomst vertoonende met de schommelige, eeuwig schoonmaak-vierende huisvrouw, wier portret gij in den roman van Wolf en Deken kunt terugvinden.

Marpon wanhoopte aan deze uitgave. Reeds acht dagen lag het werk in zijne uitstalling, en niemand was opgedaagd, om *La France Juive* te koopen. Onverschillig liepen allen voorbij. Op een goeden dag zei hij: »Ik heb er genoeg van. Morgen gaat het ding weg. Er zijn andere uitgaven, waarmee te verdienen valt, die om een plaatsje vragen".

De volgende dag kwam en bracht een artikel van *La petite République*. Wat het artikel niet bedoelde te wezen, was het inderdaad: eene groote reclame voor het incourant boekwerk. Geraasd werd er van »une infamie" »une abomination". Er was eene misdaad gepleegd, toen zulk een boek gedrukt werd. Om kort te gaan, het gansche artikel was een geweldige strafrede.

Of zij vruchten droeg? Een dag later was er van de gansche oplaag geen enkel exemplaar meer te bekomen. Wie het werk gelezen had, kon het gemakkelijk tegen 40 à 50 francs van de hand doen.

In de *Figaro* schreef Magnard een opstel tegen *La France Juive*, en enkele aanvallen in de beiden deelen van het werk gaven aanleiding tot een duel tusschen Drumont en Charles Laurent. De eerste kreeg daarbij een degenwond in het gelaat.

Terwijl Drumont in bed moest blijven, de genezing zijner kwetsuur afwachtend, bracht »pére Marpon" hem een bezoek; bracht pére Marpon hem eene flinke som geld; vertelde hij van de duizenden nieuwe aanvragen; sprak hij van een contract. Is er beter geneesmiddel voor een auteur dan zulk een succes?

Van het duel met Arthur Meyer, den huidigen directeur van *Le Gaulois* willen we liever niet spreken. Zelfs het groote

woordenboek van Larousse, meen ik, maakt van het geval melding, tot groote schande van genoemden Meyer.

Wie het personage kent, van uiterlijk als van stijl, begrijpt gemakkelijk, waarom Drumont dezen man niet lijden mag. Het zou ons niemendal verwonderen, zoo Arthur Meyer zich verbeeldde, dat de maarschalksstaf, vroeger door de Girardin met zooveel gezag en bekwaamheid gevoerd, in zijn journalisten-ransel terecht gekomen is. Op en top Parijzenaar in kleeding en toilet — met opzet gebruik ik dat laatste woord — zich Christen noemend, al betwijfelen velen, of ooit het doopwater zijn kalen schedel besproeide; in zijne artikelen sprekend van »onze katholieke voorvaderen" en van het koningschap, alsof de Meyers, met Lodewijk den Heilige ter kruisvaart togen, is en blijft deze man desondanks in alles het type van den joodschen winkelbediende. Hoe glimmend het hoofddeksel zij, waaronder, aan den achterkant, een halfmaantje zich vertoont, de eigenaar ervan, die de manie heeft om voortdurend zijne bakkebaarden te kammen, wekt bij de meesten niets anders dan een glimlach en de gedachte aan sabbath.

Wat niet wegneemt, dat Arthur Meyer een zekere ver maardheid en een bepaalden invloed heeft te Parijs. Doch laten we hem verder met rust.

La France Juive had zijn weg gevonden; de eene oplage volgde de andere. Zullen we zeker schrijver nazeggen: »Une idée venait de venir au monde: l'antisémitisme était né"? De hemel beware ons er voor. Drumont zal zich evenmin uitgeven voor den vader van het antisemitisme, als Toussenel, zijn onmiddellijke voorganger.

Of is niet het »Mort aux juifs" een eeuwenoude kreet? Heeft niet in alle christelijke eeuwen, nu in dit dan in 't ander land, het moordgeschrei tegen Israël geklonken? Hiervan de schuld te geven aan de Kerk en hare leer, is blijk geven òf van verregaande onkunde òf van schaamtelooze verkrachting der waarheid. »Hebt uwe vijanden lief; doet wel aan die u haten", wordt den Christen door zijne leer ingescherpt. Eene partij, welke het »Dood aan de joden! Weg met de

joden!" in hare vaan schrijft, moge het in den grond met Vaderland en Kerk goed bedoelen, zij vergeet het eerste der geboden: de liefde tot den naaste.

»Maar — voeren ons de heftige antisemieten tegen — de joden zelven zijn de eersten, om hoog op te geven van hunne natie; zij steken in alles verre boven ons uit; ze vormen een volk apart, zijn de oudste adel der wereld, en blijven schier altoos vreemdelingen onder de volkeren, wier grondgebied zij deelen. Overal en altoos hebben zij de rol vervuld van bedervers, verleiders, heimelijke onrustzaaiers. De kinderen van een zelfde land tegen elkander ophitsend, benuttigden zij de gelegenheid, om zich met het eigendom der strijdenden uit de voeten te maken.

»Zij hebben ons bestolen, uitgekleed, uitgezogen en zetten ons bovendien nu hun voetzool op den nek. Duizenden zijn zij tegenover onze millioenen, en toch merkt gij overal hun invloed, die hoogst verderfelijk is; onze wetten veranderen zij of laten ze veranderen door hunne lakeien; de beste plaatsen trekken zij aan zich. Na uit medelijden onder ons te zijn opgenomen, behandelen zij ons, als waren wij hunne minderen, hunne slaven! Is dat recht? Is dat te dulden? Moeten wij ons als het slijk der wegen laten vertreden door eene handvol gelukzoekers, voddenrapers, ou-kleerkoops, die met speculeeren en stelen rijk geworden zijn? Hunne pers werpt onverpoosd breede handen slijk naar al wat ons dierbaar en heilig is: naar onze liefdezusters, naar onze priesters, naar het Sacrament des Altaars; zij spot met onze kerkgebruiken, noemt onze geestelijken: »cléricafards, pierrots d'église, polichinelles de sacristie", om fijnere benamingen te verzwijgen. En nadat zij den voorraad hunner scheldnamen en gemeenheden hebben uitgeput, wenden zij zich tot ons en jammeren en beschuldigen: »Gij zijt onverdraagzaam, vijanden van der anderen overtuiging, vervolgers". Kan het onbeschaamder? Daarom: weg met dat joodsche ontuig! Wie liefde betoont aan een razenden hond, die bijt naar de hem streelende hand, is een idioot of een krankzinnige. Laat »de oudste adel der wereld" gaan, vanwaar hij gekomen is, uit eigen beweging, zoo hij

niet uitgedreven wil worden, na gedeeltelijk door de volkswoede omgebracht te zijn".

Dus heb ik Fransche antisemieten hooren redeneeren; dus redeneert ook Drumont. Hij en zijne volgelingen willen niet hooren van schipperen. Er valt niet te transigeeren met den jood, zeggen ze. Hij geve terug, wat hij ons ontstal, en dan met onzen voetzool in het benedengedeelte van den rug schoppen we hem de grenzen over. — Onchristelijk niet alleen, maar ook onuitvoerbaar, meenen we.

Het schacheren is bij den jood eene tweede natuur; hij schachert in alles, ook in gewetens. Drumont heeft van Déroulède gezegd: »Hij heeft niet enkel den neus, maar ook sommige hebbelijkheden van Polichinelle". Déroulède zij een Don Quijote of een Polichinelle, alles wat gij wilt, maar een waar woord sprak hij eenige jaren geleden in eene groote volksmeeting, gehouden in de manège St. Paul alhier. Lange Paul was toen nog gevierd en vereerd; thans helaas! is hij niet van zijn voetstuk neergehaald; neen, hij heeft zichzelven naar beneden geworpen, en schijnt zijne populariteit en zijn invloed voor immer verspeeld te hebben. Neemt dit echter weg, dat hij toen in de manège St. Paul onder meer treffend juist zeide: »Les parlementaires vendent tout, et le métier des juifs est de tout acheter. Lorsqu'il n'y aura plus rien à vendre chez nous, les juifs n'achèteront plus rien".

En wat is er niet verkocht, verschacherd onder de gezegende republiek! Hoe hebben Reinach, Cornelius Herz en Arton, hoe hebben vele anderen met elkaar gewedijverd in het koopen van zieltjes! Mannen, welke doorgingen voor de naneven der groote Romeinsche burgers der oudheid, bleken evengoed »chèquards" als de anderen. Speelden zij wat minder »raep en schraep", als Vondel zegt, zij toonden hunne verwantschap met de groote dieven van den dag, optredend als hunne beschermers, als diefjesmaat en heler.

Over het algemeen hebben de Franschen tijd noch lust, om behoorlijk acht te geven op de teekenen des tijds. Lichtzinnig en onbezorgd leven ze daarheen, zonder voor zichzelven en hun schoon land te vragen naar den dag van morgen.

Drumont kan deze verdienste niet ontzegd worden, dat hij zijne wispelturige, weinig ernstige landgenooten gedwongen heeft, om stil te blijven staan voor het breede doek, waarop hij 't hedendaagsche Frankrijk, het vervallen, vernederde, in het slijk geworpen Frankrijk schilderde; den treurigen toestand in beeld bracht van land en volk.

Zegt vrij, dat hij de kleuren soms geweldig aanzet; dat er te veel schaduw valt op deze partij, te weinig licht op gene; dat zijn hartstochtelijke haat tegen het jodendom niet schroomt voor overdrijving en alles, *alles* op rekening zet der Semieten. Toegeven zult gij echter ook, dat het tijd was, een noodkreet aan te heffen en het volk wakker te schudden uit den looden slaap zijner noodlottige onverschilligheid.

De gansche Fransche maatschappij blijkt, niet »somewhat rotten" te bezitten, maar aangetast te zijn tot in haar grondslagen. Wanneer men de feiten, door Drumont aangehaald, tot hunne juiste proporties herleidt — hij beschouwt ze veelal door een vergrootglas — dan nog blijkt de gerechtigheid even veil als de eer; dan is men verwonderd, dat het gansche staatsgebouw, de heele samenleving niet in elkaar stortte. Zoo zij nog houden, 't is als een wrak huis, steunend op een enkelen nagel.

Van halve maatregelen houdt Drumont niet. Na de gebeurtenissen onderzocht en gewogen te hebben, komt hij tot de slotsom: het bederf, de kanker van ons land is de Semiet. Zonder barmhartigheid dient er gekerfd en gebrand met het witgloeiend ijzer; geen spoor mag er overblijven van de vreeselijke kwaal. Met andere woorden: hij wil de joden het land uitdrijven, of hen minstens zoodanig muilkorven, dat zij niemand eenig letsel kunnen doen.

Hoe zoo iets te rijmen valt met: »Alle burgers zijn gelijk voor de wet", moge Drumont u verklaren. Ons komt dit plan, gelijk het daar ligt, geheel onuitvoerbaar voor. Wij weten zeer goed, dat ook thans gespeeld wordt met het fraaie: »Alle burgers zijn gelijk voor de wet". In het geniep en openlijk wordt de Kerk vervolgd; priesters en kloosterlingen beschouwt men als paria's, en wie onder de officieren of stadsambtenaren

geloovig katholiek is, staat met een zwarte kool aangeteekend. Naar verluidt, zou van de kerkgaande officieren register gehouden worden; van ieder hunner weet men aan het Ministerie van Oorlog, of hij met of zonder zijne vrouw naar de kerk gaat; of hij, ja dan neen, gebruik maakt van een gebedenboek enz. Vrijmetselaar of Israëliet — beiden is dubbel goed! — schijnt de hoogste aanbeveling. Hoe anders te verklaren, dat deze lieden de hoogste betrekkingen, de zoogenaamde vette baantjes vervullen in dit katholieke land?

Drumont overdrijft, overdrijft schromelijk. De maatregelen, welke hij aanbeveelt; de kruistocht dien hij, onchristelijke Peter de Kluizenaar, tegen de joden predikt, druischen lijnrecht in tegen het hoofdbeginsel van onzen godsdienst. Bij de opstootjes en relletjes, welke Frankrijk tijdens de »affaire" in beweging brachten, heeft de leider van het antisemitisme eene der hoofdrollen vervult. Menigmaal heb ik hem 's avonds op het verlichte en gevlagde balkon van de *Libre Parole* zien staan, met een enkel woord, eene armbeweging zijne partijgangers beneden tot grooter luidruchtigheid aansporend.

Noem de heele republikeinsche staatsinrichting nog meer bedorven dan zij is; de lui, die het roer in handen hebben gewetenloos als de grootste der boeven: de theorieën van Drumont worden er niet door gerechtvaardigd. Dit belet niet, dat het noodig blijkt, ingrijpende maatregelen te nemen, om sommige wraakroepende misstanden weg te nemen. Is het waar of niet, dat er eene joodsche factie is, welke het gouvernement tot maatregelen dwingt, die voor de Israëlieten van groot belang mogen wezen, doch strijdig zijn met het algemeen landsbelang?

Wat eene geweldige macht heeft het jodendom ontwikkeld tijdens de Dreyfus-zaak! Geen wonder, dat velen sidderen voor die macht en op middelen zinnen om den joodschen invloed te kortwieken. Een machtig wapen heeft Israël door de »affaire" zijne vijanden in handen gegeven. »Dit volk staat altoos naast het andere, wiens gastvrijheid het geniet; het blijft vreemdeling onder zijne nieuwe landgenooten": zoo

verweet men aan de joden. Door de »affaire" is het antisemitisme met reuzenschreden vooruitgegaan.

Men kome niet aandragen met: »'t is de oude haat der Christenen tegen de nakomelingen van hen, die den Zaligmaker kruisigden"; en nog minder met den gebogen neusvorm van joden, met het voorkomen van sommigen hunner. Zijn er niet velen antisemiet, welke niets van den Christus willen weten? En zoo de vorm van neus of het minder goede voorkomen den haat geboden, wij zouden onder onze medechristenen menigeen het voorwerp van dien haat zien worden.

Neen, dat de joden verafschuwd zijn bij velen in Frankrijk, hebben de Israëlieten in de eerste plaats zich zelven te wijten. Zij houden zich voor een ras, verheven boven alle andere; zij zouden van Frankrijk en de Franschen een joodsch wingewest en vasallen willen maken. Daartegen komen allen in verzet, die, hoewel de theorieën van Drumont niet onderschrijvend, van oordeel zijn, dat er een groot gevaar dreigt van de zijde der joden; dat de Franschen, willen zij als natie blijven bestaan, tegen den joodschen invloed moeten worstelen met al de energie, welke in hen is.

Hoe is 't antisemitisme van dezen? Zij willen de joden niet beletten Fransch burger te wezen, beducht als ze zijn, dat de goeden het alsdan met de kwaden zouden misgelden; maar enkel degenen, die zich het meest naar den voorgrond drongen, de plaats aanwijzen, die hun rechtens toekomt; hun leeren, dat er géen privilegiën zijn voor de Semieten en de joodsche belangen in de schaal van het algemeen belang niet zwaarder wegen dan die van de andere gezindten.

Een gemakkelijke taak zal 't niet wezen, om de Israëlieten, eenmaal met de hoogste administratieve posten bekleed, daaruit te verdrijven. Misschien zal hunne onwilligheid, die niet hooren wil van eene gelijkheid, welke rekening houdt met de numerieke meerderheid, een goeden dag tot een schoonmaak en eene opruiming leiden à la Drumont.

Deze wil ook restitutie laten doen van het gestolene. Nog een heet hangijzer, eigenlijk een confiscatie! Intusschen: geld is macht voor Israël. En zoolang er geen degelijke, strenge wetten

zijn op speculatie en woeker; zoolang de moordende monopolies geoorloofd zullen wezen; zoolang er geen gouvernement is in Frankrijk, bestaande uit mannen, die, wanneer de verzoeker met zijne schatten tot hen komt, hem door hunne lakeien de deur laten uitwerpen: zoolang zal de joodsche minderheid den baas spelen, en dit christelijk land beschouwen als een modern Kanaän, hun met zijne bewoners en rijkdommen overgeleverd.

Dus redeneeren de anti-semieten, welke Drumont's leer te bar, onchristelijk, onrechtvaardig achten. Of de beide stroomingen vroeg of laat in eenzelfde bedding zullen geraken? Of de heerschappij, waarvan sommigen onder de joden schijnen te droomen, ooit werkelijkheid zal worden? Het laatste betwijfelen we sterker dan het eerste. Zeker is 't, dat de groote worsteling niet verre is en dat de volkswoede, zoolang geprikkeld, wanneer zij eenmaal losbarst, een der heftigste zal wezen in de annalen van Frankrijk. Men moet als schrijver dezes verschillende malen ooggetuige zijn geweest van de wilde geestdrift der menigte; de tonen van »Marseillaise" of van de »Marche de Sambre et Meuse" (van het leger van S. en M.) als een donder hebben hooren rollen, wanneer de mond van duizenden en duizenden die nationale zangen aanhief, om daarnaar eenigszins te kunnen oordeelen.

O. het Fransche volk is goed, edelmoedig! Maar op den bodem dezer gevoelige harten sluimert de tijger, welke het eind der achttiende eeuw met zijn bloeddorstig gebrul vervulde.

»Wee aan Israël, als straks het wilde dier in het volk ontwaakt!" De tijd zal leeren, of zij, die aldus spreken, al dan niet een juisten blik hadden op de toekomst.

IV.

Het Salon van Victor Hugo diende tot rendez-vous aan de gansche pers. Daar kwam ook Drumont met About, de Saint-Victor, Rochefort, Scholl, Jules Simon, de Girardin enz. Wanneer men op het omslag der geïllustreerde uitgave van *La France Juive* den gebrilden Drumont aanschouwt, ge-

heel in ijzer gedost als een middeleeuwsch ridder, dan kan men slechts met moeite een glimlach bedwingen. Dat hoofd, waarin achter de brilglazen een paar oogen ondeugend ironisch lachen, past in het geheel niet bij het gepantserde onderstel, een bespottelijk anachronisme.

Strijdbaar is onze auteur intusschen immer geweest; den moed zijner overtuiging heeft hij altoos bezeten. Of streed hij niet als jonge man in de salons van den dichter der *Légende des Siècles* voor den Paus, de rechten der Kerk, voor Pius IX en den Heiligen Lodewijk? Kwam hij niet op voor de christelijke tradities van Frankrijk? En dat tegen allen; tegen degenen zelfs, op welke »God en godsdienst" werkte als de roode lap op den stier. In dien tijd was Drumont slechts Katholiek bij naam.

Onverdraagzaam was hij niet. Met onverschilligen, twijfelaars, en godloochenaars leefde hij op goeden voet. Slechts één persoon mocht hij niet lijden: den renegaat Ernest Renan. Toen Victor Hugo hem wilde doen aanzitten met »dezen Judas, die den Christus voor 100.000 francs opnieuw aan de joden verkocht", toen weigerde hij vlakweg, de reden van zijne weigering niet verbergend.

Bij Ernest Flammarion (26 rue Racine, Paris) gaf Drumont onlangs twee deelen verspreide opstellen uit: *Les Tréteaux du Succès*, met den bijtitel *Les Héros et les Pitres*, en: *Figures de Bronze ou Statues de Neige*. In het laatste staat het opstel over Renan, 't welk men slechts heeft te doorloopen, om Drumonts meening over den schrijver van *La vie de Jésus* te kennen.

Wie eene galerij van fraaie portretten bewonderen wil: portretten van schrijvers, politici, van vorstelijke personen, kortom van allen, die in meerdere of mindere mate invloed oefenden op de Fransche letteren, de Fransche staatkunde enz. der laatste twintig jaren, hij grijpe naar deze twee geïllustreerde deelen.

De gansche Drumont met zijn haat en zijne liefde, met zijn bijtend sarcasme en fijne bittere ironie is daar. Worden al deze bladzijden saamgehouden door den rooden draad van zijn haat tegen Israël? Geenszins. Wel spaart hij de

joden evenmin als hij degenen spaart, welke hij »hunne lakeien" noemt; doch er zijn ook gansche hoofdstukken, die weinig of niets met het antisemitisme uitstaande hebben.

Ziehier een portret van Jules Ferry, of liever eene opsomming van 's mans eeretitels:

»En vain on chercherait dans l'existence de ce bandit une glorieuse action, un bon mouvement, un sentiment humain, un service rendu à la Patrie, une pensée élevée, une parole qui fait du bien... Rien!

Le nom de ce pleutre malfaisant n'évoque que des visions sinistres: Paris affamé, les plébéiens de la Commune fusillés le long de tous les murs, des soldats français faits prisonniers subissant des mutilations indicibles.

Des femmes et des enfants mourant de faim, des têtes coupées fichées au bout d'un pic, des vieillards arrachés de leurs cellules par des argousins et jetés brutalement dans la rue; la famine, des supplices horribles, les Français ramenés en plein XIXe siècle aux querelles théologiques de Byzance, le siège de Paris, l'article 7... telles sont les grandes dates de la carrière de cet homme.

En feuilletant ce livre, on ne trouve que des pages bordées de noir et tachées de sang".

Op deze wijze ligt hij de doopceel van meerdere glories der republiek: van een Burdeau, een Reinach, een Cornelius Herz, een Bourgeois enz. Wist gij het niet reeds voorlang, gij zegt na het boek doorlezen te hebben met den schrijver: »Quels jolis gredins, ceux-là".

Curieus onder meer is zijn opstel over Taine. Den schrijver van *Origines de la France Contemporaine* onthoudt hij geenszins den verschuldigden lof. Hij bewondert met ons den schilder der revolutionaire kopstukken en der revolutionaire anarchie, die — toen hij de goden der omwenteling van het voetstuk rukte, met de stukken bewees, dat de revolutie geweest was eene groote slachting en dat stroomen bloed gevloeid hadden zonder het minste nut, alleen tot schande der menschheid — uitgekreten werd voor een ellendeling, een verrader, een verkrachter van de eer der vaderen van 1789.

Hij vindt Taine echter een vat vol tegenstrijdigheden; de gaven, over welke hij beschikt, staan te veel naast elkaar. De historicus, de wijsgeer, de aestheticus, de analyst en de op-

merker vormen niet te zamen eene groote persoonlijkheid, den man van genie, in wiens werk een goddelijke eenheid te bewonderen valt. Volgens hem heeft Taine op onverantwoordelijke wijze grepen gedaan in de schatten van Carlyle en die later uitgestald, alsof hij ze gevonden had in zijn eigen schatkamer. En wat zijne materialistische stoutigheden betreft, ook die waren uit de tweede en derde hand: »des réminiscences de bourgeois liseur".

Als voorbeeld voert Drumont aan het would-be gevleugeld woord van Taine: »La Vertu et le Vice sont des produits, comme le sucre et l'alcool", ons verwijzend naar de werken van Balzac, die in zijn *Peau de Chagrin* aan een dronkaard eene soortgelijke paradox in den mond legt.

En zijn opstel eindigend met een parallel tusschen den auteur van *L'historie de la littérature anglaise* en dien van *La vie de Jésus* zegt hij:

»Toute l'originalité de Taine venait de Carlyle; toute la science de Renan était faite avec des exégites allemands dont personne en France ne soupçonnait l'existence, avec des renseignements donnés par quelques Juifs comme Neubauer. Dans un volume de théologie pure, cela aurait paru assommant. Renan pârait la marchandise, il l'ornait de quelques faveurs roses, comme les étaliers ornent les viandes d'animaux primés au concours. Et le boulevard était plongé dans l'admiration".

Het verschil tusschen beide schrijvers:

»L'un [Renan] était un être intellectuellement très bas, un sophiste et un menteur de profession. Taine était un homme droit, probe, sincèrement épris de la vérité, un homme qui »voulait voir clair", et qui n'affirmait un fait que lorsqu'il était convaincu qu'il était exact".

Een werk als deze galerij van portretten verleidt al te veel tot aanhalingen. Wie zelf aan het lezen gaat zal verwonderd zijn, dat ik niet meer aanhaalde, b.v. uit het artikel over Mgr. Dupanloup, Admiraal Courbet, Lamartine, Victor Hugo, Louis Veuillot, Heine, Zola etc. etc.

Wat bij de kennismaking met Drumont onmiddellijk in het oog springt, is zijne groote belezenheid. Ontzaglijk veel moet

die man gelezen hebben, en, wat het voornaamste is, ontzaglijk veel heeft hij onthouden ook.

Zijne woning, in een stille straat van den aristocratischen Faubourg Saint Germain gelegen, is schier een bibliotheek. 't Huis heeft slechts ééne verdieping; de vertrekken gelijkvloersch met de straat hebben overal langs hunne wanden boekenrekken en nog eens boekenrekken. Op de eerste en eenige verdieping bijna hetzelfde verschijnsel. Geen wonder, dat de schrijver nu en dan wijlen zijn vader gedenkt, ook een rechte boekenwurm, doch verhinderd door zijn gering inkomen om de begeerde schrijvers te koopen, en alsdan verzucht: »Arme vader, had hij mijne bibliotheek kunnen genieten!"

In zijn zalen heeft Drumont schatten van oude kunst: meubels, schilderstukken, tapijten, plaatwerk; de miniatuurschilderingen zijner moeder zijn mede aanwezig. Dit lage vertrek wordt verlicht door drie vensters, niet hoog genoeg om het schemerduister in de hoeken te verdrijven. Toch zouden we geene andere, heller belichting durven eischen, Ook hier zijn we in een heiligdom: het heiligdom der oude Fransche kunst, het heerlijkst uitkomend in dit halfduister.

V.

Over de »Ligue antisémitique de France" geen woord; een enkel slechts over het dagblad *La Libre Parole*. Wie Drumont talent ontzegt, is stellig een der aanhangers van het fraaie:

»Nul n'aura de l'esprit
Hors nous et nos amis".

Bovendien leveren zijne vijanden zelven het bewijs, dat zij niet gelooven in de onmacht, in het weinig geduchte van dezen tegenstander. Wat Albert Wolff in de *Figaro* voorspelde bij de verschijning van *La France Juive*: »On n'en parlera plus après le vernissage", heeft zich al even slecht

bewaarheid als die andere profetie: »Drumont zal de roepende in de woestijn blijven".

Hoe groot de oplage is van *La Libre Parole* durf ik niet met beslistheid zeggen: dat zij druk gelezen wordt, dat zij sinds 20 April 1892, toen haar eerste nummer verscheen, gestadig aan abonnés heeft gewonnen en thans hare getrouwen bezit, die haar niet gemakkelijk verlaten zullen, is buiten kijf.

Bijna iederen dag geeft Drumont een hoofdartikel gelijk de Cassagnac en Rochefort ook plegen te doen. Onder menig opzicht is Rochefort antipathiek. Wij zullen ons echter wel wachten om hem geest en talent te ontzeggen. Leg echter zijne artikelen naast die van Drumont, en gij ontdekt onmiddellijk het groote verschil: Rochefort is geestig, munt uit in het vinden van toenamen en epitheta — niet altoos van de geurigste soort! — doch alles bepaalt zich bij hem tot schelden, geniaal schelden, als gij wilt. Het hart der behandelde quaestie raakt hij nooit; tot de kern der dingen tracht hij te vergeefs door te dringen. Hij heeft zijn onderwerp niet van alle zijden bekeken, betast, onderzocht. Dat schijnt hij onnoodig te vinden. Geestig te babbelen over het een of ander, dat is zijn fort.

Drumont daarentegen, ofschoon evenmin op zijn mondje gevallen en evenmin schuw van een gezouten aardigheid, een gepeperd woord, toont zich altoos een denker, die zijn onderwerp meester is; die wèl een polemischen kunstgreep gebruiken zal, doch niet, wijl hij dit als eenige uitkomst zag, toen hij voor de op te lossen moeielijkheid uit den weg trad. Bij hem niet enkel veel meer kruim van gedachten, maar ook de kennis, die hetgeen andere vóór hem over eenzelfde quaestie dachten en schreven, weet dienstbaar te maken aan het beoogde doel.

Rochefort leest men dikwijls met een glimlach en legt het blad terzijde met de woorden: »'t Is me iemand, die Rochefort!" Een of andere van zijn goedgekozen toenamen blijft u wellicht eenige dagen in het geheugen, maar overigens rest in het gansche opstel niets, letterlijk niets.

Drumont is een schrijver, die den lezer ongemerkt dwingt

tot zelfdenken; hem niet alles voorkauwt en zoo de gewone Fransche oppervlakkigheid nog meer in de hand werkt.

Van gezouten taal spraken we zooeven. De directeur van *La Libre Parole* is er evenmin afkeerig van als zijne mede-redacteuren. Wat echter al te veel vergeten wordt is, dat wie hem deze hebbelijkheid verwijten zelven al te dikwijls hunne woorden en uitdrukkingen borgen aan de vischmarkt. Dezelfde lieden, die priesters en kloosterlingen gemeene toenamen geven; nooit anders van hen spreken dan met die toenamen; die 't Altaarsacrament aanduiden op duivelachtig-ploertige wijze: zij schreien krokodillentranen over de »fijne manieren in de pers", zoo deze pers maar niet de hunne is.

Drumont gaat van den stelregel uit: den tegenstander betalen met gelijke munt. Laat mij er echter direct bijvoegen, dat hij terecht in een zijner werken schrijft: »Nergens rand ik den joodschen godsdienst, de joodsche gebruiken, priesters enz. aan".

Of hij met dat al niet veel te heftig is? Of een waar Christen niet meermalen afkeuren moet, wat Drumont en de zijnen zich veroorlooven? Ongetwijfeld.

In mindering hunner schuld moge echter komen de taktiek hunner vijanden en bestrijders, wien vaak alle wapenen goed zijn, behalve een ridderlijk gevoerd wapen.

Aan sympathie ontbreekt het onzen schrijver niet, en misschien heeft hij zich nog meer te verheugen over geheime dan over openlijke sympathie. Had de *Libre Parole* niet in alle ministerieele bureaux goede vrienden, zij kon onmogelijk zoo goed ingelicht wezen als zij meestal is.

Een volksblad zijnde in de allereerste plaats, dient het blad geschreven in den volkstoon, ofschoon wij voor ons het gevoelen aankleven, dat eene redactie beter doet met het volk op te heffen tot zich, dan met neer te dalen tot de menigte. Ook zonder in den preektoon te vervallen of salontermen te bezigen kan men immers waardig en toch bevattelijk schrijven.

De heeren van *La Libre Parole* oordeelen er anders over, en waar de beste Parijsche bladen niet aarzelen zich van het

argot te bedienen nu en dan, daar bezigt het antisemietische blad menigmaal eene »langue verte", die op, soms òver het kantje is. Zoo een dagblad ten onzent zich iets dergelijks veroorloofde, het zou opzeggingen regenen bij de administratie.

Het zal niemand verwonderen, dat de geslagenen door de *Libre Parole* niet altoos zwegen; dat het eene proces voor, het andere na met de noodige tweegevechten afwisselde.

Wie zich een denkbeeld wil vormen van de wijze, waarop Vrouw Themis hier soms gehuldigd wordt, verwijs ik b. v. naar het proces-Burdeau, oud-kamervoorzitter, wie een nationale begrafenis ten deel viel, en die later bleek — wat Drumont reeds jaren vroeger beweerd had en verzocht te mogen bewijzen — een der groote Panama-dieven geweest te zijn. Van hem moest rechter Poittevin verklaren: »Ik heb de bewijsstukken in handen, dat Burdeau in de Kamer de voorlichter van Arton is geweest; dat hij op zich genomen had den verleider die afgevaardigden aan te wijzen, welke hij overhalen moest, en dat hem daarvoor direct eene som van 50.000 francs is toegekend".

Was Burdeau eene uitzondering? Helaas! neen. Op menig Fransch staatsman, op menige politieke persoonlijkheid past als herkenningsteeken een »chèque". Thans is Drumont als afgevaardigde van Algiers, de collega van deze heeren, en van degenen, welke min of meer gerehabiliteerd zijn.

Als spreker voor de menigte heeft hij zijne verdiensten; op de spreektribune der Kamer heb ik hem nog nooit zien schitteren. Hierbij houde men in 't oog, dat schrijver en redenaar zijn niet noodwendig samengaan, en dat, om in het Palais-Bourbon triomfen te behalen meer dan gewoon talent gevorderd wordt. De meesten, van wie een groote roep uitging, zijn bitter tegengevallen. »Poëzie en proza zijn twee", zeide de Génestet ondeugend. Abbé Gayraud, om slechts een der onzen te noemen, ervoer dat kansel en kamertribune eveneens twee zijn.

Wat Drumont betreft, hem achten wij beter op zijne plaats in het studeervertrek of op het redactie-bureau dan in de

Kamer. En wie dagelijks spreken kan tot tienduizenden van de hoogte der pers heeft minder behoefte dan iemand aan het gevaarlijke, onvruchtbare parlementaire spelletje.

Voor den schrijver, geheel opgaande in het antisemitisme, is het antwoord op de vraag: »Hoe zal de naaste toekomst van Frankrijk zijn?" de groote vraag van zijn leven en werken. Hij voor zich is vol goeden moed. Volgens hem kondigen alle teekenen aan, dat Israëls heerschappij ten einde spoedt.

Zoo ik het niet beleef, pleegt hij te zeggen, deze troost zal ik tenminste mede nemen in het graf, dat de schandelijkste tirannie, welke ooit Fransche schouderen drukte, weldra afgeschud zal worden, en dat ik naar mijne beste krachten daaraan heb mogen meewerken. Ik zal dus niet vergeefs gearbeid en gestudeerd hebben.

Al hopen wij van ganscher harte, dat de oplossing van het semietische vraagstuk zich niet laat wachten, niet minder hopen wij, dat het eene vreedzame zij.

Veel is er door sommige Israëlieten in Frankrijk gezondigd. Bijna alle goddelooze en hatelijke wetten hadden een jood tot vader, joden tot hun felste verdedigers; in den modder der derde republiek kruisen hunne voetstappen elkaar overal, in alle richtingen.

Dat er volop gelegenheid was om te schacheren, mag het eene verontschuldiging heeten? De naaste toekomst laat zich voor Frankrijk verre van rooskleurig aanzien. Van de vier windstreken jagen de onweerswolken op en pakken zich aan den politieken hemel te zamen. Ook het antisemitisme moet tot die dreigende buien gerekend. Of het gelukken zal haar te ontladen vóór de losbarsting? Naar 't schijnt vinden sommige Israëlieten beter ze nog wat meer te laden, nog dreigender aanzien te geven.

Wanneer de orkaan losbreekt, zal Drumont daartoe volop het zijne bijgedragen hebben, en daarom ook leek hij me eene persoonlijkheid, met wiens kennismaking de lezers gediend zouden zijn! Volgens zijne vijanden heeft hij alle mogelijke gebreken en ondeugden. »Barbe à poux", gelijk ze hem in den regel, weinig aristocratisch, aanduiden, is geenszins de

baarlijke duivel, waarvoor men hem wil laten doorgaan. Hij heeft zijne gebreken — wie is zonder? — hij bezit niet minder zijne deugden en goede hoedanigheden. Van hem kan naar waarheid getuigd: hij is een man en een karakter.

Over zijn arbeid zal de nakomelingschap alleen billijk kunnen oordeelen. Wij kunnen er van zeggen: hij wordt volbracht met diepe overtuiging, algeheele toewijding, zonder verpoozen, zonder wankelmoedigheid. In dat opzicht kan Drumont zeggen: »Nous reposer! A quoi pensez-vous? N'avons nous pas l' Eternité pour nous reposer?"

Parijs, Mei 1901. LOUIS B. M. LAMMERS.

DE H. KRUISWEG.

(Vervolg en slot van blz. 27 vv.).

Een vluchtig overzicht van hetgeen zoowel in het Oosten als in het Westen omtrent den lijdensweg des Heeren viel waar te nemen in de eerste vijftien eeuwen, heeft ons omtrent den oorsprong der 14 staties van onzen kruisweg nog weinig licht verschaft.

Eerst in de zestiende eeuw begint het te dagen. En, 't moge vreemd klinken, het rechte spoor wordt ons gewezen door devotieboekjes.

* * *

Een devotieboekje van heel veel belang verscheen in 1521 te Neurenberg bij Jobst Gutknecht en voert tot titel het volgende rijmpje:

»Die geystlich Strass bin ich genant
Im leyden Christi wol bekant,
Wiltu die geng gantz gnaw ausrechen
So hastu Psalmen die magstu sprechen;
Hastu lust zum heyligen Lande,
Was da sey, findst auch zuhande".

In het begin der voorrede klaagt de anonieme schrijver, dat de devotie tot het lijden des Heeren aan het verminderen is. Men vindt nog wel lijdensbeelden van Christus in de kerken en op de straten, maar men trekt daaruit zeer weinig vrucht. Want men beschouwt ze niet meer met het doel om daardoor een heilzame gedachte op te wekken, of een Ave Maria te bidden, maar uit het oogpunt van kunst, van uitdrukking, van voorstelling.

Maar na deze algemeene klacht moet de schrijver niettemin

erkennen, dat er toch nog devotie heerscht tot het lijden des Heeren bij het eenvoudige volk, wat geen lijdensbeeld voorbij zal gaan, zonder aandachtig een gebed te hebben gestort. Maar ook anderen toonen hun liefde tot 's Heeren lijden en trachten die op allerlei wijzen uit te drukken. Zoo wordt door sommigen een kruis of een vesperbeeld (pietà) of de zeven vallen opgericht, anderen hebben de gebeurtenissen weergegeven, die op 's Heeren weg naar Calvarië plaats hadden: de ontmoeting van Maria, de hulp van Simon, de ontmoeting van Veronika en dergelijke, ja zelfs er de afstanden bijgevoegd, zooals die door hen, die in het heilige land geweest zijn, worden aangegeven.

Na deze blijde getuigenis is de schrijver gekomen tot het doel van zijn werk.

»Om nu de devotie tot het lijden des Heeren te bevorderen, heb ik niet alleen den Zaligmaker onder het kruis beschouwd, maar al de gebeurtenissen vermeld, die van het begin — dat is van Bethanië — tot aan het einde hebben plaats gehad. Waren er echter meerdere voorvallen op een en dezelfde plaats of terzelfder tijd gebeurd, dan heb ik die onder één punt samengevat. De statiebeelden zijn vijftien in getal, waarbij de zalving en de graflegging niet worden medegerekend, omdat de Zaligmaker toen niet gegaan is, maar gedragen werd. Ik heb ze er echter bijgevoegd, om van 's Heeren lijden een geheel te maken. Vervolgens gaf ik den inhoud der statiebeelden aan, en zette de afstanden er onder; voegde er een tekst uit het evangelie en een stuk uit de profeten of de psalmen aan toe, opdat een ieder bij het overwegen van 's Heeren lijden, iets te bidden zou hebben. Ten slotte deel ik mede, dat het mijne bizondere bedoeling is, de devotie tot het lijden des Heeren aan te kweeken bij de menschen. Daarom heb ik met mijn boekje getracht iets te geven voor het oog, den mond en het hart, door afbeeldingen, overwegingen en gebeden. En zoo moge mijn boekje gebruikt worden door rijken en armen, geestelijken en wereldlijken. Voor de rijken moge het een aanwijzing zijn, hoe zij der-

gelijke statiebeelden kunnen oprichten of helpen oprichten; de armen moeten het lezen of het hooren lezen, of ten minste aandachtig de plaatjes bekijken. Het is zeer voegzaam, om, overal waar men kan, deze lijdensbeelden op te richten. Het is niet noodig, dat men de afstanden in het oog houde; 't is voldoende ze aan te geven. 't Is ook niet noodzakelijk zooveel passen te gaan als de afstanden aangeven; 't is beter te gaan met het hart en met het gebed dan met de voeten. Men kan ze overal oprichten in zijn huis of hof, slaapkamer of woonvertrek, of andere voegzame plaatsen. En zoo moge de mensch steeds in zijn hart omdragen de heilige wonden des Heeren, en Gods liefde op bizondere wijze zich waardig maken, wijl niets verdienstelijker is dan het aandachtig overwegen van het lijden des Heeren".

Uit deze voorrede, die we in hoofdzaak mededeelden, blijkt, dat bij ieder lijdenstafereel — zooals we dat thans ook gewoon zijn — een korte verklaring gevoegd was; dat de bijbeltekst stof leverde tot overweging, en psalmverzen tot mondgebed dienden.

Volgen thans de vijftien statiebeelden:

1. Jesus in Bethania nimmt Abschied von seiner Mutter.
2. Letztes Abendmahl.
3. Gethsemani.
4. Jesus vor Annas.
5. Vor Kaiphas.
6. Vor Pilatus.
7. Vor Herodes.
8. Ein dreitheiliges Bild: Mitte Krönung, rechts Geiszelung, links Ecce Homo.
9. Dreitheiliges Bild: Mitte, Pilatus spricht das Todesurtheil; rechts, Jesus, dem der Purpermantel ausgezogen, erhält seine Kleider wieder; links, Jesus wird mit dem Kreuze beladen.
10. Begegnung mit Maria.
11. Fall unter dem Kreuze; Simon wird gezwungen, das Kreuz zu tragen.
12. Begegnung mit den Frauen.
13. Veronika.
14. Kreuzigung.
15. Jesus am Kreuze zwischen den zwei Schächern.

En ten laatste om een geheel te maken:

16. Kreuzabnahme und 17 Grablegung.

Ofschoon we thans door het Neurenberger geschrift een heel eind verder in ons onderzoek gekomen zijn, en reeds van verre den ons bekenden kruisweg schemeren zien, toch blijkt voldoende, dat in de eerste jaren der zestiende eeuw de kruisweg van de 14 staties nog niet in zwang was.

Aan het einde dier eeuw evenwel valt in het geschrift van Andrichomius: *Jerusalem sicut Christi tempore floruit* een zekere afsluiting waar te nemen. Dat werk verscheen in 1584, genoot een ongeloofelijken opgang en werd in schier alle talen overgezet. In de beschrijving van de stad Jerusalem maakt Andrichomius onderscheid tusschen een *via captivitatis* en een *via crucis*. De eerste voerde van den berg Sion over Gethsemani naar het huis van Annas, Caiphas, Pilatus, Herodes, en vandaar wederom naar Pilatus. Voor de lezers, die Latijn verstaan, geven we als noot het desbetreffende stuk van Andrichomius. Men ziet hieruit, dat de *via captivitatis*[1]) de eerste zeven staties omvatte, welke in het Neurenberger geschrift bij het begin van den kruisweg staan opgegeven.

---

1) *Via captivitatis.* Hae notulæ successive protractæ viam demonstrant, qua Christus redimendi generis humani causa captivus per totam pene civitatem ostentationis ergo deductus fuit. Primo enim cum a Coenaculo Sion in hortum Montis Oliveti oratum progressus, sanctum orationis sacrificium Deo Patri obtulisset, inde revertens appropinquantibus ad capiendum eum hostibus ultro se obviam dedit, qui necdum quadragesimum ab orationis loco gressum absolverat, cum missi a principibus sacerdotum et senioribus populi in eum manus injecerunt, eum ceperunt, durissimisque vinculis constrinxerunt. Unde illico a lupis illis rapacibus tanquam mitissimus agnus cum magno clamore et vario armorum strepitu trans torrentem Cedron (in quem aliqui ipsum præcipitatum esse opinantur, sic intelligentes quod a Psalmista scriptum est: de torrente in via bibet) ad domum Annæ deductus est: quæ a loco, in quo captus est, bis mille trecentis sexaginta gressibus distabat. Atque hinc per trecentos triginta gressus ad Palatium Caiphæ abductus, inde ulterius, quod mille gressibus aberat ad Palatium Pilati. Est hinc porro via trecentorum quinquaginta gressuum ad Palatium Herodis. Illinc denique per sexcentarum ulnarum intervallum, alia via quam venerat, ad Palatium Pilati reductus est. Gressus autem, de quo hic loquimur, duos pedes et semissem continet.

In zijn beschrijving der *via crucis* [1]), die eveneens als noot is aangegeven, worden de eerste twaalf staties in de thans bestaande volgorde opgenoemd. De kruisafneming en de graf legging, onze 13e en 14e statie, zijn bij de *via crucis* niet meegerekend, waarvan de reden zooeven uit den mond van den Neurenberger Anonymus vernomen is. Niettemin bleek echter uit dat geschrift, dat de beide staties in het begin der zestiende eeuw wel degelijk werden uitgebeeld.

Op de beschrijving der *via crucis* laat Andrichomius een woordje volgen van opwekking, om toch overal volgens zijn gegevens deze kruisweg-staties op te richten, wijl die handelwijze ongetwijfeld aangenaam is aan Christus en heilzaam voor onze zielen, daar de Schriften en de werken der heiligen ons zoo menigwerf daartoe aanzetten.

---

1) *Via crucis*, qua Christus in tribunali cruci adjudicatus, acerrimis ac cruentis gressibus ad montem Calvariæ ivit. Incipiens enim a Palatio Pilati per viginti 6 gressus, qui faciunt sexaginta quinque pedes, ad locum processit, ubi crux ei imposita est. Unde, tota spectante urbe, super saucios humeros suam bajulans crucem, versus Caurum seu Corum per 80 gressus, hoc est ducentos pedes, ad locum, ubi primo cum cruce cecidisse traditur, progressus est. Inde statim per sexaginta gressus et tres pedes, id est centum quinquaginta tres pedes, ad locum, ubi B. Maria cum Joanne filio suo occurrit. Hinc autem per septuaginta unum gressus et sesquipedum, sive centum septuaginta novem pedes, ad quoddam trivium, ubi Simon Cyrenæus crucem post Jesum portare coactus est. Isthinc porro per centum nonaginta unum gressus et semipedum, vel quadragintos septuaginta octo pedes, ad locum ubi ipsi Veronica occurrit. Atque illinc per trecentos triginta sex gressus et duos pedes, alias octingentos quadraginta duos pedes, ad Portam judiciariam, ubi rursum cum cruce lapsus est. Deinde vero ardua, saxosa atque paulatim ascendente via versus septentrionem processit per trecentos quadraginta octo gressus et duos pedes, seu octingentos septuaginta duos pedes, ad bivium quoddam, ubi mulieres plorantes allocutus est. Ac isthinc continuo per centum sexaginta unum gressus et sesquipedum, hoc est quadragintos et quattuor pedes, ad pedem seu radicem montis Calvariæ, ubi ultimo cecidit. Deinde ulterius per octodecim gressus, aut quadraginta quinque pedes, ad locum ubi carnifices ipsi vestes extraxerunt: ubi et vino mirrhato felle mixto potatus est. Dehinc per duodecim gressus sive triginta pedes ad locum, ubi clavis cruci affixus est. Inde postremo per quatuordecim gressus, id est triginta quinque pedes, ad locum, ubi de cruce pendens in foramine rupis Calvariæ fixus est. A Palatio itàque Pilati usque ad locum, ubi crux rupi infixa fuit, sunt gressus mille trecenti viginti et unus: sive alia supputatione pedes ter mille trecenti et tres.

En hiermede meende men dat de sleutel gegeven was voor het geheim der 14 staties: Andrichomius had ze in het leven geroepen, de buitengewone bekendheid en verspreiding van zijn werk had ze populair gemaakt bij de geloovigen,

Maar zou aan hem alleén de eer daarvan toekomen? Aan den rand van zijn werk citeert Andrichomius den Carmeliet Johan Paschasius. Deze kloosterling stierf in het jaar 1532 en liet bij zijn sterven een onuitgegeven handschrift na van een boekske, dat tot titel zou voeren: *Een devote maniere om gheestelijck pelgrimagie te trecken tot den heylighen lande, als te Jherusalem, Bethlum, ter Jodanen enz.* Door de zorgen van den Eerw. Heer Peter Calentijn werd het boekje »neerstelyck ghecorrigeert" ter perse gelegd, en is in 1563 — dus vóór het werk van Andrichomius — te Leuven verschenen. Heeft wellicht dit pelgrimsboekje, waarin eveneens de kruisweg-staties worden aangegeven, invloed gehad op het werk van Andrichomius?

We hebben dit allerzeldzaamste boekje aangetroffen in de universiteitsbibliotheek te Leiden op den catalogus van de Maatschappij van letterkunde en zijn dus in staat de vraag een weinig in den breede te beantwoorden.

Pascha dan wil zijn lezers een geestelijke reis laten maken naar het heilige land. Eerst bereidt hij de geestelijke pelgrims voor tot dien tocht; zij moeten kracht en sterkte aandoen door het ontvangen van het H. Sacrament; drie beurzen gouden dukaten medenemen: geloof, geduld en goede werken; den hoed opzetten der gehoorzaamheid, en schoenen aandoen, welke zullen zijn de voorbeelden der heiligen; als staf medenemen het heilig kruis des Heeren, en des nachts, om zich te beschutten tegen storm en onweer, gaan rusten onder de tenten der smarten van Maria.

Aldus toegerust gaan zij op reis. Leuven is punt van uitgang. Op den eersten dag gaat men slechts drie uren: tot Thienen; want men scheidt niet gaarne van zijne vrienden en zijn vaderland. Als punt van meditatie voor deze eerste dagreize wordt aangegeven: »hoe God is het begin en het einde van alle dingen, onbegrijpelijk in alle zijne werken,

een fontein van alle goed, boven alles te eeren, te beminnen en te loven".

Op den tweeden dag gaat men van Thienen tot Tongeren, en wordt ter meditatie de schepping der engelen voorgesteld.

En zoo gaat men al verder en verder, aldoor overwegend de verschillende wonderwerken Gods. Op den 188en dag trekt een verrassende tusschenvoeging in den tekst onze aandacht.

Zij luidt: »Hier begint dat eerste ghebet van den langhen Cruysganck. † ".

En dan volgt daarop: »Ende deser cruys-ghebeden zijnder alles tot vijfthien, die welcke goet ghelesen zijn ooc buyten tyts op sommige vrijdagen, oft op andere dagen voor groote saken".

De tweede statie (op Woensdag den 193en dag) stelt Christus voor Annas voor; de derde (op Zaterdag den 196en dag) Christus voor Caiphas.

Vóórdat het gebed gegeven wordt van de vierde statie (op Dinsdag den 206en dag) heeft er wederom een onderbreking van den tekst plaats:

»Hier beghint den rechten Cruysganck na den berch van Calvarie".

In het gebed van de vierde statie wordt Christus voorgesteld, zijn doodvonnis te ontvangen uit den mond van den landvoogd Pilatus:

»Door dese onbegrijpelijcke liefde, dat ghij, O affgront der ontfermhertícheyt . . . ghebonden ghebracht sijnde voor den onrechtvaerdighen rechter Pilatus: hebt willen van hem ontfanghen sonder misdaet, die sententie ende dat oordeel, inder alder bitterster tormenten des cruycen verheven ende gedoot te werden" enz.

De vijfde statie (op Woensdag den 207en dag) is: »totter plaetsen, daer syn cleederen hem weder uitgedaen waren, als hij syn cruyce moeste draghen".

De zesde statie (op Donderdag den 208en dag) is: »tusschen wege den berch van Calvarien, daer sijn bedruckte moeder stont. . . . Ende dit is den *tweeden* val. Want tusschen beye daer Christus dat cruys opgeleyt werde en deser plaetse is

noch *eenen* val geweest, alsoo voorseyt is in deser voorgaende dachvaert".

De zevende statie (op Vrijdag den 209en dag) is: »op der plaetsen daer Symeon bedwonghen was, ende hier is den *derden* val".

De achtste statie (op Zaterdag den 210en dag) is: »daer Veronica quam.... Ende is den *vierden* val. Item van hier noch voort tot daer Christus den vijfften val viel syn 842 voeten.... Ende is den *vijfften* val".

De negende statie (op Zondag den 211en dag) is: »daer Jesus hem omkeerde totten vrouwen die hem beweenden.... Ende dit is den *zesden* val. Ende hier was Christus wat rustende aensiende den hooghen berch met grooter benautheden".

De tiende statie (op Maandag den 212en dag) is: »voor den tempel des heyligen graefs, voor die kerckdore, bij den berch van Calvarien aen die steen daer Jesus lestmael viel.... Ende dit was den *sevensten* en den lesten val".

De elfde statie (op Dinsdag den 213en dag) is: »bij den steen daer Christus op sat". In dat statiegebed wordt o. a. gebeden: »O eeuwighe ghebenedijde Sone Godts,... dat ghij U hebt laten naeckt ontkleeden ende berooven van uwen cleederen, die sy oock verspeelde in uwer aanschouwen" enz.

De twaalfde statie (op Woensdag den 214en dag) is: »daer die Heere ghecruyst wert".

De dertiende statie (op Donderdag den 215en dag) is: »hoe die Heere Jesus verheven werdt van der aerden ende gedragen met ancxtelijcken ghebere, om op te richten ende te setten tusschen twee mordenaren tot synder swaerder confusien om daer die bitter doot te smaken voor die salicheyt der menschen".

De veertiende statie (op Zondag den 225en dag) is: »op den berch van Calvarien daer die Heere van den cruyce gedaen wert".

De vijftiende statie (op Maandag den 226en dag). In dat statiegebed wordt o. a. gebeden: »O weerdighe onsterffelijcke Godt... dat ghij hebt willen in den grave ende int herte der

aerden geleyt sijn, beweent met veel lieden tranen ende van U lieve vriendekens gherekent onder die dooden, so bid ick U, o mijn behouder" enz.

Alvorens het besluit te trekken, dat het boekske van Pascha de bron is geweest, waaruit Andrichomius de gebeurtenissen van zijn *via crucis* putte, gaan een paar bemerkingen vooraf.

Vroeger reeds vestigden we er de aandacht op, dat de zeven staties van Adam Krafft te Neurenberg meermalen werden aangegeven met den naam van de »zeven vallen". En dat gebruik is blijven bestaan, ook in latere tijden. Zoo verscheen in 1520 bij Jan Mathijs een boekje welks titel: *Dit is den berch van Calvarien: Een seer devoet hantboecxken voor een jegelic kersten mensce hoe men den Berch van Calvarien opclimmen sal, end helpen onsen heere syn swaer cruyce draegen, want hi seer moede is geworden van swaren anxten des doots*, waarin zeven lijdens-gebeurtenissen staan opgegeven, welke insgelijks met den naam van *zeven vallen* worden aangeduid. Dat boekje heeft Pascha ongetwijfeld geraadpleegd, wijl hij al deze vallen in dezelfde orde en met dezelfde benaming in zijn geestelijke pelgrimsreis heeft opgenomen (vgl. de opgaven hierboven).

Nu zijn sommigen van meening, dat deze zeven vermeende vallen langzamerhand als werkelijke vallen zijn aangezien, en denken zóó een verklaring te vinden voor de geheimzinnige aanwezigheid der drie vallen op onzen tegenwoordigen kruisweg.

Maar met alle bescheidenheid moet worden opgemerkt, dat Johan Pascha, waar hij deze zeven vermeende vallen mededeelt, stellig van oordeel is geweest, dat de Zaligmaker ook wezenlijk *zevenmaal* op den lijdensweg onder den last van zijn kruis is bezweken. Want op blz. 18 (t. a. p.) bidt hij zonder beeldspraak: »O Heere Jesu Christe, ic dancke u van den swaren val, die ghij vielt seven werf, met den swaren cruyse totten Berch van Calvarien gaende" enz.

Begint men nu bij de vierde statie van Johan Pascha, dan kunnen de gebeurtenissen op den lijdensweg, volgens hem, aldus worden voorgesteld:

Vierde	statie:	Christus wordt door Pilatus ter dood veroordeeld.
Vijfde	»	Christus neemt het kruis op zijne schouders. Eerste val van Christus onder het kruis.
Zesde	»	Christus ontmoet zijn H. Moeder; tweede val onder het kruis.
Zevende	»	Simon v. Cyrene helpt Christus het kruis dragen; derde val onder het kruis.
Achtste	»	Veronica droogt het aangezicht van Jesus af; vierde val onder het kruis. Vijfde val van Christus onder het kruis.
Negende	»	Christus spreekt tot de treurende vrouwen; zesde val onder het kruis.
Tiende	»	Zevende val van Christus onder het kruis.
Elfde	»	Christus wordt van zijne kleederen beroofd.
Twaalfde	»	Christus wordt aan het kruis gehecht.
Dertiende	»	Christus sterft aan het kruis.
Veertiende	»	Christus wordt van het kruis genomen.
Vijftiende	»	Christus wordt in het graf gelegd.

Uit dit overzicht zal den lezer blijken, dat, schoon er eenig verschil moge wezen in het getal der staties, de volgorde van onze kruisweg-staties juist is aangegeven. Neemt men hierbij aan, dat Andrichomius, met dit schema voor zich bij de beschrijving van zijn *via crucis*, *die* vallen heeft weggelaten, waarbij een andere gebeurtenis stond opgeteekend, en den eersten en vijfden val, wijl zij als alleen staande feiten stonden aangeduid, als staties heeft aangenomen, evenals de zevende val, dan is de oorsprong der 14 staties en de aanwezigheid der drie vallen voor een ieder te verklaren. Maar dan ook eischen wij, dat niet Andrichomius, maar de Carmeliet Johan Pascha in den strengen zin de vader van onzen kruisweg genoemd worde.

* * *

Door het devotieboekje van Pascha en het alom verspreide, in schier alle talen overgezette werk van Andrichomius hadden, zooals we zeiden, in het Westen op het einde der zestiende eeuw de kruisweg-voorstellingen een vasten vorm aangenomen, waarvan nimmermeer is afgeweken. In het Oosten, te Jerusalem, was die vorm toen nog ver te zoeken. Eerst later zou dat gebeuren op het einde der zeventiende

eeuw. Daarom is men van meening, dat de 14 kruisweg-staties van het Westen door het Oosten zijn overgenomen, en dat de plaatselijke traditiën daarmede in overeenstemming zijn gebracht.

Een der beste getuigen te dezer zake is Zuallardo, een Spaansch Franciscaan, die langen tijd in het H. Land vertoefde en met den bewaker der heilige plaatsen vriendschappelijk heeft omgegaan. Hij mag dus gerekend worden op de hoogte te zijn van hetgeen door de pelgrims aldaar gezien en vereerd werd. En nu deelt hij in zijn werk : *Il devotissimo viaggio di Gierusalemme*, wat in 1685 verscheen, behoudens de vele andere heiligdommen, zoo binnen als buiten Jerusalem, het bestaan mede van een *via dolorosa* (blz. 154), waarop als merkwaardige plaatsen staan aangegeven de volgende: *a.* de Stephanuspoort, *b.* de tempelpoort, *c.* de tempel, *d.* het Schaapsbad, [Joan. V, 2], *e.* de kerk van de H. Anna, *f.* het huis van Pilatus, *g.* het huis van koning Herodes, *h.* de Scala Santa: de heilige trap, *i.* de Pilatusboog, *k.* de kerk van Maria's bezwijming, *l.* Simon van Cyrene, *m.* de dochters van Jerusalem, *n.* het huis van den rijken vrek, *o.* het huis van den Pharizeër, *p.* het huis van Veronica, *q.* de gerichtspoort, *r.* de Calvarieberg. Van alle deze plaatsen geeft hij vervolgens een kleine beschrijving en zegt dan aan het slot van zijn »seconda giornata" (bl. 159): »Deze heiligdommen gaven ons geen anderen troost, dan ze in het voorbijgaan te mogen zien, want men mag er niet bij stilhouden, door ontblooten van het hoofd of op andere manier eerbied bewijzen, noch er aandachtig naar kijken, iets opschrijven of iets anders in het openbaar aanteekenen".

Quaresmius, een tweede niet te versmaden getuige, die zelf bewaker was der heilige plaatsen, zegt in 1639, dat op den kruisweg te Jerusalem acht plaatsen vooral vereerd werden: *a.* het paleis van den landvoogd Pilatus, *b.* de plaats, waar Christus gegeeseld werd, *c.* het paleis van Herodes, *d.* de Pilatusboog, waar Christus door Pilatus aan het volk werd ten toon gesteld, zeggende: »Ziet den mensch", *e.* de kerk genaamd Maria's bezwijming, *f.* de plaats waar Simon van

Cyrene gedwongen werd Christus' kruis te dragen, en waar de weenende vrouwen Hem te gemoet traden, *g.* het huis van Veronica, alwaar deze heilige vrouw het gelaat des Heeren met een doek heeft afgedroogd, *h.* de gerichtspoort.

Men ziet hier onze veertien staties nog niet aangewezen, en hoewel deze vertrouwde en vertrouwbare getuigen in hunne opgaven met elkander onderling overeenstemmen, zijn ze daarentegen met de gegevens van Pascha en Andrichomius in tegenspraak. Eerst na 1680 begint te dien opzichte eenzelvigheid te komen, en worden de lijdenstafreelen van Pascha den pelgrims ter vereering aangewezen. Vandaar het gevoelen, dat aan de alom verspreide meeningen van het Westen de plaatselijke tradities van het Oosten zijn aangepast geworden. En hiervoor is veel schijn van waarheid.

Want eerstens de meest gezaghebbende auteurs dier dagen, zijn, waar zij het huis van Veronica aanwijzen, zelf reeds onder den invloed der volkssage, zooals we later zullen aantoonen; tweedens, schier alle wetenschappelijke pelgrimsgidsen uit den laatsten tijd, en Zanecchia [1]) niet het minst, kunnen geen vrede vinden met de aangewezen ligging der kruisweg-staties; en derdens — wat vriend en vijand bekennen — wijl de eigenlijke kruisweg onder het puin bedolven lag, kon iedre aansluiting bij de traditie hoogst gemakkelijk geschieden.

Over deze algeheele vergetelheid van den kruisweg des Heeren zal zich niemand verbazen, die weet, dat gedurende de laatste achttien eeuwen Jerusalem zestienmaal is verwoest geworden. Alleen — wat »doodsorkanen" over deze stad zijn heengegaan — alleen de plaats, waar de Zoon van God voor het zondig menschdom zijn leven gaf aan het kruis, die is nooit vergeten of in twijfel getrokken. Zoodat hetgeen protestantsche geleerden, nog kort geleden, in het midden brachten aangaande een ander Calvarië door de levende traditie en de archeologie is ten doode verwezen. Zoo is het een troost voor den pelgrim bij een bezoek aan den Calvarieberg met

---

[1]) Vgl. *De Katholiek* (Sept. 1900, bl. 233).

volle zekerheid te kunnen belijden: Hier lag Golgotha! Hier gaf de goddelijke Zaligmaker zijn geest aan het kruis!

Maar zegt ge wellicht, hoe is het mogelijk dat Zuallardo, Quaresmius en zoovele anderen niet tegen de gefingeerde kruisweg staties van Pascha en Andrichomius zijn opgekomen? Dit laat zich daaruit verklaren, dat deze vermeende pelgrimstochten geen historische waarheid beoogden maar alleen de devotie tot het lijden van den Zaligmaker bevorderlijk wilden wezen. Er was geen reden zich te verzetten. »Dummodo Christus praedicetur", als Christus maar verkondigd wordt, zou de Apostel Paulus zeggen. Bovendien, al waren hunne beweringen met de plaatselijke traditiën niet in overeenstemming, wie durfde zeggen, dat het vroeger niet aldus geweest konde zijn? Er ontbrak derhalve, bij al de wisselingen van de stad Jerusalem, positieve zekerheid van het tegendeel. Niettemin is de tegenspraak van tijdgenooten met de gegevens van Pascha en Andrichomius een bewijs, dat geen geschiedkundig onderzoek aan hun arbeid ten grondslag lag.

In alle geval heeft de behandeling van deze kwestie ons geleerd, dat door àlle christelijke eeuwen heen tot 's menschen-hart het woord heeft gesproken van den Apostel, dat er voor den Christen geen beter wetenschap is dan »Jesus Christus te kennen, en dien gekruist" (I Cor. II. 3).

Zoeterwoude. J. C. v. d. Loos.

EIGENDOM EN NATUURRECHT.

De bedoeling van dit artikel is geen andere dan eene rustige gedachtenwisseling met Mr. S. J. Visser aangaande den grondslag, waarop het eigendomsrecht gebaseerd is. Een uiterst belangrijke vraag dus, vooral in onze dagen. Ook de heer Visser, die de quaestie heeft opgeworpen, verdient ten volle onze aandacht. Ongetwijfeld is hij een man met buitengewone talenten, die als katholiek advocaat een warme belangstelling toont in de brandende vragen van den dag, en die aan de oplossing daarvan wenscht te arbeiden op het terrein, dat door de christelijke beginselen is afgebakend. Het schijnt echter, dat hij bij zijn onderzoek naar het eigendomsrecht de grenspalen van dat terrein niet meer heeft kunnen onderscheiden. Wij hopen hem bij dat onderzoek behulpzaam te kunnen zijn en hem, bij het licht van onze katholieke moraal-philosophie, op het ware arbeidsveld terug te voeren.

Eenige maanden geleden schreef Mr. Visser in het *Sociaal Weekblad* een reeks artikelen [1]), waarin hij de vraag opzette en beantwoordde, of van christelijk standpunt principieele bezwaren zijn in te brengen tegen het socialisme.

Om dezen opzet goed te begrijpen is eene tweevoudige onderscheiding al aanstonds noodzakelijk. De heer Visser stelt deze vraag niet in betrekking tot het socialisme in zijn concreten vorm, zooals het zich heden aan onze oogen vertoont, maar hij beschouwt het socialisme alleen als *oeconomisch* systeem, ontdaan van alle dwalingen op godsdienstig en wijsgeerig gebied.

---

[1]) *Sociaal Weekblad* 1901 (nrs. 4—13).

Twee punten staan vast, verklaart hij:

1°. De persoonlijke overtuiging van verreweg het meerendeel der socialisten is anti-christelijk, doch het bewijst niets omtrent het socialisme als oeconomisch systeem.

2°. De programma's der soc. dem. partijen bevatten òf punten, die voor den Christen beslist onaannemelijk zijn, òf wel zij gaan sommige voor de Christenen belangrijke vragen van staatkunde en staatsbeleid met stilzwijgen voorbij.

Welnu, hij abstraheert van die programma's en persoonlijke overtuigingen der socialisten, en beweert dan, dat het socialisme, opgevat als de »Vereinigung sämmtlicher Betriebe zu einem einzigen ungeheuern Staatsbetrieb, d.h. Verwandlung des Staates in eine einzige Wirthschaftsgenossenschaft" [1]), of als de »Erzeugung sämmtlicher Güter durch die Gesellschaft, kürzer: Gesellschaftliche Production oder Collectiv-Wirtschaft" [2]), niet in strijd is met eenig christelijk beginsel.

Hier komen wij aan eene tweede onderscheiding. De schrijver vraagt alleen, of er tegen het socialisme als zuiver oeconomisch systeem, als »Verstaatlichung" van alle productiemiddelen, *specifiek-christelijke* bezwaren zijn aan te voeren. »Een Christen — zegt hij — kan zich tegen het socialisme verklaren op gronden, die hij met de radicalen en liberalen gemeen heeft. Maar in dat geval zijn de argumenten niet specifiek-christelijk. Men kan nog altijd op aannemelijke gronden ontkennen, dat een socialistisch georganiseerde maatschappij een hooger vorm is dan de kapitalistische. En toegegeven, dat de socialistische maatschappij meer voordeelen biedt, kan men aan de mogelijkheid der verwezenlijking twijfelen. In deze opstellen wordt echter alleen de vraag ontleed: of zich tegen de verwezenlijking eener socialistische maatschappij eenig *christelijk* beginsel verzet. Vandaar dat men, dat laatste ontkennende, hierdoor alleen geen voorstander of aanhanger der socialistische leer wordt. Wel niemand zal b.v. gelooven, dat tegen de drooglegging der Zuiderzee eenig christelijk beginsel strijdt;

---

[1]) Definitie van Karl Kautsky.

[2]) Definitie van Stern.

maar hierdoor alleen wordt een Christen geen voorstander".

Na deze dubbele onderscheiding te hebben vooropgezet, stellen wij dus nogmaals de vraag, die Mr. Visser gaat beantwoorden:

»Is het socialisme, opgevat als louter *oeconomisch* systeem, in strijd met eenig *zuiver-christelijk* beginsel?"

Het is niet te ontkennen, dat de vraag, op deze wijze gesteld, recht heeft van bestaan. Al is reeds van katholieke zijde beweerd, dat die vraag absurd is, omdat men geen abstractie maken kan van de practijk, aan velen met mij zal het niet duidelijk zijn, waarom dit antwoord is gegeven.

Het antwoord nu, dat de heer Visser op de gestelde vraag laat volgen, luidt ontkennend. Een zoodanig socialisme, zegt hij, druischt niet in tegen een christelijk beginsel. Nogmaals: hij beweert niet, dat men om deze reden een voorstander moet zijn van de »Verstaatlichung" der productiemiddelen; maar hij is alleen van meening, »dat men, eenmaal toegegeven, dat geen christelijk beginsel zich tegen het socialisme verzet, tot zakelijker redeneering komt dan tot dusverre vaak het geval is".

Zijn antwoord tracht hij te motiveeren door het weerleggen van een viertal argumenten, die van *christelijke zijde* tegen het socialisme als *principieele bezwaren* worden ingebracht. Deze bezwaren zijn de volgende:

1°. Dat in plaats van den individueelen eigendom (der productiemiddelen) de collectieve eigendom treedt;

2°. dat de staatsbemoeiing te sterk wordt uitgebreid;

3°. dat het socialisme de gelijkheid nastreeft, terwijl God de ongelijkheid der menschen wil;

4°. (speciaal voor katholieken), dat de Paus het socialisme veroordeelt in de encycliek «Rerum novarum" [1]).

---

[1]) Mr. Visser zegt hier bij dit argument: »speciaal voor Katholieken". De drie eerste bezwaren toch worden ook aangetroffen bij Christenen, die niet tot de Katholieke Kerk behooren, dus bij de aanhangers van een der orthodox-christelijke kerkgenootschappen.

Van deze vier argumenten, aldus meenen wij met Mr. Visser, is het eerste verreweg het belangrijkste.

Wij zullen ons in dit opstel dan ook bepalen tot de behandeling van het antwoord, dat Mr. Visser op dat bezwaar heeft gegeven. Ongetwijfeld heeft de behandeling der drie andere punten ook hare waarde. Maar, hebben wij eenmaal aangetoond, dat het recht van privaat-eigendom onaantastbaar is, en wel om zuiver christelijke principen, dan is daarom reeds alleen het socialisme van christelijk standpunt niet te verdedigen, ook al vat men het op als een louter oeconomisch systeem.

De heer Visser erkent, tegenover de volbloedcommunisten, die alle privaatbezit als onrechtvaardig beschouwen, dat »de mensch van nature het recht heeft (privaat- en collectief-) eigendom te bezitten". Verder verklaart hij, dat hij op de vraag: in hoever ligt aan het eigendoms-instituut een christelijk beginsel ten grondslag? zal antwoorden:

»In tweeërlei opzicht:

1°. dat het inhaerent is aan de menschelijke natuur eigendom te bezitten, en in zoover behoort de eigendom tot de door God gewilde maatschappelijke orde;

2°. dat de bestaande eigendom steeds moet geëerbiedigd worden. Dit laatste wordt duidelijk geleerd in de Tien Geboden".

Deze twee uitspraken zijn door ieder Christen veilig te onderschrijven. Zij behelzen echter, volgens de christelijke beginselen, meer dan Mr. Visser ermede bedoelt. Zij reiken verder dan hij schijnt te vermoeden. Het is namelijk niet alleen inhaerent aan de menschelijke natuur eigendom (privaat of collectief) te bezitten, maar het is bovendien een eisch van de menschelijke natuur, dat privaateigendom de algemeen heerschende vorm van eigendom zijn zal, en dat collectiefbezit niet dan bij uitzondering zal bestaan. Deze stelling zullen wij tegen Mr. Visser trachten te bewijzen. Beweert hij, dat het natuurrecht niets anders voorschrijft dan dat de mensch eigendom mag bezitten, hetzij privaat hetzij collectief:

wij gaan verder en beweren, dat het natuurrecht ook eischt, dat privaat-eigendom de algemeen heerschende vorm voor alle tijden zijn zal.

De heer Visser leert ook (in n. 2), dat de bestaande eigendom moet geëerbiedigd worden. Bij den eersten aanblik lijkt deze stelling zeer schoon. Doch wanneer wij hem verder hooren verklaren, wat hij ermede bedoelt, dan wordt het ons duidelijk, dat deze woorden niet in absoluten zin moeten worden opgevat; neen, volgens hem, wordt alleen geëischt, »eerbied voor de wettig bestaande eigendomsverhoudingen, *zoolang* [1]) deze bestaan". M. a. w. daar volgens Mr. Visser het natuurrecht niet den vorm van de eigendomsverhoudingen voorschrijft, maar zich bepaalt tot de bescherming zoowel van privaat- als van collectief-bezit, moet het *positieve* recht (de staat) beslissen, welke vorm van eigendom de heerschende zal zijn. *Zoolang* nu de privaateigendom door den staat blijft gehandhaafd, zoolang blijft privaatbezit onaantastbaar. Heeft de staat echter ingezien, dat voor het belang van de gemeenschap een andere eigendomsvorm noodig is, dan wordt deze nieuwe vorm heilig en onaantastbaar.

Samenvattende, welke bevoegdheden de staat dan wel in zake den eigendom bezit, komt hij tot de conclusie, dat de staat het recht heeft:

1°. den omvang van het eigendomsrecht te bepalen, dus de begripsomschrijving te geven;

2°. de wijzen aan te geven, waarop eigendom kan verworven, verloren en overgedragen worden;

3°. te verklaren, welke goederen in privaateigendom bezeten kunnen worden;

4°. de regels vast te stellen, volgens welke het privaateigendom door den staat in collectief eigendom kan worden omgezet (onteigening ten algemeene nutte);

5°. welk deel van hun eigendom de burgers aan de gemeenschap moeten afstaan, waarvoor zij het genot eener geregelde maatschappelijke orde genieten (belastingen).

---

1) De cursiveering is door mij aangebracht.

Wij zullen eerst aan den heer Visser trachten te bewijzen, dat de privaateigendom als regel een gebiedende eisch is van het natuurrecht; waaruit dus volgt, dat afschaffing daarvan in strijd zou zijn met de christelijke beginselen.

Daarna zullen wij aan dezelfde christelijke principen onderzoeken, welke bevoegdheden in zake het eigendomsrecht de staat bezit, m. a. w. wat wij te houden hebben van de vijf punten, die Mr. Visser als punten van rechtsbevoegdheid aan den staat toekent.

I.

Wanneer wij beweren, dat de privaateigendom een eisch is van het natuurrecht, dan bedoelen wij niet, dat het natuurrecht rechtstreeks voorschrijft, dat ieder mensch privaateigendom bezitten moet. God schonk de aarde aan alle menschen; doch ook uit die schenkingsdaad blijkt niet, of zij de aarde in collectief- of privaat-eigendom bezitten moesten [1]).

Al geven wij echter toe, dat de eisch van privaateigendom niet rechtstreeks in het natuurrecht vervat is, toch blijft het waar, dat het privaatbezit een eisch is van de menschelijke natuur. Immers ook datgene moet gerekend worden tot het natuurrecht te behooren, wat met noodzakelijkheid bij wijze van conclusie uit het natuurrecht volgt [2]). Welnu de eisch van privaateigendom is eene dergelijke conclusie. Om dit te bewijzen zetten wij de volgende redeneering op.

---

1) Velen beweren, dat God alleen collectief bezit zou bedoeld hebben. Doch van die bedoeling blijkt niets. Het recht, dat God aan alle menschen gaf om zich de goederen der aarde toe te eigenen, kon, op zich genomen, zoowel bij privaat- als bij collectief-bezit verwerkelijkt worden. Daarom zegt ook de H. Thomas: »Communitas rerum attribuitur juri naturali, non quia jus naturale *dictet* omnia esse possidenda communiter; sed quia secundum jus naturale non est distinctio possessionum" (*Summ. theol.* 2 II, Q. 66, a 2). De H. Thomas zegt ons dus duidelijk, dat een *eisch* tot collectief bezit zeker niet in het natuurrecht is te vinden.

2) »Necesse est, quod quidquid ex justo naturali sequitur quasi conclusio, sit justum naturale; sicut ex hoc, quod est nulli injuste nocendum, sequitur non esse furandum, quod quidem pertinet ad naturale." S. Thom. *Comm. in Ethic.* V, l. 12.

Al wat strekt ten verderve van de menschelijke maatschappij, is zeker tegen het natuurrecht.

Welnu, indien de gemeenschap van goederen in den zin der communisten of socialisten (die alleen productiemiddelen tot gemeeneigendom willen maken) werd ingevoerd, dan zou dit uitloopen op den ondergang der maatschappij.

Derhalve eischt het natuurrecht, dat de verdeeling der goederen niet geschiede in den zin der communisten of socialisten.

M. a. w. al eischt het natuurrecht niet rechtstreeks, dat ieder mensch privaateigendom bezitte, toch volgt uit datzelfde natuurrecht, per modum conclusionis necessariae, dat gemeenschappelijk eigendom niet de heerschende vorm van eigendomsverhoudingen zijn kan.

Het bewijs van den minor vormt dus het bewijs van onze stelling.

Beschouwen wij den mensch, zooals hij uit de handen van den Schepper is te voorschijn getreden, met al de gaven, die God hem had geschonken, dan kunnen wij niet zeggen, dat, indien de mensch in dien toestand ware gebleven, privaateigendom noodzakelijk zou geweest zijn [1]). De menschelijke natuur was met zoo buitengenwone gaven toegerust, dat men zich kan voorstellen, dat de menschen, als zij in dien staat waren gebleven, ook bij collectief bezit in vrede met elkander leven konden. Dat dus privaatbezit met *absolute* noodzakelijkheid uit de menschelijke natuur volgt, willen wij niet beweren.

Doch de mensch is gevallen door de zonde in het paradijs, en tengevolge daarvan is de menschelijke natuur gewond.

---

[1]) Hoe de toestand in werkelijkheid zou geweest zijn, is natuurlijk moeilijk uit te maken. De H. Thomas neemt de mogelijkheid van collectief bezit in het paradijs aan: »In statu innocentiae fuissent voluntates hominum sic ordinatae, quod absque omni periculo discordiae communiter usi fuissent rebus, quae eorum dominio subdebantur" (I, Q. 96, a. 1). Toch schijnt hij een radicaal communisme in het paradijs niet waarschijnlijk te vinden: »Conditio hominum in statu innocentiae non erat dignior quam conditio angelorum. Sed inter angelos quidam aliis dominantur. Ergo non est contra dignitatem status innocentiae quod homo homini dominaretur". (I. Q. 96, a. 6).

Welnu die menschelijke natuur, zooals zij na den zondenval in werkelijkheid is, eischt met *moreele* noodzakelijkheid, dat privaateigendom de heerschende vorm zij der eigendomsverhoudingen. Door de zonde werd de privaateigendom onontbeerlijk voor de menschelijke samenleving [1]).

Wanneer wij deze stelling gaan bewijzen, willen wij niet beweren, dat het natuurrecht zou eischen, dat uitsluitend privaatbezit op de wereld besta. Neen, ook collectief bezit blijft toegestaan. Zoo spreekt St. Thomas van kloosterlingen [2]), die vrijwillig afstand doen van hun privaatbezit om volmaakter te kunnen leven. Het spreekt van zelf, dat personen vrijwillig van hun bezit afstand kunnen doen; en wanneer hunne hoogere volmaaktheid hen behoedt, kunnen zij aldus in vrede met elkander leven. Ook kunnen vereenigingen, moreele personen, gemeenschappelijk eigendom bezitten; zoo de familie, de staat, de vennootschappen. Dat alles is door het natuurrecht niet uitgesloten. De natuur van den mensch, beschouwd zooals zij thans is, eischt alleen met moreele noodzakelijkheid, dat privaateigendom over het algemeen de heerschende vorm zij.

Vooraf echter nog twee bemerkingen.

Wanneer privaatbezit eerst noodzakelijk is geworden door de zonde, moet men dan niet veeleer zeggen, dat de zonde de rechtsgrond is waarop het privaatbezit steunt? Kan men

---

1) Schiffini: *Disputationes philosophiae moralis*, II, p. 142 vv.
Walter: *Das Eigenthum nach der Lehre des H. Thomas von Aquin und des Socialismus*, S. 42.
Cathrein: *Moral-philosophie*, II, S. 297.
v. Hertling: *Naturrecht und Socialpolitik*, S. 36 etc.
H. Pesch: *Die Sociale Frage*, Heft 9, S. 297.
Meijer: *Institutiones juris naturalis*, II, p, 154 vv.
Liberatore: *Principes d'économie politique*, p. 249.
Antoine: *Cours d'économie sociale*, p. 482.
Staatslexikon der Görres-gesellschaft, art. *Eigenthum.*
Weiss: *Sociale Frage und Sociale Ordnung*, S. 278.

2) »Quales habet catholica ecclesia et monachos et clericos plurimos" (2 II, Q. 66, a. 2); — »ex quo igitur, quod mens hominis amore et desiderio ferventer in divina fertur, in qua perfectionem constare manifestum est, consequitur, quod omnia, quae ipsum possunt retardare, quominus feratur in Deum, abjiciat" (*Summa c. gent.* III, c. 133).

dan wel volhouden, dat het privaateigendomsinstituut afgeleid wordt uit de natuur van den mensch? Hierop kan het antwoord kort zijn. Niettegenstaande door de zonde privaatbezit noodzakelijk is geworden, blijft toch de menschelijke natuur de rechtsgrond, waarop die instelling steunt. De menschelijke natuur is door de zonde gewond. Die gewonde natuur eischt met noodzakelijkheid den privaateigendom. De zonde ís dus niet meer dan de aanleiding, waardoor de menschelijke natuur in dien toestand is gekomen, dat zij met noodzakelijkheid privaateigendom eischt [1]).

Vervolgens zou men kunnen opwerpen: Als het natuurrecht niet rechtstreeks privaatbezit als noodzakelijk voorschrijft, dan hebben de menschen die instelling gemaakt, en blijft zij dus eene zaak, die steunt op het positieve recht. — Gaarne geven wij toe, dat de privaateigendom ook eene menschelijke instelling kan genoemd worden; doch dan moet men dat woord goed verstaan [2]). In zooverre namelijk behoort die instelling tot het positieve recht, omdat de menschen hebben meegewerkt om die instelling tot stand te brengen. Doch zij is niet een zuiver menschelijke instelling, die de menschen hadden kunnen nalaten. Neen, zij hebben wel degelijk ingezien, dat zij die instelling maken moesten; zij hebben begrepen, dat collectief eigendom niet strookte met hunne natuur. Met *noodzakelijkheid* dus leidden zij uit de natuur zelve den privaateigendom af. Dit blijkt nog duidelijker, als wij zien, dat door alle eeuwen en bij alle volkeren de privaateigendom heeft bestaan [3]). Die instelling behoort dus in zekeren zin tot het menschelijk recht, zooals St. Thomas aanmerkt; maar wat de materie betreft, behoort zij tot het natuurrecht, omdat zij eene noodzakelijke conclusie is uit het jus naturae [4]). Welnu, als dan die

---

[1]) Schiffini, l. c. p. 174.

[2]) St. Thomas zegt ook: »Distinctio possessionum non est secundum jus naturale, sed magis secundum humanum condictum, quod pertinet ad jus positivum" (2 II, Q. 66, a. 2).

[3]) Hierover later afzonderlijk.

[4]) »Aliquid est naturaliter alteri commensuratum non secundum absolutam sui rationem, sed secundum aliquid, quod ex ipso sequitur, puta proprietas posses-

instelling een eisch is van de natuur van den mensch, dan is zij ook een eisch van God, die de menschelijke natuur gemaakt heeft [1]).

Thans komen wij tot het bewijs der stelling, die wij tegen Mr. Visser hebben opgezet, dat nl. privaateigendom wel degelijk door het natuurrecht gevorderd wordt, omdat anders, de menschelijke natuur in aanmerking genomen, de samenleving in de menschelijke maatschappij onmogelijk zou zijn.

Reeds Aristoteles heeft de bewijzen hiervoor ontwikkeld in zijn *Politikon* (Lib. II, c. 5). De H. Thomas nam die bewijzen over in zijne *Summa theologica*, terwijl zij later door alle katholieke moraalphilosophen zijn aangehaald om de onontbeerlijkheid van den privaateigendom aan te toonen.

Het eerste bewijs is ontleend aan de natuurlijke traagheid van den mensch tot arbeid. Na den zondenval is de arbeid voor den mensch geworden tot een straf. Wanneer nu de mensch niet een voldoenden prikkel heeft om te arbeiden, zal hij zich ongetwijfeld zooveel mogelijk daaraan onttrekken. Verbeelden wij ons, dat het collectief bezit der productiemiddelen is ingevoerd. Iedereen ontvangt dan, zooals de socialisten zeggen, »nach seinen Bedürfnisse". Maar welke prikkel zal er dan zijn om met ijver te arbeiden? Men weet immers, dat men toch zijn aandeel in de levensbehoeften zal ontvangen, en dat, al werkt men met meer vlijt, de belooning niet grooter zal zijn. Een voorbeeld in het klein kunnen wij waarnemen in inrichtingen, waar vele bedienden werkzaam zijn [2]). Lichtelijk zijn zij geneigd om aan anderen over te laten, wat niet strikt noodzakelijk van hen geëischt wordt [3]).

---

sionum" (2 II, Q. 57, a. 3). »Necesse est, quod quidquid ex justo naturali sequitur quasi conclusio, sit justum naturale" (*Comm. in Eth.* V, l. 12).

1) Ratzinger: *Die Volkswirthschaft*, S. 98.

2) Aristoteles gebruikt dit voorbeeld: »Quod plurimorum commune est, in eo procurando minima diligentia adhibetur. Rerum enim propriarum maximam curam habent, communium aut minorem aut quanta ad quemque pertinet. Nam, praeter alias causas, eo sunt in rebus communibus negligentiores, quod eas aliis curae esse existiment. Quemadmodum evenire solet in ministeriis servilibus; multi enim famuli deterius famulantur ac ministrant quam pauciores".

3) S. Thomas (2 II, Q. 66, a. 2). »Magis sollicitus est unusquisque ad pro-

De mensch is nu eenmaal niet tot arbeiden geneigd. En toch, arbeid is noodig om in de aangroeiende behoeften der steeds aanwassende maatschappij te voorzien. De gaven der natuur zijn slechts in beperkte mate aanwezig, terwijl de menschen zich voortdurend vermenigvuldigen. Het is daarom de taak van den mensch, om door arbeid de productie aanhoudend te doen stijgen, en door spaarzaamheid het geproduceerde niet te verkwisten [1]). Doch zal bij collectief eigendom van productiemiddelen de prikkel om de productie te vermeerderen bestaan? Welk belang zou men erbij hebben een nieuw productiemiddel uit te vinden? Bovendien, al zou bij den een of ander die prikkel bestaan, heeft hij dan de middelen om zijn gedachten uit te werken? Hij zal zich eerst tot de gemeenschap moeten wenden, die zich niet gemakkelijk voor dergelijke ondernemingen leenen zal, als het succes niet duidelijk is. Hoe zal men vervolgens de spaarzaamheid onderhouden, als men immers toch weet, dat het overgespaarde aan de gemeenschap vervalt. Wil de arbeider tot spaarzaamheid worden aangezet, dan moet hij de zekerheid hebben, dat, hetgeen hij spaart, zijn privaateigendom wordt. Het is derhalve duidelijk, dat gemeenschappelijk bezit van productiemiddelen niet geschikt is voor de tegenwoordige menschelijke natuur, want de prikkel tot arbeid en spaarzaamheid, die noodig is om de steeds klimmende behoeften der maatschappij te bevredigen, ontbreekt geheel en al.

Ten tweede, als collectief eigendom van productiemiddelen werd doorgevoerd, zou het gedaan zijn met alle orde en vrijheid in de maatschappij [2]). Met alle orde; want vrij mogen de socialisten spreken van een stelselmatig leiden der productie

---

curandum aliquid, quod sibi soli competit, quam id, quod est commune omnium vel multorum; quia unusquisque laborem fugiens relinquit alteri id, quod pertinet ad commune, sicut accidit in multitudine ministrorum".

1) Ratzinger, S. 100: »Diese Aufgabe kann nur durch das Eigenthum gelöst worden, und deshalb ist das *Privateigenthum eine wirthschaftliche Nothwendigkeit*".

2) S. Thomas (2 II, Q. 66, a. 2): »Alio modo [necessarium est quod homo propria possideat] quia ordinatius res humanae tractantur, si singulis immineat propria cura alicujus rei procurandae; esset autem confusio, si quilibet indistincte quaelibet procuraret".

door den staat, maar wie zal zoo dwaas zijn te beweren, dat er in dien staat, waarin allen als gelijken zullen worden beschouwd, nog zullen gevonden worden, die de nederige bedrijven zullen kiezen? Zullen niet verreweg de meesten zich aanmelden voor de betere vakken en posten? Zij hebben daartoe immers het recht. En waar dan een grens gesteld om de noodzakelijke orde te handhaven? Het eenige middel zou zijn, dat men door geweldige maatregelen een ontzettenden dwang zou moeten aanwenden, om aldus de lagere bedrijven te doen uitoefenen. Doch dan is het gedaan met de vrijheid van den mensch. Men zou dan niet alleen allen wettelijk tot het verrichten van dit of dat werk moeten dwingen, maar men zou ook aan allen in de maatschappij de plaats moeten aanwijzen, waar dat volgens het plan van den staat noodig was; zoodat men ook zou gedwongen worden te wonen waar de staat dat noodig oordeelde. Collectief-eigendom blijkt dus ook om die reden voor de menschelijke maatschappij ongeschikt te zijn, omdat de noodzakelijke orde en tevens de vrijheid van den mensch noodzakelijk zouden worden verstoord.

Het derde bewijs voor de noodzakelijkheid van den privaateigendom ook van productiemiddelen ligt hierin, dat de maatschappij anders een tooneel zou te aanschouwen geven van voortdurenden strijd en twist van den een tegen den ander. Wanneer immers alle verschil van stand zal zijn vervallen, zou men zich onmogelijk kunnen vereenigen met de gedachte, dat een ander iets meer bezit. Toch zal dit ook volgens het plan der socialisten in den toekomststaat het geval zijn, want het privaatbezit der gebruiksgoederen blijft bestaan [1]). Het is waar, ook in de maatschappij, waarin wij thans leven, heerscht haat en nijd tegen degenen, die meer bezitten; maar in den staat, waarin de productiemiddelen staatseigendom zullen zijn verklaard, waarin allen gelijkelijk zullen beschouwd

---

1) Aristoteles zegt dan ook: »Cum in fruendo et in opere faciendo laboreque sufferendo non est aequalitas sed inaequalitas, necesse est criminationes et querelas oriri adversus eos, qui fruuntur quidem multis aut percipiunt multa, parvos autem labores capiunt, ab iis qui pauciora quidem percipiunt, plures autem labores sufferunt".

worden als arbeiders zonder verschil in rang, zal die strijd nog veel grooter zijn. In onze maatschappij immers houdt de overtuiging, dat er werkelijk door God gewild verschil van standen bestaat, de gemoederen van velen in bedwang; in den socialistischen staat echter behoeft de een den ander niet te ontzien. Het is dus duidelijk, dat de vrede onder de menschen, al is het dan ook niet geheel en al, dan toch veel beter kan bewaard blijven, zoolang privaateigendom de heerschende vorm is, dan wanneer collectief bezit zou worden ingevoerd. En daarom zegt dan ook St. Thomas [1]), dat bij den privaateigendom de vrede onder de menschen althans *beter* bewaard kan worden dan bij collectief bezit. Dit argument wint niet weinig aan kracht, wanneer wij de geschiedenis raadplegen. Overal, waar men het beproefde een communistische gemeenschap op te richten, leden die pogingen schipbreuk om de groote oneenigheid, die onder de leden ontstond [2]).

Wij kunnen dus deze drie bewijzen in het kort aldus samenvatten.

Indien privaateigendom der productiemiddelen in onze maatschappij zou worden afgeschaft, dan is *de prikkel tot arbeid* daarmede verdwenen; *orde en vrijheid* zouden noodzakelijk uit den staat zijn gebannen; *vrede* zou onder het menschdom niet meer aanwezig zijn. Terecht mogen wij dus besluiten, dat de privaateigendom voor de instandhouding en den bloei van de maatschappij noodzakelijk is. Een gezonde oeconomische toestand, een ontwikkeling der productie eischt privaateigendom, niet in den zin van von Schäffle en Rodbertus-Jagetzow, die den privaateigendom alleen als nuttig en doelmatig beschouwen voor de ontwikkeling der cultuur, maar in den zin der katholieke theologen van alle eeuwen, die het privaatbezit als *noodzakelijk* beschouwen voor de

---

[1]) »Tertio [necessarium est, quod homo propria possideat] quia per hoc *magis* pacificus status hominum conservatur, dum unusquisque re sua contentus est. Unde videmus, quod inter eos qui communiter et ex indiviso aliquid possident, frequentius jurgia oriuntur".

[2]) *Stimmen aus M. Laach* (49, S. 284, 397): *Communistische Experimente.*

maatschappij [1]), terwijl zij bovendien die noodzakelijkheid gronden op de *natuur van den mensch* [2]). In *theorie* zou men zich dus wel, zooals Mr. Visser, een staat kunnen denken, waarin de productie door de overheid geleid werd; doch, zooals de menschen na den zondenval zijn, is dit in de *praktijk* moraliter onmogelijk.

Bij dit drieledig bewijs sluit zich nog een ander aan van niet geringere waarde. Wij bedoelen het bewijs door de historie ons gegeven. Bij alle volkeren, op enkele uitzonderingen na, zien wij door alle eeuwen privaateigendom als den algemeen heerschenden vorm van bezit. Hoe dit feit te verklaren bij al de wisselingen en stormen, die over de eeuwen zijn heengegaan? Zulk een standvastig feit kan op niets anders berusten dan op de natuur van den mensch. Zuiver menschelijke instellingen vergaan. De natuur van den mensch door God geschapen, is alleen onveranderlijk. Een instelling, die zich door alle eeuwen heen heeft gehandhaafd, kan alleen in de menschelijke natuur haar oorsprong hebben [3]).

Misschien werpt Mr. Visser ons tegen, dat er vroeger volkeren geweest zijn en nog bestaan, die in communisme leven. — Wat de volkeren der oudheid betreft, de zoogenaamde jagers- en visschersstammen, bij sommige van hen bestond in werkelijkheid gemeenschappelijk bezit van wouden en velden en

---

[1]) Card. de Lugo: »Certum est, hoc non solum licitum esse, sed etiam expediens, imo et *necessarium* ad vitam politicam humanam" (*De Justitia et Jure*, D. 6, n. 1); Cathrein, Ratzinger, Pesch enz. noemen het privaatbezit dan ook »eine wirthschaftliche *Nothwendigkeit*".

[2]) Van groot belang is deze laatste bemerking. Mr. Visser nl. zegt, dat men, eenmaal toegegeven, dat het socialisme niet met de christelijke principen strijdt, nog de vraag kan stellen, of een socialistische staat mogelijk is. Hij denkt daarbij ongetwijfeld aan accidenteele bezwaren, die de doorvoering van een socialistische maatschappij zouden kunnen in den weg staan. Wij echter hebben de onmogelijkheid van het socialisme aangetoond, niet uit accidenteele bezwaren, maar uit de innerlijke tegenstrijdigheid, die er bestaat tusschen collectief bezit en de menschelijke natuur.

[3]) Vandaar zegt Seneca: «Multum dare solemus praesumptioni omnium hominum; et apud nos veritatis argumentum est, aliquid omnibus videri". Daarom besluit ook Aristoteles, dat iets naturaliter justum is, »quod ubique gentium eandem vim obtineat".

jachtwerktuigen. Doch hoe kon het anders, daar die volkeren nu hier dan daar hun woonplaats vestigden? Van privaatbezit kon bij hen geen sprake zijn. Wanneer zij echter vaste woonplaatsen gekozen hadden, dan zien wij, dat ook zij privaatbezit van hunne akkers en velden opeischten, en dat zich langzamerhand ook bij hen de privaateigendom als sociale instelling ontwikkelde. Wat de latere volkeren betreft, waarnaar sommigen verwijzen (vnl. de Inka's), van hen kan niet beweerd worden, dat zij collectief eigendom bezitten; hun koning wordt alleen als eigenaar beschouwd van alle goederen, en heeft den plicht om al zijne onderhoorigen te onderhouden. Bovendien al zouden sommige stammen geheel en al in communisme geleefd hebben of nog leven, men moet toch de eischen van de natuur niet gaan zoeken bij hen, in wie de menschelijke natuur niet dan verlaagd en verminkt te voorschijn treedt.

Zoo hebben wij dus uit de feitelijke natuur van den mensch afgeleid, dat privaateigendom in het algemeen noodzakelijk is, en in onze omstandigheden als een eisch van het natuurrecht moet worden beschouwd [1]).

Wat volgt daaruit tegen Mr. Visser?

Dat de staat ingeenendeele het recht heeft daarop inbreuk te maken door de productiemiddelen aan zich te trekken. Daardoor immers zou hij schennis plegen aan het natuurrecht; hetgeen den staat eveneens is verboden als aan het individu. Mr. Visser beweert, dat de staat krachtens zijne roeping om

---

[1]) Hier dient de bemerking te worden gemaakt, dat noch Aristoteles noch de H. Thomas, bij hun bewijzen om de noodzakelijkheid van den privaateigendom uit de menschelijke natuur aan te toonen, onderscheid maken tusschen gebruiksgoederen en productiemiddelen. Gelijk echter gebleken zal zijn uit de bewijsvoering, die wij gegeven hebben, gaan hunne redeneeringen ook geheel en al op met betrekking tot de productiemiddelen; en ten tweede, al maakt St. Thomas niet *uitdrukkelijk* onderscheid tusschen de beide soorten van goederen: in zijn voorbeeld, waarin hij de oeconomische noodzakelijkheid van het privaatbezit aantoont, spreekt hij juist van grond en bodem, dus van iets wat wij in onzen tijd zouden noemen een productiemiddel. *Summa theol.* 2 II, Q. 57, a. 3: »Si ager consideretur per respectum ad opportunitatem colendi et ad pacificum usum agri, secundum hoc habet quandam commensurationem, quod sit unius".

voor het algemeene welzijn zorg te dragen, het recht heeft, om, wanneer hij dat nuttig oordeelt voor het belang van het algemeen, de eigendomsverhoudingen te veranderen.

Doch hier staan wij lijnrecht tegenover hem. Wat toch is het recht en de plicht van den staat? Voorzeker, om het algemeen welzijn te bevorderen, en de middelen, die daartoe vereischt worden, aan te wenden. Doch, de staat heeft op de eerste plaats rekening te houden met de rechten der individuen, die zij van nature bezitten. Het is zijn voornaamste plicht die rechten der burgers te beschermen, te zorgen, dat het natuurrecht niet wordt geschonden. Die rechten aan te tasten of te verkorten valt geheel en al buiten zijne bevoegdheid. En al zou hij werkelijk meenen, dat iets zou kunnen strekken tot grooter nut van de maatschappij, dan mag de staat zulks nog niet doorvoeren, wanneer het natuurrecht er door zou geschonden worden [1]). Zoo is het dan ook gesteld met het recht van privaatbezit. Al zou de staat van oordeel zijn, dat men werkelijk een hoogeren bloei in de maatschappij zou verkrijgen door invoering van den collectieven eigendom, dan zou hij daartoe toch niet mogen overgaan. Een grooter nut is nog geen reden om op een natuurrecht inbreuk te maken. Daartoe wordt vereischt, zooals wij in ons tweede gedeelte zullen zien, een moreele noodzakelijkheid.

Hageveld. J. D. J. AENGENENT.

(Slot volgt).

---

1) Cathrein: *Die Aufgaben der Staatsgewalt und ihre Grenzen.* (S. 90—91): »Die positive Sorge für das Gesammtwohl gebt der Staatsgewalt nicht das Recht, alles zu thun und zu befehlen, was ihr zur Beförderung desselben *nützlich* erscheint. Die erste Aufgabe der Staatsgewalt ist, die Rechte der Individuen zu schützen. Mathematische Grenzlinien sind natürlich hier nicht zu ziehen. Aber will man dem Socialismus nicht eine schneidige Waffe in die Hände liefern, so muss man an dem Grundsätze festhalten, dass das Masz des *dringenden Bedürfnisses* die Grensscheide ist, über welche hinaus die Regierung die Rechte der Untherthanen nicht antasten darf".

OVER BOUWKUNST.

I.

Er is in Nederland een — naar het schijnt door weinigen opgemerkt — belangrijk gebeuren gaande: de wording van een nieuwe architectuur.

Met opzet wordt hier niet gesproken van een nieuwen stijl. Omdat, wijl stijl niet anders is dan de ééne, schoon veelledige eigenschap, die de dingen in de sfeer der kunst heft, er evenmin een nieuwe stijl als een nieuwe deugd mogelijk is.

En juist omdat men, met een zeldzaam hardnekkige begripsverwarring, het complex van de voor ieder kunsttijdperk eigenaardige verschijnselen, ook den stijl van zulke periode heeft genoemd en van stijlen is gaan spreken, ontstond de jammerlijk verkeerde meening, dat een ding stijl bezat, indien het sommige dier historisch waargenomen uiterlijkheden vertoonde.

Zoo wordt, om bij de bouwkunst te blijven, een gebouw als het Stedelijk Museum te Amsterdam, gezegd in den stijl der Hollandsche Renaissance te zijn opgetrokken, omdat daarbij vele vormen uit zeker tijdperk der kunstgeschiedenis werden verwerkt; terwijl het inderdaad stijl-loos zou moeten heeten, immers ontberende de eigenschappen van deugd en schoonheid, die tusschen kunst en niet-kunst de grenslijn trekken.

Inzicht in het wezen eener kunst leert deze stijl-gevende eigenschappen kennen.

Van bouwkunst is het wezen terecht als »het vormen van ruimte aangeduid". Immers of zij een paleis bouwt dan wel een heining zet, steenen tot een toren stapelt of een kelder in de aarde graaft, haar werken is immer tridimensionaal: vlakken vereenigend tot lichamen, bootsend in de ruimte.

Wat haar echter onderscheidt van de in engeren zin plastiek genoemde kunst, is haar gebondenheid aan een doel: zij vormt slechts ruimten voor een practische gebruiksbestemming.

Is aldus architectuur de noodzakelijke-ruimten-scheppende kunst te noemen — waarin »noodzakelijk" in den betrekkelijken zin van »door-den-mensch-noodig-geacht" moet worden verstaan — dan blijkt het de door haar geschapen ruimte te zijn, wier bezit of gemis van schoonheid beslissend is voor de al of niet aanwezigheid van stijl.

Gewoonlijk, en zeker in onzen tijd en in dit land, zijn de ruimten, wier vorming aan de bouwkunst wordt opgedragen, bijna zonder uitzondering naar alle richtingen geslotene caviteiten, zou men kunnen zeggen, en dit wettigt dus het besluit, dat het criterium der beoordeeling dezer kunst valt te zoeken in den inwendigen vorm harer scheppingen.

De vorming eener ruimte onderstelt de mogelijkheid tot stichting harer begrenzingen, en de juistheid der vorige stelling wordt daarom bewezen door het feit, dat het beslissend moment in het ontwerp, het primaire in de conceptie, bij een Griekschen tempel de aan bepaalde afstanden gebonden plaatsing der dragende deelen, het stellen dus der zuilen is, bij een Gothische kerk de gedragen deelen, het gewelf, dat plaatsing en sterkte der zuilen aanwijst.

In concreto zijn dus plattegrond en doorsneden op de eerste plaats voor de beoordeeling, de kennis van een bouwwerk noodig.

En hier valt al dadelijk een historische toepassing te maken. Want indien het wezenlijke van een gebouw de innerlijke ruimte is, dan heeft het uiterlijk ervan, dan hebben de wanden geen andere bestemming, dan de mogelijkmaking dier ruimte, en is hun alleen logische verschijning (vorm) voorgeschreven door de functie, die zij in elk bepaald geval verrichten.

Een goed deel der na-middeleeuwsche architectuur is hiermee veroordeeld.

Waar is, om dicht bij huis te blijven, de innerlijke rechtvaardiging der over twee verdiepingen doorgetrokken pilasters

aan zoo menig huis op de Amsterdamsche grachten? Nog daargelaten, dat het nuttelooze aanplaksels zijn, huichelen zij een binnen-ordonnantie, die nergens voorkomt. Hier heeft de buitenmuur reeds opgehouden middel te zijn en is zelf doel geworden.

Uitnemend is deze wezenverandering beschreven door Violletle-Duc. »Eerst sinds de zestiende eeuw" — zegt hij — »heeft men gevels opgericht, zooals men een versiering vóór een gebouw zou zetten, zonder zich veel te bekommeren om het verband van dit plakwerk met de inwendige gesteldheid. De ouden wisten evenmin als de middeleeuwsche bouwmeesters wat het beduidde, een gevel met geen ander doel gezet dan om de oogen der voorbijgangers te streelen.

»De buitenzijden der goede monumenten uit oudheid of middeleeuwen zijn niet anders dan de uitdrukkingen van den inwendigen toestand. Voor de kerken b.v. zijn de voornaamste gevels — die tegenover het choor — niet anders dan de dwarsdoorsneden der schepen. Bij de huizen bestaan de straatkanten uit een gevel, als men het huis op zijn smallen kant ziet, uit een muur met vensters en deuren, wanneer men het van de lange zijde beschouwt. Een kerk, een paleis, een huis hebben hunne buitenmuren, maar die zijn niet anders dan de noodzakelijke veruiterlijking der gesteldheid van de inwendige indeeling, verblijven of constructies".

De negentiend'eeuwsche architectuur heeft in dit verwaarloozen van het innig verband tusschen buiten- en binnenaspect haar voornaamste kracht gezocht. Men zou denken aan een opzettelijk streven naar deze anomalie bij de beschouwing van vele onzer groote gebouwen. Een winkel als die van Janssen op het Spui te Amsterdam maakt van buiten, met zijn uit twee venstergroepen bestaande hoofdindeeling, den indruk slechts ééne verdieping te hebben. Binnen blijkt, dat de vensters ongestoord langs vloeren gaan.

De bedoeling van, laat ik maar zeggen, de »gevel-architectuur" wordt uit deze voorbeelden duidelijk. Niet langer den spiegel van het innerlijk, maar een gelegenheid tot het aanbrengen van versiering zoekt men van de buitenmuren te

maken. En zóó machtig heeft deze tendenz gewerkt, dat architecten van zoo verschillende school als de bouwmeesters van het Concertgebouw en den Stadsschouwburg, die beiden een eenigszins verwante opgaaf hadden uit te voeren, in hunne oplossing dezelfde fouten begingen. In beide gevallen was er noodig een zeer groote en vooral hooge zaal, vereenigd met een samenstel van vele kleinere ruimten. En beide keeren zijn deze appendenties tot hoofdzaak gemaakt, kwam de schouwburg- of concertzaal nergens tot eerlijke uitdrukking, werd zooveel mogelijk achter de bijzaken weggestopt, om waar zijn hoogte hem eindelijk aan den dag bracht, met armelijke blinde muren op te rijzen, zoodat hij, met zijn enorm zadeldak, als de deksel op een doos, ten slotte op de daken der lagere ombouwing schijnt te staan.

Hier kan op den zuidelijken gevel van de nieuwe Beurs gewezen worden als de schoonere en betere oplossing van eenzelfde geval.

Het is duidelijk, dat het gebrek aan logisch verband tusschen uiterlijk en innerlijk van een bouwwerk veroorzaakt, dat het niet in staat is zijne bestemming aan te geven. Betoog behoeft het wel niet, dat elk ding zijne strekking klaar behoort uit te drukken, in zijne verschijning de reden te verhalen van zijn bestaan. Een rijtuig in den vorm van een trekschuit, d. w. z. zoodanig omkleed, dat de wielen — wier assen de verplaatsbare ruimte dragen en wier beweging die meêvoert — onzichtbaar zijn en zelf om gedragen te worden schijnen gemaakt, zou ieder eenvoudig verstand onmiddellijk een onding noemen. Maar dan is ook een gebouw, dat nalaat omtrent zijn bedoeling in te lichten, of een verkeerde voorstelling daarvan opwekt, niet minder dwaas, en gelijk te achten aan wat men in de moreele orde een huichelaar noemt.

Waar het zoo eenvoudig blijkt, in te zien, dat de opvatting der buitenmuren als zelfstandige versieringsvlakken, de gevelarchitectuur, een afwijking van gezonde bouwkunst is, en dit toch als een zoo sterke tendenz in de negentiend'eeuwsche niet-kerkelijke bouwwerken valt waar te nemen, wordt het van belang de oorzaak dezer afwijking op te sporen.

En dan is het niet moeilijk die te vinden in het door den min of meer officiëelen geschiedschrijver der Nederlandsche negentiend'eeuwsche bouwkunst (den architect Muysken in *Eene Halve Eeuw)* geboekte feit, »dat men, evenals overal, getracht heeft de vormen van alle stijlperioden dienstbaar te maken aan de eischen en behoeften, door de moderne samenleving den bouwmeester gesteld".

Inderdaad — eclecticisme is de eenige naam voor de werkzaamheid der onmiddellijk achter ons liggende architectuur, en dit verklaart het straks geconstateerd verschijnsel. Want de gebouwen, die noodig waren om aan de behoeften der hedendaagsche samenleving te voldoen, zijn alle van een vroeger ongekende bestemming.

Schouwburgen, concertzalen, beurzen, parlementsgebouwen, winkels, kantoren, woningen — zij vinden in het verleden wel hun naamgenooten, maar niet hun wezenlijk-gelijken. En men moest dus, met historische vormen werkende, die toepassen in geheel gewijzigde omstandigheden. Zoo was er maar uiterst zelden een oude indeeling geschikt en bleef er niet over dan een bestaand uiterlijk naar de eischen van een nieuw innerlijk te voegen.

Al naar gelang van het tijdvak, waaraan men de vormen verkoos te ontleenen, ontstonden nu verschillende abnormiteiten. Begeerde men den Griekschen tempelbouw als voorbeeld, dan bleef niet anders over dan een rij zuilen voor een gevensterden muur te plakken. Koos men voor een woonhuis de vaderlandsche renaissance tot model, dan stonden er wel »gevels" voor het grijpen, maar slechts de min of meer verhaspelde contouren waren bruikbaar, verhoudingen en indeeling moesten naar de nieuwe opgave gewijzigd. En toch is de »stijl" van zulk een goeden ouden muur niet alleen in den vorm zijner lichtopeningen of in zijn silhouet te zoeken, maar in de goede verhouding zijner afmetingen en in de wijze evenmaat zijner indeeling door deur en vensters op de eerste plaats. Het essentiëele dus moest veranderd.

»Bouwen-in-stijl" werd op deze wijze ten slotte niet anders dan het construeeren van een naar de eischen der opdracht

ingericht geraamte, en het vervolgens daarop aanbrengen van versieringen, ontleend aan zeker tijdvak. Men ontrukte de afzonderlijke bouwdeelen aan hun organisch verband, om ze elders in te passen.

De groote ontwikkeling der kunsthistorische studie, die alle mogelijke en onmogelijke bouwwerken uit alle tijdperken in afbeeldingen gemakkelijk onder ieders bereik bracht, vereenvoudigde de taak van den architect verder tot het bijeenzoeken van wat »motieven", die, mutatis mutandis, hier wat gerekt en daar wat ineengedrongen, zoo goed als het ging, op de noodzakelijke constructiedeelen werden aangebracht.

Men voelt, hoe aldus het verband tusschen vorm en inhoud moest te loor gaan; hoe op deze wijze dingen konden ontstaan als de zijmuren van het Stedelijk Museum, die met dichtgemetselde lichtopeningen zijn »versierd". Het bovenlicht der erachter liggende vertrekken maakte vensters overbodig; de architect wist zonder deze van zijn muur geen »gevel" te maken — blinde ramen lagen dus voor de hand!

Een ander en zeer algemeen voorbeeld van het gebrek aan harmonie tusschen uiterlijk en innerlijk van een gebouw, is het moderne rondboogvenster. Tot het begin dezer eeuw heeft het venster een vorm behouden, die overeenkomt met het wandvlak, dat het doorboort. Was dat, als in den Romaanschen bouw, een rondbogige schildmuur, dan was ook de lichtopening gecintreerd; het Gothische gewelf met zijn spitsboogschilden maakte, dat ook het venster met dien boog werd gedekt. Voor de wanden van vlak-afgedekte ruimten bezigde men te allen tijde den strek. De renaissance mocht daarop, constructief verantwoord, den ontlastingsboog plaatsen, zij doorboorde dien niet, maar hield den boogtrommel massief.

Maar de negentiende eeuw zag er geen kwaad in, onze vlak-gezolderde kamers met rondbogige lichtopeningen te voorzien, en zelfs Dr. Cuypers bouwde een vlakgedekt kerkschip met spitsboogvensters (de kerk van den H. Dominicus). Dat deze methode de goede verlichting van een ruimte belemmert, is duidelijk.

»Maar al deze inkonsekwenties" — zoo kunnen wij herhalen

wat Pugin zeide in 1852 — »zijn voortgekomen uit deze groote dwaling: dat de plattegronden van gebouwen worden geteekend om den opstand te volgen, in plaats dat de opstand onderdanig aan den plattegrond wordt gemaakt."

* * *

Er is bij al het voorgaande de beperking gemaakt, dat het gezegde meer uitsluitend de niet-kerkelijke bouwkunst gold. En dat wijl bij de kerkelijke architectuur met zoo geheel verschillende omstandigheden valt rekening te houden èn omdat op haar de vorige beschouwingen veel minder van toepassing zijn: zoodra er in de kerkelijke bouwkunst eenig streven merkbaar wordt — dat is, in Nederland, met het optreden van Dr. Cuypers — blijkt zij minder eclectisch te zijn, terwijl daarenboven bij haar het eclecticisme minder kwaad kon doen.

Tot ondersteuning dezer laatste stelling zij erop gewezen, dat de bouwwerken van kerkelijken aard, in tegenstelling met de civiele, in verleden tijden geheel hun gelijken konden vinden. Want al is het waar, dat ook het katholieke kerkgebouw niet geheel meer dezelfde bestemming had in de negentiende als in de dertiende eeuw, dat het Offer ontsluierd en de preek van meer belang was geworden, het verleden bood toch genoeg dispositiën aan, die voor de moderne behoeften voldoende bleken. Voor wie wilde, vielen er dus organismen over te nemen, zonder dat hij ze de pijnlijke bewerking van dis-sectie had te doen ondergaan.

Maar daarenboven, als gezegd, de vormelijke ontleening, het eclecticisme, was bij de beste kerkelijke bouwmeesters minder overwegend dan bij hun voor profane doelen werkende collega's. Ook de kerkelijke architectuur volgde in Nederland dezelfde tendenzen als de buitenlandsche. Maar terwijl geen Nederlandsch civiel bouwmeester de gelijke was van zijne beste vakgenooten daarbuiten — wien zou men b.v. naast een man als Semper kunnen noemen — vond de kerkbouw in Cuypers minstens den pair, wellicht den meerdere van de grootsten der kerkelijke architecten in den vreemde.

De lezer heeft reeds begrepen, dat ik ga spreken over wat men wel eens de middeleeuwsche renaissance heeft genoemd, de beweging door Pugin in Engeland, Reichensperger in Duitschland, Lassus in Frankrijk ingeleid, maar door Viollet-le-Duc volkomenst bestuurd, tot terugvoering der bouwkunst naar haar middeleeuwsche banen.

Van dezen was uitteraard de laatste, die zich reeds op voorgangers baseeren kon, tot de zuiverste konsekwentiën in staat. Reichensperger bleef het trouwst aan bestaande voorbeelden gebonden — al wijst ook zijn voorkeur voor de vroege Gothiek er op, dat hij wel dacht aan iets als zelfstandige ontwikkeling der oude gegevens — maar Pugin durfde, althans in theorie, reeds verder gaan. Wanneer hij, over spoorwegbouwwerken sprekend, verklaart: »Ik aarzel niet te zeggen, dat door louter het opgegeven werk tot zijn natuurlijke conclusie te leiden, juist bouwende wat noodig was op de eenvoudigste en stevigste manier — louter constructie, zooals de ouden hun glooiende vestingmuren durfden zetten — zeker tienduizenden ponden zouden zijn gespaard en groote en duurzame bouwwerken voortgebracht", of wanneer hij, over huizenbouw handelend, vooropstelt, dat «onze woningbouw een eigen uitdrukking moet bezitten, gewagend van onze gewoonten en zeden" — dan blijkt hij toch van een andere gezindheid, dan de renaissancist, die in het *adapteeren van vormen* alle heil ziet.

Evenwel, eerst Viollet-le-Duc deed den laatsten stap naar bevrijding uit de magische macht van het oude, hij die in den voorhof van zijn *Dictionnaire* de waarschuwing zette: »De architectuur der middeleeuwen studeerende, trachtende deze studie te verbreiden, moeten wij zeggen, dat ons doel niet is de kunstenaars achterwaarts te doen gaan, hun de elementen eener vergeten kunst te verschaffen, opdat zij die zoo maar weer opnemen en ze zonder redenen toepassen op de gebouwen der negentiende eeuw; die buitensporigheid moge ons al verweten zijn geworden, zij is gelukkig nimmer het resultaat geweest van onze onderzoekingen en beginselen. Men heeft meer of min gelukkige navolgingen van vóor-

zestiend'eeuwsche gebouwen kunnen maken — die pogingen moeten slechts worden beschouwd als proeven bestemd om de beginselen eener verloren kunst terug te vinden, en niet als het doel, waarbij onze hedendaagsche architectuur moet blijven staan. Indien wij de studie der middeleeuwsche bouwkunst voor nuttig houden en geschikt om langzamerhand tot een gelukkige hervorming in de kunst te leiden, dan is dat voorzeker niet om werken te verkrijgen zonder oorspronkelijkheid, zonder stijl; om nagemaakt te zien, zonder keus en als een stommen vorm, monumenten vooral opmerkelijk wegens het beginsel, dat hen heeft doen bouwen; maar het is, integendeel, opdat dit beginsel gekend worde en heden ten dage vruchten kunne voortbrengen, gelijk het dat in de twaalfde en dertiende eeuw heeft gedaan".

Het valt niet zonder beschaming te herdenken, dat dergelijke dingen vijftig jaar geleden zijn gezegd en in de daarop volgende vijfentwintig jaar voortdurend werden herhaald, met de groote betoogkracht eener zoo cierlijke welsprekendheid als die van Alberdingk Thijm, wiens te zeer verspreide kunsttheoretische beschouwingen den modernen lezer met een groeiende bewondering vervullen.

Het bleef in ons land ook niet bij zeggen: Cuypers maakte daden van zulke woorden. Had hij — naar een zijner biografen verhaalt — bij den aanvang zijner loopbaan een werkkring van verlokkende uitgebreidheid afgewezen, »toen hij meende te bemerken, dat hij zijne artistieke zelfstandigheid zou moeten prijsgeven aan de inzichten van een archeoloog, wiens richting medebracht den architect bij het ontwerpen van kerkelijke gebouwen aan bestaande voorbeelden te binden" — hij is in al zijn werken aan deze fiere opvatting trouw gebleven.

Toch is deze artistieke zelfstandigheid nog niet geheel wat wij thans oorspronkelijkheid zouden noemen. En pogende haar verhouding zoowel tot dit moderne begrip als tot de renaissancerichting zijner tijdgenooten te bepalen, meen ik Cuypers' werkzaamheid niet te misduiden, wanneer ik haar karakteriseer

als een streven: te bouwen volgens de beginselen der middeleeuwsche bouwmeesters, niet door hunne vormen over te nemen, evenmin door, geheel onafhankelijk van hun werk, eenvoudig de moderne konsekwenties dier principen te maken, maar door die toe te passen in hunnen geest.

Een voorbeeld kan dit het best toelichten.

In het Rijksmuseum had Cuypers ook ruimten te stichten voor een kunstnijverheidverzameling. Van sommige grootere zalen werd daarbij de bestemming vooruit vastgesteld en zoo behoorden een zaal voor zilverwerk en een voor ceramiek tot de opgave. Beide werden door Cuypers met steenen gewelven op zware dragers gedekt. Voor de zaal der orfèvrerieën, die men als schatkamer kan denken, was deze van veiligheid en stevigte gewagende architectuur zuiver gevoeld, maar met de teere en fijne ceramiek is deze zelfde kluisbouw, als veel te zwaarmoedig, in tegenspraak, hier schaadt hij aan de voorwerpen om wier wille hij werd gesticht. Konsekwent-moderne opvatting zou voor deze twee gevallen tot een verschillende behandeling hebben geleid, verknochtheid aan den middeleeuwschen geest deed Cuypers aan de welving vasthouden.

Maar hoe men ook denke over het werk van Cuypers, het valt niet te ontkennen, dat hij één beginsel in eere herstelde: het beginsel, dat ook de bouwkunst ten slotte aan de wetten der logica gebonden is.

Dit moge een vooruitgang zijn, die, oppervlakkig gezien, van gering artistiek belang schijnt, in wezen is hij de basis geweest voor een nieuwe kunst-ontluiking.

Vele voorwerpen trouwens uit onze dagelijksche omgeving zijn in staat het innig verband tusschen logica-van-bouw — die zich aan onze waarneming voordoet als doelmatigheid — en schoonheid aan te toonen.

Want indien wij trachten na te speuren, waarin de bekoring is gelegen van zoovele simpele dingen, als een ploeg, een boerenwagen, een heugel, een balans, die ons eene sensatie van schoonheid geven, dan blijkt er geene versierdheid of

andere uiterlijke eigenschap te vinden, die deze gewaarwording verklaart, maar vindt ons zoeken de oplossing, dat deze dingen ons aangenaam aandoen, alleen omdat wij bij intuitie voelen, dat zij volstrekt-doelmatig zijn, dat ieder hunner vormen logisch uit een eisch van noodzakelijkheid is afgeleid.

En wanneer wij, met deze les in het geheugen, nog eens de bouwwerken gaan bekijken, die het verleden ons heeft nagelaten, dan slagen wij erin te ontdekken, dat ook van deze — voor zoover zij mooi zijn — die hoogere doelmatigheid een vaste eigenschap is.

Tot zulke erkenning zijne tijdgenooten gebracht te hebben is daarom een allerbelangrijkste verdienste van Cuypers, en dat alleen de besten onder hen dit hebben kunnen waardeeren, schijnt niet zoo wonderlijk. Want deze erkenning van de waarde der logica was zoo geheel in strijd met de negentiend'eeuwsche kunstopvattingen, die in de noodzakelijkheid van logisch-zijn op de eerste plaats een verderfelijke vrijheidsbeperking moesten vinden.

Vooral in Nederland.

Want de kunst, die daar in de negentiende eeuw heeft gebloeid, was er juist eene van de meest volledige bandeloosheid. Dit wil niet met kleineerenden zin zijn gezegd. Maar de kunsten, die fleurden in het tijdperk achter ons, de schilderkunst en de literatuur, zijn beide zuiver lyrisch geweest, dat is subjectief, aan niets gebonden. Elke overweging van het waargenomene bleef den kunstenaars vreemd, gepassioneerde verbeelding der waarnemingen hun eenig doel.

En juist de suprematie der schilderkunst schijnt het mij te verklaren, dat in de architectuur een zucht naar — bij haár wezen niet passende — vrijheid leidde tot veronachtzamen der logica en tot dat zoeken van alle kracht in den vorm, die men schilderachtigheid zou kunnen noemen.

Had dan ook een man met de principen van Cuypers het allen bij theoretisch betoogen gelaten — ware Thijm de eenige woordvoerder gebleven der smalend »redegevend" genoemde bouwkunst — dan zou waarschijnlijk niemand zich

tot haar hebben bekeerd. Maar toen de zichtbare daden van Cuypers, zijne uitgevoerde bouwwerken, van een zeer dicht naar de schoonheid reikende distinctie bleken, kon men gaan inzien, dat de kunst van bouwen zich evenzeer aan wetten liet binden, zonder de schoonheid te verliezen, als de Romaansche schilderkunst bijvoorbeeld, die, bij groote gehoorzaamheid aan stelselmatige eischen, toch zoo prachtige fresken voortbracht.

(Slot volgt.) JAN KALF.

PROF. HECTOR TREUB ALS STRAFWETGEVER.

In ons *Wetboek van Strafrecht*, Tit. XXI: *Veroorzaken van den dood of van lichamelijk letsel door schuld*, luidt artikel 307: »Hij aan wiens schuld [1]) de dood van een ander te wijten is, wordt gestraft met gevangenisstraf of hechtenis van ten hoogste negen maanden".

Door Prof. Hector Treub, Hoogleeraar in de verloskunde aan de Amsterdamsche Universiteit, werd onlangs in Deel XIV van het *Tijdschrift voor Strafrecht* een nieuw, door hem wenschelijk geacht, wetsartikel voorgesteld. Dat artikel, aangeduid als 307*bis*, zou moeten luiden als volgt:

»Degene, die een ander verbiedt en daardoor, of op eenigerlei andere wijze, verhindert voor zijn lijden geneeskundige hulp in te roepen of de aangeboden geneeskundige hulp aan te nemen, wordt, wanneer dat lijden den dood ten

---

1) In rechtskundige taal staat *schuld* (culpa) tegenover *opzet* (dolus). In het algemeen is naar onze wet voor een misdrijf opzet vereischt. Echter, er zijn feiten, die »de algemeene veiligheid van personen of goederen zoozeer in gevaar brengen of zóó groot en onherstelbaar nadeel aan bijzondere personen berokkenen, dat de wet ook de onvoorzichtigheid, de nalatigheid, het gebrek aan voorzorg, in één woord de schuld, waarin zij hunnen oorsprong hebben, moet te keer gaan". Hetzelfde geldt van schending van eenen ambtsplicht, die, »al is zij zonder opzet gepleegd, de maatschappelijke orde in gevaar brengt de rechten van bijzondere personen aantast en door het een of ander den eerbied voor de wet en van [voor?] hen, die geroepen zijn haar uit te voeren, verzwakt". De wet nu treft daar »nevens hem, die met opzet handelt, ook hem, aan wiens schuld het feit te wijten is". Vgl. Mr. T. J. Noyon, *Het Wetb. v. Strafrecht verklaard* (Groningen, 1896) Deel I, blz. 27. De citaten zijn ontleend aan de »Memorie van Toelichting" bij Smidt, *Geschiedenis van het Wetb. v. Strafr.* I, blz. 77.

gevolge heeft, gestraft met gevangenisstraf of hechtenis van ten hoogste negen maanden".

Prof. Tr. hoopt dat dit zijn artikel, bij de behandeling der door de Regeering aangeboden novelle, door een der Kamerleden zal worden overgenomen.

Aanleiding tot dit voorstel en het uitspreken van dezen wensch vond Prof. Tr. in volgend geval, hem onlangs in zijn verloskundige praktijk voorgekomen.

Mevrouw N. N., sedert 10 à 12 weken zwanger, leed tengevolge harer zwangerschap zoozeer aan overmatig braken *(hyperemesis gravidarum)*, dat haar toestand bedenkelijk werd en de haar behandelende Dr. Y. als laatste redmiddel afdrijving van de vrucht *(provocatio abortus)* voorsloeg. De dame antwoordde op dien voorslag onmiddellijk, »dat de pastoor dit verboden had" [1]). Dr. Y. heeft daarop zelf met den pastoor der patiënte gesproken »en hem er op gewezen, dat van redding van de vrucht, al ware het alleen voor den doop, geen sprake kon zijn, omdat de vrucht eerder zou sterven dan de moeder". De pastoor bleef echter als zijn meening te kennen geven, »dat het volstrekt niet mocht". Acht dagen later werd Prof. Treub in consult geroepen, echter alleen om te bevinden, dat de pogingen om de vrouw te redden, die acht dagen vroeger »met aan zekerheid grenzende mate van waarschijnlijkheid" succès zouden gehad hebben, toen niet meer mogelijk waren. Ofschoon den Hoogleeraar »het voorschrift der Katholieke Kerk, dat opoffering van het leven der ongedoopte vrucht verbiedt", bekend was, meende hij toch hier met een persoonlijke »bekrompen opvatting" van dat voorschrift door den betrokken pastoor te doen te hebben. In deze veronderstelling schreef hij, bij wijze van »aanklacht" tegen pastoor X., het geval aan Z.D.H. den Bisschop van Haarlem, primo in het vertrouwen, dat Z.D.H. maatregelen mocht nemen »om herhaling van dergelijke droeve hande-

---

1) Deze en de nu volgende aanhalingen zijn uit den door den Hoogleeraar in het *Tijdschr. voor Strafr.* meegedeelden brief, waarin hij zelf het geval aan Zijne Doorl. Hoogw. den Bisschop van Haarlem heeft uiteengezet.

lingen, door pastoor X. of anderen, te voorkomen", en secundo in de hoop op een antwoord van Z.D.H., om te mogen weten, welke houding hij zelf bij zijn onderwijs in de verloskunde zou hebben aan te nemen.

De Bisschop van Haarlem deed den Hoogleeraar een uitvoerig antwoord toekomen, waarvan de »welwillende toon" hem wel is waar aangenaam getroffen heeft, maar welks inhoud hem niettemin »bedroevend" was. Immers daaruit bleek, dat de »bekrompenheid", waaraan, naar des Hoogleeraars meening, pastoor X. zich had schuldig gemaakt, in werkelijkheid niet bij dezen, maar bij het H. Officie te Rome [1]) was te zoeken, bij het H. Officie, dat in verscheidene uitspraken, door den Bisschop van Haarlem aan Prof. Treub deels meêgedeeld, deels aangewezen, een ontkennend antwoord gegeven heeft op de vraag naar de geoorloofdheid van medische »provocatio abortus" als middel om het door de zwangerschap bedreigde leven eener vrouw te behouden [2]).

Met deze beslissing van het Romeinsche Tribunaal voor oogen stelt Prof. Treub nu de vraag: »of de Nederlandsche wetgever zal toelaten, dat een college van priesters te Rome beschikt over leven en dood van vrouwelijke Nederlandsche ingezetenen, zonder zich op eenigerlei wijze daartegen te verzetten". De vraag voor zich in ontkennenden zin beantwoordend, hoopt de Hoogleeraar, dat ook de Nederlandsche wetgever eveneens doen zal en het door hem als 307*bis* voorgestelde artikel in het *Wetb. v. Strafr.* inlasschen.

---

1) Met den naam *Heilig Officie* wordt aangeduid een rechterlijk college van een tiental Kardinalen, dat, onder persoonlijk voorzitterschap van den Paus, in hoogste instantie uitspraak doet in vragen en gedingen, voornamelijk betrekking hebbende op, of in verband staande met de christelijke geloofs- en zedenleer. Behalve door een twaalftal hoogere en lagere beambten, wordt dit college nog bijgestaan door een dertigtal *Consultoren* van verschillende nationaliteit. Het in hare zuiverheid handhaven der geloofs- en zedenleer wordt als een bij uitnemendheid *heilige* taak (*officie*) beschouwd.

2) Aldus, in overeenstemming met eenige oudere beslissingen, de uitspraken van 24 Juli 1895 en van 4 Mei 1898 ad II, voor belangstellenden te vinden o. a. in *Nouvelle Revue Théologique*, respectief Dl. 27, blz. 599 en Dl. 31, blz. 277, of in *Canoniste contemporain*, respectief Dl. XVIII, blz. 678 en Dl. XXI, blz. 483.

Lezers van dit tijdschrift, die Prof. Treub niet anders kennen dan uit den aldus gestelden eisch, konden allicht in hem een hoogst onvrijzinnig en onverdraagzaam man, een »Kulturkämpfer" in de tweede of derde macht willen zien. Toch zouden zij daardoor den Hoogleeraar wezenlijk onrecht aandoen. Terecht toch beroemt hij zich op de »onpartijdigheid" — zelfs aan Z.D.H. den Bisschop van Haarlem »zeer goed bekend" — waarmede hij tot dusver bij zijn werk met de voorschriften der Katholieke Kerk rekening wist te houden. Èn van katholieke medische studenten, èn van te Amsterdam werkzame geestelijken heb ik dat ook persoonlijk meermalen mogen vernemen. Trouwens Prof. Treub zelf zegt in zijn slotwoord: »Dat het er mij niet om te doen is, casu quo een katholieken priester in de gevangenis te brengen, spreekt wel van zelf. Maar dat de mogelijkheid daarvan gegeven werd, zou allicht het H. Officie er toe brengen, rekening te houden met de meening van de meerderheid der bevolking van een land, waarin volkomen godsdienstvrijheid bestaat, doch waarin men niet toelaat, dat eenigerlei kerkelijk voorschrift de godsdienst doe ontaarden in een Molochdienst, die menschenoffers vraagt".

Zooals men ziet, is Prof. Treub's allerzonderlingst wetsvoorstel veeleer het product van een verschil aan inzicht, dat over de al-of-niet-geoorloofdheid van medischen »abortus" tusschen hem en het H. Officie bestaat. En dat verschil van inzicht zelf komt waarschijnlijk weer hieruit voort, dat Prof. Treub de zaak alleen uit *medisch*, het H. Officie daarentegen uit hooger liggend *ethisch* oogpunt beschouwt. Voor een medicus als Prof. Treub, wien zijn in dienst der lijdende menschheid staande wetenschap boven alles gaat, moet het ongetwijfeld hard zijn, eene patiënte, die hij, hoe dan ook, meent te kunnen redden, den dood te zien verkiezen boven de verzaking aan een haar heilig, doch door hem, den medicus, niet doorschouwd zedelijk beginsel. Nog eens, dat mag hard, zeer hard zelfs zijn voor het *gevoel*, doch daarmee is het *redelijke* van het beginsel, het redelijke dus ook van de uitspraak, die dat beginsel verkondigt, zoo maar niet in eens

op zijde gezet; vooral niet waar het. gelijk hier, eene uitspraak geldt, waarover, blijkens haar vóórgeschiedenis [1]), lang en ernstig is nagedacht; nagedacht door mannen, die de Hoogleeraar eenigszins smalend als »een college van priesters te Rome" mag aanduiden, doch inderdaad mannen zijn van veelzijdige en grondige wetenschap, mannen, die over de hun voorgelegde vragen beslissen met groot besef van verantwoordelijkheid, onder hooge (ook menschelijke) voorlichting en na rijp overleg: »... praehabito consultorum voto .... omnibus diu matureque perpensis"; mannen eindelijk, voor het heil der lijdende menschheid niets minder bezorgd dan wie ook.

Dit had, dunkt mij, Prof. Treub, die toch zeker op ethisch-religieus gebied zijn persoonlijk sentiment niet als hoogste instantie zal beschouwen — dit had, dunkt mij, de Hoogleeraar wel mogen bedenken, alvorens zich in en buiten zijn colleges te laten vervoeren tot eene heftigheid van verontwaardiging, die ver buiten de academische gehoorzalen aanstekelijk heeft gewerkt, en, geheel tegen des Hoogleeraars bedoeling in, nog juist vóór de politieke verkiezingen enkele anti-clericale »krantenmenschen" krokodillen-tranen over clericale aanmatiging kon doen schreien. Althans had de Hoogleeraar, bij de publieke indiening dezer novelle, er ook iets aan dienen toe te voegen, dat op eene »Memorie van toelichting" geleek: een kort betoog, dat het door ons gehuldigd beginsel onredelijk en, bovenal, dat de door hem aan den wetgever gestelde eisch een redelijke is. Een beroep op eigen gevoel of »indruk" kan hier natuurlijk niets afdoen;

---

1) Zie deze tot op 1884 uitvoerig meegedeeld door A. E(schbach): *Disputationes physiologico-theologicae de humanae generationis oeconomia, de embryologia sacra, de abortu medicali et de embryotomia; de colenda castitate.* Parisiis, 1884. (Er bestaat van dit werk ook een tweede uitgave.) In de «Disputatio tertia: De occisione fœtus ad salvandam matrem seu de abortu medicali et de embryotomia" vinden wij »Pars I. Controversiarum historica synopsis: §. 1. Mediorum sententiæ et disputationes; § 2. Theologorum et canonistarum sententiæ"; vervolgens »Pars II. Sententiarum critices". Zie die critiek voortgezet in *Nouv. Revue Théol.* Deel XVI en XVII. Aanbeveling verdient ook de uitgebreide, de kwestie van alle kanten beziende, verhandeling van Dr. J. Heidenreich in *Archiv f. Kath. Kirchenrecht*, Bd. 63 (1890) S. 289—390.

niets ook het afgeven op onze godsdienst als op »Molochdienst"; niets ook de gecursiveerde exclamatie: »*Daar ligt een jonge vrouw, vermoord door de bekrompen voorschriften van het H. officie*". Het beroep op »de meening van de meerderheid der bevolking" is onder meer dan één opzicht van zeer twijfelachtige waarde, ware het slechts hierom, wijl zeer zeker juist die meerderheid nog gelooft, dat de heerschappij over leven dood, ook over leven en dood van den nog ongeboren mensch, geheel en uitsluitend aan den waren en levenden God, geenszins echter aan Aesculaap, den denkbeeldigen god der geneeskunde, toebehoort.

* * *

De zoo pas uitgesproken gedachte — Gods geheele en uitsluitende heerschappij over alle menschelijk leven — zij bevat het groote beginsel, dat aan de door Prof. Treub gewraakte uitspraken van het H. Officie ten grondslag ligt.

Krachtens dat beginsel is het veroorzaken of doen veroorzaken van »abortus" *eene zonde*, als zijnde de zoo goed als rechtstreeksche verwoesting van een onschuldig menschenleven [1]), eene overtreding dus der op Sinai geproclameerde goddelijke wet: »Gij zult niet doodslaan" [2]).

---

1) De nog altoos niet met *volkomen* eenstemmigheid beantwoorde vraag, of de vrucht reeds onmiddellijk bij de conceptie, dan wel eerst in eenig later ontwikkelings-stadium met de *anima rationalis* bedeeld wordt, die vraag mag, als louter speculatieve vraag, op de hier bedoelde handeling niet van invloed zijn. Alleen reeds de meer dan groote *waarschijnlijkheid*, dat door »abortus" inderdaad een menschenleven vernietigd zal worden, brengt op zich de zedelijke verplichting mede om, in welke periode van zwangerschap ook, den veiligsten weg te volgen, het er maar niet ruw weg op te wagen. Ook volgens ons Wetboek van Strafrecht kan evenmin in de eerste, als in de latere perioden der zwangerschap, eene daad tegen de vrucht straffeloos gepleegd worden. Zie Noyon, Aant. 3 op art. 295.

2) Dat *hierin* voor het kerkelijk recht de «ratio legis" ligt en niet, zooals Prof. Treub elders (*Tijdschrift v. Strafrecht*, Deel IX, 1896, blz. 12) schijnt te meenen, in het bijbelsche »Groeit en vermenigvuldigt u", is bij den eersten oogopslag te zien in de hierop betrekking hebbende Constituties van Sixtus V en Gregorius XIV. Deze spreken van »procuratio abortus" voortdurend als van een »homicidium".

Dat gebod wordt ook dàn overtreden, al wordt de »abortus" met de allerbeste bedoeling geprovoceerd. Noch de intentie om daardoor de moeder te behouden, *noch zelfs de intentie, om aan de ten doode opgeschreven vrucht nog bij leven het H. Doopsel te kunnen toedienen* [1]), is bij machte om die overtreding goed te maken.

Vooreerst toch vermag die *langs de handeling heenglijdende bedoeling* geenszins de *innerlijke bedoeling dier handeling*, de bedoeling waaruit zij onmiddellijk en rechtstreeks voortkomt, uit den weg te ruimen; krachtens haar innerlijke bedoeling is en blijft dus de handeling een opzettelijk dooden van een onschuldig menschenleven, bij gevolg in zich ongeoorloofd. Evenmin vermag die buiten de handeling liggende bedoeling, hoe goed en edel ook in zich zelve, het ongeoorloofde uit de handeling weg te nemen, m. a. w. haar tot eene geoorloofde handeling te maken. Hier geldt de aloude stelregel: »Non sunt facienda mala, ut eveniant bona" [2]); of, wat door niet-katholieke lezers allicht beter verstaan wordt: »Het doel heiligt de middelen NIET" [3]).

---

1) Deze tweede, door mij gecursiveerde, onderstelling wordt alleen hierom even gemaakt, wijl Prof. Treub blijkbaar in de meening verkeert, dat de Katholieke Kerk alleen »opoffering van de *ongedoopte* vrucht verbiedt". Ook Dr. Y., de medicus die het hier besproken geval behandeld heeft, schijnt in dezelfde meening te verkeeren. Immers, ten einde pastoor X. tot toestemming te bewegen heeft hij — zoo deelt Prof. T. aan den Bisschop mede — den pastoor »er op gewezen, dat van redding van de vrucht, *al ware het alleen voor den doop*, geen sprake kon zijn, omdat de vrucht eerder zou sterven dan de moeder" (de hier gemaakte cursiveeringen zijn van mij). Van die meening gaat ook uit Mr. B. van Tienhoven van den Bogaard, waar hij in zijn *Beschouwingen over Artt. 295—298 van het Wetb. v. Strafr.* (Academisch proefschrift, 's-Gravenh. 1887, blz. 47) spreekt van »het denkbeeld van het canonistische recht, dat daardoor eene ongedoopte ziel verloren gaat". Daarom zij hier met nadruk verklaard, dat de Kerk, »abortus" ongeoorloofd verklarend, daarbij niet het bovennatuurlijke, doch *het natuurlijke leven* der vrucht in bescherming neemt.

2) »Men mag geen kwaad doen om er iets goeds mêe te bereiken". Vgl. Rom. III, 8.

3) Hier durf ik heel bizonder rekenen op de instemming juist van de door Prof. Treub bedoelde »meerderheid der [Nederlandsche] bevolking", wie het afschuwelijke van den tegenovergestelden regel nog onlangs in zeker berucht strooibiljet op even afschuwelijke wijze is voorgehouden.

Of Prof. T. tegen dit argument eenige ernstige bedenking heeft, en, zoo ja, welke, dit valt uit zijn artikel in het *Tijdschrift v. Strafr.* niet op te maken. Wij vernemen daar alleen, dat hij het »voorschrift" van het H. Officie »bekrompen", en zijn praktische toepassing »Molochdienst" vindt. Ik meen mij het best in zijn gedachtengang te plaatsen door aan te nemen, dat zijn *utiliteitsgevoel* tegen bedoeld »voorschrift" in opstand komt en in hem de vraag doet rijzen: »Waarom mag men uit twee kwaden niet het minste kiezen? Provoceer ik *in casu* den »abortus" *niet*, dan zie ik moeder en foetus beiden voor mijn oogen te gronde gaan; provoceer ik hem *wel*, dan sterft wel is waar de aan zijn natuurlijk *milieu* ontrukte foetus, maar ik behoud althans de moeder. Wat kan de Kerk er tegen hebben, dat ik het laatste als het minste van twee kwaden verkies, te meer daar ik dan bovendien den foetus nog kan doopen, terwijl die anders van de weldaad des doopsels verstoken blijft?"

Op deze vraag, voor zoover de weldaad des H. Doopsels er bij betrokken wordt, is het antwoord hierboven reeds gegeven. De regel: »Non sunt facienda mala, ut eveniant bona" strekt zich ook tot dat hooge goed des H. Doopsels uit. Manslag is nu eenmaal intrinsiek kwaad, is nu eenmaal door Hem, die de natuurwet gaf, verboden, is nu eenmaal zonde. Welnu God, die den manslag en daarmee ook den »abortus provocatus" verbood, kan niet willen, dat tot dien prijs eenige weldaad, ook de allerhoogste weldaad der eeuwige gelukzaligheid, aan iemand worde bewezen. Diep is dat gevoeld door sommige Heiligen, waar zij zeggen zelfs de kleinste zonde niet te willen doen, ook al konden zij er het eeuwig geluk der gansche wereld mede bewerken.

Blijft dus alleen de vraag: »of men dan van twee kwaden niet het minste heeft te kiezen".

Bij eenig nadenken valt gemakkelijk in te zien, dat achter die vraag, in betrekking tot ons geval gesteld, een enorm sophisme verscholen ligt. Immers zij doet het voorkomen, als gold het hier de keuze tusschen twee dingen, die beiden »kwaad" zijn *in één en denzelfden zin*, terwijl er feitelijk vrije keuze

verlangd wordt tusschen twee dingen, die wel beiden »kwaad" zijn, maar *in geheel verschillenden zin.* Het geldt toch de keuze tusschen het *laten sterven* van moeder en foetus samen (»kwaad" alleen onder *physiek* opzicht: *malum physicum)* en het *positief vermoorden* van den foetus ten einde de moeder te behouden (»kwaad" onder *moreel* opzicht: *malum morale).* Waren beide deze dingen inderdaad een »kwaad" van *dezelfde* orde, b. v. beiden slechts een *malum physicum,* dan sprak het van zelf, dat men eenvoudig het minste van de twee had te kiezen. Hij, die de vraag stelt, *insinueert* nu wel, dat het dooden van den foetus slechts een physiek en geen zedelijk kwaad is; maar het bewijs, dat daarvoor geleverd zou moeten worden, veronderstelt hij eenvoudig als reeds geleverd. Zoolang dat bewijs niet geleverd is blijft dus staan, dat ook de medische »abortus", als zijnde een *zedelijk* kwaad, niet mag gepleegd worden om het louter *physieke* kwaad, den dood der moeder met hare vrucht, te voorkomen: »Non sunt facienda mala, ut eveniant bona".

Wellicht heeft Prof. T. hier volgend antwoord op de lippen: »Ondersteld eens, dat ik mij, door abortus te provoceeren, zedelijkerwijze aan het leven van den foetus vergrijp, dan is het voor mij als medicus toch nog veel onzedelijker om den dood van foetus en moeder beiden toe te laten, daar waar ik een middel zie om althans de moeder te behouden. Door den foetus alleen te doen sterven, kies ik dus inderdaad het minste uit twee kwaden van één en dezelfde (zedelijke) orde".

Ik repliceer: In uw antwoord veronderstelt gij verkeerdelijk en zonder eenig bewijs, dat het middel, waarvan gij spreekt, een *geoorloofd* middel is. Zeker, gij zoudt aan uwen beroepsplicht zedelijkerwijze te kort schieten, indien gij, om althans de moeder te kunnen behouden, eenig u bekend geoorloofd middel verzuimdet aan te wenden. Maar niets verplicht u, integendeel al wat redelijk is verbiedt u, om in uw medische praktijk naar ongeoorloofde middelen te grijpen, ook al zoudt gij in eenig ongeoorloofd middel een uiterst middel zien. Welnu, »provocatio abortus" is uiteraard een *ongeoorloofd* middel en, wijl het doel de middelen niet vermag te heiligen,

blijft zij een ongeoorloofd middel, ook al brengt gij haar met de meest edele bedoeling in praktijk. Alzoo vervalt uw argument, dat op de zedelijke verplichting tot aanwending van dit onzedelijke middel was opgebouwd.

* * *

Ik meen mij ook verder naar Prof. Treub's gedachtengang te voegen, wanneer ik aanneem, dat hij voor ons geval in den foetus een zoogenaamden *iniustus aggressor*, een onrechtvaardig belager van het leven der moeder meent te zien, een aanvaller wiens althans materieel [1]) onrechtvaardige aanval voor de moeder een recht van verweer of zelfverdediging ontstaan doet, evenzeer als zulk een recht ontstaat voor hem, die zijn leven bedreigd ziet door een in woeste vlaag van waanzin op hem toeschietenden waanzinnige.

Eerlijk gezegd, zou ik er zelf niet aan gedacht hebben dit verouderde en reeds honderdmaal weerlegde [2]) »argument" ter sprake te brengen. Maar men heeft mij verzekerd, dat het in academische kringen nog altoos opgeld doet en zelfs op sommige katholieke studenten zooveel indruk maakt, dat zij er eenigszins mêe inzitten. Daarom zij in 't kort geantwoord:

1°. dat hier zoomin de foetus *een aanval doet* op het leven der moeder, als de moeder op het leven van den foetus. Geen van beiden *doen* iets, dat op een aanval, als van den straks vermelden waanzinnige, gelijkt. Die waanzinnige *doet* werkelijk een aanval, *doet* werkelijk onrecht aan dengene, wiens leven hij bedreigt, is werkelijk een *agens*, door wiens *handelend optreden* een recht geschonden wordt. Geheel anders is het met moeder en foetus in ons geval. Zij zijn ten opzichte van elkaars leven zelf geen *agentes*, maar zuiver *patientes*. Wat hun beider leven gelijktijdig belaagt, zijn alleen de uit het

---

[1]) Het spreekt van zelf dat de foetus, als niet met bewustzijn handelend, geen *formeel* d. w. z. door hem *gewild* onrecht pleegt. Daarom kiest men juist het voorbeeld van *een waanzinnige*, wiens aanval op mijn leven, hoewel feitelijk of materieel mijn recht tot leven belagend, toch ook door hem niet als onrecht bedoeld, geen *formeel* onrecht is.

[2]) Zie b.v. de weerlegging van Dr. Hubert bij Eschbach, bl. 363.

verloop der zwangerschap ontstane noodlottige omstandigheden. Beiden zijn ten opzichte van elkander evenmin aanvallers als b.v. tijdens eene zeereis de eerste pestzieken aan boord zulks zijn tegenover hunne nog gezonde medepassagiers. Evenmin als nu iemand, om die medepassagiers te redden, de overboordwerping dier arme zieken (à la Nietsche) zou durven aanbevelen, evenmin is het te begrijpen, dat men in ons geval met den foetus, die toch ook zelf een rechtssubject is, zulk bizonder kort recht durft maken;

2°. dat, voorzoover men hier, bij wijze van spreken, eenigen »aanval" op leven wil zien, niet de foetus ten opzichte der moeder, maar juist de moeder ten opzichte van den foetus als aanvallende partij dient te worden aangemerkt. Immers èn zijn bestaan zelf èn — in verreweg de meeste gevallen [1]) — de bedreiging van dat bestaan komen van den kant der moeder. »Das Kind ist ohne jede eigene Thätigkeit und ohne einen Willensakt in die Lage gekommen, für das Leben seiner Mutter eventuell gefährlich zu werden. Daher kann von einem ungerechten Angriff absolut keine Rede sein... In der bei weitem grössten Mehrzahl der Fälle liegt das Geburtshinderniss auf Seite der Mutter durch Beckenenge u. s. w... Wenn also durch einen Willensakt der Mutter, die Zeugung, das Kind ohne sein Zuthun in die intrauterine Situation gekommen, wenn durch eine von der Mutter ausgehende Thätigkeit die Entfernung des Kindes aus dem Uterus erstrebt wird, wenn endlich (meist wenigstens) Hindernisse, die von der Mutter ausgehen, diese Entfernung stören oder hindern und durch diese sämmtliche von der Mutter ausgegangenen Umstände das Leben Beider in Gefahr kommt, kann da noch mit irgend einem Recht das Kind ein »Angreifer" oder gar ein »ungerechter Angreifer" genannt werden?" [2])

In eenigszins anderen vorm wordt het pas weerlegde »argu-

---

1) Men vergelijke slechts even de door Prof. Treub zelf opgesomde »indicaties". *Leerb. der verlosk.* I, blz. 355.

2) Aldus een medicus Dr. Capellmann: *De occisione foetus* (Aachen, 1875) p. 24. Vgl. Lehmkuhl, *Theol. mor.* Ed. VI, Tom. I, n. 847, 3 et 4.

ment" door sommigen aldus te berde gebracht: Waar, ten gevolge der zwangerschap, het leven van moeder en foetus beiden bedreigd wordt, daar is eene botsing van rechten of rechtsbelangen *(pugna seu collisio iurium)* evenzeer als wanneer twee schipbreukelingen zich samen vastklampen aan één plank, die te licht is om hen beiden te dragen, zoodat dus, indien niet één van de twee er wordt afgestooten, beiden noodzakelijk verdrinken moeten. Bij zulk eene botsing van twee rechten op leven mag, zoo meent men, niet slechts ieder der twee belanghebbenden voor zich, maar mag ook een derde — b. v., in het geval der twee drenkelingen, een goed zwemmer, die hun worsteling met de golven aanschouwt; en, in ons geval, de aanwezige medicus — ten gunste van één der twee ingrijpen, b. v. de partij van het z. i. meerderwaardige leven kiezen. Daarmede wordt dan ook in de leer over strafrecht rekening gehouden en diensvolgens degene, die inderdaad één der beide voornoemde drenkelingen van de plank zou afstooten, niet als strafbaar beschouwd [1]). Bovendien, zoo voegt men er dan bij, zullen de meeste menschen als bij instinkt aldus handelen, bij instinkt trachten te redden wat, hoe dan ook, te redden valt.

Ik antwoord:

1°. De vraag is niet, wat in dergelijke kritieke omstandigheden, waarin aan de menschelijke rede de uiterste eischen gesteld worden en waarin het gevoel zoo gemakkelijk het verstand overvleugelt — de vraag, zeg ik, is niet wat deze of gene als bij *instinkt* doen zou, maar het is de vraag, wat naar ethische *beginselen*, ook voor zulke kritieke omstandigheden, redelijk-zedelijk is en blijft.

2°. Dat eventueel de strafrechter in dergelijke, het verstand benevelende omstandigheden aan het redegebruik geen uiterste eischen stelt, noch billijkerwijze stellen mag, bewijst nog niet, dat er met juistheid van oordeel gehandeld is, m. a. w. bewijst nog niet, dat de niet strafbaar gestelde of althans niet straf-

---

1) Mr. G. A. Van Hamel, *Inleiding tot de studie van het Nederl. Strafrecht.* Eerste deel (Haarlem—'s Gravenh., 1895) blz. 234.

baar geachte handeling ook eene redelijk-zedelijke handeling geweest is. Leer over strafrecht is niet *per se* ook zedenleer, vooral niet in onze dagen, nu, volgens zoo menige rechtsphilosophische school, »recht" en »zedelijkheid" vrij los van elkander staan.

3°. Tusschen het fameuze geval der twee drenkelingen en het geval, dat ons bezig houdt, is geen volkomen pariteit. Terwijl toch bij die drenkelingen de een niet in meerdere mate dan de ander oorzaak is van het gemeenschappelijk levensgevaar, is in ons geval eene meerderheid van causaliteit zeer stellig aan den kant der moeder: vooreerst in zooverre zij, en niet de foetus, oorzaak der zwangerschap zelve is; vervolgens omdat in verreweg de meeste gevallen bij haar, en niet bij den foetus, de oorzaak der hier bedoelde zwangerschapsziekte gelegen is. Voorzoover hier dus werkelijk »eene botsing van rechten" mocht zijn, moest eigenlijk eer het recht der moeder wijken voor het recht van den foetus dan omgekeerd.

4°. Ook aangenomen de pariteit, is het beslist onwaar, dat hier *botsing* van *rechten* zou zijn. Het recht op leven van den eenen drenkeling staat, ook in die benarde omstandigheden, gewoonweg *naast* dat van den andere (en dus evenzoo het recht op leven van de moeder *naast* het recht op leven van den foetus). Die twee rechten komen, zoolang de eene drenkeling den andere ongemoeid laat, *niet met elkander* in botsing: zij komen te zamen in botsing met den natuurlijken, voor hen beiden noodlottigen *loop der dingen* (schipbreuk, lichtheid van de plank, gemis aan een ander reddend middel). Ieder dier rechten blijft dus als te voren onaantastbaar: noch één der beide belanghebbenden noch een derde kan, zonder onrecht te plegen, op een van beide rechten een rechtstreekschen aanval doen. Partij trekken, b.v. voor het vermeend meerderwaardige der twee levens, zou een daad zijn niet van *recht*, maar van *opportunisme;* het zou zijn en blijven eene overtreding van Gods gebod: »Den onschuldige en rechtvaardige zult gij niet dooden" (Exod. XXIII, 7).

* * *

'k Stel mij voor, dat Prof. Treub na al het bovenstaande ons blijft toevoegen: »Van uw zoogenaamd christelijk standpunt [1]) moge er op al uw redeneeringen speculatief niets zijn af te dingen, toch wil mij, voor het geheel buitengewone geval, dat ons bezig houdt, de houding van het H. Officie voorkomen als een dwaze en hoogst bekrompen *Prinzipien-reiterei*".

Laat mij eerst even zeggen, dat het verwijt van »bekrompenheid" hier aan de Katholieke Kerk en haar moraal van niet-katholieke zijde voorgeworpen, ons eens een verrassende variant te hooren geeft op de gewone melodiën van »slappe" zedenleer en »Jezuïeten-moraal". In werkelijkheid verdient de Kerk zoomin het eene verwijt als het andere, in het bizonder niet dat van »bekrompenheid", waarmeê ons thans te doen staat. Haar afkeer van *Prinzipien-reiterei* op het stuk van toepassing harer eigene, positief-kerkelijke, dus menschelijke voorschriften, blijkt voldoende uit den algemeen erkenden regel van rechts- en zedenleer, krachtens welke zuiver kerkelijke voorschriften over het algemeen genomen dan hun bindende kracht verliezen, wanneer in een bizonder geval hun naleving met groot bezwaar of nadeel gepaard zou gaan [2]); die afkeer blijkt ook uit het betrekkelijke gemak, waarmeê nu en dan om goede redenen in kerkelijke wetten gedispenseerd wordt.

Anders echter staat het zoodra niet een kerkelijk, zuiver menschelijk voorschrift, maar de door God zelf gestelde wet, in het bizonder de natuurwet ter sprake

---

1) Elders — in Deel IX van hetzelfde tijdschrift (1896) — stelt Prof. Treub tegenover de »christelijke, juister bijbelsche opvatting" van de ethische zijde der vraag zijne eigene. die hij »natuurhistorische opvatting" noemt. Volgens die opvatting, waarnaar hij *zijn* »ethische beginselen" over strafbaarheid van *abortus* vaststelt, kan 1°. »het voorkomen van het bereiken van het doel der cohabitatie ... op zichzelf geen strafbaar feit zijn, omdat het recht tot cohabitatie, als daad waardoor aan den drang der natuur voldaan wordt, geheel op zichzelf staat »zonder dat men zich om de instandhouding der soort behoeft te bekommeren"; en 2°. kan de nog niet viabele foetus niet als een mensch (een »homunculus"), maar alleen als »celconglomeraat" beschouwd worden, dus als iets dat geen »subjectief recht op leven" heeft. — Met zulke »natuurhistorische opvatting" zou men een inderdaad fraai stel «ethische beginselen" kunnen samenlezen, waarin echter het *ethische* wel om microscopisch onderzoek vragen mocht.

2) »Lex humana non obligat cum gravi damno vel incommodo".

komt. Daar ziet niet alleen de Kerk, daar ziet ook gezonde wijsbegeerte [1]) een onveranderlijke maatstaf van goed en kwaad, eene wet even onwijzigbaar als het eeuwig en oneindig wijze plan waarnaar ze gegeven werd; daar valt derhalve, uit welke redenen van opportuniteit ook, aan derogatie, dispensatie of transactie niet te denken; daar moet dus de Kerk, voor hetgeen ze krachtens die wet als intrinsiek kwaad erkent, onverbiddelijk aan het »Non licet" (dat mag niet) vasthouden.

Trouwens, waar het heen gaat, indien men tegenover dergelijke zedelijkheids-beginselen, zijn zoogenaamd praktischen zin, zijn opportunisme mag doen gelden, dat leert ons de zeer ruime definitie, van »abortus arte provocatus" door Prof. Treub zelf gegeven: »Onder kunstmatige misgeboorte, abortus arte provocatus, verstaat men het op *goede* gronden verrichte afbreken der zwangerschap, voordat de vrucht levensvatbaar is, dus voor de 28e week der zwangerschap. *Met het leven van het kind wordt daarbij geen rekening gehouden* en de algemeene indicatie voor den abortus arte provocatus wordt dus geleverd door gevaren, die ten gevolge der zwangerschap *de gezondheid* of het leven der moeder bedreigen en waartegen geen ander middel bestaat, *of andere middelen door de vrouw geweigerd worden*" [2]). Ik veroorloofde mij eenige onderstreepingen, om

---

[1]) Reeds Cicero schreef volgens Lactantius: »Est quidem vera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quae vocet ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat... Huic legi nec obrogari fas est, nec derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest. Nec vero aut per senatum aut per populum solvi hac lege possumus.. nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac; sed et omnes gentes et omni tempore una lex, et sempiterna et immutabilis, continebit unusque erit communis quasi magister et imperator omnium Deus; ille legis huius inventor, disceptator, lator"... *De Republ.* Lib. III, c. 22 (Edit. Moser) p. 384.

[2]) *Leerb. der verloskunde*, door Prof. G. H. v. d. Meij, bijgewerkt en voltooid door Prof. Hector Treub (Haarlem 1898—1900) Eerste deel, blz. 354. — Uit de vele *indicaties* voor »abortus arte provocatus" door Prof. T. aldaar gegeven, alsook uit zijn eigen aanmaningen tot voorzichtigheid bij het maken der diagnose blijkt voldoende, dat het leven der vrucht bovendien ook is blootgesteld aan de *lichtvaardigheid* of de *mindere bekwaamheid*, waarmee sommige medici tot al te rappe toepassing van »abortus provocatus" kunnen besluiten. Niet vermetel ook acht ik de veronderstelling, dat in sommige gevallen het opportunisme alleen van de *gemakzucht* tot overboordwerping van het beginsel brengen zal.

te doen uitkomen, dat naar deze leer òf wel het leven der vrucht zoo goed als veil wordt geacht, òf wel het doel *al zeer spoedig* de middelen heiligt. Indien zulk eene leer onaantastbaar moet heeten, alleen omdat zij met de étiquette »medische wetenschap" ter markt komt, dan is het haast niet te begrijpen, dat ons Wetboek van Strafrecht (art. 295—298) den »abortus provocatus" in het algemeen nog met gevangenisstraf van hoogstens drie tot hoogstens zestien jaren blijft bedreigen. Want — en hier stap ik van het *ethische* terrein op het *juridische* over — »provocatio abortus" is niet slechts eene *zonde*, maar ook een voor de Nederlandsche wet strafbaar *misdrijf*.

* * *

Wij hebben Prof. Tr. met het oog op de bekende beslissing van het H. Officie reeds de vraag hooren stellen: »of de Nederlandsche wetgever zal toelaten, dat een college van priesters te Rome beschikt over leven en dood van vrouwelijke Nederlandsche ingezetenen, zonder zich op eenigerlei wijze daar tegen te verzetten". En zijn antwoord luidt: »Naar het mij voorkomt, zou dit den Nederlandschen wetgever onwaardig zijn".

Als men niet beter wist, zou men alleen om deze tirade gaan meenen, dat Prof. Tr. zich bij den generalen staf van ons christelijk-historisch heirleger had laten inlijven.

Waarom zou dat nu juist den *Nederlandschen* wetgever onwaardig zijn? Immers noch de Fransche *Code Pénal* noch het *Strafgesetzbuch für das deutsche Reich*, noch zoover ik weet de strafwet van eenige andere natie, hebben het zich onwaardig gerekend om geestelijken, waar zij aan een ziekbed in dergelijke conscientie-zaken advies geven, rustig hun plicht te laten doen. Waarom voor ons »klassieke land der vrijheid van conscientie" verlangd, waaraan zelfs in het rijk van den *Kulturkampf* en het land der kerkvervolging nog niet gedacht is? En vooral hoe de hier gestelde eisch te rechtvaardigen, indien men toch, gelijk Prof. Treub, zoo goed

weet, dat *de handeling, waartegen de katholieken zich verzetten, eene handeling is, die juist ook volgens de Nederlandsche wet èn vervolgbaar èn strafbaar is.*

Hoe ongelooflijk het ook schijne, het is zoo: Prof. Treub wil strafbaar stellen, ja beschouwt nu *volgens de vigeerende wet reeds als strafbaar* degenen, die, door medischen abortus te verbieden, een voor de Nederlandsche wet strafbare daad trachten te voorkomen. Deze stoute bewering doet de Hoogleeraar in volgende passage, die, dunkt mij, zelfs een Dr. Bronsveld weer niet zou weten te betuttelen: »Wanneer de Nederlandsche wetgever niet wil bekennen, dat de wet niet voor elk Nederlander even bindend is, doch dat een geheele groep van Nederlanders gerechtigd is, uit Rome ontvangen voorschriften te stellen boven de Nederlandsche wet, dan dient de strafwet veranderd te worden".

Ten einde onze lezers in staat te stellen zelf te beoordeelen, wie, naar de geldende Nederlandsche wetgeving, de eigenlijke Molochdienaars, d.w.z. offeraars van *kinder*levens zijn, laat ik de wetsartikelen hier in hun geheel volgen.

Onder den XIX^en^ titel van het Strafwetboek (*Misdrijven tegen het leven gericht*) vinden wij dan:

Art. 295: »De vrouw die opzettelijk de afdrijving of den dood van hare vrucht veroorzaakt of door een ander laat veroorzaken, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren".

Art. 296: »Hij die opzettelijk de afdrijving of den dood der vrucht van eene vrouw zonder hare toestemming veroorzaakt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren".

»Indien het feit den dood van de vrouw ten gevolge heeft, wordt hij gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vijftien jaren".

Art. 297: »Hij die opzettelijk de afdrijving of den dood der vrucht van eene vrouw met hare toestemming veroorzaakt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren en zes maanden".

»Indien het feit den dood van de vrouw ten gevolge heeft, wordt hij gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren".

Art. 298: »Indien een geneeskundige, vroedvrouw of artsenijbereider medeplichtig is aan het misdrijf van art. 295. of schuldig of medeplichtig aan een der misdrijven in de artikelen 296 en 297 omschreven, kunnen de in die artikelen bepaalde straffen met een derde worden verhoogd en kan hij van de uitoefening van het beroep waarin hij het misdrijf begaat, worden ontzet".

Wie deze artikelen aanziet, bevindt gemakkelijk hetgeen Prof. Treub zelf reeds bevonden heeft toen hij zijn *Leerboek der verloskunde* schreef: »dat het Strafwetboek hem (of haar) strafbaar stelt, die opzettelijk de afdrijving of den dood der vrucht van eene vrouw veroorzaakt, zonder eenige uitgesproken restrictie, dat eene op degelijke medische gronden opgewekte abortus niet strafbaar is" [1]). Het is dan ook hierom, dat Prof. Treub tezelfder plaatse de medici aanmaant om niet te spoedig en nooit dan na gepleegd overleg met een ambtgenoot voor indicatie van »abortus provocatus" te beslissen. Immers al is het, volgens hem, »niet waarschijnlijk te achten, dat een medicus voor het... bedoelde feit veroordeeld zal worden, de kans op eene strafrechterlijke vervolging, ook al volgt daarop vrijspraak, is onaangenaam genoeg om te trachten, die zoo klein mogelijk te maken".

Elders [2]) toonde Prof. Treub zich aangaande dat niet-waarschijnlijke eener veroordeeling maar zeer weinig gerust en klaagde hij over de rechtsonzekerheid, waarin medici, »naar de regelen hunner kunst" abortus provoceerend, wegens het niet uitgesprokene der bedoelde restrictie voortdurend te verkeeren hebben. Zoo riep hij dan ten slotte uit: »Wij moeten zekerheid hebben, en die missen wij, zoolang de wet aangaande dit punt geen uitdrukkelijke bepaling bevat". De Hoogleeraar gevoelde dus toen terdeeg, wat inderdaad de waarheid is, dat hijzelf maar ternauwernood aan de »Nederlandsche wet", zooals ze thans vigeert, vermag te ontsnappen; hij gevoelde zulks ondanks de verzekeringen van vele juristen, dat nl. een medicus, »naar de regelen zijner kunst" handelend, volkomen gedekt is.

Datzelfde is gevoeld en uitdrukkelijk erkend door Minister Cort van der Linden, die in de door hem aangeboden novelle inderdaad eene wijziging der artikelen 296 en 297 van het Strafwetboek ten gunste van medischen »abortus" heeft voor-

---

1) *Leerboek der verloskunde*, Deel I, blz. 355. Ik spatiëerde.

2) *Tijdschrift voor Strafrecht*, Dl. IX (1896) blz. 9.

gesteld, en ter toelichting der voorgestelde wijziging zegt, dat zij strekken moet »ter waarborging van de vrije, onbelemmerde uitoefening van de verloskunde. *De operatie, bestaande in vruchtafdrijving, heeft geheel het karakter van de in de bestaande artikelen strafbare feiten.* Vele medici zullen daarom, uit vrees voor eene strafvervolging op grond van een dezer artikelen nalaten die kunstbewerking toe te passen, ook daar waar zij noodig mocht zijn voor het leven of de gezondheid der vrouw" [1]).

De bedoelde verzekeringen der juristen zijn dan inderdaad ook weinig steekhoudend. Zoo allereerst de verzekering, door Minister Modderman bij de behandeling van het ontwerp-strafwet op dezen grond gegeven, dat het *letterknechterij* zou zijn om de artikelen 296 en 297 ook op een naar de regelen zijner kunst handelenden medicus toepasselijk te achten. Een rechter, die zulks doen mocht, zou, dus meende de Minister, toonen geen besef te hebben van de in l. 17, D. *de legibus* (I, 3) door Celsus uitgesproken waarheid: »Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem" [2]). En daarom achtte die Minister het overbodig en dus verkeerd om, zooals door Minister Smidt was voorgesteld, ten aanzien der medici eene uitdrukkelijke reserve in de wet op te nemen [3]). Terecht ziet Mr. Noyon [4]) hier bij Minister Modderman meer een schermen met woorden en met eene machtspreuk dan een aanvoeren van argumenten. Waar de wet eenerzijds het strafbare misdrijf duidelijk omschrijft en anderzijds geen zweem zelfs van restrictie bevat, daar behoort men, om niettemin bedoelde medici »volkomen gedekt" te achten, zich op eenig *strafrechtelijk beginsel* te beroepen.

Zulk een beginsel meenen anderen [5]) inderdaad hierin te

---

1) *Ontwerp tot herziening van het Wetboek van Strafr.* Deel I ('s Gravenh. 1900) blz. 107 en 143. De cursiveering is van mij.

2) Wetten kennen is niet haar letter, maar haar zin en beteekenis meester zijn.

3) Zie Van Swinderen, *Aanteekening op het Wetb. v. Strafrecht.* Gron. 1881, 476 en 477.

4) *Het Wetb. v. Strafrecht verklaard*, Deel I, blz. 3.

5) Mrs. Hazelhoff, Heemskerk en Polenaar, *Het Wetb. v. Strafr. in doorloopende aanteekeningen verklaard* (Amst. 1881) Deel I, blz. 113 en 153.

vinden, dat de wet voor de strafbaarheid van het in de artikelen 296 en 297 omschreven misdrijf meer dan *eenvoudig* opzet, met name *boos* opzet zou vorderen [1]). Dit *booze* opzet achten zij bij medischen »abortus" afwezig. Echter voor een onderscheid, als hier tusschen eenvoudig en boos opzet gemaakt wordt, is in het systeem, waarnaar ons Strafwetboek werd ontworpen, geen plaats. Naar dat systeem is nu eenmaal strafrechtelijk opzet »het opzet om te plegen een feit, dat ook door de strafwet strafbaar is gesteld", of, zooals het door den Minister Modderman werd uitgedrukt, »de (*bewuste*) richting van den *wil* op een bepaald misdrijf". Meer eischt de wet nu eenmaal niet voor een misdrijf, en al toont men ook aan — gelijk men ten aanzien van medischen »abortus" meent te kunnen aantoonen — dat de wet hier of daar voor een misdrijf meer vereischten *had moeten* stellen, dit neemt niet weg, dat ze nu eenmaal dat meerdere niet eischt, en men zich voor de interpretatie daarbij heeft neer te leggen. Men mag dan bevinden of van oordeel zijn, dat het stelsel des wetgevers in sommige gevallen (met name ook in het besproken geval) tot ongewenschte uitkomsten voert: het is niet de uitlegger, maar de wetgever die tegen dergelijke uitkomsten moet waken. Gesteld dus al, dat medische »abortus" niet strafbaar *behoorde* te zijn, zoo is dit nog geen reden om de wet anders te lezen dan zij nu eenmaal luidt, geen reden om van de strafbaarheid uit te zonderen wat de wet nu eenmaal daarvan niet uitzondert [2]). Het beginsel, waarnaar men medischen »abortus" buiten het bereik der artikelen 296 en 297 wil brengen, moet dus elders gezocht worden.

Ook kan *hier* niet dienen de consideratie, die dienst mag doen om een *operèerenden* medicus buiten het bereik der artikelen 300 en volgende (»mishandeling") te stellen; de consideratie namelijk, dat *het opzet niet op een strafbaar feit*

---

[1]) Over »opzet" in den zin van onze Strafwet, zie de verhandelingen, dienaangaande gevoerd tusschen de Commissie van Rapporteurs der Tweede Kamer en den Minister, bij Van Swinderen, t. a. p. — Vgl. Noyon, Deel I, blz. 1.

[2]) Aldus ongeveer argumenteert, tegenover Polenaar en Heemskerk, Noyon, Deel I, blz. 2 en 3.

gericht is. Zeker, eene heelkundige operatie mist geheel *den aard* van »mishandeling", is in zich *geheel iets anders* dan het misdrijf van dien naam [1]). Anders staat het met »procuratio abortus". Deze, ook al geschiedt zij met de bedoeling om het leven der moeder te redden, behoudt in zich het karakter van die handeling, welke in de wet als een misdrijf »tegen het leven", n.l. tegen het leven der vrucht, staat omschreven.

Zoo meent dan ten slotte Mr. Noyon de justificatie voor medischen »abortus" te mogen vinden in *overmacht* [2]). Inderdaad zegt art. 40 van het Strafwetboek: »Niet strafbaar is hij, die een feit begaat, waartoe hij door overmacht is gedrongen". Mr. Noyon maakt dit artikel op ons geval toepasselijk door aan te nemen, dat de geneesheer handelt onder eenen drang van omstandigheden, waaraan hij geen weerstand behoeft te bieden, »omdat die weerstand zedelijk niet te verantwoorden zoude zijn". Ofschoon ik nu gaarne erken, dat, waar onder overmacht niet alleen physieke *dwang* maar ook, en zelfs voornamelijk [3]) psychische *drang* en zelfs de zoogenaamde »Nothstand" behoort verstaan te worden, de grensbepaling van hetgeen geacht kan worden onder drang van overmacht te geschieden niet gemakkelijk is, zoo komt toch de grens, waartoe Mr. Noyon hier dat begrip uitstrekt, mij als *te* ver uitgezet voor. Immers iedere subjectieve meening over hetgeen zedelijk al dan »niet te verantwoorden", zedelijk al dan niet »eene dwaasheid" zou zijn, wordt daarbij overmacht en geeft een vrijbrief voor bloedwraak, voor duel, voor lynchjustitie, voor toepassing van het »la proprieté c'est le vol", voor *raid* à la Jameson, voor misdaden als onlangs te Appeltern zijn gepleegd enz. enz. Hoe het daarmeê overigens ook zij, volgens andere Nederlandsche juristen verkeert de geneesheer, die, ten einde het leven der zwangere moeder te behouden, meent het kind te moeten dooden, »zeer zeker" niet in noodtoestand: »hem drijft geen kracht, drang of

---

1) Noyon, t. a. p., blz. 3 en 4.
2) T. a. p. en 1 Aant. 6 op Art. 40.
3) Volgens Noyon zelfs uitsluitend.

dwang, waaraan hij geen weerstand kan bieden" [1]). Geen wonder dus, dat Prof. Treub zelf eenmaal betwijfeld heeft, of »alle rechters met die wijde opvatting van art. 40 Wetboek van Strafrecht zullen instemmen" [2]).

Men ziet dus, dat de door »vele juristen" gemaakte restrictie zich niet dan met groote moeite juridisch laat rechtvaardigen.

Op de vraag, of zij in een staat, die zich christelijk noemt, ethisch te rechtvaardigen is, zal *ik* nu eens het antwoord niet meer geven, maar dat liever door mijn hooggeleerden tegenstander zelf laten doen. Dat antwoord, door Prof. Treub in den jare 1896 [3]) reeds gegeven, moge hier gelden als beste rechtvaardiging van dit ons katholiek protest. Terwijl namelijk Prof. T. thans toornt over de »bekrompenheid" onzer katholieke opvatting en ons daarvan door eene strafbedreiging hoopt te genezen, heeft hij zich daarover toen in geheel anderen zin uitgesproken. Toen was hij van oordeel, dat, zoolang als de christelijke moraal onze strafwet nog beheerscht, zoolang deze diensvolgens het veroorzaken van abortus in het algemeen nog tot een strafbaar misdrijf stempelt [4]), het eene inconsequentie en eene fout in de wet moet heeten, indien zij ten deze voor medischen »abortus" eene uitzondering maakt: »Wanneer die opvatting [de christelijke] gehuldigd wordt, dan is het een fout in de strafwet, dat zij niet consequent verder gaat. Dan moet onder geen enkel voorwendsel het ontijdig afbreken der zwangerschap geoorloofd zijn, dan moet de ongeschreven rechtsregel: »»Niet strafbaar is de medicus, handelende naar de erkende regelen zijner kunst"" op zijde gezet worden en de regel der medische kunst, die het ontijdig afbreken der zwangerschap voorschrijft, als strijdig met de staatsmoraal beschouwd worden. Dan moet ook de facultatieve

---

1) Hazelhoff, Heemskerk en Polenaar, t. a. p., blz. 153.

2) *Tijdschr. voor Strafrecht*, Deel IX, blz. 9.

3) T. a. p., blz. 13.

4) Onnoodig te zeggen dat Prof. T. voor zich zulks afkeurt en veranderd wenscht te zien.

steriliteit strafbaar gesteld worden. Zoo doet dan ook de Katholieke Kerk, die ten minste de verdienste heeft van »le courage de son opinion"".

* * *

Daar nu »de Nederlandsche wet" het meergenoemde misdrijf in het algemeen nog altoos strafbaar stelt; daar diezelfde wet den medischen »abortus" van de strafbaarstelling niet uitzondert of althans, naar het oordeel van Prof. T. zelf, niet behoorde uit te zonderen, zoo durf ik ten slotte alleen reeds met een beroep op des Hoogleeraars eerbied voor de bestaande wetgeving alsmede op zijne bekende loyauteit en consequentie, hem beleefd uitnoodigen tot intrekking der beschuldiging, als zouden wij katholieken, door ons tegen de meergemelde kunstbewerking te verzetten, ons »boven de Nederlandsche wet" stellen.

Ik durf hem diensvolgens ook uitnoodigen tot althans voorloopige intrekking van het voorgestelde wetsartikel.

Mocht Prof. Treub later — als eerst de artikelen 296 en 297 van het Strafwetboek, overeenkomstig het voorstel der vorige Regeering, ten gunste van medischen »abortus" eens gewijzigd zijn — mocht, zeg ik, de Hoogleeraar dan onverhoopt nog tot het thans voorgestelde artikel willen terugkeeren, dan zij nu reeds aanbevolen om het elders onder te brengen dan bij Titel XXI: *Veroorzaken van den dood of van lichamelijk letsel door schuld.* Vooreerst wijl men niet kan zeggen dat een geestelijke, door op dien gewetensplicht te wijzen, den dood *veroorzaakt.* Immers daardoor »verbiedt" noch »verhindert" hij iets: hij laat de patiënte geheel over aan haar geweten; deze blijft dus, buiten geweten, volkomen vrij om zich al dan niet aan het gegeven advies te houden. Waar is hier tusschen de handeling van den geestelijke en den dood der vrouw het oorzakelijk verband? Vervolgens wijl, voorzoover de geestelijke geacht kan worden den dood der vrouw te veroorzaken, zijne handeling niet aan *schuld* in den streng juridieken zin maar aan *opzet* zou moeten worden toegeschreven. *Schuld,* ook grove schuld *(culpa lata)* veronderstelt althans eenig

gemis aan nadenken en een dientengevolge niet voorzien van het schadelijk gevolg der handeling, dat men bij meerder nadenken had kunnen voorzien. *Schuld* is dus alleen daar, waar onnadenkendheid, onkunde, onvoorzichtigheid, of (hoogstens) roekeloosheid wordt gevonden; niet daar, waar iemand, gelijk in ons geval de priester, *willens* en *wetens* handelt.

Ik vertrouw echter ook voor de toekomst, dat Prof. Treub, zelfs al mocht hij de best mogelijke redactie voor zijn artikel hebben uitgedacht, het er toch niet ernstig meer mee nemen zal. Wat zou het trouwens ook uitrichten? De katholieke geestelijken [1]) zouden toch geenszins aflaten hun plicht te doen: ook voor hen zou dan werkelijk »overmacht" aanwezig zijn. En het H. Officie? Och, ook dat laat zich, waar het gelijk hier eene beginselvraag en niet een menschelijk »voorschrift" geldt, noch door minderheid noch door meerderheid van bevolking imponeeren. Mocht ooit (wat God verhoede) inderdaad de meerderheid der Nederlandsche bevolking, mocht ooit de Nederlandsche wetgeving met de christelijke moraal geheel afrekenen, om de moraal »volgens natuur-historische opvatting" daarvoor in de plaats te nemen, dan zal de Katholieke Kerk, eventueel tot strijd genoodzaakt, in dien strijd om de hoogste beginselen ten einde toe blijven toonen »le courage de son opinion".

Warmond. DR. TH. M. VLAMING.

---

[1]) Ik durf vermoeden, dat de voorgangers ook van andere christelijke gezindten desgelijks zouden doen.

ASSUMPTIO.

De Liefste Zoon was opgevlogen,
De Moeder had het hoofd gebogen:
  De Lelie look de Lente-blaên;
En op haar blankheid lag te smachten
Een Licht-verlangen, dat wou wachten
  Tot Jesus' Zon zou koest'ren gaan.

Die morgen kwam.... Na 't lange kwijnen
Drinkt weer de Lelie 't Lichte-schijnen,
  Dat uitgaat van der zonnen Zon,
Dat menigmaal haar blaên reeds kuste,
Als Zij aan Jesus' borst mocht rusten
  En meerder licht niet drinken kon.

Zij ziet Hem in zijn kinder-oogen,
Die tot haar neder zijn gebogen
  In goddelijke teederheid;
En dat zij in dien blik mag weiden
Omwaait haar ziel met zulk verblijden,
  Dat zij van Liefde-wellust schreit.

En Maagden komen naderzweven,
Die willen haar heur hulde geven,
  In wond're rythmen zingend zacht;
Die, als zij zich tot Jesus keeren,
Maria's Zoon zien glorieeren
  In zijner Moeder Maagdenpracht.

En Martelaren zwaaien palmen,
Uitjuichend luid hun zegegalmen:
Haàr huldigend als Koningin,
Die op den Kruisberg wel wou lijden
Toen Jesus daar zijn strijd ging strijden,
Toen bloeden moest haar hooge Min.

Het is àl schoon van blanke reien,
Het is àl lust van melodeien,
Eén zegelied van 's hemels pracht!
Eén hooge geur van open rozen
Zooals er niet beneden blozen,
Wàt dauw er viel in zoelen nacht!

Maria aêmt die hemel-luchten,
Nog altijd rust in zielsgenuchten
Zij aan den boezem van haar Zoon....
Dan zegt Hij haar in zoete tale:
»Hoog... boven alles zult gij pralen,
O Moeder mijn, in mijne woon!"

Amsterdam. J. v W.

VENITE AD ME OMNES!

We zoeken schoonheid — en de teêre weelde
Der lichte meie in haar blank gewaad
Is maar wat stof, waar Uwe hand mee speelde;
Geen schaduw zelfs van 't wonderschoon gelaat.

We zoeken wijsheid — en de wijze woorden
Van alle volken, die er zijn geweest,
De wereldzangen, die ons ooit bekoorden,
't Is alles maar een sprankel van Uw geest.

We zoeken liefde — met wat zoet verlangen
De moeder ook het lang verwachte kind
Dàn 't mondje kust en dàn de zachte wangen,
We weten, God, dat Gij ons méér bemint.

We weten 't wel, en wenden onze oogen
Straks, moegestaard, weer smeekend naar U heen,
En Gij zegt in oneindig mededoogen
»Komt *allen* tot Mij!" en verstoot niet één.

ALB. SMULDERS.

NIEUWE UITGAVEN.

Biblische Studiën (Bd. VI, Heft 3 u 4): *Die Griechischen Daniëlzusätze und ihre kanonische Geltung, von Dr. Theol.* CASPAR JULIUS. Freiburg i. B. Herder. Mk. 4.-

De »Zusätze", waarover in deze studie gesproken wordt, zijn: *Het gebed van Azarias met den lofzang der drie jongelingen, De geschiedenis van Susanna* en *Het verhaal van Bel en den draak.* Deze drie stukken vormen het deutero-canoniek gedeelte van het boek Daniël, eene benaming, die niet wil zeggen, dat deze stukken minder gezag hebben, maar slechts beteekent, dat deze stukken later in den canon werden opgenomen dan de rest.

Volgens sommigen behoorden deze stukken oorspronkelijk tot den Hebreeuwschen of Arameeschen grondtekst. Dr. Julius verdedigt in de inleiding zijner studie de meening, dat »de Joden van Palestina en van de landen, die aan de oevers van den Euphraat gelegen zijn, in 't algemeen noch de geschiedenis van Susanna, noch het gebed en den lofzang, noch het verhaal van Bel en den draak in hun hebreeuwsch-arameesch boek Daniël lazen", ofschoon hij het niet onwaarschijnlijk vindt, dat deze stukken in enkele hunner exemplaren werden opgenomen.

Daarentegen hebben volgens hem deze toevoegsels van den beginne deel uitgemaakt van het Alexandrijnsche Boek Daniël. Hij meent het woord »toevoegsel" te mogen gebruiken, wijl deze stukken niet in organisch verband met de rest van het boek kunnen gebracht worden. Ook zouden deze stukken niet van Daniël zelf afkomstig zijn, maar in het boek van den profeet zijn ingelascht, omdat zij op hem betrekking hadden.

Wel verre echter van hiermee het geïnspireerde karakter dezer stukken te ontkennen, is juist het heele werk van Dr. Julius (van bl. 27—180) een doorloopend bewijs voor de stelling, dat ook deze stukken met recht tot de H. Boeken behooren, wijl ze als zoodanig altijd in de Kerk erkend zijn. Hij levert het »bewijs door getuigen" en roept zijne getuigen uit Oost en West en uit alle tijden, terwijl hij niet verzuimt de tegenstanders aan het woord te laten en hunne redenen te ontzenuwen of het zwijgen van anderen te verklaren.

En zoo is het boek van Dr. Julius een sympathiek pleidooi, aantoonend: dat voor de Daniël-perikopen in kwestie, het besluit van het Concilie van Trente »niets anders is als de officieele erkenning van de oud-christelijke overtuiging en het oud-christelijk gebruik"; en dat »wij katholieken ons verheugen in het geheele bezit (Vollbesitz) van het christelijk Daniëlboek, zooals het ons de door Gods Geest bestierde Kerk aanbiedt, maar zooals tevens de thans van de Kerk gescheiden Oostersche christenen, het tot op den huidigen dag bewaren als een kostbaar erfstuk hunner vaderen".

R. J. M. L. K.

M. J. L. MONSABRÉ, *Avant — Pendant — Après la Prédication, Conseils aux Jeunes Ecclésiastiques.* Paris, P. Lethielleux.

Het eenige kwaad, dat wij van dit boekje kunnen zeggen is, dat de titel één woord te veel bevat.

De »conseils" behandelen de kanselwelsprekendheid of liever de plichten van den priester, die het woord Gods moet verkondigen.

De conseils zijn van pater Monsabré.

Ergo is het woord »jeunes" in den titel overbodig.

Voor het ontstaan van dit boek moeten wij het generaal-

kapittel, te Avila gehouden, dankbaar zijn. Pater Monsabré zou zonder den uitdrukkelijken last zijner overheid nimmer over kanselwelsprekendheid hebben geschreven, zouden wij denken. Want het kan hem niet onbekend zijn wat heel Frankrijk en heel de wereld weet, en van den anderen kant is hem het »Soli Deo gloria" diep, zeer diep in het hart gegrift.

Wij zouden ieder, die den kansel moet bestijgen, den secu-lieren zoowel als den regulieren priester, den parochie-geeste-lijke zoowel als den missionaris wel willen zeggen: neem, lees — en doe zoo!

»Gave God — aldus de Paus in een brief aan den schrijver gericht — dat zij, die het predikambt uitoefenen, allen zonder onderscheid zich op heilige wijze van hunne taak kwijten. Wij vertrouwen, dat uw werk volkomen ge-schikt is om daartoe mede te werken."

R. J. M. L. K.

Philosophie de Saint Thomas. Les vertus natu-relles, par M. J. GARDAIR, *Professeur libre de philosophie à la Faculté des Lettres de Paris, à La Sorbonne.* Paris, P. Lethielleux. Prix 3 fr. 50.

Elke handeling veronderstelt een vermogen om op deze bepaalde wijze te handelen, een kunnen; elke handeling van den mensch als redelijk en vrij willend wezen eischt tevens, dat het vermogen om te handelen onder de heerschappij van den wil sta. Wanneer nu, onder den invloed van den wil, een bepaald soort van handelingen veelvuldig verricht wordt, dan ontstaat er in het vermogen, waarvan die handelingen de eigenlijke daden zijn, eene gesteldheid, die een zeker gemak van handelen meebrengt, eene hebbelijkheid (habitus) om zoo en niet anders te handelen. Zijn de handelingen goed, dan noemt men die hebbelijkheid eene deugd, zijn ze kwaad, dan is zij eene ondeugd. Naar den aard der vermogens, die door

de deugden eene zekere neiging tot goede daden verkrijgen, worden vooreerst de deugden in verstandelijke en in zedelijke deugden onderscheiden; want, ofschoon bij elke daad, die in waarheid goed mag heeten, de wil betrokken is, zijn er toch neigingen ten goede, die eigenlijk in het verstand, andere die in den wil zetelen. En wijl er voor den mensch, die niet uitsluitend een redelijk maar tevens een zinnelijk wezen is, vele zinnelijke en stoffelijke dingen begeerd kunnen worden, zijn er in hem vele zinnelijke begeervermogens, die meer of minder onder de heerschappij van den wil staan. Het aantal zedelijke deugden is talrijker dan dat der verstandelijke, maar men kan toch alle zedelijke deugden tot de vier zoogenaamde kardinale deugden: voorzichtigheid, rechtvaardigheid, sterkte, matigheid, terugbrengen. Al deze deugden zijn natuurlijke deugden, welke in aanleg voorhanden zijn in de zedelijke natuur des menschen, door oefening kunnen verkregen en ontwikkeld worden en door aankweeking der tegenovergestelde ondeugd verloren gaan.

In de bovennatuurlijke orde bestaan gelijknamige deugden, die niet louter door oefening verkregen, maar tegelijk met de heiligmakende genade worden ingestort, wier handelingen moeten geschieden volgens den norm der rechte reden, maar tevens in overeenstemming moeten zijn met den geopenbaarden wil Gods en tot beweegreden dienen te hebben, niet het redelijk goede slechts, maar het bovennatuurlijk goede.

Ziedaar de korte inhoud van het werk van Gardair.

Voor hen, die in de moraal-theologie eenigszins den weg weten of een nieuwer handboek der ethica hebben bestudeerd, kon men den inhoud korter aangeven door te zeggen dat het werk handelt: de actibus humanis, de voluntario, de moralitate, de habitibus (met een klein overzicht de potentiis) en eindelijk de virtutibus.

Wanneer wij er nog bij zeggen, dat Gardair in werkelijkheid »la philosophie de Saint Thomas" geeft, dan hebben wij daarmee tevens gezegd, dat zijn boek een zeer degelijk en zeer nutttig werk is.

De schrijver heeft echter, althans volgens onze meening,

zijn arbeid te zeer als »philosophie de Saint Thomas" beschouwd, en daarom gemeend niet beter te kunnen doen dan stukken, voornamelijk uit de Ia IIae en de IIa IIae der *Summa*, te vertalen en zóó aan elkander te rijgen, dat daardoor een geheel ontstaat. Als verpoozing vinden we slechts eenige aanhalingen uit Leibnitz, die we gaarne gemist hadden, uit Plato en uit Aristoteles. De teksten van Sint Thomas en van Aristoteles worden aan den voet der bladzijde afgedrukt.

Wij zouden de voorkeur gegeven hebben aan eene beter verwerkte bewerking van den grooten Aquiner met een ruimer gebruik van voorbeelden en toepassingen. En waar van de 502 bladzijden er 269 noodig zijn om tot de deugden te komen, vinden wij, dat er nog wel eenige bladzijden meer aan de heerlijke uiteenzetting, die St. Thomas van de deugden zelf geeft, konden besteed worden.

Het woord »vertalen", dat wij boven gebruikten, moet echter niet in den zin van »woordelijk in 't Fransch overzetten" verstaan worden; de schrijver doet zulks niet, zijne vertaling is eenigszins omschrijvend en vrij. Of wij niet genoeg Fransche philosophie gestudeerd hebben, of dat prof. Gardair te veel Duitsch gelezen heeft, wagen wij niet te beslissen, maar 't is ons bij 't lezen meer dan eens voorgekomen, dat wij naar het Latijn moesten kijken om het Fransch te verstaan.

Overigens zien wij boeken als dat van Gardair gaarne verschijnen. De fijne psychologische analyse van alles wat den geest en het hart des menschen beweegt – en niemand heeft een scherper ontleedmes dan Sint Thomas — ontbreekt in vele handboeken, die over de zedelijke waarde der menschelijke daden handelen, en terwijl de ondeugden goed bedacht worden, krijgen de deugden nauwelijks een beurt.

R. J. M. L. KEULLER.

Het jaarboekje van Alberdingk Thijm. Almanak voor Nederlandsche Katholieken, onder redactie van J. C. ALBERDINGK THIJM en JAN F. M. STERCK. Ao Di 1901.

In het midden der XIX^de^ eeuw, toen Neerland's Katholieken nog kleine luiden waren, al droegen ook sommigen even het hoofd omhoog, woonde er aan den Heiligen weg te Amsterdam een jong, moedig en weerbaar koopman J. Alberdingk Thijm. In zijn ziel woonde met lust voor de zaken een warme liefde voor de letteren, een erfgoed der Amsterdamsche kooplieden, die reeds in het midden der XVI^de^ eeuw in vrije uren gaarne zich verpoosden in de kamer *In liefde bloeiende*. Zijn liefde voor de letteren, zijn fijne geestes-gaven wilde hij voor een hoogst edel werk gebruiken.

Hij zou de Katholieken van zijn vaderstad, in wie het aloud geloof nog krachtig bloeide, maar die aan een soort van matheid voor de schoone letteren leden, ja de Katholieken van geheel ons land uit hun lange sluimering gaan opwekken. Waren de wakkere redacties van het dagblad *De Tijd* en het maandschrift *De Katholiek* onder den kernachtigen spreuk »Vindicamus haereditatem patrum nostrorum", even voor hem reeds aan den arbeid getogen, om de Katholieken tot het openbare leven behoedzaam en rustig aan te sporen en daarin te leiden, naast hen zou hij in het gelid treden, om ons katholiek volk tot het gebied der schoone letteren te lokken.

De schoone gaven hem geschonken stelde hij manlijk in den dienst der waarheid als een onverschrokken belijder en een bode des heils. Hij had zich tot roeping zijns levens verkoren het geloof, hem zoo diep in het hart gegrift, openlijk hulde te brengen, de aloude kerk van zijn vaderland met nieuwen luister te kronen, haar overschoonen eeredienst naar den vollen zin open te leggen. Daarom bewoog zijn geest zich in de bloeiende kerk der middeleeuwen, zong hij blijde haar oude kerst- en hoogtijdsliederen, en stemde de snaren van haar oude cither, om er nieuwe, frissche liederen aan te ontlokken.

Met een glim- en spotlach werd deze nieuwe ultramon-

taansche dichter en letterkundige door velen begroet, maar dit was slechts kort van duur. Spoedig zag men, dat rappe vingeren langs het speeltuig gleden en wonderzoete tonen het gehoor aangenaam streelden, dat Neerland's taal in de handen van een deugdelijk beoefenaar was, die haar van preektoon zuiveren, in natuur en waarheid zou doen leven, laten spreken in zinnen, eenvoudig van vorm, los en levendig gebouwd, al moest de eigenaardige spelling der woorden den lezer eenigszins vreemd blijven. De droeve stramme winter, waarin alles dood en dor is, zou voor hem op de vlucht gaan, de lente-zon zou schijnen over Gods lieve aarde, het gewiekt gevogelte zijn lied lustig zingen en bloemen zouden weêr in overvloed ontluiken op Neerland's grond.

Jaar aan jaar arbeidde hij voort in verschillende tijdschriften ; slechts zelden gaf hij een stuk van grooten omvang; maar de invloed van Thijm was er niet minder om. Men proefde het, dat hij goed gerijpte vruchten had geplukt in Holland's ouden boomgaard, dat hij frissche, geurige bloemen, geen kleurlooze en verflensde, tot een bundel had bijeengebonden uit Holland's ouden tuin.

Met Joost van den Vondel, die hem als zoon van Amsterdam maar vooral als kind van het heilig oud geloof zoo dierbaar was, had hij de losse, eenvoudige en beminlijke taal der middeleeuwen lief, ging daar ter school. En met Vondel zelven leefde hij zoo mede, als ware hij een tijdgenoot van hem geweest. Een ieder, die zijne *Portretten van Joost van den Vondel* leest, ontvangt dezen indruk. En de lust tot het bestudeeren van Vondel, de algemeene bewondering voor diens talent, de Vondel-vereering is door Thijm tot volle leven opgewekt. Al te lang reeds was bij de menigte Joost om zijn »Roomsch bijgeloof" in den hoek geschoven. Vondel, wiens eerbiedwaardige asch als vergeten lag in een hoekje der Nieuwe Kerk op den Dam te Amsterdam, is weêr gaan leven bij Amstel's jeugd en Neêrland's burgerij.

Aan de kleine luiden, die geen geld genoeg in de beurs hadden, om de meesten zijner letterproeven te koopen, bood Alb. Thijm in allen eenvoud met elk nieuw jaar een almanak

aan. Dezen moest men toch in huis hebben, om zich niet in vasten- of feestdagen te vergissen, en door dit middel maakte hij zijn letterloover tot gemeen goed van zeer velen, die menig smakelijk uurtje in die fijn geschetste tafreeltjes doorbrachten, als de sneeuw buiten joeg en de vensters bevrozen waren. Ja! welk katholiek man van boven de veertig jaar wandelde niet, toen hij nog een kind was, in die lustige uren de blaadjes tellende van den almanak, over het Muntplein naar de bedrijvige Kalverstraat, langs het »Boompje", met zijn gouden appelen, het Bagijnen-hof, de H. Stede, waar God wondere dingen werkte, het Burgerweeshuis, met vader Vondel's opschrift, naar den breeden Dam, waar het wemelde van kooplieden; en dan gevoelde men, dat daar met het gewoel der menigte zich ook de geschiedenis van de heerlijke stad aan Amstel en IJ bewoog. Hoe boeide ons ook de blinde organist van Utrecht's alouden Dom met zijn overheerlijk spel, waarin hij Gods lof bezong; dan was het:

»Het daghet in het Oosten,
het lichtet overal".

Verreweg de meesten der katholieke letterkundigen maakten door den almanak het eerst kennis met de schoone letteren, en weldra werd deze ook hun school, waarin zij het eerst hun vleugels leerden uitslaan. Met Dr. Schaepman moeten schier alle katholieke letterkundigen van de laatste vijftig jaren getuigen: aan den almanak van Vader Alberdingk leverden wij ons eerste proef. Hoe groot is dus de invloed geweest van dezen eenvoudigen almanak, die uitwendig zoo weinig de oogen trok!

Thijm is hier voorbeeld en leeraar tevens geweest. Hij, de fijn begaafde kenner, prikkelde tot de studie en met een weegschaal, wier evenaar niet oversloeg, woog hij elke bijdrage, zonder het ontkiemend talent in zijn geboorte reeds te dooden. Wel moet het hem in den avond van zijn werkzaam leven niet ontgaan zijn, dat woelzieke onrust de zenuwen steeds meer overprikkelde bij de komende geslachten, dat er hier en daar zelfs een ziekelijke litteratuur

ontkiemde, wier alsemkruiden ons ontstemmen, die geen wuivend korenveld en groene beemden meer bezingt, maar altijd »herfstblaadjes" plukt en killen winter om zich ziet. Ach! waarom moet onder de schrijfpen Gods schoone aarde zoo somber, de wereld, die toch niet reddeloos gevloekt is, zoo uiterst kommervol geschetst worden? Alles teleurstelling, geen enkele blijde straal van hoop! Veel liever stemmen wij in met *Excelsior*, een puntig gedichtje in dezen jaargang van het »jaarboekje", waar de dichter uitroept:

»Naar wijder licht, naar blijder harmonie
Gevoelt in 't eind ons droevig hart verlangen".

Vader Alberdingk, die sinds jaren van ons is heengegaan, bleef ons toch uit zijn voorraadschuur, jaar op jaar, in zijn almanak eenig letterloover, altijd keurige blaadjes, aanbieden. In dezen bundel wordt het gemis daarvan ons vergoed door de *Graankorreltjes*, die zijn waardige zoon van eigen korenveld heeft bijeengelezen. Hoe echt kinderlijk en vroom klinkt het in *Der ziele Bruidegom:*

»Mij is een uitverkoren,
Zoo zoet en is er geen,
Hem wil ik gansch behooren,
Hem eeuwig, Hem alleen".

Een echt middeleeuwsch stempel draagt dit liedeke. En hoe is 's dichters ziel in heilige overweging verslonden in zijn lied op de Godslamp, waar iedere regel nieuwe frissche gedachten biedt, waarin hij telkens onder eene andere beeldspraak het verblijf van Onzen Heer en God in het heilig tabernakel vertolkt; hoe proeven wij hier ook den vriend van het H. Sacrament van Mirakel, voor wiens geest de wonderen der H. Stede leven; hoor slechts hoe hij de Godslamp aanspreekt:

»Baak, die in den nacht der stormen
't Zwalkend scheepje huiswaarts trekt".

Men denkt aanstonds aan den armen schepeling, die in doodsgevaar een gelofte doet aan het H. Sacrament der H. Stede.

Het heeft er allen schijn van, dat wij in het vervolg weinig

nieuws meer van den ouden samensteller van den almanak te genieten krijgen, doch, o! kampioen voor het edele en het schoone: »Nulla oblivio delebit nomen tuum", ge hebt geschreven voor altoos.

Eenige jaren na den dood van Thijm kreeg de bundel met behoud van zijn ouden naam een nieuwen titel op zijn omslag: *Het jaarboekje van Alberdingk Thijm.* Onder dezen dubbelen titel heeft de almanak zijn gouden feest mogen vieren, zoodat met het maandschrift *De Katholiek* en het dagblad *De Tijd* ook Thijm's almanak met goud gekroond is.

Met eere heeft het jaarboekje ieder jaar den naam van Alberdingk op zijn titelblad gedragen, al kreeg het langzamerhand een ander karakter en werd het meer wetenschappelijk van aard. Deze verandering was tot zekere hoogte een verbetering tevens: als de tijden veranderen, moet men ook de bakens verzetten.

Een reeks van zeer verdienstelijke historische bijdragen, die veel belangstelling wekten, bepaaldelijk ook bij niet-katholieken, schonk ons het *Jaarboekje van Alberdingk Thijm*: b.v. *Flandrina van Nassau, Philips Willem van Oranje,* beide kinderen van Prins Willem I, *Reijer Anslo te Rome, Simon Sovius* enz.

In dit jaar schonk het ons een zeer goede historische en letterkundige bijdrage over Hendrick Laurenz Spieghel. Dit stuk is geheel geschreven in den geest van Vader Thijm; het oud Amsterdam uit de XVI^{de} eeuw leeft voor ons op; slechts zelden lazen wij een zoo gezellig en tevens zoo historisch bewerkt stukje als dit van H. J. Allard S. J.

Deken J. J. Graaf, de onvermoeide stichter der *Bijdragen voor de gesch. van 't Bisdom Haarlem,* schenkt ons in dezen jaargang een waar en geestig opstel: *Slordigheid van stijl.* Het verzamelen en schiften blijkt niet alleen voor de geschiedenis maar ook voor de letterkunde van nut te zijn. De verschillende staaltjes, uit dagbladen en advertenties geknipt, bewijzen overvloedig, dat met den stijl dikwerf zonderling wordt omgesprongen en het hoog tijd wordt, meer aandacht te wijden aan het stellen van zinnen, die dikwerf geheel in de lucht hangen, en onverstaanbaar zijn.

De bijdrage, die de historiestukken van dezen jaargang opent, is schoon en welluidend van titel. Jammer dat de *Gulden legende* uit historisch opzicht den naam »gulden" zeker niet verdient en dat de bewerking niet *critisch* is. Strenger oordeel willen wij liever niet uitspreken. Voor iederen oplettenden lezer achten wij de bewijzen voor deze beoordeeling onnoodig. De laatste bijdrage: *De rots der eeuwen* verdient almede weinig lof. De eischen der historie zijn er eenmaal, en daarmeê moet rekening gehouden worden. Ook is een letterkundige behandeling iets anders dan een verslag over het een of ander tijdperk der geschiedenis.

Om het nuttige met het aangename te vereenigen worden de letterkundige en historische opstellen afgewisseld met meestal kleine en goede versjes. Behalve de *Graankorrels* zal zeker een ieder de gedichtjes *Langs den weg* van H. J. M. Donders alsook het *Morgengebed* en *God*, door Gomarus Mes uit het Portugeesch vertaald, met genoegen lezen.

In het vervolg zal het jaarboekje, nu het gouden feest van den almanak gevierd is, zich met één naam tevreden stellen, den kalender laten vervallen, geen almanak meer genoemd worden, maar in waarheid een jaarboekje zijn. Een jaarlijksch verslag van al wat er op katholiek gebied in het vervlogen jaar is op te merken zal het aanbieden. Deze nieuwe bewerking zal het jaarboekje van meer algemeen belang doen worden en de verspreiding bevorderen. Wij willen hopen, dat het oud Amsterdamsche, waarover nog zooveel valt te zeggen, daarbij niet zal verdwijnen en dat de ziel van Alberdingk Thijm over de nieuwe reeks, waarboven zijn naam prijkt, haar bezieling zal blijven uitstorten. Moge zijn frissche taal, zijn eenvoudige en weinig opgesmukte stijl de nieuwe arbeiders steeds tot voorbeeld strekken. Dan en dan ook alleen heeft de naam van den ouden samensteller van den almanak zin en beteekenis op het titelblad der nieuwe reeks.

M. J. H. A. T.

HENRYK SIENKIEWICZ, *Qno vadis, roman des temps néroniens*. Traduction de B. Kozakiewicz et J. L. Janasz autorisée et approuvée par l'auteur. Nouvelle édition expurgée à l'usage de la jeunesse, ornée d'un portrait et d'un plan des XIV régions de la Rome ancienne. Cinquième édition. Paris, P. Lethielleux, s. d. Prix: 3 fr. 50.

Quo vadis is een geniaal boek, dat zich niet met een paar gewone recensie-zinnetjes laat afschepen. Zooveel te minder omdat deze roman reeds van verschillende zijde besproken is, en het niet zelden gebeurt, dat een literair oordeel, naarmate het éénzijdiger is, met des te meer besliste zekerheid als een vonnis van wijlen vorst Rhadamanthus den volke wordt beteekend. Dit voorbeeld zijn we geenszins geneigd te volgen. Wij staan hier tegenover een kunstenaar bij Gods genâ en niet tegenover iemand, die een vonnis van ons behoeft af te wachten. Zijn werk is kunst in 't groot, hoog van bedoelen en breed van vleugelslag, vanzelf opvarend boven het gepeuter met fijngezifte woorden, die zorgvuldig gerangschikt staan in wonderlijk slingerende volzinnen om heele kleine indrukjes te weeg te brengen, even onbeteekenend ten slotte als zij zelf. Want er is scheppende kracht in dit verhaal, eene kracht, die van de vier wereldstreken leven afroept over verdorde doodsbeenderen. En wat daar leeft is een stuk menschengeschiedenis in een tijd van overgang, als de dingen zich naar hun eigen zwaarte van elkander scheiden en in nieuwe verbindingen treden, zoodat iets van de beteekenis des levens daarbij tot ons bewustzijn komt.

Voor iemand, die in zijn jonge jaren aan »Romeinsche Antiquiteiten" gedaan heeft en later een blik wierp in de zedenschildering van Petronius' satirische fragmenten, is 't niet weinig verrassend, die bedolven wereld aldus, van alle doode geleerdheid ontdaan, te zien herrijzen. Daardoor staat al dadelijk *Quo vadis* boven andere soortgelijke werken, als bijv. de *Juifs de la porte Capéne*, een zeer verdienstelijk verhaal, dat stijf staat van antiquarische geleerdheid, maar

hopeloos dood is en dood blijft. Doch hier is wetenschap leven geworden door de kunst. Het geheel is een levend tafereel, omdat de handelende personen leven. Zij treden niet op, éénzijdig en hoekig scherp als abstracten, die in den wandel zijn gebracht onder sprekende menschen, maar zij ademen het wonderbaar veelzijdige leven van echte kinderen der menschen.

In vol relief is Petronius geteekend, Nero's »elegantiarum arbiter", een volmaakt man van de wereld; door geestesgaven en vernuft verreweg de meerdere onder die hoftrawanten, die hij — met hun keizerlijken meester incluis — op hun juiste waarde taxeert; een hoveling, die de laffe vleitaal met Attisch zout weet te kruiden; gewetenloos, zonder perverse voorkeur voor het slechte en wreede; scherpzinnig genoeg om met zekerheid vooruit te zien, wat het einde zal zijn, maar vast besloten om er, zoolang het duurt, het zijne, liefst nog iets meer, van te hebben. Ook Nero zelf blijft mensch: een monster, maar een menschelijk monster, zoo geworden door teugelloos vieren van menschelijke driften onder bewierooking van lage vleiers uit de menschen; doch het betere is niet geheel en al verstikt in hem; ja, diep treffend is het oogenblik van inkeer onder den invloed der muziek (p. 336), juist even voor de roekelooze brandstichting, die de opmerkzame lezer lang vooruit ziet aankomen in hare motieven. Van den anderen kant is Lygia, de heldin van 't verhaal, evenmin een heilige of gelukzalige uit den hemel, die in lichtstralen en glorieschijn verscholen blijft, maar een levend menschenkind, dat onder de berisping van den strengen priester Crispus den moed zou verloren hebben, als Petrus, de Apostel, haar jonge liefde niet te hulp was gekomen (p. 240). Een rechte schurk is de Griek Chilon Chilonides, maar de schrijver weet hem geest genoeg en in overvloed te leenen om 't zelfs met een Petronius in tintelend woordenspel op te nemen (p. 113—121), en zijn verzoenend levenseinde is een meesterlijke vondst.

Menig tafereel teekent zich voor onzen geest in die groote, machtige trekken, waarvan alleen de echte kunstenaar het geheim kent. Neem bij voorbeeld het feestmaal van Nero:

Au Palatín (p. 50—75). Daar is alles in gereedheid gebracht, niet enkel wat de zinnen kan streelen, maar ook wat de ziel door kunstgenot hooger kan stemmen. Wat natuurschoon, wat verfijnde beschaving, wat artistieke smaak aan oog en oor kunnen aanbieden, is daar vereenigd. Weelde van bloemen en kunstvormen, melodie van stemmen en gepaarde instrumenten, bevalligheid en vernuft van vondsten wedijveren met elkander. Uit een gouden net, kunstig boven aan de draagzuilen bevestigd, worden de aanliggende gasten bij tusschenpoozen bestrooid met versche rozen. 't Is een Olympisch feest voor vergoddelijkte menschen! .... Maar als eenmaal het Lucullisch gastmaal is aangevangen, dan vertoont zich weldra en altoos meer de overdaad in spijs en drank met al de gevolgen daarvan. Het geheele peil van 't feest daalt, daalt onverbiddelijk, reddeloos, altoos lager... lager... beneden het redeloos dierlijke... altoos lager... tot zij liggen blijven, zooals zij gevallen zijn, die feestelingen, in walgelijke bewusteloosheid... dronken en bevuild. »En over die dronken consuls en senatoren, over die bedwelmde wijsgeeren en dichters, over die *Clarissimæ* in gezelschap van openbare danseressen, over heel die wereld, nog oppermachtig maar zonder ziel meer... bleven uit het gouden net omhoog de levende rozen neervallen, gestadig, altoos door. — Buiten lichtte de dageraad aan" (p. 75).

Dit is iets meer dan een gewoon romantafereeltje! Eén voorbehoud, onder zedelijk oogpunt, ben ik verplicht straks te maken. Maar onzedelijke strekking en bedoeling zijn ten eenemale uitgesloten. Hier wordt geen wulpschheid verheerlijkt, maar de schrijver heeft zijne conceptie met geniaal opgaan in zijn werk ten papiere gebracht. De bijzonderheden zijn wulpsch, maar de totaalindruk is ongetwijfeld een zedelijke. Er wordt niet gemoraliseerd of gepreekt, wat in een roman niet te pas komt; er is geen man met een stok naastgezet ter verklaring; maar de spiegel wordt opgehouden voor een zich zelf verlagende en onteerende natuur, en wie wil kan er zich in spiegelen, zich zelf en zijn tijd. Die maatschappij van zich vergodende menschen is tot in haar gebeente en in haar

merg bedorven. Noch in haar verfijnde beschaving, noch in haar wijsbegeerte, noch in haar artisticiteit vindt zij levensvatbaarheid meer. Daar moet nieuw leven ingestort worden, of zij gaat in ontbinding over.

Dit nieuwe levensbeginsel is bij deze feestviering alleen vertegenwoordigd in Lygia, geboren uit een jongen en nog levenskrachtigen stam en door Pomponia Graecina in christelijke tucht opgevoed, die alleen tengevolge van een dwangbevel des keizers aan zijn wulpsch festijn deelneemt. Een banaal contrast tusschen onvermengd nachtzwart en engelrein licht lag hier op alle platgetreden schrijverswegen. Niet aldus. De nog kinderlijke Lygia, die gekomen is met weerzin, met gedachten aan heldenmoed en martelaarschap, geraakt aanvankelijk tot haar eigen ontsteltenis onder den indruk van de betooverende schoonheid, waarmede het feest is aangericht. Vinicius, de jonge krijgstribuun, dien zij half bewust reeds bemint, is aan hare zijde. Zijne hulde, zijn gefluisterde liefdewoorden brengen haar in ongekende ontroering. Doch naargelang het feest zijn waar karakter vertoont, maakt onuitsprekelijke angst en afschuw zich van haar meester, en op het juiste oogenblik is Ursus, haar reusachtige dienaar, tegenwoordig om zijn doodelijk ontstelde meesteres weg te dragen. En Vinicius, die de feestzaal is binnengetreden in de volheid van zijn jonge, krachtvolle, edele manlijkheid, zien we in toenemende dronkenschap tot een walg worden; met een enkele handbeweging werpt de reus hem bewusteloos op zijn rustbank terug. De tegenstelling tusschen die twee naast elkaar, in kleine half merkbare trekjes uitgewerkt, is des te treffender, omdat zij toch eigenlijk voor elkander bestemd en *in den grond* elkander waard zijn.

Een ander groot tafereel, de brand van Rome, door Nero en zijn trawanten gesticht, is een van die onderwerpen, die een toetssteen mogen heeten voor een kunstenaar en zijn kunst. De manier, door deze schrijver daarbij toegepast, is ongetwijfeld goed gekozen, en het loont de moeite er even bij stil te staan. Want het is een vast verschijnsel in de geschiedenis der letteren, dat, wanneer een tijdperk zich kenmerkt door armoede aan ideeën of door zekere moedeloosheid, die ze

niet meer aandurft, telkens een ware beschrijfwoede de plaats poogt te vervangen van groote kunst. Een allernauwkeurigst waarnemen en peuterig beschrijven van kleine, bij voorkeur abnormale, min of meer ziekelijke, eigenaardigheden; het eindeloos uitrafelen van ragfijn hersenspinsel; het ontleden en ziften en nog eens overziften van indrukken, zooals wezenlijke of ingebeelde zieken doen kunnen, wordt dan als woordkunst bewonderd en geprezen.

Maar voor zulk een geknutsel heeft deze schrijver geen tijd en is hij te gezond. Ook kent hij daarvoor te goed de grenzen van zijne kunst. Want het schilderen met woorden — het misverstane: »Ut pictura poësis" — heeft alleen zin als beeldspraak. De schilder kan alle bijzonderheden te gelijk onder één oogpunt te zien geven en tot ons bewustzijn brengen. Daartoe is het woord nooit in staat. Bijzonderheden kan het alleen na elkander voor den geest stellen. Vandaar het aartsvervelende van dat lange gepeuter.

Hier echter wordt — met alle recht! — zelfs geen poging gedaan om den ontzettenden brand van Rome in eens en onder één oogpunt te beschrijven. Maar met den radeloozen Vinicius, die Lygia wil te hulp snellen, worden wij den brand ingevoerd. Langs verschillende wegen toegang zoekend tot de brandende stad, door een ontzinde menigte her- en derwaarts meegesleurd, door verstikkende rook en vlammen teruggedreven, omsingeld, half verschroeid, maar altoos over alles heengejaagd door eigen aandrift, brengt deze Vinicius zijn eigen indruk van den aard en omvang der verschrikking op den lezer over. Een bewijs, dat de schrijver de kunst des woords wezenlijk verstaat en dat er onder dit opzicht bij hem iets te leeren valt.

Doch meer dan alle beschrijvingen is het idee de wezenlijke levensgeest van een kunstwerk. De richtingen, die elkander in de letteren opvolgen — soms enkel maniertjes even grillig als de mode — zijn in den grond toch eigenlijk bijzaak. De groote vraag blijft, wat iemand aan onze ziel te zeggen heeft in de eigen schoonheidstaal van zijn eigen kunst. De achtergrond nu, die in dezen roman alles draagt en

in relief brengt, is de overgang van het uitgeleefde heidendom in het Christendom. Nieuw is dit thema alles behalve. Wie heeft het al niet behandeld? Ja, laat ik 't maar zeggen, we kennen ze van buiten die rhetorische stukjes — hebben er zelf wel geleverd in onzen tijd! — waar een bodemlooze put van alle mogelijke verderf zijn bloedgierige kaken openspart tegen vlekkeloos reine, hemelsche onschuld en alvolmaaktheid!

Wie zoo iets verwacht komt hier teleurgesteld weg. Dit schijnt werkelijk sommigen reeds overkomen te zijn, tot schade natuurlijk . . . van den schrijver. Waarom niet de van ouds goedgekeurde manier gevolgd, die immers altoos in eigen kring met handgeklap en toejuiching wordt begroet?

Waarom? Om de eenvoudige reden, dat deze meester niet werkt met zulke dikke veegen. Die romeinsch-heidensche, overbeschaafde maatschappij is tot in den grond bedorven en reddeloos verloren; maar de menschen, ieder voor zich, zijn heel wat beter dan hun maatschappij, waar het kwade altoos het meeste rumoer maakt en zoo dikwerf den meester speelt. Van het bijna onverwoestelijk goede, dat God den mensch heeft ingeschapen, is in de meesten van hen nog altoos veel over. Anders zou immers geen hernieuwing meer mogelijk zijn maar alleen een zondvloed. Daartegenover is 't ook aan de andere zijde geen alvolmaaktheid. Zelfs is Crispus, de vurige maar bekrompen en dweepzieke priester, in al te schrille kleuren geteekend (p. 506), ofschoon ik zeer goed weet en volkomen erken, dat de type geen loutere verdichting is.

Niettemin komt het kenmerkend onderscheid in volle eigenaardigheid aan den dag, maar in fijner trekken. Ziehier enkele: de verwondering van Vinicius, dat hij zonder het zelf te weten of te willen in Lygia iets anders is gaan beminnen dan de uiterlijke schoonheid, die hem het eerst betooverd had maar allengs en aldoor in de schaduw is geraakt; zijne verbazing, als de proef, die hij neemt met eene behandeling zijner slaven naar christelijke opvatting een geheel andere uitwerking heeft dan hij verwacht: geen oproerige minachting,

maar goedwilligheid en een begin van genegenheid, terwijl hij zelf grooter voldoening smaakt dan trots en wreede strengheid hem ooit verschaft hadden. Bovenal de reine dienst van een God, die liefde is, die het eerst en het meest bemind heeft, die liefde tot zijn hooggebod heeft gemaakt. Juist daarmede is de nieuwe levenssfeer van liefde en onderlinge vergevensgezindheid geopend, die, evenals de dampkring, waaruit we levensadem scheppen, onzichtbaar alles omgeeft en alles doordringt. Volg Vinicius in zijn kennismaking en verkeer met de christenen, en ge ademt dat nieuwe leven mede in. En de besliste zekerheid, waarmede die blijde boodschap verkondigd wordt door eenvoudige mannen als iets, dat zij zelf gehoord en gezien, beleefd en getast hebben; de reinigende en veredelende kracht, die ervan uitgaat en bestand blijkt tegen de gruwelijkste martelingen; het vergezicht, dat zich opent over dood en graf heen in een leven van verheerlijkte kinderen Gods; — 't maakt op den lezer gaandeweg veel dieper indruk dan hij zelf vermoedt. Getuigt dit niet, dat de schrijver het rechte getroffen heeft, en dat er voor den eisch der jongeren, om in plaats van rhetorica waarheid te geven, wel iets te zeggen is?

In weerwil van dezen lof — waarbij menig lezer al lang een bedenkelijk gezicht heeft gezet — moet ik één ernstig voorbehoud maken. Niet over kleinigheden of over enkele zwakkere gedeelten, leemten en ongelijkmatigheden, maar een voorbehoud, zooals gezegd is, onder zedelijk opzicht. De volledige vertaling van dezen roman kan ik in geweten niet ter lezing aanbevelen, wel deze »édition expurgée".

Dat de bedoeling van den schrijver zoo zuiver mogelijk is geweest, neem ik gaarne en zonder voorbehoud aan. Ook is de strekking van zijn verhaal geenszins om de wulpschheid aan te bevelen, maar om haar in eigen onteerende schaamteloosheid aan de schandpaal te stellen. En dat doet hij op geniale wijze met dat echte kunstenaars-temperament, dat om wille van de plastieke uitdrukking en bij het uitbootsen daarvan al het andere voorbijziet en tenauwernood bespeurt.

Maar zedenwet en schaamte verbieden ons zulke wulpsche

voorstellingen, zonder overwegende reden, in onzen geest en verbeelding op te nemen, en beide waarschuwen ons tegen het gevaar, daaraan verbonden, wanneer die voorstellingen, niet zooals het geboortefeest van koning Herodes bij den evangelist, maar in verleidelijke aanschouwelijkheid, zooals hier, uitgebeeld staan. Nog veel minder is 't verantwoord dergelijke tafereelen openlijk voor een ieder ten toon te stellen.

Daarom was hier eene »édition expurgée" gerechtvaardigd en noodig. Ik weet heel goed wat er tegen zulk een zuivering, onder artistiek oogpunt, is in te brengen. Maar zedelijkheid gaat boven kunst en niet omgekeerd. Waar die artisticiteit zonder zedelijkheid op uitloopt, kan men leeren uit deze Neroniaaansche feestgelagen met een Petronius als »arbiter elegantiarum" en een Tigellinus als handlanger.

En nu wij hier toch over spreken moeten, wil ik mijne meening duidelijk uitzeggen. Wel treurig is het, dunkt mij, dat velen van onze talentvolle jongeren met de zedelijkheid en de schaamte hoegenaamd geen rekening meer houden, zoodra het kunst en kunstbeoordeeling geldt. Een der zegeningen, die het Christendom ons gebracht heeft, is de openbare pudeur in het maatschappelijk verkeer. Dat deze niet weinig gedaald is en in hedendaagsche romans en novellen zoo openlijk en opzettelijk met voeten wordt getreden — veel erger dan in den roman, dien wij thans bespreken [1]) — is een gevolg en een bewijs van de ontkerstening der maatschappij. Mocht — wat God verhoede! — onder onze jonge mannen en vrouwen algemeen het peil weder zoo laag dalen, dan hooren Neroniaansche »elegantiae" met den aankleve van dien daar ook vanzelf weder bij. Dat is dan een vooruitgang . . . twee duizend jaar terug.

Van den anderen kant echter wensch ik even ernstig tegen bekrompen preutschheid te waarschuwen. De grenslijn is hier

---

[1]) Tafereelen uit de Nes bij voorbeeld, die een Verlaine met »Triste... bien triste" parafeerde, worden in geheel overbodige bijzonderheden beschreven en geven dan later gelegenheid tot cynische vergelijking.

niet zoo maar rechtuit met vaste hand te trekken, omdat zij niet dezelfde is voor allen. Maar dit is zeker: er is ook eene gevoeligheid op dit punt, die voor een reine gezindheid niet bevorderlijk is en er nog minder bewijs van geeft. Veremundus in Duitschland en Poelhekke bij ons hebben met reden tegen overdrijving onder dit opzicht gewaarschuwd. Wij zouden er voorbeelden van kunnen aanhalen, die over het lachwekkende heen zijn.

Doch genoeg hiervan. Deze »*roman des temps néroniens*" is ook als »*édition expurgée*" niet geschikt om als *prix d'honneur* in een jonge-juffrouwen-pensionaat te worden gegeven. Maar aan alle welontwikkelden zou ik dit verhaal in dezen vorm zonder bedenking te lezen geven, overtuigd, dat zij daardoor niet enkel tot levendiger besef zullen komen van de onschatbaar zegenrijke opbeuring, die het Christendom aan ons menschelijk geslacht heeft gebracht, maar dat zij bovendien tusschen die regels de vermaning van den Apostel zullen lezen: »Een ieder uwer wete zijn lichaam te bezitten in heiliging en in eer en niet in drift van begeerlijkheid zooals de heidenen, die God niet kennen" (I Thess. IV, 5). Deze vermaning, zoo verheven in haar eenvoud, wordt in een nieuw-heidensche maatschappij weder van volkomene toepassing.

A. M. C. VAN COOTH.

Tegelijkertijd met *Quo vadis* heeft de uitgever (P. Lethielleux) ons van denzelfden schrijver gezonden: *Allons à Lui*, traduction de C. Albin de Cigala (120 p. prix: fr. 1.50), eene schets van voortreffelijke strekking maar in kunstwaarde niet evenredig genoeg met eerstgenoemd werk om tegelijkertijd besproken te worden. Daar komt nog iets bij. Op den omslag staat een lijdensbeeld van den met doornen gekroonden Zaligmaker gedrukt, wat er den schijn van een devotieboek aan geeft. En dat is het eigenlijk niet. In Frankrijk mag dat weinig bezwaar hebben, maar ons zweemt het te veel naar zeker slag van Fransche »dévotion mondaine". Voor Nederland is, dunkt ons, dit boekje weinig geschikt.

EIGENDOM EN NATUURRECHT.

(Vervolg en slot van bl. 158 vv.)

II.

Nadat wij in ons eerste artikel uit de natuur van den mensch hadden aangetoond, dat de privaateigendom als heerschende vorm noodzakelijk is voor de instandhouding en den bloei van de menschelijke maatschappij, eindigden wij met de conclusie, dat het dus buiten de bevoegdheid lag van den staat om op die instelling een inbreuk te maken, daar het juist de eerste plicht van den staat is voor eene goede naleving van het natuurrecht zorg te dragen. Wij hebben dus het eerste deel van onze bewijsvoering ten einde gebracht.

Blijft ons thans nog over in dit tweede artikel na te gaan, wat wij volgens de christelijke beginselen te houden hebben van de vijf punten, die Mr. Visser als punten van rechtsbevoegdheid in zake den privaateigendom aan den staat toekent.

* * *

Het blijkt toch, zegt Mr. Visser, dat de christelijke principen wel dulden, dat aan den staat in zake het eigendomsrecht veel ter regeling wordt overgelaten. Hierop antwoorden wij, dat dit ten volle waar is; doch daaruit volgt volstrekt niet, dat de staat alles daaromtrent vermag. Daar zijn wel degelijk principieele grenzen, buiten welke de staat zich niet mag bewegen.

Volgen wij Mr. Visser in zijn betoog.

Vooreerst, zegt hij, is het een recht van den staat den omvang van het eigendomsrecht te bepalen, dus de begrips-

omschrijving te geven. Zoo omschrijft ons Burgerlijk Wetboek (art. 625) het eigendomsbegrip als volgt: »Eigendom is het recht om van eene zaak het vrij genot te hebben en daarover op de volstrektste wijze te beschikken, *mits* men er geen gebruik van make, strijdende tegen de wetten of openbare verordeningen, daargesteld door de zoodanige macht, die daartoe volgens de Grondwet de bevoegdheid heeft, en *mits* men aan de rechten van anderen geen hinder toebrenge; alles *behoudens* de onteigening ten algemeenen nutte tegen de behoorlijke schadeloosstelling ingevolge de Grondwet". Uit de voorwaardelijke woordjes »*mits*" en »*behoudens*" blijkt duidelijk, dat de inhoud van den hoofdzin (aangevende den omvang van het eigendomsrecht) geheel afhankelijk wordt gesteld van den voorwaardelijken bijzin. Aldus Mr. Visser.

Wij geven toe, dat de staat het begrip van den eigendom mag omschrijven. Dat is zijn recht en tevens zijn plicht. De staat immers heeft te zorgen voor een goede naleving van het natuurrecht. Hij mag dus datgene, wat in het natuurrecht niet duidelijk is uitgesproken, aan zijn onderdanen klaar en helder voor oogen stellen [1]). Doch dat daarom alle beperkingen, die de staat zou maken, rechtvaardig zijn, ontkennen wij. Iedere beperking, waardoor het natuurrecht van den mensch zou worden bekort, is te verwerpen. Wel mag de staat bij zijne definitie datgene voegen, wat op een of andere wijze ook reeds uit het natuurrecht volgt; b.v. de clausule: »mits men aan de rechten van een ander geen hinder toebrenge". Het recht van eigendom namelijk, dat de mensch van nature bezit, is niet een onbeperkt recht. Wij weten, dat God ook geboden heeft, dat wij onzen naasten op geenerlei wijze zullen hinderen of benadeelen. Het recht van eigendom is dus reeds van nature beperkt door het verbod om anderen nadeel toe te brengen. Over het recht van den staat tot onteigening ten algemeenen nutte spreken wij aanstonds afzonderlijk. Alleen zij hier opgemerkt, dat dit ook een recht is, dat den staat door de natuur is gegeven, en dus

---

[1]) Antoine: *Cours d'économie sociale*, p. 69.

niet een willekeurige beperking van den eigendom. Wat de zinsnede betreft: »mits men er geen gebruik van make strijdende met de wetten of openbare verordeningen" enz., daarop is het volgende aan te merken. Als die wetten en openbare verordeningen rechtvaardig zijn, dan moet daarmede worden rekening gehouden. Zouden echter die bepalingen iets inhouden, dat niet met het natuurrecht overeenkomt, dan zijn die bepalingen niet verplichtend. De staat mag dus alleen die beperkingen maken, die reeds op een of andere wijze uit het natuurrecht voortvloeien.

Ten tweede, zegt Mr. Visser, mag de staat de wijzen bepalen, waarop eigendom kan verkregen worden; want deze zijn niet bepaald door de ordonnantiën Gods of door het natuurrecht.

Ook hiermede kunnen wij ons ten volle vereenigen. De staat mag volgens de christelijke principen niet alleen duidelijk uitspreken en verklaren, wat door het natuurrecht niet duidelijk is omschreven, maar hij mag ook aanvullen en bijvoegen [1]). Het natuurrecht geeft alleen algemeene principen. Opdat evenwel deze grondbeginselen in de samenleving worden geëerbiedigd, moeten er bepalingen worden gemaakt, waardoor die beginselen worden aangevuld. Welnu de staat is de door God zelf gestelde macht om voor de naleving der natuurwet, voor orde en rust in de maatschappij zorg te dragen. Aan den staat komt het dus krachtens goddelijk recht toe die maatregelen te treffen, die noodig zijn, om die orde te bewaren. De staat kan dus bepalen op welke wijze eigendom wettig verkregen wordt. Voor de goede orde immers in de maatschappij is het noodig, dat men kan nagaan, wie rechtmatig bezitter is, wie niet.

Welnu, volgt hieruit, dat de staat ook het recht zou hebben om den privaateigendom af te schaffen? Een dergelijke conclusie is ongewettigd. Heeft de staat de macht om het natuurrecht van noodzakelijke aanvullingen te voorzien, dan heeft hij daarom niet de macht om iets te doen, dat tegen het natuurrecht indruischt.

---

[1]) Meyer: *Institutiones juris naturalis,* II, 543.

Maar de staat mag nog verder gaan, zegt, op de derde plaats, Mr. Visser. Niet alleen mag hij het begrip van den eigendom omschrijven, en de wijzen bepalen om bezit te verkrijgen, maar zelfs kan hij om redenen van maatschappelijk belang verklaren, dat een deel der goederen voortaan niet meer in privaateigendom mag bezeten worden, door te verklaren dat ze niet meer »in den handel" zijn.

Met deze sententie van den schrijver kunnen wij ons slechts ten deele vereenigen. Of wel bedoelt hij onder het stellen extra commercium, dat de staat verklaart, dat voortaan hij alleen eenige zaken kan bezitten; en dan komen wij aan de quaestie van staatsmonopolie van een of anderen tak van handel of nijverheid. Of wel bedoelt hij, dat de staat verklaren kan, dat er voortaan zaken zullen zijn, die in het geheel niet meer, noch door den staat, noch door het individu, in eigendom kunnen bezeten worden. Op dit laatste schijnt zijne stelling betrekking te hebben. Tot voorbeeld immers neemt hij de afschaffing der slavernij. In de tijden, toen de slavernij wettig bestond, zegt hij, kon de mensch zelf eigendomsobject zijn. De afschaffing der slavernij had dus tengevolge, dat het subjectief eigendomsrecht *daardoor* zich wijzigde, doordat het grensgebied enger getrokken werd. Het is dus niet geheel ondenkbaar, dat tengevolge der evolutie, die onze maatschappij doormaakt, bepaalde (speciaal onroerende) goederen verklaard worden te zijn extra commercium.

Hierop antwoord ik, dat de staat het recht heeft gehad de slavernij af te schaffen. Doch waarop steunde dat recht? Niet op zijne bevoegdheid om eene zaak extra commercium te stellen; maar op het feit, dat de slavernij in den strengen zin van het woord nimmer recht van bestaan heeft gehad [1]).

---

1) Ik zeg: de slavernij in den strengen zin van het woord; want, zooals St. Thomas leert, kan de slavernij, in ruimere beteekenis opgevat, somtijds geoorloofd zijn: »Dicendum, quod hunc hominem esse servum, absolute loquendo, magis quam alium, non habet rationem naturalem, sed solum secundum aliquam utilitatem consequentem, inquantum *utile est huic, quod regatur a sapientiori, et illi quod ab hoc juvetur.*" 2 II, Q. 57, a 3.

De vrijheid is een natuurlijk recht, den mensch door God gegeven. Het strijdt dus tegen de natuur den mensch dat recht te ontnemen. De menschelijke persoon kan nooit object van eigendom zijn.

Toen de slavernij dan ook nog *wettelijk* bestond (ik meen dit woord te moeten gebruiken in plaats van het »*wettig*" van Mr. Visser), was dit niets anders dan het gevolg van eene verduistering van het menschelijk verstand. Een synode van Aken in het jaar 816 verklaarde, dat de slavernij was eene dochter van den zondenval, een werk van de daardoor ontstane heerschzucht, hebzucht en barbaarschheid, eene zuster van den Caïnitischen broedermoord. De afschaffing der slavernij door den staat is dus niet geweest een beperking van het natuurrecht, maar een verwijdering van een misbruik, dat door het natuurrecht reeds was veroordeeld [1]). Is het nu denkbaar, dat de staat nog meer zaken, die ratione suae naturae reeds extra commercium zijn, onttrekt aan de subjectieve rechtsbevoegdheid van den mensch? Ongetwijfeld, de staat zal daartoe niet alleen het recht maar ook den plicht hebben, omdat het zijn taak is zorg te dragen, dat het natuurrecht geëerbiedigd worde [2]). Is de staat echter bevoegd, om andere zaken, die niet jure naturae aan de rechtsmacht van den mensch onttrokken zijn, buiten den handel te stellen! M. a. w. mag de staat zich het monopolie toeëigenen van een of anderen tak van handel of nijverheid?

Wanneer wij deze vraag gaan beantwoorden, dan zien wij af van het geval, dat de private actie der burgers zich nog niet van dien tak van handel of industrie zou hebben meester gemaakt, en de staat zich het monopolie vindiceert om de

---

1) *Staatslexikon der Görresgesellschaft:* Art. SKLAVEREI.

2) »Ratione suae naturae extra commercium humanum est:
1°. res, quae in rerum natura neque existit neque unquam futura est;
2°. res impossibilis, scl. quam natura fieri non concedit, uti ait jus Romanum, quia ad impossibile nemo obligari potest;
3° res illicita;
4°. persona humana, quia homo in homine dominium habere non potest."
Marres: *De justitia,* Lib. III, p. 67.

staatsschulden te dekken. In dat geval zou zulk een monopolie het karakter dragen van eene indirecte belasting. Over het recht tot het heffen van belastingen spreken wij bij het vijfde punt.

Heeft echter de private werkzaamheid der burgers zich reeds op een of anderen tak van handel of industrie geworpen, mag dan de staat voor zich het monopolie opeischen? M. a. w. mag de staat eene zaak, die niet jure naturae suae extra commercium is, buiten den handel stellen?

Hierop luidt het antwoord: in het algemeen genomen, heeft de staat daartoe het recht niet. De staat immers is op de eerste plaats verplicht de vrijheid der burgers op oeconomisch gebied te eerbiedigen en de noodzakelijke voorwaarden in het leven te roepen, waardoor de private actie der burgers zich vrij kan ontwikkelen. Slechts in geval van nood mag de staat ingrijpen in die vrijheid; wanneer namelijk die vrijheid der individuen eene belemmering zou worden voor de algemeene welvaart der maatschappij. Hierin mag evenwel de staat zich niet laten leiden alleen door redenen van grootere utiliteit voor de gemeenschap. Alleen daar, waar de particuliere actie der burgers niet toereikend is, of waar volgens den aard der zaak een centrale regeling geëischt wordt, kan de staat tusschenbeide treden, en verklaren, dat een of andere zaak voortaan »buiten den handel" gesteld is. De staat mag dus dan alleen dat recht voor zich opeischen, wanneer dit moraliter noodzakelijk is voor het behoud der maatschappij, of wanneer een betrekkelijk klein privaatbelang in botsing komt met een veel grooter belang der gemeenschap [1]). Dat het practisch dikwijls zeer moeielijk zal zijn uit te maken, wanneer de staat in zijn recht is, om een of andere zaak geheel aan zich te trekken, pleit volstrekt niet tegen het bestaan van principiëele grenzen. Die grenzen zijn er. Doch

[1]) Cathrein: *Die Aufgaben der Staatsgewalt,* S. 103. Daarom zijn dan ook extra commercium: 1°. viae publicae, quibus regnum providet; 2°. littora maris; 3°. flumina et fluvii navium capaces cum suis ripis; 4°. insulae quae ex hujusmodi aquis emergunt; 5°. portus; 6°. pari modo fundus et exstructio arcium ac quaelebet militaria munimenta. Marres: *De justitia*, Lib. I, p. 124.

wanneer het er op aankomt, de algemeene principepen, die het natuurrecht ons geeft, in toepassing te brengen, zal er begrijpelijkerwijze meermalen verschil van meening ontstaan [1]). Doch hoe men ook practisch van meening moge verschillen, de vraag over het princiep blijft onaangeroerd.

Ongegrond is dan ook de opwerping van Mr. Visser, als hij zegt, dat volgens de katholieke principepen alle inmenging van den staat op oeconomisch gebied zou moeten worden veroordeeld. »Een principiëel verschil — zegt hij [2]) — tusschen het een en het ander ander bestaat niet. Dit jaar staatsexploitatie van de steenkolenmijnen in Limburg, waarom later geen staatsexploitatie van andere takken van productie. Aldus wordt — niet ten onrechte — geredeneerd van het standpunt der conservatieven".

Deze objectie mist allen grond. Zeer goed is het mogelijk, dat sommige conservatieven aldus redeneeren, maar de Katholieken in het algemeen redeneeren krachtens hunne beginselen zoo niet. Hun principepen leeren, dat de staat in geval van moreele noodzakelijkheid een tak van handel of nijverheid aan zich mag trekken. Is die moreele noodzakelijkheid niet aanwezig, dan is staatsmonopolie niet geoorloofd. Welnu, het kan *nimmer* noodzakelijk worden, dat de staat alle takken van handel en nijverheid aan zich moet trekken; en wel om deze reden, dat die collectieve productie lijnrecht in strijd is met de natuur van den mensch, zooals wij boven hebben aangetoond, en zou voeren tot een algeheele verwarring en vernietiging van het maatschappelijk leven. Die noodzakelijkheid behoort dus tot de onmogelijkheden, zoolang de menschelijke natuur blijft wat ze thans is. Wel blijft het mogelijk, dat die noodzakelijkheid zich voordoet voor den een of anderen

---

1) In een artikel, getiteld: *L'état moderne et ses fonctions*, voorkomende in de *Revue des deux mondes* (1888, Tom. 89) schrijft Leroy-Beaulieu het volgende: »Il n'échappera pas au lecteur que, tandisque les premières fonctions de l'état, que nous venons d'indiquer, la sécurité, la justice, la conservation des conditions favorables du milieu physique où se meut la nation, sont susceptibles de beaucoup de précision et de netteté, les deux dernières au contraire, la protection des faibles, le concours accessoire donné aux œuvres civilisatrices, *ne peuvent être déterminées avec la même rigueur. Il y a là une part d'appréciation variable*".

2) *Sociaal Weekblad*, blz. 52.

tak van industrie of handel; maar zulks blijft dan toch eene uitzondering. De Katholieken kunnen dus volgens hunne principepen vrij hun stem uitbrengen voor staatsexploitatie, wanneer zij dit hic et nunc moraliter noodzakelijk achten, zonder te vreezen, dat daardoor het recht van den privaateigendom op losseren bodem wordt geplaatst, en zonder be. angstigd te zijn, dat nu verder geen principiëele grens hen meer tegenhoudt om hun stem te geven aan verdere staatsexploitatie. De moreele noodzakelijkheid blijft de principiëele grenspaal.

Ten vierde, aldus Mr. Visser, de staat heeft toch ook het recht tot onteigening. Daaruit blijkt alweer, dat de privaateigendom niet onaantastbaar is.

Dat de staat het recht heeft tot onteigening wordt door geen katholieken theoloog ontkend; doch ook hier zijn wederom *principiëele* grenzen. Mr. Visser ontkent dit laatste, ofschoon de woorden zelve van Antoine, die hij aanhaalt om het onteigeningsrecht te bewijzen, die grenzen duidelijk aangeven [1]). Uit die woorden blijkt immers, dat het onteigeningsrecht van den staat steunt op het princiep van de collisie der rechten.

---

[1]) Antoine zegt: »Het eigendomsrecht, geheel gegrond op het natuurrecht, is in meer dan één opzicht onderworpen aan de weltige macht van den wetgever. Binnen welke grenzen, vraagt gij? Ik antwoord: tot aan de grenzen, getrokken door het doel van het gezag en de maatschappij. Door dit antwoord zijn wij geplaatst midden in de quaestie zelve. Onderzoeken wij haar van meer nabij.

Ik stel een onbetwistbaar beginsel: de eigenaar kan geen misbruik maken van zijn eigendomsrecht, wanneer hij daardoor een ander recht van zijn medeburgers schendt. Allen nu hebben recht op het gemeenschappelijk welzijn van de maatschappij, op het *bonum publicum;* allen moeten aanvaarden de opofferingen noodzakelijk voor het behoud van het maatschappelijk welzijn. Maar hoe zullen wij deze opofferingen vaststellen? Waar een juiste maatstaf vinden? In het beginsel: de botsing der rechten.

M. a. w. de bepaling van de opofferingen, die aan een burger kunnen opgelegd worden in het algemeen belang, is bepaald door de wet over de collisie der rechten. Komen twee rechten met elkander in botsing, dan moet het minderwaardige wijken voor het meerdere.

Stelt men dit voorop, dan moet bij een conflict tusschen het individueel eigendomsrecht en het recht van de geheele maatschappij op gemeenschappelijk welzijn, het laatste het winnen, en de scheidsrechter in dit conflict, dat is de natuurlijke bewaarder der sociale orde, de hoogste autoriteit".

Komen twee rechten met elkander in botsing (het recht van het individu en het recht van de maatschappij), dan moet krachtens natuurrecht het mindere wijken voor het meerdere. Is hiermede niet de principiëele grens aangegeven, dien de staat niet mag overschrijden? Opdat de staat tot onteigening kunne overgaan, wordt immers duidelijk geëischt, dat er werkelijk zij eene collisio *jurium*, dat het individueel belang *werkelijk* in botsing kome met het gemeenschappelijk welzijn. Zoolang dus die botsing niet plaats heeft, heeft de staat tot onteigening geen recht. Daar moet b.v. een spoorlijn worden aangelegd tusschen twee plaatsen. Het algemeen belang eischt dit met noodzakelijkheid. De staat is nu bevoegd om een stuk land of een weg te onteigenen, ten einde die lijn te kunnen aanleggen. Hier komt werkelijk het particulier belang in botsing met het algemeene welzijn [1]). Zou echter de staat of de gemeente overgaan tot onteigening *alleen* met het oog op verfraaiing of tot vergemakkelijking van den verkeersweg, dan zou die daad (in de veronderstelling, dat de eigenaar zich bleef verzetten) eene wederrechtelijke zijn, omdat hier geen collisio *jurium* plaats heeft. Gedwongen onteigening b.v. van een blok huizen, alleen om een stad te verfraaien, is volgens de katholieke principen van het onteigeningsrecht niet te rechtvaardigen [2]). Mij dunkt, dat

---

1) Uit het gezegde blijkt ook, waarom de staat verplicht is tot volledige schadevergoeding aan dengene, die zijn particulier recht heeft moeten opofferen voor het belang der gemeenschap. De collisie jurium ontstaat nl. alleen door het bezit van dit of dat stuk grond of iets anders, niet door het bezit der waarde ervan. Het bezit van den grond moet het individu dus opofferen; zijn recht op de waarde ervan blijft hij behouden Zie Taparelli: *Saggio teoretico di dritto naturale*, I, 368.

2) Clemens Graf zu Brandis: *Der Staat auf christlicher Grundlage*, S. 226. In het *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (herausgegeben van Dr. J. Conrad, Dr. L. Elster, Dr. W. Lexis en Dr. Edg. Loening; zweite Auflage) schrijft Grünhut: »Als erster Postulat folgt, dass die Aufhebung des individuellen Rechtes unzulässig ist, wenn sie nicht als eine *Bedingung* für die Erhaltung und volle Entwicklung der in dem Gesamtorganismus gegliederten Einzelnen betrachtet werden kann" (Art. ENTEIGNUNG, S. 623). En verder in hetzelfde artikel zegt hij: »Diese Zweckbestimmung muss sich *über* den charakter blosser Annehmlichkeit erheben" (S. 632).

deze grens, door Antoine aangegeven, wel degelijk eene principieele is. Tevens zal het duidelijk zijn, dat het onteigeningsrecht, opgevat volgens de katholieke beginselen, niet zoozeer beteekent eene ingrijping van den staat in het natuurrecht, als wel eene verklaring van den staat (die daartoe werkelijk de bevoegde autoriteit is) welke van de twee eischen van het natuurrecht — het belang van het individu en het belang van de gemeenschap — moet worden gehandhaafd. Het recht van onteigening bewijst dan ook volstrekt niets tegen de onaantastbaarheid van den eigendom.

Ten slotte komt de heer Visser nog met het argument der belastingen. De staat immers heeft het recht om belastingen te eischen; ziedaar dus een nieuwe inbreuk op den privaateigendom; vooral, zegt Mr. Visser, omdat de grenzen, binnen welke de staat zich moet beperken, ook hier weer niet zijn af te bakenen.

De heer Visser vergist zich, als hij het heffen van belastingen noemt een inbreuk op het natuurrecht. Want ofschoon de privaateigendom eene instelling is van het natuurrecht, volgt daaruit niet, zooals zij reeds gezegd hebben, dat het eigendomsrecht een onbeperkt recht is, dat geen rekening behoeft te houden met de rechten der gemeenschap. De maatschappij steunt evengoed op het natuurrecht als de eigendom. Het natuurrecht eischt, dat de mensch leve in een staat, in eene maatschappij; derhalve wil datzelfde natuurrecht, dat de mensch die offers brenge, die tot instandhouding van de maatschappij noodzakelijk zijn [1]). De staat heft dus wel de belastingen, maar het is eigenlijk reeds het natuurrecht, dat het betalen van belastingen voorschrijft, terwijl bovendien de positief goddelijke wet zegt: »Geef den keizer wat des keizers is".

Dat hier verder geen principieele grenzen zouden zijn, is eveneens een ongegronde meening. Door alle katholieke theologen wordt geëischt, dat de belasting *rechtvaardig* zij, d. w. z. opgelegd door de bevoegde macht, om een billijke

---

[1]) Stöckl: *Lehrbuch der Philosophie*, II, S. 636.

reden, terwijl de onera volgens recht en billijkheid verdeeld zijn. Zouden die voorwaarden ontbreken, dan zou men niemand in geweten kunnen verplichten die belasting te betalen. Nu is het wel waar, dat in de praktijk de grens wederom dikwijls moeilijk zal zijn te onderscheiden, en verschil van opvatting zal ontstaan; maar de grens is er, en wel een grens voorgeschreven door het natuurrecht zelf.

Hiermede zijn wij genaderd aan het einde der objecties van Mr. Visser.

Zijn betoog resumeerende, besluit de heer Visser: »Wij kunnen dus zeggen: het eigendomsrecht vindt steun in de Openbaring, en is in zoover voor den Christen onaantastbaar; de wijze, waarop dit beginsel zich in de maatschappij manifesteert, dus de concrete vorm van het eigendomsrecht, is onderworpen aan het positieve recht en mitsdien voor veranderingen vatbaar. Ik meen, dat de voorafgaande ontwikkeling dit den lezers duidelijk zal hebben gemaakt".

Hiertegen nu meenen wij in onze artikelen te hebben aangetoond, dat niet alleen het eigendomsrecht in het algemeen (collectief- of privaatbezit) steun vindt in de Openbaring, maar dat ook de concrete vorm, waarin dat recht zich moet manifesteeren in de menschelijke samenleving, wel degelijk door het natuurrecht is aangegeven, wel niet direct, maar toch bij wijze van noodzakelijke conclusie; dat derhalve de staat geen recht heeft de bestaande orde van privaateigendom af te schaffen; en dat dus een socialisme, zelfs in den geest van Mr. Visser, niet met de christelijke beginselen is te vereenigen.

»Moribus antiquis res stat Romana virisque".

Dit woord van Ennius is ongetwijfeld toepasselijk op het eigendomsrecht.

Wij hopen door ons betoog Mr. Visser te hebben overtuigd. Moge hij de onjuistheid zijner stellingen hebben ingezien.

Hageveld. J. D. J. AENGENENT.

„ONZE" JONGEREN.

De jongeren in de letterkunde deden reeds veel van zich hooren. Maar nog altoos zegt menigeen: behoort hun pogen wel geëerbiedigd te worden? Misschien kan het volgend kleine artikel over die vraag wat meer licht doen opgaan.

Op gevaar af van reeds bekende zaken te moeten ophalen, dient hier eerst de vraag gesteld: waar ging het onder de katholieke jongeren, die altoos de onzen waren en nog zijn, eigenlijk om?

De jongeren dan beweerden, dat er op kunstgebied, maar vooral op den Nederlandschen Parnassus, vele nabauwers en epigonen werden gevonden, lieden, die ofwel geen schoone zielsaandoeningen hadden te vertolken, wanneer zij poëzie beweerden te geven, of lieden, die de vertolking hunner edelste gevoelens ellendig-slecht weergaven.

Bovendien kwamen zij, onbevreesd en hervormingsgezind, ook den Aristarchen en besten poëten van vóór 1880 aanzeggen, dat het verval der letteren voor hunne rekening kwam en er door hen fraude werd gepleegd. Er is, zoo zeiden de jongeren, geen goed recht meer in ons rijk der letteren. Vondel heeft gezegd: dat »de laurier niet door de gemeene hoop van Jan Alleman wordt uitgedeeld, maar alleen door hen, die zwanenzang van ekstergesnater onderscheiden" [1]). Welnu, dat onderscheiden doet bijkans niemand der lettervorsten meer. Waar gaan wij zoodoende henen? Als de ware zangers bij de gratie Gods schrijvers in hun keurcorps gaan opnemen, die rijk zijn aan afgezaagdheden, onwelluidende en valsche uitdrukkingen, hoe zal dan

[1]) *Inleidinghe ter Nederduitsche dichtkunst.*

in ons Nederland de waarheid beoefend en gehandhaafd blijven, dat de poëzie bij uitstek de schoonheidstaal is, de wonderbare, vlekkelooze, alles ontvlammende taal der verhevenste zielsgevoelens? Rijmelarij, zielloos heenpraten op maatgedreun, drukte maken met nietszeggende woorden, dat alles en nog veel meer dreigt de heilige poëzie met hare fijne woordkunst van welluidendheid en taalrijkdom, in één woord de afstraling van Gods heerlijkheid in de menschensprake, te verdringen, ja, de tijd is niet verre meer, dat iedereen, die slag van rijmen heeft, met de gestolene kroon der dichters zal gaan strijken.

Zoo spraken de jongeren en met dien naam worden hier nogmaals zeer bepaald de *katholieke* jongere letterkundigen bedoeld, die zeker niet verward moeten worden met de *Nieuwe-Gids*-lieden, omdat de laatstgenoemden aanstonds, ter gelegenheid van hun hervorming der litteraire kunst, toonden met christendom en christelijke zede gebroken te hebben.

Maar nu, die jongeren onder ons, zeker, zij hadden toch wel eenigszins gelijk. Zonder nog aan te nemen, dat de katholieke letterkundigen in de negentiende eeuw allen een povere figuur hebben gemaakt, en zonder nog lieden als Ten Kate of Bilderdijk, in hun geheel, te verwerpen als verzenmakers zonder bezieling, erkennen wij toch anderzijds, bij het herlezen van vele, eenmaal hooggevierde producten onzer letterkunde, dat daarin reeksen van loci communes en van prulachtige of stroeve verzen voorkomen, welke nimmer gedicht, maar nog veel minder als goede, gangbare melodieën hadden mogen aanvaard worden door de kunstkenners. Want een kunstenaar, die zich met zulke bastaardij afgeeft, gaat, volgens Vondel, »uit de hoogste klasse henen, om weer plaats te nemen op de A. B.-bank". Welnu, tegen dat misdoen zijn de jongeren onzer dagen het eerst zóódanig losgetrokken, dat er een reactie van grooten omvang is begonnen. Neen, de waarheid, welke de jongeren predikten, was volstrekt niet nieuw. Een Witsen Geijsbeek had op dit punt genoeg scherpheden gezegd! Maar aan den jongeren komt de eere toe, van met zulke krachtvolle tonen de aloude waarheid te

hebben uitgeschald, dat er eindelijk naar die waarheid, moest geluisterd worden door klein en .... door groot! [1])

Onder de hoorderen evenwel, bepaald onder diegenen, welke buiten beoefening der letteren in engeren zin staan, maar toch gaarne, op titel van letterkundige beschaving en vroegere letterstudie, een goed oordeel over het pogen der jongeren wenschen te verkrijgen, is menigeen zeer langzaam geweest met zijn bijval ook maar eenigermate te schenken. Kwam dit voort uit afkeer tegen de critiek, welke was losgetrokken tegen de vroegere schrijvers? Ik geloof: neen! Maar wat heeft menigeen vervaard gemaakt voor het pogen der jongeren, bepaald op letterkundig gebied? Vooreerst de schandelijkheden der *Nieuwe-Gids*-producten, welke de ouderen inderdaad wel moesten verfoeien. Weldra is echter gebleken, dat heel die inboedel, voor zoover het „misselijkheden" aanging, door onze echte katholieke jongeren nooit of te nimmer zijn goedgekeurd. Welnu, wat hinderde er dan nog verder? In alle bescheidenheid geloof ik op eenige zonderlinge stellingen te moeten wijzen, welke, rechtens of onrechtens, op naam der jongeren door de wereld gingen. *De jongeren verwerpen de classieken* en: *De jongeren verwerpen de overzettingen.* Hierbij kwam nog deze vraag ter tafel: *Wat oorspronkelijks en schoons hebben dezelfde jongeren tot heden toe geleverd?* Indien nu deze stellingen werkelijk werden voorgestaan, en indien de gestelde vraag slechts met schouderophalen kon beantwoord worden, waarlijk, dan zou men ten slotte wel huiverig moeten blijven voor het meegaan met de nieuwere beweging. Doch, er is hier te onderscheiden: er is wel wat prijs te geven en af te keuren bij onze nieuweren, doch er is ten slotte heel wat goeds te zeggen. Laat ons — zoo durven wij in alle bescheidenheid verzoeken — laat ons trachten de rekening *onzer* jongeren nog eens onbevooroordeeld op te maken; denkelijk valt zij wel mede.

* * *

[1]) De inzender van dit artikel steekt hier ook de hand in eigen boezem...

Eerst de quaestie der classieken!

Aangezien de jongeren vooral uitzien naar spontane en onvervalschte kunst, moeten de classieken hun immers wel onvermijdelijk dierbaar blijven. Hoe toch zou men bij hen, de lieden der psyche, tegenspraak ontmoeten, als men zegt, dat de mensch, woordkunstenaar onder God, om werkelijk kunstwerk te scheppen, juist de geheele psyche heeft te werk te stellen, in haar drievoudig kunst-vermogen van *verstand*, van *gevoel* en van *voorstellingsgave*, alles harmonisch samenwerkend en als zoodanig te herkennen in het ééne kunstwerk? Spreekt immers het *verstand* of de geleerdheid in een letterkundig product alleen, of zoo goed als alleen, dan bederft de dorheid ons kunstgenot. Voert *gevoel*, zonder een grondslag van gezond redeneeren, den boventoon, dan wordt een letterkundig product aanstonds sentimenteel, week en onbeduidend. Eindelijk heeft de *verbeelding* zich als »la folle du logis" aangesteld, dan ontmoeten wij, bij de studie van het letterkundige werk, noch voedsel voor den geest, noch hartelijk-gevoelde ontboezeming, maar alleen eenig wansmakelijk opsmuksel met de van-ouds veroordeelde purperen lappen [1]).

En nu hebben de classieken, in hun geheel genomen, eenmaal het groote getuigenis van vele eeuwen vóór zich, dat hunne werken juist toonbeelden zijn voor de harmonieuse vereeniging dezer vereischten, en zij worden daarom, op alle hoogere inrichtingen van letterkundig onderwijs, als de inleiders tot de ware woordkunst voorgesteld. Wie dan ook in zijn jeugd aan de hand van een bekwamen meester, ook maar eenige gedeelten van een Homerus, een Sophocles, een Virgilius heeft doorgewerkt, en in latere jaren die gedeelten nog eens herleest, is aanstonds geneigd dat vieren der classieken te billijken.

En de glorie der Grieksche en Romeinsche classieken ging, servatis servandis, op die der latere eeuwen over. Longfellow heeft hen terecht allen verdedigd [2]). »Neemt — zoo zegt hij —

---

[1]) Vgl. Jonckbloet's studie over *Multatuli*, Hoofdstuk XI.

[2]) *Hyperion*, Boek II, Hoofdst. VII.

uit Engelands geschiedenis de namen weg van Chaucer, van Shakespeare, van Spencer, van Milton, en hoeveel glans hebt gij aan Albion ontroofd. Denkt van de Italiaansche grootheden eens weg Dante, Petrarca of Michel Angelo, en wat zult gij ter aanvulling geven? Hoe zou Spanjes historie er uitzien, als de bladen verscheurd werden in de geschiedenisboeken, waarop de namen van Cervantes, Lope de Vega of Calderon geschreven staan? Wat is Portugal zonder zijne Camoëns? Of wat is Frankrijk zonder Racine en Corneille of Germanje zonder Goethe en Schiller? [Of — zoo voegen wij hier achter — wat is het vroegere katholieke Nederland zonder Vondel en wat is het in onze dagen zonder Broere of Schaepman?] Het op te nemen tegen de glorie dezer lieden, dat is de lampen omstooten, welke de grootste stervelingen in de beste uren van hun bestaan hebben ontstoken, dat is het apostolaat verdoemen van allen, die in vroegeren of lateren tijd hebben gepredikt: *Anima naturaliter christiana*".

Dat de jongeren dus een waren vandalentocht tegen de classieken ondernemen, is geen reëel feit, maar een zeggen, uit misverstand ontstaan. Wat toch is hier de waarheid?

Zij bedoelen te zeggen, dat men de kunst der classieken, bijzonder die van Grieksche en Latijnsche, hoezeer die classieke kunst terecht verheerlijkt wordt, niet als de universeele en absolute kunst der letteren moet proclameeren. En hierin spreken zij waarheid! Het valt immers niet te loochenen, dat men op geen enkel katholiek college *alle* classieken zoude durven behandelen, zelfs niet *alle* werken van de besten onder hen. Er zijn verder, naast de kunstenaars uit de eeuw van Augustus, onbeduidende lieden aan te wijzen onder de classieken, lieden, wier werken tot de *Aeneis* van Virgilius staan als de minste klucht van een Bredero tegenover eenen *Lucifer* of *Peter en Pauwels* van Vondel. Voorts de schoonheid zelfs van een wonderwerk als de *Aeneis* is toch geen volmaakte en niet eens de hoogst mogelijke. Er hapert dus wel een en ander aan de voortreffelijkheid der aloude classieken.

En absoluut onmisbaar is hun voorbeeld ook niet. Op grond van de zuivere beteekenis van het woord *classiek*

gaat het reeds niet aan, te beweren, dat eenig letterkundig kunstgewrocht noodzakelijk een Latinist of Hellenist ten schepper hebben moet, want classiek is immers alles, wat in de klasse ten regel dienen kan.

Waar en vast is het nu wel, dat zeer dikwerf lieden, die de meesterstukken der Latijnen en Grieken niet gelezen hebben, »slecht onderlegd" blijken te zijn, dat zij dadelijk de lofprijzing van »geniaal en fonkelnieuw" plegen te geven, waar de classiek gevormde geleerde hoogstens van een goedgeslaagde navolging hooren wil. Maar anderzijds mag men, eerlijksheidshalve, niet loochenen, dat de eenvoudigste christen, die met kunstenaarsaanleg werd geboren, eerst uit den onuitputtelijken rijkdom der natuurschoonheden, meer nog uit den weergaloozen schat van den godsdienst met zijne Schriftuur, zijne liturgie en zijne kunsttraditiën, gemakkelijk een overvloedigen oogst van schoone indrukken kan binnenhalen, om daarvan later *nova et vetera*, naar alle eischen der kunst, op letterkundig terrein uit te deelen. Dit zal werkelijk het geval wezen met iedereen, op wien het *poeta nascitur* van toepassing is en die bovendien uit het beoefening der christelijke deugd heeft geleerd, om het eigene sneluitgebrachte: »*Ik vind*" niet zeer hoog te stellen, maar zich liever lang bezig te houden met veel raadplegen en veel overwerken bij nagelproef. Maar in dat geval is er dan ook niets tegen, te beweren, dat de classieken niet de Tien Geboden zijn, dat wil zeggen, dat hunne regelen of uitdrukkingen niet als godsspraken mogen gelden, welke als vertolking en afkondigingen van het natuurrecht, iederen beoefenaar der woordkunst van top tot teen zouden binden. Ieder mensch, zoo schreef Hugo Blair, is van nature dichter en muzikant. Dit woord nu moet, waar men het verkeerd opvat, tot de dolste misvattingen in de kunst voeren. Maar de uitspraak: »Geen dichter dan alleen de door en door classiek gevormde", kan tot een slag van dweperij voeren, waartegen vader Vondel misschien wel het woord »blaeskaeckerij" zoude hebben uitgeslingerd.

* *
*

De tweede quaestie, hier te bespreken, is het wegcijferen der vertalingen van buitenlandsche meesterstukken, door de nieuweren en dat wel niettegenstaande vele dier jongeren zelven herhaaldelijk en bij voorkeur hun kracht aan zulke vertalingen hebben beproefd [1]). Doch, wat is er geschied? Toen, nog zoo lang niet geleden, een welbekend katholiek leeraar der letteren de producten der katholieken, op het gebied der woordkunst, publiek behandelde, en hij het totaal hunner uitgaven wilde opmaken, verklaarde hij: »Vertalingen tellen niet mede". Dit woord nu heeft terecht gehinderd, en de waarheid dwingt ons, hier tegen dezen, overigens zoo uitmuntenden, woordvoeder onzer jongeren, op te komen.

Wel geven wij toe, dat het overbrengen van litteraire kunstwerken uit het oorspronkelijke in een ander idioom altoos het »tradutore traditore" eenigszins doet uitkomen. Noch twee verschillende volken, noch twee verschillende individuen bezitten immers precies-gelijke vermogens ter ontboezeming hunner ideeën, en daarenboven stuit de getrouwheid en schoonheid der vertolking op het diepgaand verschil der talen. Geen Hollandsch bijv. kan de melodieuse klanken van het Italiaansch in alle fijnheid wedergeven. En aangezien nu de woordkunst der jongeren er zich vooral op toelegt, om de vele en vaak ragfijne vormen, verbindingen en constructiën onzer moedertaal aan de melodieën der klanken te huwen, en vooral om elke zielsaandoening precies in haar geheel en in haar zuiverheid te doen spreken, zonder daarbij een *iota* of *apex* kwijt te schelden, zoo ligt het wel eenigszins voor de hand, dat aan vertalers den toegang werd ontzegd in het paleis der schoone letteren.

Toch wordt de gestrengheid hier te verre gedreven en mag men aan vertalingen, al kunnen zij in de woordkunst niet het allerhoogste punt der volmaaktheid bereiken, geenzins toevoegen: gij telt niet mede!

Het is immers zonneklaar, dat de genoemde woordkunst hier een dubbelen arbeid der schoonste soort heeft te verrichten.

---

[1]) Zelfs aan het vertalen van enkele Psalmen.

Eerst de grootheden van het oorspronkelijke, voor zoover de ideeën betreft, getrouwelijk in onze taal overbrengen, maar tweedens onze taal nog in hare hoogste heerlijkheid gebruiken, om haar tot waardige draagster van die ideeën te maken. In dien geest trouwens heeft menig letterkundige ten onzent zich een Hercules-taak getroost, en nog voor weinige jaren schonk Jonckbloet ons zijn *Isaias*. Waarlijk men kan niet gemakkelijk zeggen, hoeveel woordkunst in den edelsten zin hier moest worden beoefend, om de wondere ontboezemingen van den *grandiloquus* onder de profeten, zoowel wat haar dreigend als vertroostend gedeelte aangaat, in zulk Hollandsch weer te geven, als Jonckbloet voor den verheven inhoud van die telkens afwisselende straf- en troostredenen, lofzangen en gebeden wist te kiezen.

De stelling derhalve: »Overzettingen tellen niet mede" dient afgewezen te worden, al bleek zij in den mond der jongeren toch eigenlijk van goede bedoeling te zijn.

* * *

Alzoo dan zijn wij genaderd tot de groote vraag: »Wat oorspronkelijks en schoons hebben de jongeren tot dusver geleverd?"

Al aanstonds moge hier de verklaring volgen, dat niemand van onze katholieke jongeren tot heden toe eenig kunstproduct der nieuwe woordkunst voortbracht, hetwelk bij voorbeeld Broere's *Dithyrambe* of *Isaias* of *Aya Sofia* nabij komt. Meer nog: velen van hen vinden het klaarblijkelijk gemakkelijker over kunstwerken van anderen hunne individueele meeningen te zeggen dan eens ferme studie voor eenig nieuw eigen kunstwerk te maken. En toch eischt m. i. de onpartijdigheid de verklaring, dat de jongeren op weg zijn een school te vormen.

Zij mogen natuurlijk niet hoofdzakelijk beoordeeld worden naar de brekebeenen, die nu en dan onder quasi-moderne vlag een wanschepseltje van woordkunst wilden beveiligen, veel afschuwelijker dan het leelijkste versproduct van den minsten dichter der oudere school. Neen, wij moeten opzien naar de

besten, en van die goede hervormers durf ik zeggen: de elementen van een nieuwe school van woordkunstenaars zijn onder onze katholieke jongeren in voldoende mate aanwezig.

Tot deze elementen zal wel allereerst de dichterlijke arbeid van den heer Eduard Brom mogen gerekend worden. En om hier dadelijk twijgen met bloemen aan te bieden, schrijven wij een zijner religieuse liederen over. Dat de onbevooroordeelde lezer nu eens eerlijk beslisse, vooreerst: of deze poëzie geen echte heerlijkheden bevat van ideeën en gevoelens; en vervolgens, of zij niet geheel anders en frisscher zijn vertolkt dan wij vroeger gewoon waren.

OPSTANDING.

De kruisgang was ten ende...
Na namelooze ellende
Al 't lijdenswee voldragen;
Aan 't schandhout hing ontluisterd,
Door valen dood omduisterd
Gods eeuwig welbehagen.

Van 't doornenhoofd, doorstoken
Van de oogen, loom geloken,
Van 't lichaam, 't fel-verscheurde,
Uit 't hart, na 't laatste kloppen,
Leekten de bloed'ge droppen,
Dat de aarde rood zich kleurde.

Wen liefde, schreiend teeder,
Legde ter ruste neder
't Stof, kostelijk in waarde:
Daar werden al die droppen
Tot jonge roze-knoppen
En schoten op uit de aarde!

En zie, ten derden dage
Verstomt ál sombre klage,
De kille neev'len zwichten...
Het bloesemt in de luchten
En wondere geruchten
Kònden het nieuwe lichten!

Des doodes band ontboeiend,
Zijn wonden heerlijk gloeiend,
Verrijst de bleeke Lijder,
Na hooge lijdensdaden
Opgaand zijn gloriepaden
Als triumfeerend Strijder!

Hèl luiden hemelklokken!
Blank waaien lentevlokken
Wit Englenpluimen wuivend;
Op maat van englengalmen
Des paradijzes galmen
Zijn blijden gang omwuivend!

Daar breken al de knoppen...
De bloed'ge smarte-droppen
Glanzen als rozen roode;
In 't leven, 't pas-ontbloeide,
't Uit martelbloed gegroeide
Rijst de aarde òp uit den doode

En bij dat ééne opstreven
Van aarde — en hemelleven,
Betreedt de zegekoning
De wijdsche hemelzalen,
En alle glanzen dalen
Voor 't glorieën zijner kroning!

Dan, schouwend Gods erbarmen
Hemel en aarde omarmen
Elkaar na 't bange beiden,
En zalig weenen, weenen
Om 't afgesmacht vereenen
Door nood noch dood te scheiden.

En uit die vreugd-ontroering
Rijst nieuwe vreugd-vervoering
In 't Alleluja-schallen!
Den Christus eeuwige eere!
De Christus hoog regeere
Al de eind'looze eeuwentallen! [1])

[1]) Zie *Het Centrum* (Zondagsblad van 3 April 1899, Paaschummer).

Misschien zal iemand nu zeggen: voorwaar, in schier alle deze verzen heerscht wel wondre kunstvorm en doorgaans een groote heerlijkheid van echt-roomsche passie-ideeën, maar niet alle gedichten van den heer Brom zijn aan dit poëem gelijk. Zulk een spreker zouden wij antwoorden, dat het daarover niet gaat. Wij zeiden hierboven niet: de jongeren vormen reeds een school met grootmeesters, maar wij zeiden slechts: er zijn elementen van een goede school aanwezig. En naar onze bescheidene meening blijkt dat uit bovenstaand dichtstuk.

Nevens Eduard Brom mag voorzeker Binnewiertz worden genoemd, want wij staan voor het feit, dat de eerste bundel zijner gedichten schier door heel de katholieke pers met ingenomenheid als iets nieuws en iets goeds is begroet. Hoe men daarom in de eerste aflevering van *Van Onzen Tijd* kapelaan Binnewiertz half als een miskende kon voorstellen, is mij raadselachtig gebleven. Later ook heeft de glorizon van Binnewiertz' woordkunst geen ondergang gekend. Sommigen merken m. i. wel eens terecht op, dat de duivel van den haast somtijds een victorie behaalt op de juistheid van 's mans gedachten, alsook dat hij Bilderdijk te summier veroordeelt; doch in welken kunstbeoefenaar zijn niet eenige dergelijke vergissingen aan te wijzen? Hoofdzaak is hier alleen, dat genoemde dichter op den Parnassus is: eene achtbare persoonlijkheid, welke de fouten, die hij in de oudere school afkeurt, in zijn eigenen arbeid glorieus weet te vermijden. Met volle vertrouwen verwachten wij van dezen priester nog menig kunstwerk, dat aan het pogen der jongeren tot eer zal strekken.

Albertine Smulders kan mede door niemand afgewezen worden, als er sprake is van de goede elementen ter vorming en behoud van eene school der nieuweren. Men leze en herleze slechts hare hymnen en oden, en men onthoude hoe Dr. Schaepman een dier gewrochten als ware poëzie heeft geprezen! Want, al wederom, dat in die kunststukken de eigenaardigheid niet bereikt is, waardoor Pater Poirters eenmaal uitmuntte, of dat eenig eenvoudig sonnet der genoemde dichteres slechts als instantané kon geprezen worden, vooral

in tegenstelling met de majestueuse dithyrambe van Broere, dit kan het feit niet ongedaan maken, dat menig lezer van dit maandschrift, telkens, na het genot der poëzie van Alb. Smulders uitriep: »Zie, dat is nu poezie, wier nieuwheid en liefelijkheid ons, als om strijd, heeft voldaan".

Zouden verder de zoo ijverige Vondelvereerder, mijn vriend de Klerk, de zoo wakkere Maria Viola, te zamen met de heeren Poelhekke, kapelaan Donders enz. enz. geen ware Paladijnen zijn te achten in het Roomsche rijk der nieuwere letteren? Ons inziens, valt er niet aan te twijfelen. De tijd en ondervinding moet bij de jongere auteurs nog een en ander wijzigen en doen rijpen, maar de school is er, en hare leden zijn minstens reeds krachtig genoeg om haar verder uit te breiden, Niet aan schrijver dezes is het gegeven aldaar mede een plaats te veroveren, doch het goed recht hunner school staat bij mij even hoog als dat van andere richtingen, al is ook zij daarom niet de eenig goede.

Immers men kan het pogen der nieuweren met vreugde aanzien en toch dadelijk weer meenen, dat er nog veel meer op gebied der woordkunst te zoeken en te vinden valt dan ook onze goede jongeren hebben gevonden. *Ars longa, vita brevis.* En wij mochten reeds opmerken, dat wij, op verre na de ouderen, zelfs niet den gesmaden Ten Kate, zouden willen missen. Zoo zal het altoos blijven in de kunst. De Italiaan, die onze Hollandsche musea ziet, roept ten slotte uit: »Raphaël boven". Toch stond eens in het Louvre te Parijs Potter's *Stier* naast Raphael's *Transfiguratie.* Maar zijn beiden, of één van beiden ten slotte het allerhoogste? Hoevele kunstkenners der beeldende kunsten vindt men niet, die hun hoogste voldoening bij de Prae-Rafaëlitische meesters zoeken, bij Fra Angelico en diens gezellen? Zoo blijft al ons kunstbeoefenen stukwerk, en voor een groot gedeelte: *aenigma.* Doch daaruit blijkt dan des te sterker, dat men meer dan ééne richting op kunstgebied nevens elkander moet kunnen dulden. Die idee heeft ons bovenstaand artikel voornamelijk in de pen gegeven.

Leiden, 1901. P. M. BOTS.

OVER BOUWKUNST.

(Vervolg en slot van blz. 174 vv.)

II.

Het uitgangspunt der moderne architectuur is in het vorig hoofdstuk aangegeven: het navolgen van oude vormen was onvoldoende gebleken, het scheppen van nieuwe zou geschieden met de gegevens der noodzakelijkheid.

De bouwkunst was daarmede teruggeleid tot haar ouden, ook middeleeuwschen, grondslag.

Maar er is dit groote verschil, dat thans met bewustheid ging gebeuren en gebeurende is, wat vroeger onbewust geschiedde: het verschil tusschen den middeleeuwschen en den modernen geest.

De .middeleeuwsche bouwmeesters, wier geheel van constructieve vondsten wij thans de »Gothiek" noemen, hebben zich niet het physisch probleem, dat zij oplosten, vooruit als te beantwoorden vraag gesteld, maar de ondervinding deed enkelen een begin der oplossing aan de hand en anderen, weêr rijker met de ervaring dier voorgangers, waagden een verdere poging. En dit langzaam gebeuren, dat ons, die de eindelijke resultaten zien, als een zoo streng logische reeks voorkomt, heeft ieder der bewerkers ervan wel nimmer in zijn geheele strekking helder voor den geest gestaan: deze eerste Gothische bouwmeesters waren ongetwijfeld empirici, en hunne onmiskenbare logica moet er eene zijn geweest van intuitie. Wat hun het groote voordeel gaf, dat hun nieuwe vindingen, in elk afzonderlijk geval waarlijk groeiend uit de omstandigheden van het werk, nimmer de excessiviteit vertoonden, van buiten het werk om, zuiver *uitgedachte* nieuwigheden.

Maar de moderne architect kwam plotseling tot het besef, dat logica een eisch is van zijn werk. Hij vond geen traditie van laat ik zeggen natuurlijke logica. Met deze overtuiging komt hij voor geheel-nieuwe opdrachten te staan en nu is het louter aan zijn denken overgelaten een goede toepassing te maken van het richtig-bevonden beginsel.

De proefnemingen, die het middeleeuwsch volk zijnen bouwmeesters blijkt te hebben vergund, zijn in onzen tijd een onmogelijkheid geworden. De op het papier gevonden oplossing wordt bij bestek ook voor den bouwmeester bindend verklaard en de uitvoering is dus in hoofdzaak reeds in het gedachtebeeld vastgelegd moeten worden.

De taak van den architect is hiermede goeddeels verplaatst van het werk naar de teekentafel.

Er is niet zoo heel veel nadenken noodig om in te zien, dat dit een groote mate van vooruit-verzekerdheid van den uitslag dringend noodig maakt en dus een streven naar bewustheid ook in dit opzicht geheel verklaart, een streven, dat ik duidelijk meen uitgedrukt te zien in twee eigenschappen der moderne bouwwerken: hun groote soberheid en hun blijkbare gebondenheid aan een rekenkunstig of meetkundig stelsel.

Ook dit laatste is in wezen niet nieuw: wij weten dat zoowel getallen als hoeken bouwkunstige scheppingen van het verleden hebben gemoduleerd.

Ten slotte zijn beide eigenschappen niet anders dan een wijze zelfbeperking, een soort ascese in de kunst. En de vrees, dat deze gewilde onderwerping aan strenge wetten zou kunnen belemmeren wat men de »vrijheid" van den kunstenaar pleegt te noemen, moet wel bedaren bij wie, uit de verhouding van metrum en rhythme in de poëzie, een harmonisch samengaan van verstand en gemoed heeft leeren kennen.

Er zijn hier twee middelen genoemd, waarmede de moderne bouwmeester het wezenlijk beheerschen van geheel zijn werk en eenige verzekerdheid omtrent de schoonheid der verhoudingen ervan tracht te bereiken. Het is duidelijk, aan den eenen kant, dat toch alleen een kunstenaar met deze mid-

delen zal kunnen werken, aan den anderen kant, dat hunne toepassing alléén nog niet in staat is mooie gebouwen te scheppen.

Er zijn nog zoovele andere factoren op de schoonheid van een bouwwerk van invloed.

En een der voornaamste daarvan is zeker de plaatsing en de verhouding tot de omgeving.

Men denke zich de kathedraal van Chartres op den Dam of het Naardensche Raadhuis op de plaats van het Palazzo Vecchio in Florence!

Ook dit is een omstandigheid, waarmee de architecturale intuïtie van het verleden zorgzaam rekening placht te houden.

Een vergelijking van den modernen met den ouden stedenbouw is in dit opzicht verrassend leerzaam. Wie in oude steden de bekoring heeft gevoeld der compositie van woningen tot straten, grachten en pleinen — ik denk aan Brugge, Hildesheim, Enkhuizen, Alkmaar, Amsterdam — en dan langs de moderne versteeningen derzelfde opgaaf heeft gewandeld — de Ringstrasse te Keulen, het museumkwartier in Amsterdam — moet hebben waargenomen hoe geheel het oude gevoel voor harmonie, dat is eenheid, blijkbaar verloren ging. Eénvormigheid is in die oude steden evenmin als in de nieuwe te vinden, maar er is eenheid van karakter, er is verwantschap van vormen, die het veelvuldige tot samenstemming dwingt. En in die nieuwe straten streeft elk huis zoozeer er naar zich zelf en in niets verwant aan zijn buurman te zijn, dat uit de veelheid nimmer ook maar een begin van harmonie tot stand komt.

Ook dit euvel is door moderne architecten waargenomen en in de voorsteden van Londen kan men nieuwe wijken zien — zelfs reeds twintig jaar geleden gebouwd — waarin het oude, richtige gevoel voor de eenheid van een straatbebouwing onmiskenbaar van goeden invloed op de architectuur is geweest.

En de Amsterdamsche Vondelstraat, waar Cuypers ook dit beginsel weer in eere wilde brengen, is juist voor zoover hij haar aanleg in handen had, het voorbeeld van een mooie

moderne straat en de prachtige Vondelkerk op haar rustig pleintje zoo mooi gelegen als in een negentiend' eeuwsche stad maar mogelijk was.

* * *

Het zou mij aangenaam zijn, indien deze uiteenzetting vermocht duidelijk te maken, dat er niets plotselings of gewelddadigs is in de nieuwe architectuur, van wier aanwezigheid ik heb gewaagd.

Zij is als het station aan een spoorlijn: door de rails te volgen moet men er komen. De rails zijn hier dan: het teruggaan naar het verleden, dat tot de middeleeuwen voerde en daar de goede grondbegrippen deed vinden.

En het waren de nieuwe eischen-zelf van den modernen tijd, die noopten het uiterlijk navolgen door het dieper delven naar leidende beginselen te vervangen.

Dit wordt hier gezegd, omdat oppervlakkige beschouwing van de uitgevoerde werken der nieuwe bouwkunst reeds te velen heeft verleid tot een klacht over haar revolutionair karakter.

De onbevooroordeelde waarneming trouwens leert het tegendeel.

De moderne opvatting der bouwkunst heeft zich tot heden het duidelijkst uitgesproken in woningen (landhuizen vooral) en de groote kantoor- en winkelgebouwen, die de nieuwere tijd noodig had.

En wanneer het gewelddadig onderbreken eener geleidelijke ontwikkeling het wezen der revolutie mag worden geacht, kan men geene bouwwerken revolutionair noemen, die zoozeer als deze onmiskenbaar ernaar streven zich geheel bij de cultuur van hun tijd aan te sluiten.

Vooral het moderne landhuis — omdat de terreinsgesteldheid daar de meeste vrijheid laat — heeft geheel het karakter van onzen tijd, is de zeer getrouwe uitdrukking van wat de hedendaagsche beschaving onder het begrip »woning" verstaat.

Het verwijt van revolutionair-zijn zal dan ook wel meer op

sommige détails der vormgeving doelen, maar het valt toch niet te miskennen, dat er veel meer gewelddadigs was in het doen van hen, die, een eeuw geleden, Grieksche vormen uit een vóór het Christendom reeds verbloeid cultuur-tijdperk aan de negentiende eeuw opdrongen, dan in het eenvoudig streven der besten onder onze tijdgenooten-architecten, die door de bijzonderheden van elke opdracht-zelf de vormen van hun werk zooveel mogelijk willen laten bepalen.

Er dient echter gezegd te worden, dat niet alles, wat zich als »moderne architectuur" aankondigt, de vrucht is van de zeer verdedigbare en prijselijke beginselen, die ik hierboven ontvouwde.

Want ook in de Nederlandsche bouwkunst is een geheel ander streven binnengedrongen. En zooals ik in de goede hedendaagsche architectuur de konsekwente doorvoering van het middeleeuwsch principe zie, geloof ik, dat die andere pogingen, naar den Belgischen schilder-architect, Van-de-Velde-school te noemen, het fatale voortbrengsel van het eclecticisme zijn.

Inderdaad zie ik in die met ongelooflijke snelheid internationaal geworden voorkeur voor zwierige elegantie het noodzakelijk einde der zich geheel aan vormenschijnschoon wijdende bouwkunst van de negentiend' eeuwsche eclecticisten.

Er is voor mij zelfs analogie in de architectuur-fantaisieën van renaissance schilders als Holbein en Lucas van Leyden en de van boekversieringen op huisraad en vandaar naar den steenbouw overgewaaide vormen der Van-de-Velde-school.

Dit verderfelijk manierisme, dat met de meest volledige ontkenning der eischen van materiaalbehandeling en constructie, steenen, hout, ijzer en glas de zwierigheid van het makkelijk over het papier voortglijdend potlood dwingt te volgen, heeft dus met het ernstig streven der moderne bouwkunst niets gemeen.

Een goed beeld van wat deze laatste wil geeft haar meest belangrijke schepping, de nieuwe Beurs te Amsterdam.

Het is niet mogelijk, zoolang dit gebouw niet gereed en het inwendige nog onzichtbaar is, een oordeel te zeggen over dit werk.

Maar voor enkele opmerkingen geeft toch wat reeds te zien is wel gelegenheid.

Een beschouwing der situatie doet blijken hoe het hier de de opgaaf was een gebouw, dat twee zalen van zeer groote afmetingen moest bevatten, te stichten op een niet al te breed, aan twee zijden door huizen afgesloten terrein.

Een groote lengte-ontwikkeling bij betrekkelijk geringe breedte was daardoor voorgeschreven en daar de beide lengtewanden van het gebouw met de tegenoverliggende huizen der bestaande bebouwing straten kwamen te vormen, bleef ook de hoogte door dien toestand bepaald.

Aan deze eischen heeft de bouwmeester geenszins getracht zich te onttrekken, en juist daardoor verzekerde hij aan zijn werk een gepastheid in de omgeving, die onmiskenbaar is.

Zooals dat ook vroeger is gedaan — men denke b.v. aan de hal te Yperen — begreep de architect zich in zijn voornaamsten langen gevel (aan de Damrakzijde) aan een zooveel mogelijk ononderbroken rooilijn te moeten houden. Hij beroofde zich daarmee van de flatteerende schaduwwerking van sterke voorsprongen, maar won het rustig straat-aspect, dat deze lange muur bezit.

Want door den luchtcontour even naar aaneengerijde gevels te doen zweemen, hoeken en middenbouw sterk te accentueeren, de vensters klein te houden en de groote lengte van den muur met de niet te sterk sprekende vertikale lijnen der afvoerpijpen wat te breken door verdeeling, bereikte hij het gelukkig effect, dat zoo reusachtig een muurbouw, zonder zijn karakter van omsluiting van één geheel te verliezen, toch werd teruggebracht tot een, met den tegenoverliggenden huizenbouw harmonieerend, aanzien.

De naar den Dam gewende gevel kwam in heel andere omstandigheden, aan een plein van voldoende lengte, te staan. Meer monumentale behandeling was hier mogelijk en de plaats van den grooten toren, juist hier, aangewezen, ook

— naar goede, oude zede — als aanwijzer van den hoofdingang.

Voor het overige is deze zuidfaçade een spiegel van het inwendige, daar hij in zijn silhouet de lagere omgangen om het hooge middenschip, de beurszaal, getrouwelijk teekent. Aan dit uitteraard eenvoudige samenstel wist de bouwmeester een zeer groote distinctie te geven door de sobere schoonheid van de driebogige poortnis en de krachtig vierkante lijnen van het groote middenvenster.

De andere buitenwanden van het gebouw vind ik minder gelukkig. Aan den kant der Warmoesstraat wijst de onregelmatige plattegrond reeds naar een onrust en onklaarheid van samenhang, die de werkelijkheid ook inderdaad heeft en het naar het station gewende front — aan teekening en maquette van een verleidelijke schaduwwerking — blijkt, uitgevoerd, eveneens te druk en onoverzichtelijk te zijn. Blijkbaar heeft de beperkte ruimte, met het verlangen zoomin mogelijk licht en lucht der tegenoverliggende huizen weg te nemen en de noodzakelijkheid de korenbeurs op een bepaalde wijze te verlichten groote moeielijkheden meegebracht.

Maar wanneer men de Beurs vergelijkt met andere Amsterdamsche gebouwen uit den laatsten tijd — het Postkantoor of de Postspaarbank b.v. — blijkt toch wel duidelijk hoe gelukkig het is, dat de bouwmeester der Beurs den moed had zijn eigen weg te gaan.

Zooals Amsterdam in het Rijksmuseum en Centraalstation het beste bezit wat de Hollandsche architectuur der negentiende eeuw vermocht voort te brengen, krijgt het nu in zijn Beurs het eerste belangrijke bouwwerk van een nieuwe periode, de eerste min of meer volledige uitdrukking van moderne schoonheidsverlangens in de bouwkunst.

En als men de kracht heeft zich los te maken van traditioneele meeningen en genoeg fantaisie om de nieuwheid der materie vervangen te denken door het rijper aspect, dat de tijd er aan geven zal, komt de blijde erkenning, dat Amsterdam een niet alleen ernstig en belangrijk, maar ook voornaam gebouw rijker is geworden. Wie ook kent wat in zooveel gunstiger

omstandigheden — van terrein en beschikbare middelen — in het buitenland thans nog wordt gebouwd, wie de Sorbonne in Parijs, den nieuwen Dom te Berlijn of het nieuwe stadhuis van Hamburg heeft gezien, voelt met trots, dat de Hollandsche architectuur, sinds Cuypers haar wakker schudde, bij internationale vergelijking een voorname plaats inneemt.

* * *

Bij den Nederlandschen kerkbouw is van deze vernieuwing weinig te bespeuren, en hier doet zich het betreurenswaardige verschijnsel voor, dat een kunstrichting, die in de kerkelijke kunst geboren werd, zich in de civiele kunst ontwikkelde. De strenge konsekwenties der bij den kerkbouw het eerst toegepaste principen, vinden wij thans in burgerlijke bouwwerken, terwijl de kerkelijke architectuur deze logische voortzetting niet schijnt aan te durven.

Zóó weinig kan er nog sprake zijn van een modernen kerkbouw, dat in theorie en praktijk ernstig wordt gestreden over de voorkeur aan een der historische stijlen te geven, gelijk uit recente polemieken in het *Zeitschrift für christliche Kunst* en uit bouwwerken als de Sacré Coeur te Parijs en de Notre Dame de la Treille te Rijssel duidelijk aan den dag komt.

In zijn uitnemende *Kunstgeschichte* heeft de Benedictijn Kuhn het verschijnsel, naar mij dunkt scherpzinnig, gewaardeerd met de woorden: »Dat de strijd over de aesthetische voortreffelijkheid van den eenen stijl boven den anderen een onvruchtbare is, werd vroeger reeds gezegd, en toch is hij in de laatste decenniën, vooral op het gebied der kerkelijke bouwkunst, vaak met heftigheid gevoerd. Ook de religieuse kerkelijke stijl is een product der kultuurhistorische ontwikkeling. Wel blijft de godsdienstige geloofsinhoud, waaraan de idee van het kerkgebouw ontspruit, altijd en overal dezelfde, maar de richting van den smaak en de geestelijke strooming onder de menschen, dat dus, waaruit het vormelijk moment in de kunst voortkomt, is aan afwisseling onderhevig. Indien

in onzen tijd de godsdienstige geestdrift en de innigheid van geloof uit de Gothische middeleeuwen weder ontwaakten, dan zouden zij ongetwijfeld een nieuwe kunst voortbrengen en zich niet meer in het Gothische vormenstelsel uitspreken, wijl dit een andere smaak- en geestesrichting veronderstelt dan de tegenwoordig over het algemeen heerschende".

Er ligt in deze, niet vleiende, erkenning onzer onmacht toch de troost, die elk begrijpen geeft.

Zooals van de kunst in het algemeen door Walter Crane met recht werd betoogd, dat zij niet tot eene aan hare vroegere bloeitijdperken geëvenredigde ontwikkeling zal komen, zonder een wijziging in den hedendaagschen maatschappelijken toestand, is het ook waar, dat een vernieuwing der christelijke kunst op de eerste plaats een verandering in den geestestoestand, »een vernieuwing der harten", veronderstelt.

Maar zoomin als de eerste waarneming goed pleit een stilzittend hunkeren naar de dingen die komen zullen, doet dit de tweede.

Ook met de wetenschap, dat zij tot het scheppen eener wezenlijk groote kerkelijke bouwkunst wel niet in staat zullen zijn, vermogen onze tijdgenooten toch met al hun kunnen daarnaar te streven. En dat zij dan het gemakkelijk ontleenen en ontwikkelen van historische vormen zullen hebben na te laten, is toch duidelijk.

Zij zullen zich hebben los te maken van elke vooropgezette meening, die alleen aan verledene opvattingen haar kracht dankt, en in ieder nieuw geval zich nauwgezet rekenschap hebben te geven van het bijzondere der opdracht. Zooals de burgerlijke bouwmeesters dat reeds deden en doen, zullen zij met eenigen durf ook de meest vaststaande traditioneele overtuigingen hebben te onderzoeken, zoowel wat de plattegronden als de opstanden hunner gebouwen betreft.

Gewaande axioma's als de meerbeukige aanleg van elke kerk. . . de steenen welving. . . de voortreffelijkheid in ieder geval van veelhoekige of halfronde choorsluiting. . . »der Fialen Gerechtigkeit" bieden zich al dadelijk ter scherpe toetsing en nog eer betwijfelbare meeningen — als die over

de verhouding der schoonheid van een kerk tot het aantal harer torens en spitsen of over de betrekking tusschen rijkversierdheid en schoon effect — vragen dringend om herziening.

Voor tot buitensporigheden leidenden, al te haastigen ijver behoeft nauwelijks gevreesd: een van nature in den edelsten zin conservatieve instelling als de Kerk loopt al het minste gevaar door tijdelijke grillen te worden meegesleept.

En wat de nieuwere bouwkunst aan civiele bouwwerken stichtte is ook in dít opzicht leerzaam, dat het waarschuwt niet elken vorm goed te keuren, die nieuw, noch iets af te keuren, alléén omdat het oud is. De bruikbaarheid van iederen vorm wordt uitsluitend bepaald door zijn innerlijke waarde ten opzichte der omstandigheden, waarin men hem bezigt en waar de oude ondervinding iets schiep, dat ook heden nog doelmatigheid bezit, dient dat gaarne te worden aanvaard.

Een beoefening der bouwkunst in den geest, die hier wordt bedoeld, stelt zeer hooge eischen aan den architect en zij zou daarom ook nog dit groote voordeel met zich brengen, dat de vele talentlooze architectuurteekenaars, die na eenige jaren met driehoek en teekenhaak te hebben omgegaan, meenen nu ook te kunnen bouwen en zich »vestigen als architect", niet langer toekomend met wat geheugen en boeken hun aan de hand doen, de machteloosheid zouden gaan voelen, die van nature hun deel is. Dat in ieder geval »het publiek" zou gaan inzien, dat hun werk met bouwkunst eigenlijk niets te maken heeft. Dat de nu nog zoo vaak voorkomende bouw door onbevoegden onmogelijk wierd. Dat ook de architectuur weder door het algemeen als kunst wierd erkend.

Voorwaar een niet gering belang!

Want van hoe grooten invloed is de bouwkunst op de beschaving van een volk. Vooral de kerkelijke, die de gebouwen optrekt, waar zoovelen hun beste oogenblikken en de schoonste verheffingen hunner ziel beleven, waar ieder binnentredende, door de gewijdheid-zelf der plaats, ontvankelijker

wordt voor de invloeden van deugd en schoonheid; de kunst ook, die de silhouetten onzer mooie steden, de horizonnen van het prachtige Hollandsche landschap in hare hand heeft te wijzigen, te maken zelfs.

Een zeer gelukkig auspicium acht ik het daarom, dat het eerste jaar der twintigste eeuw een kerkje gewijd zag — de parochiekerk van den H. Pancras te Sloten — dat voor den oplettenden bekijker alle kenteekenen draagt zoo vrij van sleur en zoo frisch gedacht te zijn, als welk modern bouwwerk ook.

Mocht het blijken niet als de eenzame zwaluw te zijn, die den zomer nog niet maakt, maar het begin eener duurzame verandering, ook in de kerkelijke bouwkunst, beduiden.

JAN KALF.

JOANNES DE „PRESBYTER" IN HARNACK'S THEORIE.

I. DE PRESBYTERS BIJ IRENAEUS.

Wie de *Chronologie* van Adolf Harnack, een boekdeel van bijna achthonderd bladzijden, met eenige oplettendheid doorbladert zal moeten toegeven, dat deze hoogleeraar der berlijnsche universiteit geen arbeid gespaard heeft om de geschiedenis van het Christendom uit de oudste en meest verspreide gegevens op te sporen en tot een regelmatig geheel samen te stellen. Zoo heeft Harnack — om slechts één bewijs te geven van zijn volhardend onderzoek — de vijf boeken van Irenaeus tegen de ketters benevens de fragmenten van Irenaeus' verloren werken van het begin tot het einde doorzocht en er alle citaten uit opgediept, waar Irenaeus zich op de woorden der presbyters van Klein-Azië beroept, en dit enkel om aan te toonen, dat Irenaeus met deze presbyters nimmer eenigen omgang heeft gehad, maar hen alleen uit geschreven bronnen kent, hoofdzakelijk uit de boeken van Papias. Daarbij is Harnack zoo eerlijk te bekennen, dat hij het recht niet heeft Irenaeus »ohne Noth eine Lüge aufzubürden" [1]).

Wie zou, met zulke waarborgen voor zich, er nog aan twijfelen, dat Harnack de ingewikkelde kwestie over de presbyters bij Irenaeus, die hij aan het einde zijner dissertatie met de grootste stelligheid beslist, op echt wetenschappelijke wijze en zonder vooroordeel heeft onderzocht? Men weet, dat Irenaeus een der meest gezaghebbende getuigen is voor den apostolischen oorsprong van het vierde Evangelie. »Polycarpus, — dus schreven wij vroeger — de discipel van den apostel

[1]) Harnack, *Die Chronologie*, S. 332.

Joannes, was zijn leermeester geweest; meermalen voert hij getuigenissen aan van presbyters, die leerlingen waren van Joannes, en anderen, »die den Heer gezien hebben"; ook beroept hij zich op Papias, »den ouden man", »den toehoorder van Joannes en metgezel van Polycarpus" [1]).

Harnack, die het vierde Evangelie niet aan den apostel maar aan een »presbyter" Joannes toeschrijft, tracht het gezag van Irenaeus' getuigenis te ontzenuwen door de bewering, dat Irenaeus slechts als knaap den H. Polycar us heeft gekend, met de aziatische presbyters nooit omgang heeft gehad, maar hun verhalen over Joannes ongetwijfeld uit de boeken van Papias is te weten gekomen, terwijl hij Papias zelven, waar deze over Joannes spreekt, nog verkeerd zou hebben begrepen.

Het eerste hebben wij vroeger weerlegd [2]). In de volgende bladzijden wenschen wij de twee andere punten: Irenaeus' verhouding tot de presbyters van Klein-Azië en den zin van Papias' woorden te onderzoeken.

* * *

Het zou te veel van de aandacht der lezers gevorderd zijn, zoo wij de ruim twintig citaten, die Harnack bij Irenaeus gevonden heeft, hier met hun contekst overschreven, ofschoon reeds daardoor alleen zou blijken, dat die aanhalingen volstrekt geen bewijs voor zijn chronologie behelzen. De plaatsen, waar Irenaeus zich op de presbyters beroept, worden door Harnack in drie groepen gesplitst. In de eerste haalt Irenaeus gezegden aan van een persoon, misschien telkens denzelfden, wiens naam hij verzwijgt, maar voor wien hij, blijkens de titels, die hij hem geeft, grooten eerbied koestert [3]).

---

1) *De Katholiek*, 1901 (blz. 536 vv.).

2) *De Katholiek*, 1901 (blz. 535—550).

3) *Adv. Haer.* Praef. ad Lib. I (»ὁ κρείσσων") Migne, *P.G.* VII, p. 459; I, 13,3 (»ὁ κρείσσων") Migne, ibid, p. 583; III, 17,4 (»sicut dixit quidam superior nobis") Migne, ibid. p. 931; III, 23,3 (»ex veteribus quidam") Migne ibid. 961; IV, 41,2 (»quidam ante nos") Migne, ibid. 1115; IV, 4,2, (»bene qui dixit") Migne, ibid. 982; V, 17,4 (»ὡς ἔφη τις τῶν προβεβηκότων") Migne, ibid. 1171; I, 15,6 (»θεοφιλὴς πρεσβύτης") Migne, ibid. 627.

Wat hij van hem vernomen heeft, leidt hij meestal in met de woorden: »Zooals hij zegt" of »zeide". Omtrent deze citaten wordt door Harnack het volgende gedecreteerd: »Ofschoon Irenaeus overal zegt: ἔφη, εἴρηται (dixit, ait: hij zeide, hij zegt), *toch valt er moeilijk aan te twijfelen*, dat hij hier overal een geschreven bron volgde" [1]). Geen enkel argument wordt door den berlijnschen hoogleeraar aangevoerd om deze stellige verzekering te bewijzen. Alleen zegt hij van sommige citaten, dat zij »in gewählter Sprache, *d. h* in der Schriftsprache" zijn opgesteld. Deze aprioristische en geheel willekeurige bewering is, dunkt mij, geen breede weerlegging waard. Den vorm: »hij zegt, hij zeide" kan men even goed gebruiken om mondelinge als schriftelijke overlevering in te leiden [2]).

De tweede groep citaten is ontleend aan meerdere presbyters, wier uitspraken Irenaeus, volgens Harnack's beslissing, eveneens enkel uit geschriften kan zijn te weten gekomen [3]). Hier worden door den hoogleeraar bewijzen geleverd. Irenaeus spreekt op een dier plaatsen over den leeftijd des Heeren en zegt, dat de Zaligmaker meer dan dertig jaren heeft geteld: »Alle presbyters, die in Azië bij Joannes, den leerling des Heeren, te zamen kwamen, getuigen, dat Joannes hun dit verhaald heeft .... Sommige hunner hebben niet enkel Joannes, maar ook andere apostelen gezien, van wie zij hetzelfde vernomen hebben, en kunnen hiervoor getuigen" [4]). De hoog-

---

1) *Die Chron.* S. 334.

2) Niet ten onrechte maakt Ménégoz deze opmerking omtrent Harnack's methode van bewijsvoeren: »M. Harnack ne nous paraît pas avoir été toujours juste dans sa critique, même quand il est si sûr de son jugement qu'il se contente d'un point d'exclamation pour faire partager au lecteur son avis et son indignation." *Annales de Bibliographie Théologique*, 1889, p. 135. Zie ook Camerlynck, *De quarti evangelii auctore*, 1899, p. 130; Labourt, *Revue bibl.* 1898, p. 70; Zahn, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, VI, 1900, S. 61 vv. Vgl. *Revue d'histoire et de littérature religieuses*, 1901, p. 283.

3) Eus. *Hist. Eccl.* V, 20, *Epist. ad Flor.* Migne, *P.G.* XX, 485; *Adv. Haer.* II, 22,5. Migne, *P.G.* VII, 784; V, 5,1. Migne, ibid. 1134; V, 30,1. Migne, ibid. 1202; V, 33,3. Migne, ibid. 1212; V, 36,1. Migne, ibid. 1222; III, 3 4. Migne, ibid. 855.

4) Iren. *Adv. Haer.* II, 22,5. Migne *P.G.* VII, 785.

leeraar heeft hier een onwederlegbaar bewijs voor zijn theorie ontdekt. »Een plechtig getuigenis van alle presbyters, die in Azië bij Joannes te zamen kwamen, over de uitspraken, niet van één Apostel, maar van alle, die in Azië waren, »*lässt sich nur schriftlich fixirt denken*" [1]). Toont gij geen zwart op wit, dan gelooft Harnack u niet, al verzekert gij hem als ooggetuige, dat alle professoren van Berlijn hem voor een groot geleerde houden. Een uitspraak niet van één, maar van alle berlijnsche hoogleeraars »lässt sich nur schriftlich fixirt denken"!

Volgens Harnack zijn in den boven aangevoerden tekst de woorden: »alle presbyters .... verhaald heeft" door Irenaeus aan een geschreven bron ontleend. Het volgende: »sommige hunner hebben niet enkel Joannes, maar ook andere apostelen gezien, van wie zij hetzelfde vernomen hebben, en kunnen hiervoor getuigen", moet Irenaeus er zelf hebben bijgevoegd. Deze, door geen enkel argument gemotiveerde en dus door en door onwetenschappelijke beslissing is in Harnack's oog nog een beproefd middel om zijn theorie te redden. Deze tekst toch werpt zijn geheele theorie omver. De laatste woorden: »sommige hunner hebben niet enkel Joannes, maar ook andere *apostelen* gezien", beteekenen — wanneer ze van Papias afkomstig zijn — niets minder, dan dat *Papias zelf* Joannes van Epheze voor den apostel hield. Zij geven dus aan de geheele voorstelling van Harnack den genadeslag [2]). »Met het duizendjarig rijk — zegt Irenaeus — zal er een tijd van groote vruchtbaarheid aanbreken; daarvan maken ook de presbyters, die Joannes, den leerling des Heeren gezien hebben, gewag, (en verhalen) dat zij van hem gehoord hebben, hoe de Heer over die tijden onderrichtte" [3]). Nu volgt er een

---

[1]) *Die Chron.* S. 335.

[2]) Harnack vestigt er de aandacht zijner lezers op (*Die Chron.* S. 335), dat Iren. hier zegt, »μαρτυροῦσιν" (»alle presbyters ... getuigen"). Dit woord zou niet anders dan een *geschreven* bron kunnen aanduiden. Het is Harnack zeker ontgaan, dat Iren. (III, 3,4. Migne *P.G.* VII, 852) ditzelfde woord gebruikt, waar hij over *mondelinge* overlevering spreekt. Zie Camerlynck, *o. c.* p. 115; Zahn, *Einl.* II, p. 216, n. 13.

[3]) Iren. *Adv. Haer.* V, 33,3. Migne *P.G.* VII, 1212.

beschrijving van die toekomstige weelde, waarna Irenaeus zegt: »Dit bevestigt schriftelijk ook Papias, de toehoorder van Joannes, de metgezel van Polycarpus, de oude man, in het vierde boek" [zijner *Logia kuriaka*] [1]).

Het is duidelijk, dat Irenaeus hier wil te kennen geven: wat ik verhaal, heb ik van de presbyters vernomen, en ditzelfde vind ik ook bevestigd in de boeken van Papias. Maar van een onmiddellijke en persoonlijke relatie tusschen de presbyters en Irenaeus wil Harnack niet hooren. »Irenaeus — zegt hij — bedoelt hier niet, dat hij twee op zichzelf staande bronnen voor zich heeft.... maar dat de overlevering der presbyters *auch in schriftlicher Fixation* voor hem ligt in het werk van een oud man, die zelfs tot Joannes opklimt." Men moet de woorden toch wel in een geheel andere beteekenis verstaan dan zij gewoonlijk hebben, om aan »ook" en »bevestigen" den zin te geven, dien Harnack er aan hecht. Eene bevestiging veronderstelt een voorafgaande bewering, die onafhankelijk is van de bevestiging, die haar versterkt [2]).

---

1) Iren. l. c. 13.

2) Iren. *Adv. Haer.* V, 33. 3. Migne *P. G.* 1213. »ταῦτα δὲ καὶ Παπιας Ἰωάννου μεν ἀκουστὴς, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονὼς, ἀρχαῖος ἀνὴρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τεταρτῃ τῶν αὐτου βυβλίων." Harnack (*Die Chron.* S. 336) meent hier alle moeilijkheden tegen zijn willekeurige verklaring te kunnen voorkomen met de bewering: «Gewis darf man das »καὶ" vor »Παπιας" und das »ἐπιμαρτυρεῖ" nicht pressen". Juist die twee woorden toch maken zijn verklaring onhoudbaar. Immers in dezen tekst staat niet: »en dit getuigt Papias", maar »dit getuigt *ook* Papias", zoodat hier door Irenaeus *twee* getuigenissen, dat van Papias en dat van de presbyters, onderscheiden worden. En door er bij te voegen, dat hij het getuigenis van Papias uit diens *boeken* geput heeft, geeft hij te verstaan dat hij het testimonium der presbyters uit hun eigen mond vernomen heeft. Wij mogen volgens Harnack het »καὶ" bij Euseb. II, 15, 2 (»συνεπιμαρτυρεῖ αὐτῷ καὶ ὁ Ἱεραπολίτης επίσκοπος": »cui (Clementi) testis etiam accedit Papias Hierapolitanus episcopus" (Migne *P. G.* XX, 171) wel »pressen"; natuurlijk, dit heeft met zijn theorie niets te maken. »Pourquoi — vraagt Labourt — à la fin de la phrase ἐπιμαρτυρεῖ, au lieu du simple μαρτυρεῖ sinon pour indiquer clairement que l'autorité de Papias est employée comme »confirmatur" d'une autre autorité bien distincte. Il faut donc de toute nécessité traduire, comme il suit: »Papias, lui aussi, témoigne de ces choses... *Revue bibl.* 1898, 70. Zie Zahn, *Gesch. des Nt. Kanons*, I, 854. Ofschoon ik de mogelijkheid

Volgens Harnack's beweren, moet Irenaeus hoofdzakelijk aan het werk van Papias over de *Spreuken des Heeren* de citaten ontleend hebben, waarin hij zich op het gezag der presbyters beroept. Het eenige bewijs, dat Harnack ons levert, is dit: »Wij weten, dat Papias overleveringen van de presbyters verzameld heeft" [1]).

Ofschoon er in geen enkel werk der oudheid daaromtrent iets te vinden is, weet Harnack zelfs te verhalen, hoe de formules luiden, waarmede Papias de gezegden der presbyters moet hebben ingeleid. Als deze hoogleeraar nl. eenige formules heeft uitgedacht, die woordelijk overeenkomen met die, waarmede Irenaeus de uitspraken der presbyters aanhaalt, besluit hij: »Dit nu stemt nauwkeurig overeen met de wijze, waarop Irenaeus de citaten [der presbyters] inleidt, en dus valt er niet aan te twijfelen of Irenaeus hier Papias overschrijft" [2]). Is dit naiviteit? Is dit kwade trouw? Hier ontbreekt alle wetenschappelijke ernst. Van andere citaten bij Irenaeus heet het: »het is hoogstwaarschijnlijk", »zij hebben ... het sterkste Präjudiz voor zich" enz. enz. dat zij aan Papias ontleend zijn [3]). En na deze reeks van waar-

---

niet ontken, dat het geheugen der menschen in den ouden tijd veel sterker was dan in den onzen, toch dunkt het mij onwaarschijnlijk, dat Irenaeus dit citaat der presbyters — een reeks van cijfers — geheel uit zijn geheugen heeft neergeschreven. Ik stel mij voor, dat Irenaeus dit citaat der presbyters bij Papias las, maar onder het lezen zich herinnerde hetzelfde van de presbyters vernomen te hebben, wat hij thans door Papias bevestigd vond.

1) *Die Chron.* S. 336.

2) »Nach dem Proömium seines Werkes [van Papias] müssen viele Erzählungen bei ihm folgende Einführungformel gehabt haben: »ich habe erkundet von solchen, die die Presbyter in Asien gesehen haben, dass diese Presbyter bezeugen, die Apostel hätten Folgendes als Herrnwort überliefert" — das entspricht aber genau der Einführung der Citate bei Irenäus, und können somit nicht zweifeln, dass Irenäus so zu verstehen ist, wie wir ihn verstanden haben, und dass er hier das Werk des Papias citirt." *Die Chron.* S. 336.

3) Van *Adv. Haer.* V, 36, 3, »besteht die höchste *Wahrscheinlichkeit* dass auch hier das Werk des Papias die Quelle ist" *Die Chron.* 336. Van *Adv. Haer.* V, 5, 1 en van V, 30, 1 heet het: »Beide haben ... das stärkste *Präjudiz* für sich, dass auch sie diesem Werke [nl. van Papias] entnommen sind; denn wenigstens dass erste von ihnen setzt schriftliche Ueberlieferung deutlich voraus [wat mij echter maar niet duidelijk wil worden] und auch das Zweite legt sie

schijnlijkheden, misschiens, mogelijkheden en losse vermoedens — de berlijnsche professor is toch niet bij Renan in de leer geweest? — schrijft Harnack: »Het is dus *bewezen*, dat Irenaeus er nooit aanspraak op gemaakt heeft, met de presbyters in persoonlijke betrekking te hebben gestaan; dat — uitgenomen de herinneringen uit zijn jeugd aan Polycarpus — zijn eenige bron is geweest het werk van Papias, waarin overleveringen, uitspraken en theologische verklaringen der presbyters verzameld waren . . . Van hier uit kan dus tegen de vroeger gegevene chronologie van Irenaeus' leven geen tegenwerping gemaakt worden" [1]).

Nog een enkel woord over de zeven citaten, waaruit de derde groep bestaat [2]).

---

nahe, da sich dasselbe μαρτυρεῖν wie II, 22, 5 findet". Dat echter dit μαρτυρεῖν bij Irenaeus even goed in den zin van mondelinge als schriftelijke getuigenis voorkomt, is reeds aangetoond in noot 2 op blz. 270. Van II, 22, 5: »Irenäus *sagt nicht*, dass er dies von den Presbytern selbst gehört habe" *Die Chron.* 335; »wiederum aber ist *bemerkenswerth*, dass Irenäus *nicht sagt*, er selbst habe mit diesem Kreise von Presbytern, die den Joannes gesehen und gehört haben, persönliche Fühlung besessen" *Die Chron,* 336; »wiederum aber ist *bemerkenswerth*, dass Irenäus sich selbst *keine Beziehung* zu dem Kreise der kleinasiatischen presbyteri apostolorum discipuli giebt" *Die Chron.* 336; ». . . und Irenäus *nicht sagt*, dass er das Zeugniss selbst von ihnen gehört habe" *Die Chron.* 337. Men ziet, het is niets dan een reeks vermoedens, negaties enz. enz. handig door den hoogleeraar gegroepeerd, waaruit hij tegen een der eerste regels van de logica een volkomen zekere conclusie afleidt: »es hat sich uns ergeben" enz. enz.

[1]) *Die Chron.* 337. Tot welke spitsvondigheden Harnack zijn toevlucht neemt om zijn eenmaal opgezette theorie een glimp van zekerheid te geven, blijkt uit de ondoordachte opmerking, die hij maakt bij een sententie, die in den brief aan Florinus voorkomt (zie den geheelen brief aan Florinus in *De Katholiek* 1901, blz. 539). Irenaeus zegt daar tot Florinus, den vriend zijner jeugd, die zich laten tot het Valentinianisme had laten verleiden: »Voorwaar deze stellingen hebben de presbyters, die vóór ons leefden en die ook leerlingen van de apostelen geweest waren, *u* niet overgeleverd" (Euseb. *Hist. eccl.* V, 20. Migne *P. G.* XX, 484). »*Bemerkenswerth* ist, dass Irenaus hier nicht sagt: παρέδωκαν ἡμῖν [». . . overgeleverd aan *ons*"], sondern »σοι" [»aan u"]. *Die Chron.* 334. Hieruit wil Harnack afleiden, dat wèl Florinus, maar niet Irenaeus met de presbyters in betrekking heeft gestaan. Alsof het verwijt, dat Irenaeus Florinus doet, niet alle kracht zou verliezen, wanneer Irenaeus zou zeggen: deze stellingen hebben de presbyters . . . *ons* niet overgeleverd!

[2]) *Adv. Haer.* IV, 27—32. Migne *P. G.* 1056 vv. Vgl. Zahn, *Forsch.* VI, S. 64 vv.

Deze zijn ontleend aan een presbyter, dien Irenaeus *gehoord* heeft. Deze presbyter mag in Harnack's theorie noch Polycarpus zijn, noch een persoon, die in tijd den apostelen even nabij komt als de bisschop van Smyrna. De aanhalingsformules. waar het op aankomt, luiden:

1. »... Zooals ik [Iren.] gehoord heb van een presbyter, die het gehoord had van hen, die de apostelen gezien hadden, *en van hen, die geleerd hadden*" [1]);

2. »Dit ook leerde over de twee testamenten *de oudere leerling der apostelen*" [2]).

De titel — aldus kunnen wij Harnack's meening weergeven — de titel, dien Irenaeus in dit tweede citaat aan zijn zegsman geeft, maakt het waarschijnlijk, dat in deze aanhalingen een beroep gedaan wordt op Polycarpus. Maar dit blijkt in strijd te zijn met No. 1, want daar wordt de presbyter voorgesteld als iemand van de derde generatie, terwijl Polycarpus tot de tweede behoort. De tekst van den latijnschen vertaler is blijkbaar niet in orde. In het grieksch moet er gestaan hebben: »... van hen, die de apostelen gezien hadden en van hen, die het van hen (de leerlingen der apostelen) geleerd hadden" [3]).

Zie eens welk een ongeëvenaard meester Harnack zich toont in de retrospektieve kritiek. Zonder aarzelen stelt hij vast, hoe Papias zijn verhalen heeft ingeleid. En ofschoon hij den griekschen tekst niet voor zich heeft, is hij er volkomen zeker van, wat Irenaeus oorspronkelijk in het grieksch geschreven heeft, en dat de latijnsche vertaler zich heeft vergist. De beweringen van den hoogleeraar gelden voor ons echter volstrekt niet als een evangelie. De woorden, »van hen, die geleerd hadden" (»ab his, qui didicerant") beteekenen, zoo wij ze volgens Irenaeus' spraakgebruik

[1]) *Adv. Haer.* IV, 27, 1: »Quemadmodum audivi a quodam presbytero, qui audierat ab his,qui apostolos viderant, et ab his, qui didicerant." Migne *P. G.* VII, 1056.

[2]) *Adv. Haer.* IV, 32, 1: »Hujusmodi quoque de duobus testamentis senior apostolorum discipulus disputabat, ab uno quidem et eodem Deo utraque [nl. het O. en N. Testament] ostendens."

[3]) *Die Chron.* S. 339.

verklaren [1]), eenvoudig: »van de leerenden" d. i. »de leerlingen", of wat hetzelfde is »de apostelen". Irenaeus' zegsman is dan geweest een presbyter — Polycarpus of een ander [2]) — die zoowel leerling was van de apostelen, als van diegenen, die de apostelen gezien hadden. Deze verklaring heeft minstens evenveel recht van bestaan als Harnack's tekstherstelling.

Maar is het aan te nemen — vraagt Harnack — dat Irenaeus, als hij het gezag aanvoert van een leerling der apostelen, er nog bijvoegt, dat deze ook leerling van de leerlingen der apostelen geweest is en dit nog wel vooropstelt? [3]).

Volgens deze geleerde redeneering zou men zich dus nooit mogen beroepen op den hoogleeraar Harnack, als hij een theorie voorstaat, die reeds anderen vóór hem hebben verdedigd [4]). Bovendien tegen Harnack's kunstmatige en geheel willekeurige tekstherstelling, die hij enkel heeft uitgedacht om Irenaeus zoover mogelijk van den tijd der apostelen en hun leerlingen te plaatsen, geldt dezelfde moeilijkheid, die de hoogleeraar tegen onze verklaring opwerpt. Wanneer men Harnack's conjectuur overneemt, kan men immers met het-

---

1) Vgl. *Adv. Haer.* III, 3, 4. Migne *P. G.* VII, 851; III, 2, 5. Migne, ibid. 897; III, 24, 1. Migne, ibid. 966; vooral echter III, 12, 13. Migne 906: »Quoniam autem et discipuli et *discentes* ipsorum sic docebant"; III, 15, 3. Migne, ibid. 919: »Manifesta igitur et apostolorum et *discentium* eorum ex verbis ipsorum de Deo sententia". Van deze twee laatste citaten zegt Camerlynck *o. c* p. 113: »Utroque casu substantivum μαθηται et μαθητῶν adhibitum fuisse, indubium est." Zie Zahn, *Forsch.* VI, S. 65, n. 1.

2) Wie de presbyter is, op wien Iren. zich in deze citaten (*Adv. Haer.* IV, 27—32) beroept, is nog niet uitgemaakt. Men noemt Papias, Clemens, Justinus, Pothinus, Polycarpus. Zie Camerlynck, *o. c.* p. 111; Lightfoot *Contemp. Review*, 1876, Aug.; Zahn, *Forsch.* VI, S. 106. Eus. schijnt niet geweten te hebben, wie de ongenoemde presbyter bij Irenaeus was. Hij schrijft: »Sed et apostolici cujusdam presbyteri, cujus nomen reticuit [Iren.], dicta commemorat et ejusdem expositiones sacrarum scripturarum adducit." *Hist. eccl.* V, 8. Migne, *P. G.* XX, 450. Massuet: »Quis sit autem ille senior tam frequenter ab ipso [Iren.] laudatus... hactenus incompertum".

3) *Die Chron.* 339.

4) Dat de leerlingen des Heeren op de laatste plaats genoemd worden, is geen moeielijkheid. Meermalen vinden wij het minder gewichtige vooropgesteld. Vgl. Rom. IX, 5; I Cor. IX, 5.

zelfde recht vragen: als Irenaeus het gezag aanhaalt van een leerling van de leerlingen der apostelen, waarom voegt hij er dan nog bij, dat deze ook leerling van de leerlingen der leerlingen van de apostelen geweest is? Harnack stemt toe, dat de presbyter, op wien Irenaeus zich in de zeven citaten beroept, éénzelfde persoon is [1]). Maar indien deze presbyter tot de vierde of derde generatie behoort — waar het Harnack dan ook om te doen is — hoe kan hij dan door Irenaeus: »senior *apostolorum* discipulus" de oudere leerling der apostelen, genoemd worden? Harnack's antwoord klinkt inderdaad wetenschappelijk: »Die Bezeichnung »senior apostolorum discipulus" ist ungenau, sie ist in weiterem Sinne zu fassen. Sie zeigt.... dass Irenäus mit dem Prädicat »apostolorum discipulus" zu leicht bei der Hand gewesen ist"! [2])

Overbodig, dunkt mij, hier nog meerdere plaatsen uit Harnack's *Chronologie* aan te halen, om den lezer te doen zien, met welk een verregaande lichtzinnigheid en op welk een door en door onwetenschappelijke wijs deze hoogleeraar de ernstigste moeilijkheden tegen zijn theorie tracht te ontzenuwen. Men herinnert zich zijn verklaring, dat hij zich niet gerechtigd acht, Irenaeus »ohne Noth eine Lüge aufzubürden". Maar zoodra zijn theorie gevaar loopt, schijnt hem alles geoorloofd.

Harnack's verhandeling over de presbyters bij Irenaeus is een hoogleeraar van het begin tot het eind onwaardig. Zij getuigt van een afgerichte kunstvaardigheid in dezen schrijver om bezwaren tegen zijn hypothese als weg te goochelen, om vermoedens en mogelijkheden zoo te groepeeren en voor te stellen, dat onervaren lezers onder de macht van zijn suggestie geraken en vermoedens voor bewijzen, en valsche of twijfelachtige conclusies voor metaphysische waarheden beginnen aan te zien. Maar zoo bouwt men geen wetenschappelijk systeem. Hier ontbreekt de soliede ernst van den echten geleerde, die voor alles de waarheid zoekt [3]).

---

1) *Die Chron.* 338.

2) *Die Chron.* 339.

3) Tot bevestiging hiervan diene het volgende. In zijn *Chronologie* S. 357 zegt Harnack het *waarschijnlijk* te hebben gemaakt, dat Irenaeus de citaten der

Er is meer. Van een geschiedvorscher, die niet enkel feiten naast elkander stelt, maar ook het onderling verband dier feiten verklaart en zijne daarop gebouwde meening voordraagt met een stelligheid, alsof daarmede het laatste woord gezegd is, mag men verwachten, dat hij een praktisch en oordeelkundig oog heeft op den loop der menschelijke gebeurtenissen. Doch welke onnatuurlijke toestanden moeten er in de oude tijden bestaan hebben, als men Harnack gelooven mag. In zijn systeem wordt Irenaeus tot een ondenkbaar isolement gedoemd. Deze bisschop, die een der grootste mannen van zijn tijd was, die aan alle groote gebeurtenissen der tweede eeuw zijn naam heeft verbonden [1]), die de ketterijen in al hare worstelingen gevolgd heeft en bestreden, die leefde in het volle van den strijd, deze bisschop, die van de eerste eeuwen af in de Oostersche en Westersche Kerk als een beroemdheid gevierd is [2]), wordt door Harnack geheel van zijn omgeving losgemaakt, buiten zijn tijd geplaatst en voorgesteld als een kluizenaar, die ver van de woelingen, welke het Christendom beroerden, in de boeken van Papias zit te turen, welke hij ten slotte nog verkeerd zou begrepen hebben. Een theorie, die onmogelijke toestanden veronderstelt, is daardoor alleen reeds veroordeeld. Wanneer wij den gewonen gang der menschelijke dingen beschouwen, kan er geen redelijke twijfel over bestaan, dat Irenaeus niet enkel van Polycarpus en uit het werk van Papias, maar ook uit den mond der klein-aziatische presbyters vernomen heeft,

klein-aziatische presbyters aan Papias heeft ontleend; S. 657 *staat dit vast;* S. 336 wordt het als een *mogelijkheid* voorgesteld, dat bij Papias de introductieformules den vorm hadden, dien wij blz. 272, n. 2 hebben aangegeven; S. 656 wordt dit *als zeker* verondersteld en tot uitgangspunt genomen voor verdere redeneeringen.

1) Zie Gouillond, *St. Irenée et son temps,* 1876. Camerlynck, *St. Irenée et le canon du Nouveau Testament,* 1896.

2) Tertull. noemt den H. Iren.: »omnium doctrinarum curiosissimus explorator" (*Contra Valent.* C. 5.); Eusebius: »rectae semper catholicaeque doctrinae propugnator" (*Hist. eccl.* Migne *P. G.* XX, 258); Epiphanius: »vir omnino Spiritus sancti donis instructus, ac tamquam fortis athleta productus a Domino et coelestibus ornamentis ad certamen peruuctus" (*Adv. Haer.* XXXI, 33. Migne *P. G.* XLI, 537).

wat hij omtrent den apostel Joannes verhaalt [1]). In die eerste tijden, waarin de schat des geloofs met zoo groote zorgvuldigheid door het kerkelijk gezag werd overgeleverd, moeten de presbyters, als zij den jeugdigen Irenaeus in de heilige leer onderrichten en tegen de opkomende ketterijen van het Gnosticisme wapenden, meermalen den naam hebben genoemd van den roemrijken patriarch, den apostel Joannes, die een reeks van jaren de kerken van Klein-Azië had bestuurd en onderwezen. Ligt het niet voor de hand, dat Irenaeus, de hoogbegaafde jongeling, in wien de schrijver der boeken *Adversus Haereses* reeds begon te ontwaken, uit den mond dier presbyters alle bijzonderheden zocht te vernemen omtrent het leven en de geschriften van dien vereerden apostel, wiens onmiddellijke leerlingen zij geweest waren? De wijze, waarop hij zich later telkens op de uitspraken der presbyters beroept: »dit getuigen", »dit verhalen de presbyters", »zooals de presbyters zeggen, die Joannes van aangezicht tot aangezicht gezien hebben", »die in Azië bij Joannes, den leerling des Heeren te zamen kwamen", is niet anders dan de spontane en devote uiting zijner herinneringen aan hetgeen hij vernam, toen hij midden in den kring dier eerbiedwaardige mannen verkeerde en hen van den leerling, die bij het Avondmaal aan 's Heeren boezem rustte" [2]), hoorde verhalen [3]).

---

[1]) Wij ontkennen niet, dat Irenaeus enkele citaten aan Papias werk heeft ontleend; in aanmerking genomen, dat Irenaeus de boeken van Papias, een om zijn oudheid zoo eerbiedwaardigen getuige, voor zich heeft gehad, komt dit ons zeer waarschijnlijk voor. Zie ook Lightfoot, *Contemp. Review,* 1895, Oct.; Camerlynck, *o. c.* p. 117.

[2]) *Adv. Haer.* III, 1, 1. Migne *P. G.* VII, 845.

[3]) Niet onwaarschijnlijk heeft Irenaeus omtrent den apostel Joannes ook veel vernomen van den H. Pothinus, zijn onmiddelijken voorganger op den bisschopszetel van Lyon. Deze bisschop stierf tusschen 175—188 als een ruim negentigjarige grijsaard den marteldood (Euseb. *Hist. Eccl.* V, 1. Migne *P. G.* XX, 419). Volgens Tillemont, *Mémoires* II, p. 343, was hij in Klein-Azië geboren. Zie ook Labourt, *Revue bibl.* 1898, p. 71. Zie over de presbyters bij Irenaeus Zahn, *Forsch.* VI, S. 53-94. Zahn onderscheidt bij Iren. twee groepen van presbyters in Klein-Azië, een groote (*«omnes* seniores testantur, πάντες οἱ πρεσβύτεροι") en een kleine (»quidam autem eorum") Iren. *Adv. Haer.* III, 32, 5. Migne *P. G.* VII, 785; en in deze groepen: »drei einzelne Persönlichkeiten": 1) einen

Vatten wij onze beschouwingen in het kort samen, dan staat dit vast: Harnack's theorie, waarin Irenaeus' getuigenis omtrent den apostolischen oorsprong van het vierde evangelie van geen beteekenis wordt geacht, berust op geen enkelen degelijken grond. Geen enkel bewijs is geleverd, noch voor de stelling, dat Irenaeus Polycarpus' leerling niet geweest is, noch voor de bewering, dat hij de klein-aziatische presbyters enkel uit geschreven bronnen kent.

Thans blijft ons de vraag nog te beantwoorden, of Irenaeus zich vergist heeft, toen hij Joannes, den »presbyter" van wien Papias spreekt, voor den *apostel* aanzag.

p. B. D. VAN BREDA,

(Slot volgt.) Ord. Praed.

Anonymus, auf welchen bereits Eusebius aufmerksam wurde, ohne ihn ermitteln zu können (Euseb. *Hist. eccl.* V, 8, 8, Migne *P. G.* XX, 449); 2) Polycarpus; 3) Papias; denn dieser ist durch die Bezeichnung als eines Schülers des Jo und als eines Genossen des Polycarp untrennbar mit den übrigen verbunden". *Forsch.* VI, 78. Vgl. Ehrhard (*Strassb. Theol. Stud.) Die altchr. Literatur*, 1900· S. 114, vv.

VROEGE KERKGANGERS.

In natte grijze mist, in neev'len dicht,
Door killen damp langs stille somb're wegen,
Gaan stil ze voort; ze voelen nu geen regen
En staren blij-verlangend uit naar 't helle licht

Van 't kerkje, dat met dof-gedempte stem
Zacht, fluist'rend-zacht, om menschen niet te storen,
Die moede slapen, van z'n hoogen toren
Oproept in stille, stille vroegten hem,

Die bidden wil, eenvoudig. — Kalme rust
Waart rond in de gewelven. Neergebukt
In vromen deemoed bidden ze en preev'len zacht

Eerbiedig Ave's. 't Kindje Jesus kust
De zorgen hun van 't hoofd. 't Leven drukt
Hen minder zwaar, nu 't kindje Jesus lacht.

SIMON BOERS.

NIEUWE UITGAVEN.

Expositio praedictionum Danielis Prophetae circa tempus, quo Jesus Christus exspectandus erat et mortuus est. Auctore F. J. P. G. VAN ETTEN, *Procuratore Generali Ordinis Eremitarum S. Augustini et S. Theologiae Magistro.* Romae, Desclée Lefebvre et Soc. 1901.

Dit boekje moet dienen ter aanvulling en bevestiging van het verleden jaar door den schrijver uitgegeven en ook in dit tijdschrift door mij besproken werkje *Disquisitio chronologica*, waarin de chronologie van het leven van Jesus werd behandeld.

Allereerst moet mij van het hart, dat ik wel eenigszins verwacht had, dat de geachte schrijver van deze gelegenheid gebruik zou gemaakt hebben om de opmerkingen te bespreken, die in de recensies, b.v. van P. van Kasteren in de *Studiën* en van de *Revue biblique*, op zijn vorige werkje zijn gemaakt. Zoo iets is, meen ik, toch niet ongebruikelijk. De schrijver schijnt echter van een andere meening.

Het nieuwe boekje geeft ons, na de *Praenotanda*, in drie paragrafen: 1°. eene verklaring van den droom van Nabuchodonosor aangaande de vier wereldrijken, voorgesteld door het standbeeld met het gouden hoofd (*statua »aurea"* in den titel onder § 1 is minder juist): Dan. II; 2°. eene geschiedkundige uitlegging van Daniël's profetie aangaande de »vier dieren": Dan. VII, in verband met die van Dan. VIII; 3°. eene chronologische verhandeling over de beroemde zeventig jaarweken van Dan. IX.

In de eerste twee paragrafen verdedigt de schrijver eene

meening, volgens welke de bedoelde vier wereldrijken zouden zijn: 1°. het (nieuw) Babylonische, 2°. het Medische, 3°. het Perzische, 4°. het Macedonische. Volgens de gewone verklaring der katholieke exegeten is het vierde rijk het *Romeinsche* en is er van een zelfstandig *Medisch* rijk althans in deze teksten geen sprake. De geleerde schrijver heeft natuurlijk het volste recht eene meening te houden, die oudtijds o. a. ook door den H. Ephrem gehouden werd, maar in zulk geval verwacht de kundige lezer toch wetenschappelijker verdediging van des schrijvers opinie en ruimer bespreking van de tegenovergestelde.

Wat het onderstelde »Medische" rijk betreft, meen ik te mogen betwijfelen, of een nauwelijks driejarig koningschap van een raadselachtigen »Darius Medus", aangaande wiens persoonlijkheid de schrijver zelf *zeven* verschillende sententies opsomt en voor wien Cyrus »de Pers" het koningschap van Babylon nog eerst heeft veroverd, wel belangrijk genoeg kan zijn om tot de vier groote wereldrijken te worden gerekend, waaraan het rijk van Christus zich zoude aansluiten. En hierbij mag ik nog wel opmerken, dat er — niettegenstaande P. van Etten ons nog eens weder herinnert aan de teksten uit de *Cyropaedie* van Xenophon, uit Fl. Josephus en S. Hiëronymus — voor een »Darius Medus", die tusschen Nabonidus, den laatsten koning van het Babylonische rijk, en Cyrus, den eersten van het Perzische (of, zoo ge wilt, van het Medo-Perzische), in de geschiedenis eenvoudig geen plaats is. Wie daar meer van weten wil, leze in onze katholieke Nederlandsche uitgave van de Boeken des Ouden Verbonds o. a. de aanteekening op Dan. V, 31.

De zeventig weken van Daniël verklaart de schrijver op de gewone wijze. Het »woord om Jerusalem weder op te bouwen" is het decreet uit het zevende jaar van Artaxerxes *Longimanus* (Esdr. VII, 8, 11 vv.), n.l. het jaar 457 vóór Christus. Daarna verliepen er 69 jaarweken, d. i. 483 jaren, tot aan de komst van den Gezalfde, het openbaar optreden van Christus. Het openbaar leeraarsambt des Heeren duurde volgens schrijver 3½ jaar, d. i. een halve jaarweek (Dan.

IX, 27). Van de bekende stelling van den Leuvenschen professor Van Hoonacker, volgens welke de zending van Nehemias in tijdsorde vóór die van Esdras moet worden gesteld, maakt de geëerde schrijver geen gewag, hoewel deze stelling toch waarlijk niet in de lucht gebouwd is en steeds meer verdedigers vindt. Voor deze stelling nu valt het gansche gebouw van de gewone verklaring der 70 jaarweken tot puin ineen; want daar kan van het zevende jaar van Artaxerxes *Longimanus* geen sprake zijn. Dat daardoor de mogelijkheid niet vervalt om de beroemde profetie van Daniël op bevredigende wijze te verklaren, kan blijken uit de desbetreffende aanteekening op Dan. IX, 27 in onze uitgave van het Oude Testament, welker inhoud in hoofdzaak overeenkomt met hetgeen ik dienaangaande te voren in dit tijdschrift had geschreven.

In deze profetie meent de schrijver alles tot op een jaar toe (*ad annum*) te hebben verklaard. Doch hij meent dit ten onrechte. Op blz. 36 stelt hij het jaar 457 vóór Christus gelijk met het jaar 295 na de stichting van Rome. Nu zal iedereen in dat getal 295 een fout vermoeden voor 297; en de schrijver zelf zal bij de eerste opmerking die fout erkennen. Immers nog op blz. 32 stelde hij het jaar 471 vóór Christus gelijk met 283 na Rome's stichting. Tot mijne verwondering wordt nu echter het foutieve getal de grondslag van schrijvers berekening. Bij 295 telt hij 483 jaar (69 jaarweken) op en vindt dan het jaar 778 na Rome's stichting als het jaar, waarin Christus zou zijn opgetreden. Dit resultaat komt met schrijvers stelling overeen, maar het is verkregen door .... een fout. Men zal hier niet anders kunnen zeggen dan wat Horatius van den goeden Homerus zeide, maar jammer is het toch!

Andere onnauwkeurigheden, die in het werkje voorkomen, zijn hier van minder belang, ofschoon men recht heeft in een chronologische verhandeling nauwkeurige cijfers te verwachten. Alleen wil ik niet verzwijgen, dat ik met de grootste verwondering de verwoesting van Ninive gesteld zag in het jaar 625 vóór Christus. Ik meende, dat zulks niet meer mogelijk was, vooral niet nadat P. Scheil O. P. een opschrift van Nabonidus heeft gepubliceerd (in 1895), waarin het jaar van

Ninive's verwoesting op 607/6 wordt gesteld, welk jaartal trouwens door andere gegevens reeds genoegzaam bepaald was.

Het spijt mij zeer, dat de critiek op dit werkje van een zeer geacht en verdienstelijk schrijver, hetwelk mij door de redactie ter beoordeeling werd toegezonden, niet gunstiger is uitgevallen. Zijn hoofdgebrek is, dat het niet is op de hoogte van zijn tijd, en door dit gebrek worden m. i. alle goede eigenschappen ervan overschaduwd.

28 Aug. 1901. D. A. W. H. SLOET.

Principes d'anthropologie générale par l'abbé N. BOULAY, *Docteur ès sciences, Professeur à l'Université Catholique de Lille.* Paris, Lethielleux. Prix: 3 fr. 50.

Het is voor vele geleerden, die zich met de studie van een of ander vak bezighouden, nuttig en zelfs noodig, dat zij den *geheelen mensch* als stoffelijk, zinnelijk, levend, denkend en willend wezen kennen; en niet slechts den mensch als éénling, maar den mensch als lid der menschelijke maatschappij. Want de scheikunde, de natuurkunde, de geologie, de plantenkunde, de dierkunde, hebben vertakkingen in de anthropologie; en de wijsbegeerte, de godgeleerdheid, de sociologie hebben met anthropologische vragen te doen. Wijl nu aan vele specialisten eene volledige kennis der menschkunde, om ze zoo eens te noemen, ontbreekt, lossen zij de vraagstukken der anthropologie op volgens hunne fragmentarische vakkennis en, helaas! dikwijls, averechts. Om deze reden meende de Eerw. Heer N. Boulay een nuttig werk te verrichten met het schrijven van een »esquisse", een »schets" der anthropologie. Meer dan ooit acht hij het noodig, rekening te houden met de nieuwere en nieuwste waarnemingen, wanneer men van de feiten tot metaphysische beschouwingen wenscht op te klimmen. Daarenboven is het een hartewensch van den schrijver, dat de »geboren verdediger" der groote waarheden van onzen godsdienst goed op de hoogte zij der hoofresultaten van de

moderne wetenschappen en is dit overzicht mede voor hem geschreven.

Met deze opvattingen, die de schrijver in zijn voorrede mededeelt, zijn wij het volkomen eens. Het plan, dat aan het einde der voorrede ontvouwd wordt, en in den bladwijzer aan 't slot van het geheele boek nog duidelijker te overzien is, omvat de volgende afdeelingen.

De mensch als individu: I. Betrekking tusschen den mensch en de stof. II. De mensch en de plant. III. De mensch en het dier. IV. De hoogere vermogens van den mensch.

De menschen. I. Oorsprong en einddoel. II. De mensch als sociaal wezen. III. Het sociale vraagstuk.

Vooraf wijdt Boulay 92 van de 324 bladzijden aan »l'objectivité de nos connaissances" en verdedigt hij het »werkelijk bestaan der dingen die wij waarnemen en kennen" tegen een Kantiaansch idealisme, dat in Frankrijk rondspookt o. a. ook op leerstoelen, waar men het allerminst zou verwachten.

Met de bestrijding van de volgelingen van Descartes, Hume en *last not least* Kant, hebben wij vrede; het plan vinden wij uitstekend; de uitvoering van het plan echter achten wij niet gelukkig.

Vooreerst ontbreekt o.i. op menige plaats eene duidelijke en scherpe formuleering van de leer, welke de schrijver verdedigt, of van de dwaling, welke hij bestrijdt. Vooral wanneer vele schrijvers worden aangehaald, wier meeningen verschillende schakeeringen van dezelfde, en zelfs de tinten eener andere kleur vertoonen, is het zeer noodig, duidelijk te doen zien, welke soort men goed- en welke men afkeurt. Evenzeer missen wij, bij de behandeling der verschillende hoofdstukken, een beknopt, zij het dan ook onvolledig, overzicht van hetgeen de wetenschap ons met zekerheid leert, van hetgeen zij slechts als hypothese kan beweren en van hetgeen zij volstrekt niet kan zeggen; alsook van gevolgtrekkingen, die wél en van diegene, die níet uit de feiten kunnen afgeleid worden. Onder dit opzicht is de bekende *Apologie* van Duilhé de Saint-Projet veel methodischer en daarom veel leerzamer.

Met enkele beweringen van den schrijver kunnen wij het

daarenboven volstrekt niet eens zijn. Een paar voorbeelden om ons oordeel te staven.

»En remontant de l'état prèsent vers le passé, nous voyons, non dans un rêve de l'imagination, mais par une science très positive, toutes les séries des êtres converger successivement vers des bifurcations de moins en moins nombreuses, pour aboutir à un même point idéal, le monde a eu un commencement" (p. 76). Deze bifurcatie, die voor elke reeks op één punt uitloopt is wetenschappelijk volstrekt niet zeker, en de kracht van het bewijs voor de stelling »de wereld heeft een begin gehad" ligt daarin volstrekt niet.

»Quand nous regardons vers le dehors des objets placés à distance, nous ne disons pas mes yeux voient, mais: je vois. Je vois sans doute par mes yeux, mais mes yeux font partie de moi même. C'est donc en réalité par le principe immatériel constitutif de l'être et de son organisation, . . . que s'exercent encore les activités dont il s'agit en ce moment" (p. 139). De praemissen zijn juist,maar de conclusie moest zijn, dat de mensch als éénheid, uit ziel en lichaam bestaande, met bewustzijn zijner waarnemingen ziet, hoort enz.; de woorden »c'est donc en réalité par le principe constitutif" brengen den lezer allicht tot eene minder accurate voorstelling.

Sprekende van den »innerlijken zin: sens intime", zegt de schrijver: »quand tout va bien il demeure en repos . . . mais au moindre trouble . . . il est en éveil" (p. 150). Dit is in zooverre onjuist, als de »innerlijke zin" hier uitsluitend met het vermogen om pijn te gevoelen, ongemak waar te nemen, in verband wordt gebracht. In werkelijkheid is de innerlijke zin bij den werkenden mensch voortdurend bezig, daar hij helpt bij het weten wat men doet.

De E. H. Boulay meent, dat de zinnelijke voorstellingen van iets, dat wij zintuigelijk hebben waargenomen, wel is waar bewaard blijven, en dat »leur conservation n'est pas dépourvue de toute connexion avec la matière" (p. 154). Maar wij zouden denken, dat de bewaring in de eerste en voornaamste plaats aan zinnelijke, stoffelijke deelen is toevertrouwd.

Later heet het van diezelfde voorstellingen: »Cette image, quoique réelle ne laisse aucune trace sensible ni dans l'oeil ni dans le cerveau" (p. 161). Hierop antwoorden wij: Sensible = waarneembaar, dan toegegeven; maar sensible = zinnelijk, dan moet de bewering ontkend worden.

Dat de schrijver zeer met »atomen" ingenomen is, kunnen wij best begrijpen, maar waarom hij 't noodig oordeelt in eene bestrijding van het overdreven idealisme de atomen in 't vuur te brengen, begrijpen wij minder. Een gezond realisme is met en zonder atomen bestaanbaar.

Erg vreemd vinden wij eene noot (p. 96), waarin de schrijver, sprekend van den ether, »dien de physicus gaat zoeken op het terrein der hypothesen, een terrein, waarop men zich niet dan met de grootste omzichtigheid moet wagen", woordelijk het volgende zegt: »Sans attacher plus d'importance qu'il ne faut à cette considération, certaines circumstances, certaines conditions de la résurrection des morts peuvent trouver là une base rationelle". 't Heeft den schijn alsof de »base rationelle" in den ether moet gezocht worden; 't kan ook bedoeld zijn, dat deze basis in de »région des possibilités, des hypothèses" te vinden zal zijn. Nu, dit laatste veld is groot genoeg, maar men zal toch goed doen den »metaphysischen" hoek en niet den physischen op te zoeken; de kwestie van den problematischen ether heeft hier zeker niets te maken.

Wij beperken ons tot deze aanhalingen, die wij slechts hebben gedaan om ons oordeel te motiveeren; maar wij moeten toch hierbij voegen, dat er ook in het laatste deel, dat over de sociale kwestie handelt, meer dan eene bewering is, die wij voor onjuist houden, en meer dan eene conclusie, die wij geheel anders zouden wenschen.

Daar echter eene recensie geen opstel en nog minder een boek kan worden, moeten wij het hierbij laten.

R. J. M. L. KEULLER.

Etude sur la vie et les travaux de Nicolas Clénard, par VICTOR CHAUVIN, *professeur à l'Université de Liège,* ALPHONSE ROERSCH, *chargé de cours à l'Université de Gand.* Bruxelles, Hayez.

Sinds eenige jaren houdt de jeugdige geleerde, Alphonse Roersch, zich bezig met de levensbeschrijving der Vlaamsche Hellenisten in de 16e eeuw. In 1895 schreef hij in het *Magasin littéraire:* »Ne serait-ce pas le moment de consacrer quelques pages à ceux de nos compatriotes, qui s'y [aux études grecques] adonnèrent les premiers dans notre pays, dans nos provinces flamandes principalement. C'est un chapitre de notre histoire littéraire qui n'est pas des moins glorieux pour nous et il est de ceux dont les périodiques étrangers ne parlent pas".

Zijn verbazende werkzaamheid schonk ons achtereenvolgens de levensschetsen van Modius (de Maude) 1897 en Macropedius (Lankvelt), de *Correspondance inédite de Loaeus* (Jean van Loo), *abbé d'Eversham* 1898, de *Correspondance inédite du chartreux Laevinius Ammonius* (Lièvin Van der Maude ou de Harena) 1901. Deze studiën getuigen van degelijke bekendheid met de letterkundige geschiedenis der 16e eeuw en verdienen in den ruimsten kring gelezen te worden. Zij bevatten tal van wetenswaardige bijzonderheden voor allen, die belang stellen in de studie der oude talen en in de geschiedenis van het bewogen tijdperk der renaissance. Niets prikkelt meer den ijver voor de studie dan het heerlijke voorbeeld onzer kloeke voorvaderen. In dien tijd van hevige geloofstwisten, toen men dwalingen op godsdienstig gebied al te veel aan de klassieke studiën toeschreef en de beoefenaars der oude letteren niet zelden in hun pogingen belemmerde, toen de teksten der oude schrijvers nog geen gemeengoed waren geworden door de pas uitgevonden boekdrukkunst, en al die hulpmiddelen, welke ons zoo overvloedig ten dienste staan, nog onbekend waren, zwoegden zij ter vermeerdering hunner kennis dag en nacht, bereisden alle landen van Europa om de bibliotheken te doorzoeken en met de beroemdste mannen in aanraking

te komen en brachten werken tot stand, die de bewondering van het nageslacht steeds zullen blijven opwekken.

Een waar meesterwerk is deze laatste studie over het leven en de werken van Clénard, waarin »unitis viribus" met Roersch samenwerkte Victor Chauvin hoogleeraar aan de hoogeschool te Luik. De belangrijkheid van dit boek blijkt reeds voldoende uit de woorden van het titelblad: »Ouvrage couronné par l'académie royale de Belgique, prix de Stassart". Het bevat het leven van een Zuid-Nederlander uit Diest: Clenardus, gelatiniseerde naam voor Cleynarts of Cleynaerts. Hij werd aldaar geboren den 5 December 1493 of 1494 en stierf in September 1542 te Grenada, waar hij in het Alhambra werd bijgezet.

Na glansrijke studies aan de universiteit van Leuven verblijft Clénard een tijd lang te Parijs, waar hij onderwijs geeft in grieksch en hebreeuwsch en zich begint toe te leggen op het arabisch, dat verder zijn lievelingsvak zal blijven. Naar Leuven teruggekeerd, wordt hij door Fernandus Columbus, zoon van den grooten ontdekker Cristoffel Columbus, overgehaald om zijn vaderland te verlaten en vertrekt naar Spanje. Te Salamanca wordt hij belast met de opvoeding van Louis de Toledo, zoon van den onderkoning van Napels, en weldra te Evora in Portugal met die van Hendrik, broeder van koning Jan III, later zelf koning van Portugal. Gedurende zijn verblijf op het Hiberische schiereiland had hij zich meer bijzonder op het arabisch kunnen toeleggen. Clénard had het plan opgevat om te Leuven een leerstoel voor het arabisch op te richten. Ten einde zijn leerlingen de taal te leeren spreken en schrijven, kocht hij te Almeira een arabischen slaaf door bemiddeling van den markies Louis de Mendosa de Mondexas, onderkoning der provincie. Nu moest hij den markies en zijn zoon, reeds een leerling van 28 jaren, gedurende eenige maanden grieksch onderwijzen. Om het arabisch volkomen machtig te worden, ging hij vervolgens naar Afrika en verbleef daar langen tijd te midden der Muzelmannen onder de grootste gevaren voor zijn leven, vervolgd en belaagd door een christen-monster, zooals hij zich uitdrukt. Deze

tegenkantingen en ontberingen hadden intusschen zijn sterk gestel geknakt, en na zijn terugkeer in Grenada kwam de dood zijn grootsch plan verijdelen ver van zijn »dulce Lovanium".

Clénard is de grondlegger der grieksche grammatica, wiens methode nog gedurende de geheele 18e eeuw in Frankrijk, Engeland, Nederland en Portugal in eere bleef. Hij was niet alleen bedreven in latijn en grieksch, doch ook in het hebreeuwsch en arabisch en was niet onbekend met het chaldeeuwsch: »leviter etiam degustavi chaldaica". Ook schreef hij eene spraakkunst van het hebreeuwsch, dat hij door zelfonderricht aanleerde. Dit boek werd met geestdrift ontvangen, en alleen te Parijs verkocht hij tijdens zijn verblijf aldaar 300 exemplaren, terwijl het gedurende de geheele 16e eeuw òf telkens op nieuw uitgegeven òf door bekende geleerden met aanteekeningen voorzien werd.

Het arabisch, zijn lievelingstaal, leerde hij eveneens aanvankelijk door eigen studie. Hierover een enkel woord ten bewijze van zijn vindingrijk genie en onvermoeibare werkzaamheid. Zonder kennis der letterteekens, niet eens wetend, waar hij met de lezing moest beginnen, nam hij het Psalterium Nebienze ter hand, waarin de arabische tekst stond doch zonder vocalen. Uit de overeenkomst met het hebreeuwsch giste hij, dat de tekst van rechts naar links moest gelezen worden. Om het alphabet te ontdekken nam hij Psalm 82, waarin de eigennamen talrijk zijn. Eerst zocht hij een eigennaam als laatste woord van een vers. Zoo vond hij Ismahelitae en door dit woord te vergelijken met Lot, Tyrum, Salmana, verkreeg hij als eerste gewichtig resultaat de kennis der vier consonanten s, m, l, t. Hoogst belangwekkend is het in deze studie van Chauvin en Roersch na te lezen, hoe hij zijn kennis door eigen studie en door lessen in Spanje vermeerderde en volmaakte. Niettegenstaande de gevaren, die hem door de invallen der Mooren bedreigden, begaf hij zich naar alle plaatsen, waar hij vernam, dat arabische slaven vertoefden.

Clénard was een groot geleerde, maar tevens ook een

waar priester, brandend van een vurigen zielenijver. De wetenschap was voor hem een bron, waaraan hij niet alleen zijn dorst naar kennis leschte, doch waaruit hij tevens het water der wedergeboorte wilde putten om het over het hoofd van velen te doen vloeien. In Vlaanderen en Frankrijk bestudeerde hij het hebreeuwsch ter verklaring van den Bijbel, doch in Spanje en Afrika zette hij zijn studie voort ter bekeering der Joden. In plaats van den Talmud te verbranden, schrijft hij, zou men hem kunnen vertalen, al was het alleen om het der Inquisitie mogelijk te maken van voortaan niet blindelings, doch met volkomen kennis van zaken te handelen. Hij voegt er aan toe: »Insunt in iis libris multa alioqui digna lectu nec injucunda".

Zijn ijver en liefde voor het arabisch had tot hoofdbeweegreden, zijn verlangen om op vreedzame wijze de aanhangers van den Koran van hun dwaling te overtuigen en tot de waarheid te voeren. Hij wil den Koran doen kennen om hem vervolgens met vrucht te bestrijden. Dit was geen gemakkelijke taak. Teekenend voor zijn tijd is hetgeen hij hierover schrijft: »Res est invisa monachis, a quibus dira scio mihi expectanda propter studium arabicum. Quid me futurum censes, ubi nomen Alcorani audiverint?" Doch Clénard had een grooten moed en zegt verder: »Eia insurgant et nobis facessant negotium!"

Hij vond steun voor zijn plan bij Silicaeus, den leermeester van Philippus II. Toen deze hem echter wilde overhalen om een Seminarie te Grenada op te richten, gaf Clénard niet toe. »Respondi . . . non mea consilia destinari Granatensibus, qui inquisitionis metu simulant Christianismum, sed eos me somniare milites, qui cum Machometistis ipsis possint confligere, et ibi nobis aliquando pugnandum esse, ubi aperte dogma profitentur Machometicum; nullum esse certamen, ubi nemo se praebeat hostem". Daarom ging hij naar Africa tot den koning van Fez en was bereid »omnia pati", al moest hij bedelend zijn leven rekken.

Dit moge voldoende wezen om mijn lezers opmerkzaam te maken op dit onder alle opzichten belangrijk boek. Mogen

de geleerde samenstellers veel voldoening ondervinden van hun lastigen arbeid, dien zij met zoo groot vernuft en zoo heerlijk gevolg ten einde brachten.

Rolduc. W. JASPAR.

R. P. TH. BOURGEOIS, *L'Ordre surnaturel et le devoir chrétien.* Paris, Lethielleux. Prix: 3 fr. 50.

De lezer neme ons een lang citaat niet kwalijk; wij kunnen geen beter overzicht geven van het werk, dat wij hier bespreken, dan de schrijver zelf in zijn inleiding doet.

»Les devoirs chrétiens se résument en ces actes:

Croire en la mission de Jésus-Christ comme Rédempteur; et partant, comme source de la vie surnaturelle ou de la grâce dans les âmes;

Adhérer à sa parole révélatrice;

Se soumettre à sa volonté directrice;

Implorer sa puissance médiatrice;

S'unir à sa vie réparatrice répandue au sein de l'Eglise et sous la garde du sacerdoce catholique, dans les sacrements et surtout les sacrements de Pénitence et d'Eucharistie.

Cette influence de Jésus-Christ se justifie par le fait que Dieu nous a appelés à vivre, dans l'avenir, la Vie Divine; et, dès ici-bas, à posséder la grâce qui est la préparation à la gloire".

Pater Bourgeois, meent, dat velen in onze dagen wel de enkele waarheden afzonderlijk kennen, maar niet den samenhang der waarheden en, voegen wij er bij, niet het gevolg der waarheden voor het leven. Daarom heeft hij zijn boek geschreven en o.i. een zeer goed werk verricht, dat én door de ontwikkelde leeken met vrucht gelezen zal worden én den priester eene nadere kennismaking niet zal doen betreuren.

De eerw. schrijver schrijft een mooie, vloeiende en, dunkt ons, voor den niet-Franschman gemakkelijk verstaanbare taal, is helder en duidelijk in zijne uiteenzetting, frisch en levendig

in de voorstelling. Alle controversen worden met zorg vermeden en, al ontbreken de praktische toepassingen niet — le devoir is immers een deel van het thema — het boek is geen preekboek of geen boek met preeken, zooals men 't wil nemen.

In de behandeling zet de schrijver de leer voorop: »zoo is 't", en besluit dan tot den plicht: »zoo moeten we doen", terwijl de: »mais me dira-t-on" meestal eene moderne moeilijkheid, eene moderne opwerping inleiden. Ofschoon pater Bourgeois niet veel namen citeert, ziet men toch, bij wien hij ter school is geweest en leert men weer eens te meer, dat oude keurtroepen best passen in eene nieuwe uniform en zeer gemakkelijk in eene nieuwe slagorde kunnen opgesteld worden; dat er, ten spijt van sommigen, niets moderner is dan de oude waarheid. In eene volgende uitgave zouden wij gaarne een woord of wat meer aan »de Kerk" gewijd zien, al moest het geschieden ten koste van de »société invisible des âmes". Waar de schrijver (bl. 143), in 't voorbijgaan, de waarde bespreekt der daden van hem, die de genade verloren heeft, en volgens het Conc. van Trente aangeeft, dat de goede werken van den zondaar »peuvent préparer et amener le retour de l'âme à Dieu, comme il en arriva, au temps de Notre Seigneur, pour le publicain", zouden eenige woorden meer voldoende zijn geweest om volgens het Conc. Trid. (Ses. VI, Cap. V) het »exordium justificationis" vollediger te bespreken. Dit hoort wel is waar niet strikt bij het thema, dat de eerw. schrijver hier ter plaatse behandelt, maar 't komt ons voor, dat de woorden van bl. 143 te veel aan den bloot natuurlijken aard der werken van hem, die in staat van doodzonde is, doen denken, en dat zouden wij willen vermijden, waar er van een »préparer et amener le retour" etc. sprake is.

Intusschen: »*Ubi plurima nitent*" etc. Wij wenschen P. Bourgeois vele lezers.

J. M. L. K.

EEN PAAR AANMERKINGEN BIJ HUIJSMANS' „S. LYDWINE".

De schrijver zegt: »Il fit plus; comme pour attester la justesse du mot terrible à la fois et consolant de sainte Hildegarde: »Dieu n'habite les corps bien portants", Il s'attaqua à sa santé." p. 72.

Dat God niet woont in gezonde lichamen, *kan* de H. Hildegardis, in zooverre zij de ware leer der H. Kerk volgt, niet gezegd hebben.

De H. Paulus zegt van Christus: »In Hem woont de volheid der Godheid lichamelijk." Col. II, 9. — Welnu, het lichaam van Christus is nooit aan eenige ziekte onderworpen geweest.

De H. Maagd en Moeder van Christus, die vol van genade was, is nooit door eenige ziekte bezocht geweest; zelfs de scheiding van lichaam en ziel had zonder ziekte plaats. »Ce ne fut point une maladie, ni une défaillance de nature qui la fit mourir, mais cet effort amoureux qu'elle fit pour s'unir à son principe." *Petits Bol.* T. XVI, p. 113.

Zouden alleen de ziekelijke lichamen tempels zijn van den H. Geest, terwijl toch de H. Paulus in zijn eersten brief aan de Corinthiërs (VI, 19) geen onderscheid maakt?

Indien God niet woont in gezonde lichamen, wat laat de H. Kerk dan elken priester, even voor dat hij het H. Lichaam en Bloed van Christus nuttigt, vragen: dat die H. Communie strekken moge, »ad tutamentum mentis et corporis": tot beveiliging van ziel en *lichaam*; — in het officie van O. L. V. hare voorspraak inroepen »om voortdurend ons te verheugen in gezondheid van geest en *lichaam*" (oratio: *Concede*); — in de gebeden na de H. Com. op het feest der HH. Mart.

Vitus en Metg. 15 Juni: »dat het geneesmiddel van dit Sacrament tot heil zij van *lichaam* en ziel"; — in de mis van den H. Camillus: »de onbevlekte offerande. . . zij tegen alle krankheden van *lichaam* en ziel een heilzaam middel" (secret.)?

De H. Hildegardis heeft dat *zoo niet gezegd.* Jammer dat de schrijver, die zooveel mystieke werken, als door hem gelezen (bl. 11.—19) opgeeft, juist de werken der H. Hildegardis niet als gelezen aangeeft.

In *Vita S. Hild. auctoribus Godefrido et Theodorico monachis* (Lib. II, C. III, n. 31) vindt men deze woorden der Heilige: »Als God zijn Geest van profetie, van wijsheid, of van wonderen in den mensch zendt, dan doet Hij zijn vleesch dikwijls door smarten aan". — Dat is heel iets anders: zij spreekt over een mensch, in wien de H. Geest op buitengewone wijze woont door wondergaven. Zij geeft tevens de reden aan: »Want, indien Hij het [vleesch] niet bedwingt door smarten, dan gaat het gemakkelijk tot wereldsche begeerlijkheden over; gelijk gebeurd is met Samson en Salomon".

Deze woorden der Heilige stemmen geheel overeen met hetgeen de H. Paulus zegt: »Opdat de grootheid der openbaringen mij niet verheffe, is mij een prikkel mijns vleesches gegeven." II Cor. XII, 7.

Moest de zin verstaan worden, zooals Huijsmans hem aangeeft, dan behoefde het waarlijk niet tot haar roem vermeld te worden, dat God haar de gave schonk om verschillende zieken van hunne ziekte bevrijden. L. III, C. I, n. 38.

Ribet (*La mystique divine,* T. I, p. 371) zegt met alle mystici over den geestelijken weg der zuivering: »Les maladies, les infirmités et les douleurs corporelles font presque toujours partie de la purgation sensible". — Hij geeft (T. II, p. 438) de oorzaken op van dergelijke ziekten: de uitboeting van persoonlijke zonden; de liefde tot den gekruisigden Zaligmaker; de eerherstelling voor de zonden van andere menschen.

Al wat de mystici zeggen over de verhevenheid van het lijden, in vereeniging met J. Ch. geduldig verdragen, ja zelfs begeerd, zal nooit iemand in de meening brengen, dat hij

aan God eer bewijst door zich zelf op een of andere wijze ziek te maken. Edoch, een gezegde als: »Dieu n'habite les corps bien portants" zou in eene brave, doch niet door de theologia mystica voorgelichte ziel, zulke dwaze gedachte kunnen doen opkomen. En dat nog wel op gezag van de H. Hildegardis, die èn in haar brief tot eene abdis (Epist. XCVIII) èn in haar werk: *Lib. div. op. simpl. hominis* (P. I, Visio III, n. 14; P. II, Vis. V, n. 42) met allen aandrang vermaant, om de deugd met zulke discretie te beoefenen, dat men God werkelijk dient, in de juiste maat (»in recta mensura").

»Ik ken iemand — zoo staat er in het werk: *Esprit de S. Franc. de Sales* (P. XVIII, Chap. XI) — uitmuntend in kennis en deugd, die haar lichaamsgestel, dat wel zoo bloeiend en sterk was als ik er ooit een gekend heb, geheel ondermijnd heeft, en die niet voor dat het te laat was deze bekoring bemerkte. Ik deed al wat ik kon om hare vurigheid te matigen,. . . ik voorspelde haar de waarheid, maar zij geloofde mij niet." In dienzelfden geest, gaf de Heilige den volgenden raad aan eene kloosterzuster: »Leg uw zwak lichaam geen andere strengheid op dan die tot welke uw regel u verplicht. Bewaar uwe lichaamskrachten om God te dienen in geestelijke oefeningen, welke wij dikwerf genoodzaakt zijn achter te laten, als wij zonder oordeel het lichaam, dat toch te gelijk met de ziel ze moet volbrengen, hebben ontredderd".

Ook voor het geestelijk leven is het van belang te letten op de waarheid: »Mens sana in corpore sano" (een gezonde geest is in een gezond lichaam).

»Weinigen worden er na een ziekte beter op" zegt de *Navolging* (B. I, H. 23), en waar is het voor alle soort van menschen.

Verbeeld u, dat die menigte genotzuchtigen, onmatigen enz., die zich blootstellen aan allerlei ziekten en ze ook werkelijk opdoen, zich daarna zouden troosten met een gezegde: »Dieu n'habite les corps bien portants".

In onzen tijd, waarin de menschen op zooveel manieren

hun lichaamsgestel ondermijnen, en helaas zelfs de kiemen van ziekten in het nageslacht overbrengen, moeten wij alles inspannen om hen te overtuigen van: »Mens sana in corpore sano", en dit onder alle opzichten.

Iemand die zijn lichaam veel ontzegt, volgens het oude »abstine" en volgens de wijze vastenwetten der H. Kerk, zal in een gezond lichaam, met gezond oordeel God dienen en nuttig zijn voor de maatschappij.

In de *Soirées* van J. de Maistre (I, 1) vindt men breedvoeriger wat ik hier in het kort aanstip.

* * *

Dat God ziekten overzendt om de zonde te straffen, blijkt uit menigvuldige plaatsen der H. Schrift, doch ook in die gevallen is dit een werk van Gods goedheid. »Immers de zondaars niet langen tijd naar believen te laten begaan, maar terstond straffen aan te wenden, is een teeken van groote goedertierenheid", zegt de Schriftuur (II Mach. VI, 13).

»Daarom heeft men het altijd als de grootste aller straffen beschouwd voor eene zondige en onboetvaardige ziel, als zij onbekend bleef met de smart, als een geluk zonder schaduw haar deel bleef. Er is een voorspoed, over welke men verschrikt staat" (Mgr. Bougaud, *Le Christianisme*, T. I, p. 456).

Dat God zijne bizondere vrienden door ziekten beproeft: èn de H. Schrift, èn de levens der Heiligen bevestigen het. In deze gevallen echter drukt de H. Schrift dat uit, met het woord *toelaten*. »De Heer *liet toe*, dat deze beproeving hem [Tobias] overkwam, opdat aan het nageslacht zijn geduld gelijk dat van den Heiligen Job ten voorbeeld zou strekken" (Tob. II, 12).

Uit het boek Job blijkt, dat God den duivel *toeliet* hem te kwellen. — De H. Paulus noemt den prikkel hem gegeven: »Een engel satans om mij te slaan" (II Cor. XII, 7).

Het woord *toelaten* drukt het best de goedheid Gods uit, die alleen met een liefdevol oogmerk kan dulden, dat zijne vrienden in lijden zijn.

Gury, in zijn *Médit. sur les Lit. des Sacr. Cœurs* (2me éd. p. 55) handelend over de teederheid van het goddelijk Hart, ook in de beproevingen, vermeldt de woorden tot de H. Gertruda, uit welke blijkt, hoe medelijdend Christus was ten opzichte van eene heilige en edelmoedige ziel, die eene langdurige en pijnlijke ziekte te doorstaan had.

»Van den eenen kant — zoo sprak de goede Meester — kan ik die ziel niet langer op dat kruis laten: het doet mijn Hart zeer, haar te zien lijden. Van den anderen kant, zij maakt een zoo goed gebruik van de smarten, welke zij doorstaat, zij vlecht zich daardoor een zoo schoone kroon, dat ik er niet toe kan overgaan om de bron harer verdiensten te stoppen; met haar de gezondheid terug te geven."

Als men nu nevens deze woorden, de beschrijving plaatst, welke Huysmans (p. 72) geeft omtrent de gebedsverhooring van Lydwina om eene of andere lichaamsmisvorming: »Il s'attaqua à sa santé. Cette chair jeune et charmante dont il l'avait revêtue, elle semble tout à coup le gêner et il la coupe et il l'ouvre dans tous les sens, afin de mieux saisir l'âme qu'elle enferme et la broyer" — dan is men wel volkomen overtuigd van de hevige begeerte des Heeren naar de heiligheid dier ziel; maar als men denkt aan de teederheid van zijn H. Hart, dan zou men willen vragen: is dat diezelfde goede Meester, die tot de H. Gertruda sprak?

Staat er niet in de H. Schrift, dat de bedroefde Sara tot God zeide: »Gij schept geen behagen in ons onheil: want na den storm geeft Gij de kalmte terug, en na tranen en zuchten overlaadt Gij ons met vreugde"? (Job, III, 22.)

Geen enkel goed onderwezen Katholiek zal het tegendeel in de gedachte krijgen, als hij deze woorden van Huysmans leest, in de overtuiging, dat de schrijver het goed bedoelt; maar dit boek zal ook door anderen gelezen worden, bij wie de tegenovergestelde gedachte wel kan opkomen, en niet gemakkelijk verdreven zal worden, door hetgeen de schrijver op blz. 98 tot 104 Jean Pot laat uitleggen.

* * *

De schrijver, sprekende over den brand van den liefdadigheidsbazaar (4 Mei 1897) te Parijs, voegt er bij: »Il semble donc qu'il y ait eu une volonté du ciel de choisir, dans cette mêlée, les plus saintes des visiteuses, pour les obliger à expier, dans les flammes, la plénitude sans regrets de nos péchés". God laat aan 's menschen vrijheid over de natuurkrachten òf met beleid òf met onvoorzichtigheid te gebruiken en verhindert de gevolgen niet, tenzij bij uitzondering. Hij laat het ongeluk toe, want ook uit de rampen weet God het goede te trekken.

Dat Huijsmans den brand van den bazaar, om sommige bizondere redenen, liever niet toeschrijft aan onvoorzichtig omgaan met verlichting en versiering, blijft natuurlijk zijn persoonlijk oordeel, dat niemand zal afkeuren.

Men weet anders, wat afkeuringen, sommige uitdrukkingen van pater Ollivier in zijn lijkrede, welke deze ramp als eene uitboeting voor Frankrijks zonden voorstelde, verwekt hebben. Algemeen werden ze afgekeurd. Want alhoewel men in het algemeen elke ramp als straf der zondaars en heilzame beproeving der braven moet noemen, zoo is het toch niet voorzichtig, voor een gehoor als in de Notre-Dame, in eene bizondere ramp, den vinger Gods aan te wijzen en eene *bizondere* tusschenkomst van Gods Voorzienigheid te vooronderstellen.

Christus zelf, wilde uit het ongeluk, dat de toren in Siloë achttien man in zijn val verpletterd had, geen bizondere gevolgtrekking, doch slechts de algemeene voor allen om boetvaardigheid te doen, dewijl de dood iedereen onverwacht kan overkomen (Luc. XIII, 4).

Is de schrijver vrij in zijn gevoelen omtrent de oorzaken van den brand, zijne meening, alsof God sommigen der heiligsten onder de slachtoffers gekozen zou hebben, om ze te *dwingen* voor de zondaars uit te boeten, is kwalijk in overeenstemming te brengen met de ware leer.

Zeker, God neemt het offer, dat de rechtvaardige van zich zelf doet tot uitboeting der zonde, met welbehagen aan; in de levens der Heiligen vinden wij vele voorbeelden; doch

dan wordt toch zeker vereischt, dat zij met J. Ch. vrijwillig zeggen: »Zie, ik kom".

En dat moeten wij wederom niet zoo verstaan, alsof een zondaar *als zondaar* gered wordt om de uitboeting van een rechtvaardige. Deze boete immers wordt aan de goddelijke rechtvaardigheid aangeboden, opdat de barmhartigheid weder nieuwe genade aan den zondaar kunne geven, waardoor hij zich bekeere tot een deugdzaam leven of berouwvol kunne sterven.

Evenmin als de rechtvaardige tot uitboeting, wordt de zondaar tot bekeering *gedwongen*. De mensch is en blijft volkomen vrij, zoowel in de heldhaftigste deugd, als in de laagste misdaad.

* * *

Door deze aanmerkingen heb ik geenszins willen afbreken, wat de Z. E. Heer Poelhekke, in de Juli-aflevering, over Huijsmans' werk gezegd heeft. Die rechtmatige lofprijzing is niet zoodanig, dat zij elke aanmerking op het boek heeft uitgesloten. Het zou wel te verwonderen zijn als een bekeerling, over mystiek schrijvend, geen enkele fout begaan had. Te bewonderen daarentegen is, dat de fouten zóó zijn, dat men, zijn geheel werk nauwkeurig lezend, moet zeggen: hij heeft het goed bedoeld, maar zich niet juist uitgedrukt. Hierdoor echter zouden vele lezers, die in de mystiek niet te huis zijn, tot verkeerde begrippen kunnen komen.

V. A. SPRENGERS.

JOANNES DE „PRESBYTER" IN HARNACK'S THEORIE.

(Vervolg en slot van bl. 267 vv.)

II. JOANNES DE »PRESBYTER" BIJ PAPIAS.

Men zal zich herinneren, dat Harnack zijne theorie over den schrijver van het vierde evangelie zelf in een paar woorden heeft geformuleerd. Zijne onderzoekingen hebben hem er toe geleid, het vierde evangelie te noemen: »evangelie van Joannes (den presbyter) volgens Joannes (den zoon van Zebedeus)" [1]). Tot nu toe hebben wij ons uitsluitend bezig gehouden met het negatieve gedeelte van Harnack's systeem, waarin de traditioneele opvatting omtrent den apostolischen oorsprong van het Joannes' evangelie werd bestreden.

Het is ons gebleken, dat Harnack's hypothese, als zou Joannes van Ephese een »presbyter" geweest zijn, dien de volksmeening met den Apostel heeft verward, een historische onmogelijkheid veronderstelt, en dat de getuigenissen, die voor den apostolischen oorsprong van het vierde evangelie pleiten, door Harnack's argumenten niets van hun bewijskracht hebben verloren. Thans naderen wij het positieve gedeelte dezer theorie. Harnack toch breekt niet enkel af, hij tracht ook op te bouwen. Hij ontkent niet enkel, dat de Apostel Joannes het evangelie geschreven heeft, hij stelt in Joannes' plaats een ander persoon, dien hij den »presbyter"

---

[1]) *Die Chron.* S. 677. Vgl. *De Katholiek*, 1901, blz. 524.

Joannes noemt. Zijn er in de dokumenten der oudheid sporen te vinden van dezen »presbyter" Joannes, schrijver van het evangelie en de andere Joanneïsche geschriften? Op deze vraag komt alles aan.

* * *

Van de weinigen, die over een »presbyter" Joannes spreken, is er niemand, die dezen presbyter voor den schrijver van het evangelie houdt. Dit zij allereerst tegen Harnack opgemerkt. Al zou de berlijnsche hoogleeraar dus bewijzen, dat er in de oudheid een presbyter, Joannes genaamd, bestaan heeft, dan is daarmede nog geenszins uitgemaakt, dat deze persoon het vierde evangelie heeft geschreven.

Welke gegevens nu schijnen Harnack het bestaan van dezen »presbyter" Joannes zoo zeker te bewijzen, dat hij er de geheele traditie voor opgeeft? Harnack's theorie berust uitsluitend op de verklaring, die Eusebius gegeven heeft aan de voorrede van Papias' boek over de *Spreuken des Heeren* [1]). Volgens Eusebius' uitlegging spreekt Papias in deze voorrede over twee Joannessen, over den Apostel en over een »presbyter", en Harnack, die er anders, wanneer zijn theorie in gevaar wordt gebracht, volstrekt niets uit maakt, Eusebius in den hoek te zetten [2]), schrijft hier vol bewondering voor de scherpzinnigheid van den schrijver der *Kerkelijke geschiedenis:* »und Eusebius las gründlich" [3]).

Wat de oudheid ons omtrent Papias heeft nagelaten, is zeer gering. Het jaar van zijn geboorte en zijn sterven, de

---

1) *Die Chron.* S. 659—668 passim.

2) Zoo b.v. houdt Harnack, als hij beweert, dat Irenaeus niet dan als knaap Polycarpus heeft gekend (*Die Chron.* S. 324—333. Vgl. *De Katholiek*, 1901, blz. 535—550), er volstrekt geen rekening mede, dat dezelfde »gründlich" lezende Eusebius uit den brief van Irenaeus aan Florinus tot de overtuiging kwam, dat Irenaeus zeer vriendschappelijk met Polycarpus had omgegaan: »porro in ea ad Florinum epistola.... Irenaeus se cum Polycarpo *familiariter* esse versatum prodit" *Hist. eccl.* V, 20, Migne, *P. G.* XX, 484. Waarom las Eusebius hier niet »gründlich"?

3) *Die Chron.* S. 657.

tijd, waarin hij zijne verklaring van de *Spreuken des Heeren* schreef, kunnen slechts bij benadering worden aangeduid [1]). Eusebius verhaalt, dat hij bisschop van Hiërapolis is geweest [2]). Omstreeks 165 bekleedde Claudius Apollinaris die waardigheid, maar het is ons niet bekend sedert wanneer, en evenmin wie zijn voorganger geweest is. Philippus en diens vier dochters, van wie reeds in de Handelingen der apostelen gesproken wordt [3]), heeft Papias te Hiërapolis gekend [4]). Irenaeus noemt hem »een toehoorder van [den apostel] Joannes en metgezel van Polycarpus" en onder alle presbyters van Klein-Azië kwalificeert hij Papias alleen als »een oud man" [5]).

Irenaeus wil met deze woorden niet alleen te kennen geven, dat Papias tot een zeer hoogen ouderdom gekomen is, maar vooral, dat Papias' leven reikt tot ver in de eerste eeuw. Zóó wordt Irenaeus ook door Eusebius verstaan [6]). Hierdoor

---

1) Papias werd geboren volgens Poggel (*Der zweite und dritte Brief des Apostels Johannes*, 1896, S. 49) vóór 70; volgens Lightfoot (*Contemp. Rev.* Aug. 1875) circa 60—70; volgens Camerlynck (*o.c.* p. 101) circa 70—80; volgens Zahn (*Forsch.* VI, S. 109—112) reikt Papias' leven van 60 (70)—140(150). Harnack meent, dat zijn geboortejaar moeielijk later kan gesteld worden dan 80, »über die Zeit seines Todes wissen wir nichts" (*Die Chron.* S. 358). — Zijn werk *Verklaring van de spreuken des Heeren* schreef hij 140 (145)—160 (Harnack, *Die Chron.* S. 357); 125—130 (Zahn, *Forsch.* VI, S. 113); circa 90 (*The oracles ascribed to Matthew* etc. S. 98). Vgl. Holtzmann, *Einl.* S. 94.

2) Eus. *Hist. eccl.* II, 15; III, 36, Migne, *P. G.* XX, 171 en 287.

3) Act. XXI, 8.

4) Eus. *Hist. eccl.* III, 31; III, 39, Migne, *P. G.* XX, 279 en 298. Vgl. hierbij *De Katholiek*, 1901, blz. 529. Eusebius schijnt de dwaling van Polycrates niet opgemerkt te hebben.

5) Iren. *Adv. Haer.* V, 33, 4, Migne, *P. G.* VII, 1214.

6) Zahn doet (*Forsch.* VI, S. 111 n. 1) zeer terecht opmerken: »Wenn Harnack (*Die Chron.* S. 375) dekretirt, aus dieser Angabe [»een oud man"] folge nur, dass Papias mindestens 20—30 Jahre vor Irenäus geschrieben habe und beträchtlich älter als er gewesen sein müsse, so beweist dies nur, dass Harnack auch über diesen für die Kirchengeschichte so wichtigen Begriff nicht nachgedacht hat. Eus. (III, 39) wüsste besser, was ἀρχαῖος ἀνήρ [»een oud man"] im Munde des Ir. bedeute". Eusebius zegt daar, dat vele kerkelijke schrijvers hun eschatologische beschouwingen bevestigd hebben met een beroep op *de oudheid* van Papias, wat hier niet anders kan beteekenen, dan: met een beroep op het gezag van een man uit den *oudsten tijd*.

wordt het waarschijnlijk, dat Papias geboren werd vóór Polycarpus, die in 155 op bijna honderdjarigen leeftijd stierf [1]). Indien men nu aanneemt, dat Papias niet den hoogst zeldzamen ouderdom van meer dan honderd jaren bereikt heeft, dan moet ook zijn sterfjaar vóór dat van Polycarpus geplaatst worden [2]). Uit Irenaeus (Eusebius) weten wij, dat Papias vijf boeken geschreven heeft onder den titel: *Verklaring van de spreuken des Heeren*, waarvan Eusebius ons de voorrede heeft bewaard [3]). Blijkens deze voorrede heeft Papias zijn werk geschreven, toen hij reeds op jaren was. Deze voorrede is de basis, waarop Harnack zijn theorie over Joannes den presbyter gebouwd heeft. Wij geven haar hier zoo getrouw mogelijk weer. Alleen het woord πρεσβυτέροι laten wij onvertaald, daar over de beteekenis van dit woord juist de strijd gevoerd wordt.

»Ik zal niet aarzelen bij mijne verklaringen, om de waarheid daarvan te bevestigen, ook datgene te voegen, wat ik eertijds van »de presbyters" goed geleerd en goed in mijn geheugen geprent heb. Want ik luisterde niet, zooals de meesten, met welgevallen naar hen, die veel woorden ten beste geven, maar naar hen, die waarheid spreken; niet naar hen, die ongewone voorschriften, maar naar hen, die de geboden, door den Heer zelven gegeven en van de waarheid zelve uitgegaan, verkondigden. Ontmoette ik van tijd tot tijd iemand, die met »de presbyters" had omgegaan, dan deed ik onderzoek naar de woorden, die »de presbyters" hadden gesproken: wat Andreas of wat Petrus, of wat Philippus of wat Thomas of Jacobus, of wat Joannes of Mattheus of een ander van de leerlingen des Heeren gezegd hadden, wat Aristion en »de presbyter" Joannes zeggen. Immers ik meende, dat het bezielde woord der levenden mij meer voordeel zou aanbrengen dan het lezen van boeken" [4]).

---

1) Harnack, *Die Chron.* S. 342 vv.

2) Zie hierboven, blz. 303, n. 1.

3) Eus. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 295 vv.

4) Eus. *Hist. eccl.* ibid. Voor de litteratuur over dit fragment zie Holtzmann, *Einleitung in das N. T.* 1892, S. 94; Zahn, *Forsch.* VI, S. 112, n. 2. Zie ook

Reeds uit de eerste woorden van dit fragment blijkt, dat voor Papias hoofdzaak is datgene te verhalen, wat hij zelf eenmaal van de presbyters geleerd heeft en zorgvuldig in zijn geheugen bewaard [1]). De uitdrukking »wat ik . . . van de presbyters geleerd heb" bewijst op zich zelf reeds, dat hier spraak is van de leer, die Papias zelf en onmiddellijk uit den mond der presbyters heeft vernomen [2]), maar dit wordt bovendien bevestigd door de tegenstelling, die Papias maakt tusschen de leer, die hij zelf onmiddellijk van de presbyters ontving, en de leer der presbyters, die hij door middel van de leerlingen der presbyters te weten kwam. Zelf is hij eenmaal leerling der presbyters geweest en het onderricht, dat zij hem toen ter tijd gaven, heeft hij diep in zijn geheugen geprent; maar ook wat de leerlingen der presbyters van hen wisten te verhalen, heeft hij niet versmaad. Want ontmoette hij later iemand, die met presbyters omgang had gehad, dan ondervroeg hij hem nauwkeurig naar de leer der presbyters.

De verklaringen, die hij schreef over de woorden des Heeren, heeft hij dus langs een tweevoudigen weg verkregen: onmiddellijk van de presbyters en door middel van de leerlingen dier presbyters. De tijd, waarin dit plaats had, is reeds lang voorbij. Reeds zeer lang is het geleden, dat hij zelf leerling der presbyters was; uitdrukkingen als: »wat ik eertijds . . . leerde . . . in mijn geheugen geprent" doelen op een tijd, die ver achter hem ligt; maar ook de dagen, waarin hij de leerlingen der presbyters naar de woorden der presbyters uitvroeg, moeten, ofschoon wel niet zoo lang als de tijd, waarop het eerste doelt, maar zeker toch ook lang verstreken zijn; de wijze, waarop Papias over dien tijd spreekt,

---

Knabenbauer, *Comment. in Ev. secundum Joannem*, 1898, p. 5 vv. Vgl. *Revue bibl.* 1898, 621 en 640; Belser, *Einl. in das N. T.* 1901, S. 733 en 741, n. 3; Trenkle, *Einl. in das N. T.* 1897, S. 260 vv.

1) Vgl. Lagrange in de *Revue biblique*, 1895, S. 11 vv.

2) Dat μανθάνειν παρα τινος, *iets van iemand leeren*, de beteekenis heeft: onmiddellijk iemand's leerling zijn, wordt door bijna allen gehouden. Zie Zahn, *Theol. Studien und Kritiken*, (Köstlin, Kautsch), 1866, S. 659; *Forsch.* VI, S. 123; Camerlynck, *o.c.* p. 103.

laat daarover geen twijfel bestaan: »Ontmoette ik van tijd tot tijd iemand, die met de presbyters had omgegaan, dan deed ik onderzoek. . ." Tusschen het verschijnen van de *Verklaring van de spreuken des Heeren* en de dagen, waarin Papias zijn inlichtingen nam, ligt dus een geruime tijd [1]).

Wie nu zijn die presbyters, wier woorden Papias met zooveel eerbiedige piëteit in zijn hart bewaarde, wier uitspraken hij zoo hoog stelde? Dat zij personen waren van eene uitnemende waardigheid blijkt niet alleen uit het gewicht, dat Papias aan hun woorden hecht, maar ook uit den titel »presbyter", dien hij hun geeft [2]). Men hoeft de voorrede van Papias niet met veel scherpzinnigheid te lezen, om aanstonds te bemerken, dat voor Papias »apostelen" en »presbyters" twee benamingen zijn, die dezelfde personen aanduiden. »Ontmoette ik van tijd tot tijd iemand, die met de »presbyters" had omgegaan, dan deed ik onderzoek naar de woorden, die de »presbyters" hadden gesproken: wat Andreas of wat Petrus . . . of een ander van de leerlingen des Heeren gezegd hadden, wat Aristion en de »presbyter" Joannes, de leerlingen des Heeren, zeggen".

Niemand twijfelt er aan, of de zeven namen, die in de eerste groep voorkomen, zijn die van de zeven apostelen: Andreas, Petrus, Philippus, Thomas, Jacobus, Joannes en Mattheus. En naar de woorden van deze »presbyters" — zooals Papias hen noemt — was het juist, dat hij inlichtingen inwon. Zonder de natuurlijke beteekenis der woorden te verwringen, kan men aan dezen zin geen andere verklaring geven. Hieruit volgt, dat de benaming »presbyter" geen signalement kan zijn, om een presbyter van een apostel te

---

1) Zie Harnack, *Die Chron.* S. 357.

2) Hebr. XI, worden Abel, Noë, Abraham, Mozes onder de »presbyters" genoemd. Vgl. Zahn, *Forsch.* VI, S. 135 en S. 81, n. 1. In geen enkel der van zijn werken tot ons gekomen fragmenten gebruikt Papias, om de leerlingen des Heeren aan te duiden, den titel *apostel*, maar vermeldt hun naam zonder meer Eus. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 399 (Petrus, Mattheus); Iren. *Adv. Haer.* V, 33, Migne, *P. G.* VII, 1214 (Judas) — vgl. het latijnsche *Argumentum evangelii secundum Joannem* (zie Camerlynck, *o.c.* p. 122) — of geeft hun volgens Eusebius' verklaring den titel »presbyter" (Eus. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 398).

onderscheiden. Wanneer dus Papias zegt: »... wat ik eertijds van de presbyters geleerd heb", kunnen zijn woorden nooit als argument dienen voor de bewering, dat Papias nimmer een leerling van apostelen geweest is. Want apostel-zijn en presbyter-zijn is in Papias' voorrede identiek. Nu verzekert Papias, nadat hij de zeven apostelen-presbyters opgenoemd heeft, dat hij de leerlingen der presbyters ook uitvroeg naar hetgeen »Aristion en de presbyter Joannes zeggen".

Is »presbyter" geen distinctivum, dan heeft men geen reden om aan te nemen, dat Joannes, die naast Aristion genoemd wordt, onderscheiden is van Joannes, die in de eerste groep midden tusschen de apostelen wordt vermeld. Het gaat toch niet aan te zeggen, dat Papias in denzelfden zin het woord »presbyter" in twee verschillende beteekenissen gebruikt, zonder daarvan te doen blijken. Daarbij komt, dat Papias Joannes, die in de tweede groep voorkomt, zoo goed als den eersten, een leerling des Heeren noemt: »ik onderzocht... wat Andreas, ... Jacobus, *Joannes*, Mattheus, wat de overige *leerlingen* des Heeren gezegd hadden; wat Aristion en de presbyter *Joannes*, de *leerlingen* des Heeren, zeggen". De woorden van Papias' voorrede bevatten dus geen enkelen grond voor de meening, dat hier over twee Joannessen gesproken wordt, van wie de een apostel, de ander »presbyter" zou geweest zijn. Men zou veeleer zeggen, dat de hier tweemaal genoemde Joannes éénzelfde persoon is.

Toch vraagt men zich onwillekeurig af, welke reden Papias mag gehad hebben om in één zin tweemaal Joannes te noemen, eerst met de zeven presbyters-apostelen, leerlingen des Heeren, en daarna, terwijl hij hem uitdrukkelijk »presbyter" noemt, nog eens met den »leerling des Heeren" Aristion. De eerste groep schijnt met de woorden »... wat de overige leerlingen des Heeren gezegd hadden" afgesloten te zijn. Nu verwacht men niet, dat er daarna nog enkele namen zullen volgen van personen, die eveneens tot de »leerlingen des Heeren" behooren.

Aristion en den presbyter Joannes rekent Papias even goed tot de onmiddellijke leerlingen des Heeren, als Andreas, Petrus,

Philippus enz. enz. Wij hebben geen enkelen grond om Papias' woorden in een anderen zin te verstaan. Dat hij nu, na de eerste reeks genoemd te hebben, uitdrukkelijk zegt, dat ook Aristion en Joannes de presbyter »leerlingen des Heeren" waren, dient alleen om in het licht te stellen, welk een groot gezag zijne verklaringen van 's Heeren woorden voor zich hebben. Hij heeft die verklaringen ontleend aan hen, die zelve den Heer gezien en gehoord hebben, m. a. w. aan »leerlingen des Heeren" [1]).

Aristion en Joannes de presbyter behooren dus tot degenen, die omstreeks 29(27)—33(30) door Christus tot zijn discipelen in Palestina werden uitverkoren. Volgens de herhaalde verzekering nu van Eusebius, heeft Papias deze beide presbyters meermalen zijn leermeesters genoemd [2]). Hieruit volgt, dat zij omstreeks 70—100 in Klein-Azië hebben geleefd. Wij hebben hier dus de namen van minstens twee der presbyters, van welke Papias onmiddellijk leerling is geweest, en tegelijkertijd twee van de vele discipelen van Jezus en autopten [3]) zijns levens in Azië, van welke Irenaeus den H. Polycarpus en andere presbyters had hooren verhalen [4]).

Hierdoor ook wordt het praesens: »wat Aristion en de presbyter Joannes zeggen" (λέγουσιν) verklaard. Dat dit niet verstaan moet worden van den tijd, waarin Papias zijn werk schreef, blijkt vooreerst hieruit, dat lieden, die omstreeks 29 (27)—33 (30) leerlingen des Heeren, dus reeds volwassen menschen waren, toch zeker niet meer omstreeks 125 – 130 geleefd en geleeraard zullen hebben. Dit in de veronderstelling, dat Papias reeds circa 125—130 zijn *Verklaring*

---

1) Welke waarde Papias hecht aan de uitspraken van hen, die den Heer zelven gezien hebben, blijkt uit de tegenstelling, die hij maakt tusschen Petrus en Marcus. Eus. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 299.

2) Eus. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 298 »Aristionis... et Joannis auditorem se dicit (Papias) fuisse". »Multa certe quae ab iis tradita acceperat... retulit". 299: »Alias quoque supradicti Aristionis enarrationes sermonum Domini et Joannis... traditiones refert in suis libris".

3) Onder »autopten des Heeren" worden verstaan degenen, die den Heer zelven gezien hebben.

4) Vgl. Zahn, *Forsch.* VI, S. 140 en S. 72 vv. Zie hierboven blz. 277 vv.

van de spreuken des Heeren schreef. Valt de voltooiing van dit werk later, dan geldt dit bewijs a fortiori.

Het blijkt vervolgens uit de constructie van den zin. Daar de uitspraken van Aristion en den presbyter Joannes even goed als de uitspraken van Andreas enz. enz. het object waren van Papias' onderzoek, moeten de woorden: . . . »wat Aristion en . . . Joannes *zeggen*" eveneens terugzien op den verleden tijd, die door »deed ik onderzoek" (ἀνεκρινον) wordt aangeduid. Ten tijde, dat Papias zijn inlichtingen omtrent de leer der presbyters nam, was hij gewoon de lieden, die in de gelegenheid waren geweest, de leerlingen des Heeren te zien en te hooren, de vraag te stellen »wat hebben Andreas, Petrus enz. enz. gezegd", en: »wat *zeggen* Aristion en Joannes"? Van de eersten waren de meesten reeds gestorven, de andere twee leefden nog, toen Papias op die wijze zijn informaties nam. Hieruit volgt ten eerste, dat Papias nog in de eerste eeuw deze uitspraken verzamelde, want, dat meerdere onmiddellijke leerlingen des Heeren na het jaar 100 nog in Azië geleefd hebben, is moeielijk aan te nemen; en ten tweede, dat Papias, toen hij deze vragen stelde, niet meer met Joannes en Aristion samenwoonde. Hij was toen misschien reeds bisschop van Hiërapolis. Kwamen er echter nu en dan christenen van Ephese, of van elders, waar Aristion en Joannes woonden, naar Hiërapolis, dan was niets natuurlijker, dan dat Papias over de een of andere theologische, exegetische of historische kwestie de vraag stelde: »wat leeren hierover mijn vroegere leermeesters Aristion en Joannes?" Zoo verrijkte hij in den loop der jaren zijn schat van overleveringen, uitspraken, verklaringen, in één woord, zijn schat van »woorden der presbyters" [1]). De reden, waarom Papias tweemaal in zijn voorrede Joannes noemt, ligt dus hierin, dat de hiërapolitaansche bisschop zich onder het schrijven van zijn werk verplaatste naar de tijden, waarin hij zijn onderzoekingen deed naar de uitspraken der presbyters, van

---

1) Zie Zahn (*Forsch.* VI, S. 139 vv.), wiens heldere uiteenzetting wij voor een groot deel hebben overgenomen.

wie er sommigen toen reeds gestorven waren, anderen, nl. zijn leermeesters Aristion en Joannes, nog leefden.

Thans rijst de vraag nog, waarom Papias Joannes, dien hij reeds eenmaal „presbyter" genoemd heeft, toen hij hem onder de presbyters Andreas enz. enz. rangschikte, nog eens uitdrukkelijk den »presbyter" noemt, waar hij hem tegelijk met Aristion vermeldt. Zahn geeft hiervoor een zeer bevredigende verklaring [1]). De benaming »presbyter" kan hier — zooals wij reeds hebben bewezen — geen teeken zijn, waardoor de laatstgenoemde Joannes van den eersten werd onderscheiden. Beiden zijn »presbyters", beiden zijn »leerlingen des Heeren". Dit woord dient hier dus waarschijnlijk, niet om de waardigheid van den persoon, maar om den persoon zelven aan te duiden: »de(n) presbyter", nl. Joannes. De eigennaam is dan appositie van »presbyter", niet omgekeerd. Dat »presbyter" hier inderdaad zoo gebruikt wordt, nl. als substitutie van den eigennaam, kan hierdoor waarschijnlijk worden gemaakt, dat Papias, waar hij een uitspraak van Joannes over Marcus mededeelt, Joannes zonder bijvoeging van diens eigennaam, eenvoudig »de(n) presbyter" noemt [2]). Daarbij komt, dat de schrijver van de kleine Joanneïsche brieven zich zelf eveneens »presbyter" noemt zonder meer [3]), terwijl toch de geheele overlevering zegt, dat hij Joannes heet. Ten tijde van Papias leefde er dus in Klein-Azië een man, die door zijn leerlingen zoo algemeen en als bij uitnemendheid »de presbyter" werd genoemd, dat bijvoeging van zijn eigennaam eenvoudig overbodig was. Hij was »*de* presbyter". Iets dergelijks vinden wij bij Clemens Alexandrinus. Deze beroemde er zich op, vele leermeesters gehad te hebben, die hij alle »presbyters" noemt. Maar één van hen, dien hij het hoogst eert, nl. Pantaenus, is hem »de presbyter". Meermalen vermeldt hij hem zonder een andere benaming. Evenzoo Papias. Alle anderen, Andreas,

---

1) *Forsch.* VI, S 142 vv.

2) Eus. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 299: »Aiebat... presbyter" (ὁ πρεσβύτερος ἔλεγε).

3) II Joan. 1; III Joan. 1.

Petrus, Philippus, Thomas, Jacobus, Mattheus zijn »presbyters", maar één onder hen munt boven allen uit in ouderdom, in waardigheid, in rang, hij is »*de* presbyter".

Door deze uiteenzetting meenen wij aangetoond te hebben, dat Papias' voorrede geen enkel argument behelst voor de meening, dat Papias nooit een leerling der apostelen is geweest, noch voor de stelling, dat hij twee Joannessen onderscheidt, van welke de een voor apostel, de ander voor presbyter moet gehouden worden.

Met deze verklaring, tot welke de voor de hand liggende beteekenis van Papias' woorden als van zelf leidt, heeft Harnack geen vrede. In zijn theorie zou uit Papias' voorrede juist het tegendeel blijken van hetgeen wij beweren: Papias zou uitdrukkelijk over twee Joannessen spreken en nooit een apostel tot leermeester hebben gehad.

De hoogleeraar schijnt echter zelf de zwakheid van zijn argumentatie wel te vermoeden, anders kunnen wij het paradoxale van zijn uitspraken moeilijk verklaren. Ik laat hier eenige teksten uit Harnack's *Chronologie* volgen, waarbij de lezer in het oog dient te houden, dat het specifieke van Harnack's theorie hierin bestaat, dat niet de apostel, maar de presbyter Joannes de schrijver is van alle Joanneïsche geschriften en het fundament zijner bewijsvoering niets anders is, dan Eusebius' verklaring van Papias' voorrede. Eerst lezen wij: »von Papias aus endigt . . . die Johannesfrage mit einem non liquet" [1]), met andere woorden: Papias stelt ons niet in staat uit te wijzen, of zijn leermeester de apostel Joannes, dan wel de presbyter Joannes geweest is; evenmin of de apostel Joannes al dan niet in Azië geleefd heeft. Ook wordt het ons door hem niet duidelijk, aan wien van beiden, den apostel of den presbyter, wij de Joanneïsche geschriften moeten toekennen.

Eenige bladzijden verder nog eens: Papias heeft »die johanneischen Schriften gebraucht, aber ob als Schriften des Zebedaïden, wissen wir nicht" [2]), maar wanneer de hoog-

[1]) *Die Chron.* S. 668.

[2]) *Die Chron.* S. 673.

leeraar zijn conclusies trekt, staat onwrikbaar vast, eerstens: de apostel Joannes is niet in Azië geweest »zumal Papias nur den einen für Asiën kent, nämlich den Presbyter" [1]), en vervolgens: »Papias hat den Presbyter von dem Apostel bestimmt unterschieden" [2]).

Volgen wij thans zijn uiteenzetting van Papias' voorrede, want daarop komt alles aan. »Het is", zegt hij, »niet alleen niet zeker, maar onjuist wat Irenaeus beweert, nl. dat Papias »de toehoorder van Joannes" is geweest, in zooverre daaronder de apostel Joannes te verstaan is (en Irenaeus bedoelt den apostel); want Eusebius verzekert (*Hist. eccl.* III, 39) dat hij niets daarvan in het werk van Papias gevonden heeft, »und Eusebius las gründlich" [3]). Eusebius heeft de voorrede, die Papias vóór zijn werk had geplaatst, zóó verstaan, dat Papias daar van twee Joannessen spreekt, en het is hem (Eusebius) niet gelukt er in te lezen, dat Papias een leerling der apostelen geweest is. »In Beidem müssen wir ihm Recht geben" [4]). Harnack stemt dus volkomen in met de verklaring, die Eusebius aan Papias' voorrede gegeven heeft. De toelichtingen, die hij zelve er bijvoegt, dienen enkel om Eusebius' commentaar te verduidelijken, waar deze zijn hypothese begunstigt, maar tevens om dien te bestrijden, zoodra zijn theorie er door in gevaar komt [5]). Papias dan zegt aan den vriend, voor wien hij zijn boek schreef — en dit is de »einleuchtendste Interpretation der

---

1) *Die Chron.* S. 674.
2) *Die Chron.* S. 679.
3) *Die Chron.* S. 657.
4) *Die Chron.* S. 659.
5) Zoo b.v. verstaat Eusebius in zijn commentaar onder het woord »presbyters" in Papias' voorrede duidelijk »apostelen", iets wat lijnrecht tegen Harnack's verklaring indruischt. Nu schrijft hij: »In Bezug auf »Apostel" »Presbyter" bei Papias hat Eusebius das, was die Vorrede bietet, *nicht ganz correct, resp. mit einem Widerspruch behaftet*, wiedergegeben. Aber die Nachlässigkeit ist verzeihlich, da es dem Eusebius auf diesen Punkt nicht ankam, sondern nur auf das angebliche Verhältniss des Papias zum Apostel Johannes" (*Die Chron.* S. 659, n. 2). Onnoodig hier nogmaals op Harnack's onwetenschappelijke methode te wijzen.

schwierigen Stelle" [1]), die er denkbaar is — dat hij aan zijn eigen verklaringen (»Hermeneien") van de woorden des Heeren, alles toegevoegd heeft, wat hij eenmaal van de presbyters geleerd en onthouden heeft. Met deze presbyters zijn bedoeld de presbyters, die nog gelijktijdig met de apostelen geleefd hebben. Papias heeft zich daarmede echter niet tevreden gesteld. Hij heeft in zijn boek ook opgenomen de uitspraken (Referate) der presbyters over de woorden des Heeren, die andere leerlingen der presbyters hem hadden medegedeeld [2]). Zoo is hij overleveringen te weten gekomen van Andreas, Petrus, Philippus, Thomas, Jacobus, Joannes, Mattheus en van andere discipelen des Heeren, zoo ook die van Aristion en den presbyter Joannes, de discipelen des Heeren. Deze mondelinge mededeelingen schenen hem toe van meer nut te zijn dan boeken [3]).

Wat Harnack hier zegt, vinden wij uitvoerig bij Eusebius: »In het geheel worden aan Papias vijf boeken toege»schreven, getiteld: *Verklaring van de spreuken des Heeren.* »Irenaeus gewaagt slechts van deze vijf boeken van Papias, »wanneer hij zegt: »Dit getuigt ook Papias, toehoorder »»van Joannes en metgezel van Polycarpus, een oud man, »»in het vierde boek van zijn werk. Want hij heeft vijf »»boeken geschreven". Aldus Irenaeus. Doch Papias zelf »zegt in de Inleiding zijner spreuken niet, dat hij de »heilige apostelen gezien en gehoord heeft, maar hij getuigt, »van hen, die dezen van nabij gekend hadden, den geloofs»regel te hebben ontvangen. Zijn woorden luiden: »Ik zal »»niet aarzelen bij mijne verklaringen, om de waarheid daar»»van te bevestigen, ook datgene te voegen, wat ik eertijds »»van de »presbyters" goed geleerd en goed in mijn geheugen

[1]) *Die Chron.* S. 659.

[2]) Harnack maakt zich van een der meest betwiste punten in Papias' voorrede met de volgende woorden in een noot af: »Ich kann mich nicht davon überzeugen, dass Papias »Apostel" und »Presbyter" identificirt hat; er konnte dann nicht nachträglich von ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης sprechen; ausserdem wissen wir durch Irenaeus, wer die Presbyter des Papias sind." *Die Chron.* S. 660, n. 1. Vgl. wat het laatste betreft, hetgeen wij boven blz. n. 306 vv. gezegd hebben.

[3]) *Die Chron.* S. 659 vv.

»»geprent heb. Want ik luisterde niet, zooals de meesten,
»»met welgevallen naar hen, die veel woorden ten beste
»»geven, maar naar hen, die waarheid spreken; niet naar hen,
»»die ongewone voorschriften, maar naar hen, die de geboden,
»»door den Heer zelven gegeven en van de waarheid zelve
»»uitgegaan, verkondigden. Ontmoette ik van tijd tot tijd
»»iemand, die met »de presbyters" had omgegaan, dan deed ik
»»onderzoek naar de woorden, die »de presbyters" hadden
»»gesproken: wat Andreas of wat Petrus, of wat Philippus
»»of wat Thomas of Jacobus, of wat Joannes of Mattheus
»»of een ander van de leerlingen des Heeren gezegd hadden,
»»wat Aristion en »de presbyter" Joannes zeggen. Immers
»»ik meende, dat het bezielde woord der levenden mij meer
»»voordeel zou aanbrengen dan het lezen van boeken" [1]).

»Het verdient opmerking — gaat nu Eusebius voort — dat in
»de aangehaalde woorden de naam Joannes tweemaal genoemd
»wordt. Eerst in samenvoeging met de namen van Petrus, Jacobus,
»Mattheus en de overige apostelen, hetgeen genoegzaam aan-
»duidt, dat hier sprake is van den evangelist Joannes. Daarna
»volgt een andere zinswending, die een tweeden Joannes onder
»hen rangschikt, die niet tot het getal der apostelen behooren;
»deze wordt nadrukkelijk een »presbyter" genoemd en zijn
»naam na dien van Aristion geplaatst. Zoo schijnt dan het
»verhaal (ἱστορία) van hen, die beweerd hebben, dat er in Azië
»twee geweest zijn van denzelfden naam, waarheid te bevatten;
»zoo ook, dat er bij Ephese twee graven worden gevonden,
»beide (elk waarvan) tot op onzen tijd het graf van Joannes
»genoemd. Ik achtte het noodig hierop vóór alles de aan-
»dacht te vestigen. Het is toch waarschijnlijk, dat de Open-
»baring, die den naam van Joannes draagt, zoo zij niet her-
»komstig is van den eerste, zeker door den laatste gezien
»werd. Papias nu, van wien wij voor het oogenblik gewagen,
»verkondigt, dat hij de woorden der apostelen vernomen heeft
»van hen, die met de apostelen verkeerd hebben; doch

[1]) Zie de varianten op het fragment uit Papias bij Zahn, *Forsch.* VI, S. 114; vgl. Cornely, *Historica et critica introductio in N. T. libros sacros*, Vol. III. 1886, p. 213; Weiffenbach, *Das Papiasfragment*, 1877; Poggel, *o.c.* S. 29 vv.

»tevens zegt hij, dat hij de toehoorder geweest is van Aristion »en van Joannes, den presbyter. Zeker is het, dat hij veel »van hetgeen deze hem overleverden, met vermelding van »hun namen, in zijn verklaringen heeft opgenomen. Ik geloof »niet, dat wij met dit te zeggen overbodig werk verrichten.

. . . . . .

»Dezelfde schrijver [Papias] getuigt, dat hem door monde»linge overlevering nog eenige andere dingen ter oore zijn »gekomen, nl. sommige nieuwe parabels en predikingen van »den Zaligmaker, en andere dingen, die meer op fabels ge»lijken. Zoo zegt hij, dat er na de opstanding der lichamen »een tijdruimte van duizend jaar zijn zal, waarin het rijk van »Christus lichamelijk gevestigd is op deze aarde. Papias »schijnt tot deze meening gekomen te zijn door een verkeerde »toepassing van de mededeelingen der apostelen, omdat hij »datgene, wat in hun mond een geheimzinnige beteekenis »had of als een voorbeeld werd aangehaald, niet recht had »begrepen. Want zijn geest (verstand) was zeer beperkt, »zooals uit zijn geschriften blijkt... Hij deelt ons in zijn »boeken ook nog andere verhalen over de toespraken des »Heeren en overleveringen van Joannes, den presbyter, mede. »Deze aanwijzing moge volstaan voor hen, die gaarne iets »nieuws vernemen. Wat dezelfde schrijver omtrent den evan»gelist Marcus vermeld heeft, zullen wij hier bijvoegen: »De »»presbyter (ὁ πρεσβύτερος) zeide (ἔλεγε) ook, dat Marcus, de »»tolk van Petrus, volijverig heeft neergeschreven, al wat hij »»in zijn geheugen had opgenomen, maar dat hij niet naar tijds»»orde rangschikte wat de Heer of gezegd of gedaan had. Hij »»zelf toch had den Heer nooit gehoord en was hem nooit »»gevolgd"" [1]).

Deze toelichting, door Eusebius bij de voorrede van Papias gevoegd, wijkt in twee punten, welke hier hoofdzaak zijn, af van de verklaring, die wij aan Papias' woorden gegeven hebben. Volgens Eusebius zou Papias niet zeggen, dat hij een onmiddellijk leerling der apostelen geweest is en zou hij

---

1) Eus. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 295 vv.

twee Joannessen onderscheiden, nl. den Apostel en een »presbyter". Daar Harnack al zijn argumenten aan Eusebius ontleend heeft, hebben wij de opvatting van den schrijver der *Kerkelijke geschiedenis* nader te onderzoeken.

Wat het eerste punt betreft, is Eusebius in lijnrechte tegenspraak met den H. Irenaeus, die Papias nadrukkelijk »een toehoorder van Joannes" noemt, en onder dien naam geen ander verstaat dan den apostel [1]).

Nu houde men in het oog, dat Irenaeus een leerling geweest is van den H. Polycarpus [2]), den metgezel van Papias, en dat Irenaeus midden in den kring der presbyters van Klein-Azië, tot welke ook Papias behoorde, verkeerd heeft [3]). Irenaeus mag dus met alle recht verondersteld worden, Papias beter te hebben begrepen dan Eusebius, die twee eeuwen na Papias leefde.

Wie de uitlegging van Eusebius met eenige aandacht leest, kan onmogelijk voorbijzien, dat hij de kwestie der twee Joannessen niet behandelt als een op zich zelf staande zaak, maar in verband met den schrijver der Apocalyps. Nauwelijks heeft hij tweemaal den naam van een Joannes gelezen of onmiddellijk is hij daar met de conclusie: »zoo de Openbaring niet door den eersten Joannes geschreven is, dan waarschijnlijk door den tweeden". »En — voegt hij er bij — het was noodig, dat daarop vóór alles de aandacht gevestigd werd". Nu blijkt het uit verschillende plaatsen van zijn *Kerkelijke geschiedenis*, dat de apostolische oorsprong van de Apocalyps hem een doorn in het oog was. Hij durft het auteurschap van Joannes den apostel niet stellig ontkennen, maar hij laat geen gelegenheid voorbijgaan, om zijn twijfel omtrent haar apostolischen oorsprong duidelijk te formuleeren [4]). Dat er zijn, die de Apocalyps

---

1) Iren. *Adv. Haer.* V, 33, Migne, *P. G.* VII, 1214.

2) Zie *De Katholiek* 1901, blz. 535—550.

3) Zie hierboven blz. 277 vv.

4) Zoo zegt hij *Hist. eccl.* III, 24, Migne, *P. G* XX, 268 »Porro inter Joannis scripta praeter Evangelium, prior quoque Epistola tum a recentioribus tum ab antiquis omnibus citra controversiam admittitur; reliquae autem duae in dubium revocantur. De Revelationis autem libro adhuc in utramque partem opinionum varietate certatur. Sed haec controversia vetustiorum testimonio competenti tem-

zonder bedenken als het werk van een apostel aanzien, erkent hij eerlijk. Hij noemt Justinus [1]), Irenaeus [2]), Origenes [3]), Theophilus [4]), Melito van Sardes [5]). Maar daartegenover stelt hij de bedenkingen van Dionysius Alexandrinus [6]). Bij welke meening hij zich het liefst aansluit, mogen wij afleiden uit de verklaring, die hij aan Papias' voorrede gegeven heeft: »Zoo de Apocalyps niet door den eersten Joannes geschreven is, dan waarschijnlijk door den tweeden". Eusebius weet zeer goed, dat er door sommigen aan de authenticiteit van I en II Joan. getwijfeld wordt [7]), maar hij tracht nergens deze brieven op naam van den presbyter Joannes te plaatsen, ofschoon — wat Eusebius ook niet onbekend is — de schrijver dezer brieven zich zelf nog wel »presbyter" noemt [8]). Daaruit blijkt, dat Eusebius er wel belang bij had den apostolischen oorsprong van de Apocalyps, maar niet dien van de brieven te ontkennen. En geen wonder. Eusebius toont zich een heftig vijand van het chiliasme. Dan eens noemt hij deze

---

pore disceptabitur." III, 25, Migne, ibid. 268 vv. Onder de boeken van het N. T. moeten gerekend worden »... prior illa Joannis ... Postremo adjungenda est, *si ita videbitur*, Joannis Revelatio, de qua, quid veteres senserint, suo loco exponemus. Et haec quidem communi omnium consensu recepta sunt (ὁμολογουμένα). Ex iis vero, quae in dubium revocantur (ἀντιλεγομένα) ... Joannis ... altera et tertia, sive illae ab ipso revera evangelista, sive ab altero ejusdem nominis compositae sunt. Pro spuriis (νόθοι) habendi sunt etiam Actus Pauli... His adjunge, *si lubet*, Joannis Revelationem, quam nonnulli, ut superius dixi, ex albo Scripturarum expungunt, alii inter libros omnium consensu probatos annumerant". Vgl. hierbij Cornely, *Introd.* I p. 181 vv. Camerlynck, *o.c.* p. 88 vv.; Loisy, *Histoire du canon du nouveau Testament*, 1891, S. 151 vv.; Holtzmann, *Einl.* S. 136 vv.; B. Weiss, *Einl.* p. 89 vv.; Belser, *Einl. in das N. T.* 1901, S. 758, A. 4.

1) *Hist. eccl.* IV, 18, Migne, *P. G.* XX, 376.

2) *Hist. eccl.* V, 8, Migne, *P. G.* XX, 449.

3) *Hist. eccl.* V, 25, Migne, *P. G.* XX, 582.

4) *Hist. eccl.* IV, 24, Migne, *P. G.* XX, 389.

5) *Hist. eccl.* IV, 26, Migne, *P. G.* XX, 392.

6) *Hist. eccl.* III, 28, Migne, *P. G.* XX, 276 en VII, 25, Migne, ibid. 696 vv. Zie over Cajus *Hist. eccl.* III, 28, Migne, *P. G.* XX, 273. Vgl. Zahn, *Forsch.* VI, S. 118; Cornely, *Introd.* III, p. 694; Camerlynck, *o.c.* p. 80.

7) Zie hierboven, 316, n. 4.

8) Eus. *Demonstr. evang.* III, 5 Migne, *P. G.* XX, 215, Vgl. II Joan. I, 1; III Joan. I, 1.

leer een ketterij [1]) en een verzinsel [2]), dan eens rangschikt hij haar onder de fabelen, die ontstaan zijn in het brein van een zeer middelmatig ontwikkeld man [3]). Dat de Apocalyps de eigenlijke bron is, waaruit deze dwaling is voortgekomen, zegt Eusebius nergens. Hij heeft de Apocalyps nooit openlijk aangevallen. Papias wordt door hem voor de geheele fabel aansprakelijk gesteld, en hij wil het zelfs doen voorkomen, alsof deze onafhankelijk van de Apocalyps zijn dwaalleer heeft opgevat. De oude schrijver zou met zijn bekrompen verstand de diepe beteekenis der apostolische overleveringen geheel verkeerd begrepen en in chiliastischen zin verstaan hebben. Nu is het echter volkomen zeker, dat Eusebius geweten heeft, dat de Apocalyps aanleiding geweest is tot het ontstaan van het chiliasme. Hij kent den *Dialogus cum Tryphone* van Justinus [4]), waaruit blijkt, dat Justinus zijn meening over het duizendjarig rijk ontleend heeft aan de Openbaring van Joannes [5]); hij weet ook uit de boeken *De Promissionibus* van Dionysius Alexandrinus te verhalen, dat Cerinthus zijn leer over het chiliasme op naam van Joannes geplaatst en als de leer van den Apostel verkondigd heeft [6]). Van den anderen kant is het zeker, dat Papias de Apocalyps kende [7]).

Dit alles leidt tot de conclusie, dat Eusebius, ofschoon hij voorgeeft te meenen, dat Papias de eigenlijke vader van het chiliasme is, toch inderdaad het boek der Openbaring heeft aangezien als den schuldige, die deze dwaling in de wereld heeft gebracht. En hierdoor wordt — wat onmiddellijk

---

1) Eus. *Hist. eccl.* III, 28, Migne, *P. G.* XX, 274.

2) Eus. ibid. Migne, ibid. 275.

3) Eus. ibid. III, 39, Migne, ibid. 299.

4) Eus. *Hist. eccl.* IV, 18, Migne, *P. G.* XX, 375.

5) Justin. *Dial. cum Tryph.* 81, Migne, *P. G.* VI, 670. Vgl. Apoc. XX, 1—7.

6) Eus. *Hist. eccl.* III, 28, Migne, *P. G.* XX, 275.

7) Arethas, *Comment. in Apoc.* Migne, *P. G.* VI, 494. Zahn, *Forsch.* VI, S. 118, maakt hierbij de zeer juiste opmerking, dat dit eigenlijk van zelf spreekt uit het getuigenis der aziatische presbyters, tot welke ook Papias behoorde, over het getal 666 (Apoc. XIII, 18). Vgl. Iren. *Adv. Haer.* V, 30, Migne, *P. G.* VII, 1203.

de kwestie raakt, die wij bespreken — eerstens verklaard, waarom hij zoo herhaaldelijk den apostolischen oorsprong van de Apocalyps in twijfel trekt; ten tweede, waarom hij in zijn verklaring van de voorrede van Papias zoo terstond bereid is de Apocalyps aan den presbyter Joannes toe te schrijven, terwijl hij volstrekt geen poging doet om de twee Joanneïsche brieven, waarvan hij toch ook zeer goed weet, dat de echtheid betwijfeld wordt, aan dienzelfden presbyter toe te kennen, en ten laatste, waarom hij, tegen de uitdrukkelijke getuigenis van Irenaeus en de evidentie van Papias' eigen woorden in, ontkent, dat Papias een leerling der apostelen geweest is. Het chiliasme moest — meende hij — zoo ver mogelijk van de apostelen verwijderd blijven.

Het vooroordeel dus, dat Eusebius tegen de Apocalyps wegens haar vermeenden chiliastischen inhoud had opgevat, was oorzaak, dat hij bij het lezen van Papias' voorrede terstond twee Joannessen meende te ontdekken. Ditzelfde vooroordeel verleidde hem er toe om een argumentatie voor te dragen, welker zwakheid terstond in het oog valt, en zijn theorie door een onjuiste voorstelling der geschiedenis een schijn van historische zekerheid te geven.

Eusebius toch redeneert eerstens hieruit, dat Papias »tweemaal den naam van Joannes noemt", eerst met Petrus, Jacobus, Mattheus en de overige apostelen, en daarna nog eens in een groep, van de apostelen onderscheiden. Met den eersten bedoelt Papias, volgens Eusebius' meening, duidelijk den apostel en evangelist Joannes, met den tweeden een anderen Joannes. Een bewijs hiervoor zag Eusebius niet alleen daarin, dat de naam van Joannes tweemaal voorkomt, maar ook dat Papias Aristion vóór Joannes plaatst en Joannes »uitdrukkelijk een presbyter noemt" [1]).

De zwakheid van dit laatste argument heeft Eusebius zeker zelf wel ingezien, daar hij elders zelf verhaalt, dat de apostel Joannes zich eenvoudig »presbyter" noemt, zonder vermelding

---

[1]) Eus. *Hist. eccl.* III, 39. Migne, *P. G.* XX, 298. Zie hierboven blz. 313.

van zijn titel als apostel en evangelist [1]), en ten tweede, wijl hij, blijkens zijn verklaring van Papias' voorrede, het woord »πρεσβυτέροι" voor een betiteling van apostelen houdt [2]). Deze onvoorzichtigheid, waardoor de anders zoo »gründlich" lezende Eusebius Harnacks' theorie duchtig aan het wankelen brengt, heeft hij dan ook met een allesbehalve vleiende terechtwijzing van den hoogleeraar moeten bekoopen [3]).

Dat Aristion vóór Joannes is geplaatst, kan al evenmin als bewijs gelden, daar iedereen zeer goed weet — en Eusebius niet het minst [4]) — dat het voornaamste soms het laatst wordt geplaatst [5]). De bewijsvoering uit de voorrede zelve is dus uiterst zwak. Eusebius begreep dit zeer goed en zocht daarom door extrinsieke argumenten aan te vullen, wat de innerlijke gegevens aan bewijskracht misten. Hij beriep zich op »het verhaal (ἱστορία) van hen, die zeggen, dat er in Azië twee gelijknamigen (Joannessen) geleefd hebben en dat er in Ephese twee monumenten zijn, die beide naar Joannes genoemd worden" [6]). Met deze woorden tracht Eusebius de meening te vestigen, alsof er, onafhankelijk van Papias' voorrede, een traditie bestaat, die zegt, dat er twee Joannessen in Azië geleefd hebben.

Doch hiermede geeft Eusebius een scheeve voorstelling van de feiten. Wat Eusebius hier zegt, heeft hij — zeker gedeeltelijk — ontleend aan Dionysius Alexandrinus, dien hij bijna letterlijk naschreef. Deze Dionysius bespreekt in een zeer leerzaam artikel de authenticiteit van de Apocalyps [7]). Sommigen, zegt hij, hebben haar heftig aangevallen, en ontkend dat zij van Joannes is, »maar ik durf dit boek niet verwerpen, daar vele onzer broeders het zeer hoog stellen". Haar inhoud, zegt hij, is te verheven voor

---

1) Eus. *Demonstr. evang.* III, 5, Migne, *P. G.* XXII, 215: »Nam in suis epistolis ne meminit quidem suae appellationis, aut *presbyterum* se nominat, nusquam vero apostolum aut evangelistam".

2) Eus. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 298. Zie hierboven blz. 313.

3) *Die Chron.* S. 659, n. 2.

4) Zie Eus. *Demonstr. evang.* III, 5, Migne, *P. G.* XXII, 215.

5) Zie Rom. IX, 5; 1 Cor. IX, 5.

6) Eus. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 298. Zie hierboven blz. 313.

7) Eus. *Hist. eccl.* VII, 25, Migne, *P. G.* XX, 695 vv.

mijn verstand. »Ik ontken niet", zoo gaat hij voort, »dat dit boek door Joannes geschreven is. Ik erken er het werk in van een heilig en door Gods Geest bezield man. Maar dat deze de apostel (Joannes) is, de zoon van Zebedaeus, de broeder van Jacobus, van wien het evangelie is, dat tot opschrift draagt: *volgens Joannes*, en van wien ook is de katholieke brief, zal ik niet gemakkelijk toegeven". Waarom niet, motiveert hij vervolgens door de Apocalyps met het evangelie en den brief te vergelijken. Om intrinsieke redenen, om verschil van taal, uitdrukkingen enz. enz. komt hij vervolgens tot het besluit, dat de Apocalyps niet door dezelfde hand kan geschreven zijn als het evangelie en de brief. Hoe nu te verklaren, dat de schrijver van de Openbaring Joannes heet. »Ik geloof (νομιζω), dat er zeer velen geweest zijn, die denzelfden naam, als de apostel Joannes, droegen, daar zij dien naam liefhadden om hun bijzondere genegenheid jegens hem en omdat zij dezen man bewonderden en vereerden en door den Heer, evenals hij, wenschten bemind te worden: zoo weten wij, dat aan vele kinderen der geloovigen de namen van Paulus en Petrus gegeven worden .... Men zegt, dat er bij Ephese twee graven zijn, beide (elk waarvan) het graf van Joannes genoemd".

Dionysius beroept zich hier blijkbaar niet op een traditie, die het bestaan van twee Joannessen als een historisch feit verzekert, maar spreekt enkel een vermoeden uit: »ik geloof", dat er meer naamgenooten van Joannes geweest zijn. Eusebius echter, die de kritiek van Dionysius op de Apocalyps las en geheel in zijn *Kerkelijke geschiedenis* opnam, wilde de woorden van den alexandrijnschen bisschop als een middel gebruiken om zijn theorie der twee Joannessen te bewijzen, en stelde daarom datgene, wat Dionysius slechts vermoedde, voor als een ἱστορία. Eenmaal de hypothese gesteld, dat de Apocalyps niet door den apostel geschreven was, zoekt Dionysius daar een bevestiging voor in het »men zegt (φασίν), dat er bij Ephese twee graven geweest zijn, beide naar Joannes genoemd". Al moge nu dit »men zegt" iets meer zijn dan een vermoeden, het is zeker geen

ἱστορία, zooals Eusebius er van gemaakt heeft. Dit echter moeten wij Eusebius tot zijn eer nageven: hij zegt evenmin als Dionysius, dat er twee monumenten van *twee* Joannessen bestaan, maar dat beide »naar Joannes genoemd" worden. Een duidelijken commentaar op die woorden gaf de H. Hiëronymus, toen hij schreef: »Sommigen meenen, dat het twee gedachtenissen zijn van *eenzelfden* Joannes evangelist" [1]).

Hiermede zijn alle argumenten onderzocht, die Eusebius voor het bestaan van den presbyter Joannes in de oudheid heeft kunnen vinden. Het eenige, wat de oudheid hem bood, was de legende der twee monumenten. Want in Papias' boeken heeft hij blijkbaar niets kunnen ontdekken tot bevestiging van zijn meening. Zelf verzekert hij tot tweemaal toe, dat Papias dikwijls Joannes den »presbyter" in zijn werk citeert en overleveringen van hem mededeelt [2]). Zelf verhaalt hij, dat Papias een toehoorder geweest is van den »presbyter" Joannes [3]). Zelf haalt hij een citaat uit Papias aan, welks inhoud Papias uit den mond van den »presbyter" heeft vernomen [4]). Hij vermeldt ook, dat Papias den eersten brief van Joannes gebruikt heeft [5]).

Daarbij weten wij, dat Papias over de Apocalyps heeft gesproken [6]) en dat hij in een zijner vijf boeken over het ontstaan van het vierde evangelie geschreven heeft [7]). Hoe

---

1) »..... Nonnulli putant, duas memorias *ejusdem* Joannis evangelistae esse." *V. ill.* c. 18, cf. 9, Migne, *P. L.* XXIII, 637 en 625. »Die Meinung der *nonnulli* bei Hier. *V. ill.* 9 ist selbstverständlich die richtige." Zahn, *Forsch* VI, S. 120, n. 1. Zie over Kosmas Indikopl. *Topogr. christ.* VII, Nicephorus II, 46 en het verhaal van Salomon van Bassora, voorkomend in de Ed. Budge, *Anecdota Oxon., Semit. Series*, Vol. I, part. II, a. 1886: Zahn, *Gesch. des Nt. Kanons* II., S. 223 en *Forsch.* VI, S. 124, n. 1.

2) Eus. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 298. Zie hierboven blz. 315.

3) Eus. ibid. Zie hierboven blz. 315.

4) Eus » » » » 315.

5) Eus. » » » » 315.

6) Andreas Caesar. *Comment. in Apoc.* Migne, *P. G.* CVI, 219; Arethas *in Apoc.* Migne, ibid. 494. Vgl. Iren. *Adv. Haer.* V, 36, Migne, *P. G.* VII. 1203 vv.; Lightfoot, *Essays on supern. rel.* 201.

7) Zie het *Argumentum secundum Johannem* in Card. Thomasii opp. ed. Vezzosi I, 344; Pitra, *Anal.* II, 160. Vgl. Funk, *Opera Patrum apostolicorum*

dikwijls dus moet Papias in zijn werk den naam van Joannes niet hebben genoemd! Toch heeft Eusebius op al die plaatsen geen enkel argument voor zijn meening over de twee Joannessen gevonden. Hij klampt zich vast — zegt Zahn — aan den stroohalm der onzekere overlevering van de twee monumenten, om aan zijn hypothese een schijn van historische zekerheid te geven [1]).

* * *

Zijn weerzin van het chiliasme heeft Eusebius meer booze parten gespeeld. In zijn *Kronijk* noemt hij naast Polycarpus

---

1881, II, S. 298; Corssen, *Monarchianische Prologe*, S. 114 vv.; Camerlynck, *o.c.* p. 122 vv.; Zahn, *Gesch. des Nt. Kanons* I, S. 898, n. 1. en Zahn, *Forsch.* VI, S. 127. Het citaat uit dit Argumentum luidt: »Evangelium Johannis manifestatum et datum est ecclesiis ab Johanne adhuc in corpore constituto, sicut Papias nomine Hierapolitanus, discipulus Johannis carus, in exotericis [»Dass *exotericis* ein Schreibfehler für *exegeticis* ist, hätte man nicht bezweifeln sollen" Zahn, *Gesch. des Nt. Kanons,* I, S. 898; zie ook Belser, *Einl. in das N. T.* 1901, S. 264, n. 1] id est in extremis quinque libris retulit". »Wenn Harnack, S. 665 (vgl. S. 308) auf Grund der trivialen Erwägung, dass Menschen nach ihrem Tode keine Bücher herausgeben können, diesen Satz »einfach Unsinn" nennt und mindestens das *ab* vor *Johanne* gestrichen haben will, so muss er auch Mt. 27, 63 ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν (»... seductor ille dixit adhuc vivens") Unsinn nennen, weil Menschen nach ihrem Tode nicht mehr zu reden pflegen, wenn er es nicht vorzieht einzusehen, dass der Unsinn diesmal auf einer anderen Seite liegt, als auf derjenigen des Papias oder des ihn citirenden Vf. des Argumentum. Es liegt hier eine ganz gewöhnliche Prägnanz des Ausdrucks vor, in diesem Fall besonders begreiflich für Jeden, welcher den Gegensatz sich klar macht, in welchem Papias so nachdrucksvoll geschrieben hat. Weil Jo. 21.24 die Vorstellung nahelegt dass das 4 Ev. wie so manches andere Buch, erst nach dem Tode des Vf. von Freunden desselben herausgegeben sei, versichert Papias: »nicht von Freunden des Jo und nicht erst nach seinem Tode, sondern noch zu Lebzeiten des Jo und zwar von ihm selbst". Zahn, *Forsch.* VI, S. 127, n. 1. Zie over Papias' uitleg van Joan. XIX, 39 (aloë) Vardan Vardapet, *Solutiones in IV Evangelia* bij Zahn, *Einl.* II, S. 457, n. 2. Vgl. *Revue bibl.* 1898, S. 622.

1) Stilting besluit zijn kritiek op Eusebius met de volgende woorden: »Quamobrem candide edicere liceat, Johannem illum presbyterum, de quo ante Eusebium nemo cogitasse legitur, ex perturbato ejus cerebro unice natum videri." *Acta Sanctorum*, Sept. tom. VII, p. 390. Zie ook Zahn, *Forsch.* VI, S. 206. Haussleiter stelde in het *Theol. Literaturblatt* (Luthardt) 1896, S. 467. een nieuwe verklaring voor van Papias' voorrede. De naam »Joannes", waar hij

van Smyrna en Ignatius van Antiochië ook Papias, den bisschop van Hiërapolis, een »beroemd toehoorder van Joannes", den apostel [1]). In de jaren, die er verliepen tusschen het schrijven van deze *Kronijk* en de *Kerkelijke geschiedenis*, schijnt bij Eusebius de afkeer tegen het chiliasme en de vrees, dat misschien de apostel Joannes voor den uitvinder van deze dwaling zou worden aangezien, dermate te zijn toegenomen, dat hij den chiliastisch gezinden Papias niet langer voor den leerling van een apostel kon houden [2]). In zijn verklaring op Papias' voorrede toch zegt Eusebius niet alleen, dat Papias van twee Joannessen spreekt, maar hij legt er vooral ook nadruk op, dat Papias niet te kennen geeft ooit een leerling der heilige apostelen geweest te zijn. »In Beiden müssen wir ihm Recht geben", zegt Harnack [3]).

Het eerste hebben wij onderzocht. Wat er van het tweede waar is, hebben wij thans na te gaan.

Papias heeft de verklaringen, die hij op de woorden des Heeren schreef, langs een dubbelen weg verkregen: zelf onmiddellijk van de »presbyters", en door middel van de leerlingen der »presbyters". Immers hij spreekt van hetgeen hij »eertijds van de presbyters... geleerd" heeft en van

---

tusschen Jacobus en Mattheus geplaatst is, zou nl. geinterpoleerd zijn. Is deze verklaring de ware (Zahn schreef er in 1899 van, dat zij een »sehr zu erwägen" uitleg is (*Einl.* II, S. 217) en in 1900 »wahrscheinlich genug ist sie" (*Forsch.* VI, S. 146); »Es scheint in der Tat durch ἥ τε Ἰωάννες die Symmetrie der sonst paarsgeweise geordneten Namen gestört zu werden" (ibid. S. 145), dan vervallen alle moeilijkheden, die het tweemaal noemen van Joannes veroorzaakt, dan vervalt ook de theorie Eusebius—Harnack. Vgl. Camerlynck, *o.c.* p. 125 ss.

De theorie over Joannes den »presbyter" begint bij de »kritiek" reeds veel van haar aanzien te verliezen. Kreijenbühl (*Das Evangelium der Wahrheit, neue Lösung der Johanneischen Frage*, 1900), die het evangelie plaatst op naam van Menander van Antiochië (!) acht alles, wat Harnack gedaan heeft om deze theorie te verdedigen, tijd en moeite verloren, S. 71. Vgl. *Revue bibl.* 1901, S. 453 vv.

1) Eus. *Chron.* II, a. 99, Migne, *P. G.* XIX, 551.

2) In zijn kerkelijke geschiedenis III, 36 (Migne, *P. G.* XX, 287) schrijft Eus. echter, waar hij enkel als *geschiedschrijver* spreekt nog met veel lof over Papias: »Papias Hierapolitanus episcopus eadem aetate celebris fuit, vir imprimis disertus et eruditus, ac Scripturarum peritus."

3) *Die Chron.* S. 659.

hetgeen hij te weten kwam, wanneer hij »van tijd tot tijd iemand (ontmoette), die met de presbyters had omgegaan" [1]). Nu verstaat Eusebius onder het woord »presbyters", waar dit het laatst genoemd wordt, blijkens zijn commentaar, »apostelen", terwijl hij den zin, waar Papias schrijft over hetgeen hij zelf onmiddellijk van »de presbyters" geleerd heeft, eenvoudig buiten rekening laat. Hier levert Eusebius dus niet alleen geen enkel bewijs voor zijn meening, dat Papias geen leerling der apostelen is geweest, maar zijn verklaring is zelfs een argument voor het tegendeel, wanneer wij haar toepassen op het woord »presbyters" in den eersten zin. Harnack kon hier, zooals van zelf spreekt, Eusebius niet volgen, of hij moest zijn theorie in gevaar brengen. De »presbyters" bij Papias zijn, volgens zijn opvatting, niet de heilige apostelen, maar diegenen, »die noch mit Aposteln zusammen getroffen sind" [2]). Een bewijs hiervoor vindt Harnack in het feit, dat de presbyters, waarover Irenaeus spreekt, tot de tweede generatie behooren. Dit nu zal iedereen toegeven; maar iedereen weet ook, dat het woord »presbyter" een zeer rekbare beteekenis toelaat; het wordt gebruikt zoowel om de eerste als de tweede generatie aan te duiden [3]).

Wat noodzaakt ons dus om de beteekenis van dit woord hier zoozeer te beperken? De tekst bij Papias niet, want deze eischt veeleer, dat wij met Eusebius onder »presbyters" de apostelen zelf verstaan. Want als Papias schrijft: »ontmoette ik van tijd tot tijd iemand, die met de presbyters had omgegaan, dan deed ik onderzoek naar de woorden, die de presbyters hadden gesproken, wat Andreas of wat Petrus . . .

---

[1]) Zie hierboven blz. 304 vv.

[2]) *Die Chron.* S. 659.

[3]) »... Die Presbyter — schrijft B. Weiss — von denen Papias direct und indirect gelernt haben will, sind freilich nicht die Apostel als solche, ebensowenig aber stehen sie im Gegensatz zu den Aposteln und Herrnschülern, sondern es sind die zur Zeit des Papias allmählig aussterbenden Männer der ersten christlichen Generation, zu denen die Apostel vorzugsweise gehorten." *Das Johannes Evangelium*, 1893, S. 3. Ook Eusebius weet, dat Joannes de *apostel* zichzelf een »presbyter" noemt. Zie hierboven blz. 317 en Belser, *o.c.* S. 754, A. 1.

gezegd hadden", hoe moet men den zin dan niet draaien en wringen, als Andreas, Petrus enz. enz. niet de namen zijn dier presbyters, naar wier woorden Papias onderzoek deed? Wie zal toegeven, dat Harnack's omschrijving van dit citaat de natuurlijke beteekenis van Papias' woorden is: Papias nam in zijn werk op »was (einst) andere Schüler der Presbyter als Referate der Presbyter über Herrnschülerworte ihm mitgetheilt hätten; so sei er zu Überlieferungen von Andreas, Petrus .... und von anderen Herrnschülern gekommen"? [1]).

Bovendien wat voor buitengewoon belang had Papias bij de »Referate" van diegenen, die met de leerlingen der apostelen hadden omgegaan, m. a. w. bij gegevens uit de derde generatie, hij, die leerling was van de discipelen des Heeren, Aristion en Joannes, en dus tot de tweede generatie behoorde, hij, die Philippus en diens dochters te Hiërapolis gekend had? Wat voor zeldzame beteekenis hadden getuigenissen van personen uit het derde geslacht omstreeks het jaar 100, toen Papias zijn inlichtingen inwon, en dat in Azië, waar de apostel Paulus had gepredikt, waar Joannes (apostel of »presbyter", dit verandert niets aan deze zaak), de roemrijke Patriarch, jarenlang de kerken had bestuurd? [2]).

Het verwondert ons dus niet, dat Eusebius' argumentatie, waarbij hij tegen Irenaeus ontkent, dat Papias leerling der apostelen is geweest, in de oudheid zoo goed als geen indruk heeft gemaakt. Haar onbeduidendheid moest wel in het oog vallen. Het aanzien, dat de schrijver der *Kerkelijke geschiedenis* geniet, dagteekent eerst van de vorige eeuw. Weinigen slechts zijn hem gevolgd in zijn meening over den »presbyter Joannes", maar van die weinigen uit den ouden tijd hielden toch de meesten vol, dat Papias een leerling van den apostel Joannes was geweest [3]).

---

1) Harnack, *Die Chron.* 660.

2) Camerlynck, *o. c.* p 102.

3) Hiëron. *De viris illustr.* IX, Migne, *P. L.* XXIII, 625 en 637; *Constitutiones apostolicae* VII, 46. Zie Zahn, *Forsch.* VI, S. 124.

Apollinaris (circa 390) [1]), Maximus confessor [2]), Anastasius Sinaita (achtste eeuw) [3]) en de schrijver van het *Argumentum secundum Johannem* [4]) noemen Papias een leerling van den apostel Joannes, en van de Armeniërs rangschikt Sarkis Schnorhali, die, blijkens zijn commentaar op de katholieke brieven, Eusebius gekend heeft, Papias evenals Ignatius en Polycarpus onder de leerlingen van Joannes [5]).

»Het is Eusebius gelukt in den loop der volgende eeuwen enkelen te doen gelooven, dat er in Azië naast den apostel Joannes een »presbyter" Joannes geleefd heeft; maar het is hem niet gelukt het geloof aan datgene, wat Irenaeus getuigt, nl. dat Papias een leerling van den apostel Joannes is geweest, te doen wankelen. Allen, die van de vierde tot de zevende eeuw het werk van Papias lazen, hebben op de vele plaatsen, waar deze over zijn leermeester Joannes of over den schrijver van het vierde evangelie en de Apocalyps moet gesproken hebben, niets gevonden, wat hen op een dwaalspoor kon brengen. En, dit dient vóór alles opgemerkt te worden, Eusebius zelf vond daar niets, wat voor zijn meening pleitte.

---

1) Zie Zahn, *Forsch.* VI, S. 126, n. 1.

2) Zie Zahn, *Forsch.* VI, S. 126, n. 2; Funk, *Opera Patrum apostolicorum* II, S. 292; Camerlynck, *o. c.* p. 123.

3) Zie Zahn, *Forsch.* VI, S. 126. n. 3; Camerlynck, *o. c.* p. 123; Lightfoot, *Contemp. Review*, 1875. Aug., Oct.; Funk, *o. c.* II. S. 292.

4) Zie hierboven blz. 322, n. 7.

5) Dat de Armeniërs Papias als schrijver kenden, leidt Zahn 1°. hieruit af, dat Armenische excerpten uit Hippolytus' werk over den Antichrist in de manuscripten het opschrift hebben: *Papias-Hippolytus*. Waarschijnlijk hebben Armeniërs ontdekt, dat Hippolytus Papias had overgeschreven zonder dat hij zijn bron vermeldde; door nu dit opschrift boven Hippolytus' werk te plaatsen, wikden zij die fout herstellen; 2°. uit het opschrift: »van den presbyter Ariston" boven Marcus XVI: 9—20 in het manuscript van Etschmiadzin (a. 989) in verband met Euseb. *Hist. eccl.* III, 39, Migne, *P. G.* XX, 298: »Multa certe quae ab iis (Aristion en Joannes) tradita acceperat .... in commentariis suis retulit... Alias quoque supradicti Aristionis enarrationes sermonum Domini... refert in suis libris." Zahn, *Forsch.* VI, S. 128 vv. en *Einl.* II, 230 vv. Terwijl de Armeniërs dus door Eusebius' commentaar op Papias' voorrede Papias kenden als schrijver, hielden zij toch, tegen Eusebius' meening in dienzelfden commentaar, Papias voor een leerling van den apostel Joannes. Vgl. Ehrhard, *Strassburger Theol. Stud. Die Altchristl. Litteratur*, 1900, S. 112.

Hij beroept zich uitsluitend op een enkelen regel, of liever, op de vier woorden »en de presbyter Joannes" in Papias' voorrede, en hij doet dit eerst in zijn *Kerkelijke geschiedenis* terwijl hij nog in zijn *Kronijk* Papias als leerling van den apostel had voorgesteld" [1]). Wij zijn dan ook nog niet overtuigd, dat Irenaeus zich vergiste, toen hij schreef, dat Papias een toehoorder geweest was van den apostel Joannes, en evenmin dat er in Klein-Azië een »presbyter" Joannes geleefd heeft, aan wien de Joanneïsche geschriften moeten worden toegeschreven.

In de oudheid is er van het bestaan van dezen »presbyter" niets te vinden, of het berust op Eusebius' commentaar. En dit is opmerkelijk: van de partijen, die tegen het vierde evangelie oppositie hebben gevoerd — aangenomen dat er een sekte van oostersche en westersche alogen heeft bestaan [2]) — van de partijen, die den apostolischen oorsprong van het evangelie bestreden en er belang bij hadden, het op naam van een ander dan Joannes te plaatsen, heeft nooit of nimmer iemand het evangelie aan een »presbyter" Joannes toegeschreven.

Zoolang dus de voorstanders der theorie van Joannes, den »presbyter", geen krachtiger bewijzen leveren dan de berlijnsche hoogleeraar, Adolf Harnack, heeft gedaan, houden wij ons aan de traditioneele opvatting, die het vierde evangelie toekent aan »Joannes, den leerling, die bij het avondmaal aan 's Heeren boezem rustte" [3]).

p. B. D. VAN BREDA,
Ord. Praed.

---

1) Zahn, *Forsch.* VI, S. 130 vv.

2) Zie over de Alogen: Harnack, *Dogmengeschichte* 1894, I. S. 660 vv. en *Die Chron.* S. 670; Lightfoot, *Biblical Essays*, 1893, S. 114 vv.; Loisy, *Histoire du Canon du N. T.* 1891, S. 132 vv.; Corssen, *Monarchianische Prologe*, S. 47 vv.; Rose, *Revue bibl.* 1897, S. 816 vv.; Camerlynck, *o. c.* p. 145 vv.

3) Iren. *Adv. Haer.* III, 1, 1, Migne, *P. G.* VII, 845.

KEIZERIN EN DICHTER.

»Unser Grab erwärmt der Ruhm,
Thorenworte! Narrenthum!"
HEINRICH HEINE.

Aan den westelijken voet van Montmartre's hoogte strekt zich een van de groote Parijsche kerkhoven uit.

Het is gelegen in de onmiddellijke nabijheid van een der hoofdcentra dezer wereldstad: de place Clichy; eene breede ijzeren brug spant hare bogen voor een gedeelte boven de laatste rustplaats der hier begravenen; over deze brug woelt en wriemelt zonder poozen de menschenmassa, voor wie het »Memento mori" daar beneden vergeefs opklinkt van zerk bij zerk.

Een aangrijpende overgang is 't, wanneer men, de trap in de rue de Caulaincourt afdalend, zich eensklaps uit het gewoel der levenden verplaatst vindt te midden van die doodenstad.

Slechts flauw komt het geluid der stemmen tot u over; als een verre donder klinkt het geratel der rijtuigen en vrachtwagens op de brug ginds boven u, en wanneer gij, l'Avenue principale ten einde, den Carrefour de la Croix inslaat, hebt gij weldra enkel den zwijgenden ernst der graven om u heen, verneemt gij niets meer dan het fluisteren der koelte in het lage geboomte, het lied van een vogel, het kriekrieken of zoemen van een insect.

Nog eens: aangrijpende overgang, die een paar minuten vraagt, om er zich aan te wennen, zich althans nader vertrouwd mee te maken. Zoo ergens dan is 't hier de rechte plaats, om zich het ijdele en nietige van al het aardsche voel- en tastbaar te maken.

Op honderd passen van u draven en slaven duizenden, tienduizenden; dezen om een stuk brood, genen om een weinig grootheid en eere, een handvol goud, een luttel genot. Om u heen enkel graven, waarin ontelbaren den slaap des doods sluimeren.

Het standbeeld van Godfried Cavaignac door Rude komt u al even praalziek voor als de reusachtige obelisk, ginds in de Avenue Montmorency opgericht boven het gebeente der hertogin van dien naam.

IJdelheid der ijdelheden! en liever dan voor het pretentieus praalgesteente, weidsche titels vermeldend, staat gij een oogenblik peinzend stil voor den nietigen grafsteen, uit het lood gelicht door den tijd, dusdanig verweerd en verbrokkeld aan de voorzijde, dat naam en datum geheel zijn uitgewischt.

Doch wat lokte mij dien Augustus-achtermiddag naar het kerkhof op Montmartre!

Ik zocht andermaal in de Avenue de la Cloche naar no. 27 (meen ik) van de tweede rij links, en weldra stond ik voor het eenvoudig grafzerkje, welks opstaande marmerplaat te lezen geeft:

HENRI HEINE.

en daaronder:

MADAME HENRI HEINE.

Op den grafsteen rust een cementen bak, met bloemen en varens gevuld; een simpel ijzeren hekje paalt den omtrek af. Aan dat hekje zijn aan den voorkant twee bakjes bevestigd (ijzerdraad met zwarte kralen), dienende om ..... visitekaartjes te bevatten naar het schijnt.

Een zestal, niet meer, heb ik er gevonden, en vreemd genoeg voor sommigen, hoewel zeer verklaarbaar voor anderen als voor mij, de namen op dat half dozijn hadden allen zonder uitzondering een zuiver semietischen klank. Daar was ..... Neen, geen namen. De vereerder uit Breslau blijve onvermeld, gelijk die uit Weenen, uit Berlijn, uit Amerika. Onvermeld ook blijven de potloodkrassen op sommige dezer kaartjes.

Alleen dit: »Den eenigen duitschen lyrischen dichter" zij hier overgeschreven [1]).

»Ich kenne die Weise, ich kenne den Text,
Ich kenne auch die Verfasser"

zouden we, met den spotzieken dichter, van deze krabbelaars kunnen zeggen: en 't is, of de boom, die Heine's graf overschaduwt, u toezucht:

»Der kleinste lebendige Philister
Zu Stukkert am Neckar viel glücklicher ist er,
Als ich, der Pelide, der todte Held,
Der Schattenfürst in der Unterwelt".

En gij denkt terug aan het rampzalig leven van dezen man, protestant geworden, wijl hij, naar zijn zeggen, niet gefortuneerd genoeg was om bij den godsdienst van Rothschild te blijven; aan zijne misbruikte gaven, de prostitutie zijner Muze; aan de jaren zijner lange krankheid.

»Erschüttert hat mich, was ich sah!
Auch du erbarm dich mein und spende
Die Ruhe mir, o Gott, und ende
Die schreckliche Tragödia!"

Ja, een schrikwekkend treurspel was de ziekte, was vooral het einde van dien man.

»Je ne sais si l'histoire des lettres renferme un episode qui passe l'horreur du spectacle qu'offrit ce malheureux. Durant huit années, Dieu appesantissant sa main sur sa chair et sur ses os, le tient suspendu au-dessus de l'abîme et lui laisse toute son intelligence pour le considérer et se sauver. La douleur lui arrache des rugissements et des blasphèmes, pas un mot de repentir, pas un appel à la clémence; son intelligence fourvoyée ne reçoit pas un rayon de la lumière d'en haut, mais comme impregnée

1) Eenige weken geleden was ik een vriend tot gids op dit kerkhof. Heine's »brievenbus" was ditmaal ruimer voorzien. Wel 20, 30 blaadjes, vol bewonderende uitroepen en hartelijke zinnetjes. Was 't een grappenmaker of een ernstig man, die op een der blaadjes schreef: »Willst du nicht aufstehn, Heinrich?"

déjà des vapeurs qui montent du gouffre, elle se tourne avec rage contre ce Dieu qui lui offre la vie et qui lui laisse le temps. La miséricorde fut moins offerte à Voltaire et il la refusa moins. Non, Voltaire lui-même ne semble pas avoir à ce point nié Dieu et s'être si profondément enfoncé dans la pourriture du bel esprit. Heine a ricané jusque dans le cercueil; jusque dans le cercueil il regrette les joies de la luxure et de la ripaille; jusque dans le cercueil il songe à la gloriole littéraire en affectant de la dédaigner; du fond du cercueil il voit, encore ses amis de France et d'Allemagne qui applaudissent émerveillés à la puissance de ses ricanements et c'est en ricanant qu'il expire."

Wie heeft scherper dan Louis Veuillot het sterven geschetst van Heine? Dat zij mijne verontschuldiging voor de lange aanhaling.

Sterven met de woorden op de lippen: »Dieu me pardonnera, c'est son métier", welk een dood! Hij heeft het leven beschouwd als eene booze grap; genoten wat er te genieten valt; onverzadigd is hij gebleven; de ziekte, voorbode van den dood, slaat hem den beker uit de hand:

»Der Hand entsinkt das Saitenspiel. In Scherben
Zerbricht das Glas, das ich so fröhlich eben
An meine übermüthigen Lippen presste.
O Gott! Wie hässlich bitter ist das sterben!
O Gott! Wie süss und traulich lässt sich leben".

En met stille huivering fluistert gij bij deze groeve, over welke een straal der scheidende zonne heenglijdt: »Welk een leven, welk een dood!" Opnieuw en klaarder dan ooit komt het portret u voor oogen zweven van den jongen Heine, met het frissche spotzieke gelaat, de ondeugende flikkering in de blauwe oogen. Maar daarnaast dat andere van den vermagerden, uitgeteerden lijder, wiens moede hoofd neerboog ter rust, de eeuwige, op de levenlooze borst.

Durft gij hier, op dit oogenblik een der liederen herhalen, door dezen man gezongen, en verdienend in het geheugen

bewaard te blijven? Als mij zullen u de woorden op de lippen besterven.

Bij andere graven moge de volle ernst, de pijnlijke herinnering aan »ook uwe beurt zal komen" in meerdere of mindere mate de borst beklemmen, hier drukt u een centenaarslast op het hart, en met een zucht van verlichting wandelt gij verder.

II.

Of alle bezoekers denken zullen als ik? De onderstelling alleen is reeds eene dwaasheid. Daar zijn er velen, wier bewondering grenzenloos, wier vereering niet enkel onberedeneerd is, maar zeer nauw verwant aan afgoderij.

Dat men dwepen kan met liederen als:

»Du bist wie eine Blume,
So hold und schön und rein;
Ich schau dich an, und Wehmuth
Schleicht mir ins Herz hinein,

even rein als frisch, of met het zangerige:

Leise zieht durch mein Gemüth
Liebliches Geläute,
Klinge, kleines Frühlingslied,
Kling hinaus ins Weite,

Kling hinaus bis an das Haus,
Wo die Blumen spriessen,
Wenn du eine Rose schaust,
Sag, ich lass' sie grussen".

Wij kunnen het ten volle begrijpen. Er is zooveel in *Buch der Lieder* in *Neue Gedichte* enz., wat vooral op zekeren leeftijd oor en hart streelt, dat men er den schepper dezer liederen om lief krijgt. En ook later, als men het leven met andere oogen gaat beschouwen, behouden *Loreley*, *Die zwei Grenadier'*, *Die Wallfahrt nach Kevlaar* enz. al hunne bekoorlijkheid.

Doch is het waar of niet, dat tusschen de bloemen in dezen hof het onkruid al te welig woekert? Wat is dezen

dichter heilig geweest? Heeft hij niet het venijn van zijn smaad en zijn spot gespuwd naar wat ons het dierbaarst en eerwaardigst is? Immers ja. En daarom is er dubbel voorzichtigheid noodig bij het uitdeelen van den verdienden lof, kan en mag onze vereering niet anders dan zeer betrekkelijk wezen.

Het stond geschreven, dat een Beiersche prinses — was zij vergeten, hoe Heine »Herr Ludewig von Baierland" beschimpt en gesmaad heeft? — ook toen zij keizerin van Oostenrijk geworden was, in dwaze afgodische vereering voor Heine alle bewonderaars en bewonderaarsters overtreffen zou.

Weigerde Duitschland een standbeeld op te richten of het standbeeld te aanvaarden van den man, die zijn vaderland bij de Franschen belachelijk maakte en een jaargeld aannam van Louis Philippe, vorstin Elisabeth aarzelde niet, op haar kasteel van Achilleïon Heine's beeld te plaatsen. Erger dan ziekelijk was hare vereering voor den dichter.

Prinses Stephanie, gemalin van wijlen Aartshertog Rudolf, had reeds in haar naam een krans gelegd op het graf van Heine, toen Keizerin Elisabeth, te Parijs vertoevende, de bedevaart — ik vind geen juister woord — naar het kerkhof te Montmartre ondernam.

In verzen, waarvan hier de vertaling volgt, beschrijft ze haar tocht:

AAN HEINRICH HEINE.

Op een heerlijken morgen, toen een zacht Oosterkoeltje de groene boomen van den tuin der Tuileriën streelde, sloeg ik den weg in naar het kerkhof, waar degene rust, wiens poëzie voor mijne ziel de bron geweest is van innerlijke geneugten.

Levendiger dan ooit waren de straten. Wat mij aangaat, zonder acht te slaan op al het schoone, dat den voorbijganger tot stilstaan trekt en verlokt, ging ik eerst op ten pelgrimage naar Onze-Lieve-Vrouw der Overwinningen, bij welke ik een vurig gebed stortte voor hem, wiens graf ik bezoeken ging.

Terwijl ik bad in deze kerk, waar zooveel ongelukkigen moed en troost gevonden hebben, kwam het mij voor, dat de H. Maagd van haar goddelijken Zoon vergiffenis bekwam voor mijn geliefden dichter en eene plaats in het rijk der uitverkorenen.

Een uur later bevond ik mij op Montmartre, bij het graf van mijn dichter. In mijne nabijheid jubelden de vogels in het geboomte, dat deze doodenstad overschaduwt. Ik dacht, dat hij, dien ik beween en dien ik nooit aanschouwen mocht, daar niets anders had dan zijn stoffelijk overschot, en dat zijn ziel, eindelijk gelukkig, de rust gevonden had bij Hem, die gezegd heeft: »Komt tot mij, gij allen die lijdende zijt!"

Of het den lezer vergaan zal als mij, toen ik voor de eerste maal deze verzen onder de oogen kreeg, weet ik niet. Dan echter zal hij gevoelen wat ik gevoeld heb: eene pijnlijke verrassing, die niet goed meent te begrijpen, die lezen en herlezen doet, tot er geen twijfel meer mogelijk is en dan het papier geërgerd doet wegslingeren.

Dus sprak en schreef eene Christin over den heiden, die zich over de Gezegende onder de vrouwen heeft uitgelaten op eene wijze, die ons hart met walging vervult.

Dus schreef eene Oostenrijksche Keizerin over den dichter, die in zijn *Romancero* een lied telt *Maria Antoinette* geheeten, waarin de lafste gemeenheid het poogt af te winnen van den joodschen galgenhumor. Een lied, zoo infaam, dat de minste plebejer, die het hart op de rechte plaats draagt en de geschiedenis kent der jammerlijk vermoorde gemalin van den zestienden Lodewijk, vol afgrijzen den rug keert aan den zanger van zulk een onderwerp.

Een naneef van het gepeupel, dat het hoofd van de prinses de Lamballe, van den romp gescheiden, coiffeeren liet, is in dat gedicht aan het woord. En eene Oostenrijksche, door haar huwelijk althans, plengt tranen op het graf van dien poëet; besluit haar gedicht, aan hem gewijd, met een zaligspreking, die haast klinkt als eene godslastering.

Wat toch dreef deze dochter der Wittelsbach, gemalin van Frans Joseph, om zulk een ex-voto neer te leggen op zulk een graf?

»Sobald auch die Affen und Känguruhs
Zum Christenthum sich bekehren,
Sie werden gewiss Sankt Ludewig
Als Schutspatron verehren."

Dit minste couplet uit het eerste van het drietal *Lobgesänge Auf König Ludwig* (van Beieren) had haar als Beiersche reeds met afkeer moeten vervullen, gezwegen van het laatste dezer drie, een en al ploertigheid.

Voor de meesten onzer, zoo niet voor allen, volstaat de kennismaking met den Heine, gelijk hij zich in vele zijner liederen openbaart, om alle dwepen met het fraaie, 't welk hij voortbracht, binnen de juiste perken te houden. Deze keizerin heeft alleen heugenis van de bloemen, of liever gezegd, hare bewondering is tot eene schier waanzinnige vereering gestegen; voor haar was deze poëzie, haar leven door, eene bron van innerlijke geneugten!

Arme vrouw, aldus gebiologiseerd door een dichter, die onder menig opzicht zijn talent verkrachtte.

Altoos droeg zij Heine's gedichten met zich, verhaalt men van haar, dagelijks las zij er in.

Was dit ook het geval geweest op den noodlottigen dag, toen de anarchist Luccheni hare gangen beloerde, vaardig tot den sprong, tot den moordenden dolksteek? Las zij toen wellicht het gedicht, waarboven als titel de jaartallen 1649—1793— met de ruimte van een derde, onbekend en daarom met een dubbel vraagteeken aangeduid?

»Die Britten zeigten sich sehr rüde
Und ungeschliffen als Regicide.
Schlaflos hat König Karl verbracht
In Whitehall seine letzte Nacht.
Vor seinem Fenster sang der Spott
Und ward gehämmert an seinem Schafott.

Viel höflicher nicht die Franzosen waren.
In einem Fiaker haben diese
Den Ludwig Capet zum Richtplatz gefahren.
Sie gaben ihm keine Calèche de Remise,
Wie nach der alten Etikette
Der Majestät gebühret hätte.

Noch schlimmer erging's der Marie Antoinette.
Denn sie bekam nur eine Charette;
Statt Chambellan und Dame d' Atour
Ein Sanskülotte mit ihr fuhr.
Die Wittwe Capet hob höhnisch und Schnippe
Die dicke habsburgische Unterlippe".

Ondanks dit alles, ondanks den smaad, door Heine geworpen op alwat haar als geloovige Christinne heilig was; ondanks den smaad, door hem geworpen op haar huis als op dat van haar echtgenoot; ondanks het vele, dat haar in zijne werken tegen de borst moest wezen, heeft zij hem lief, wij herhalen het, met schier afgodische vereering.

Aan die vereering hebben wij het dank te wijten, dat het kerkhof van Montmartre weldra het beeld van Heine zal bezitten, hetzelfde beeld van den Deenschen beeldhouwer Hosselrüs, 't welk zij op haar lustslot op Corfu eene eereplaats toedacht.

De Italiaan, die het kasteel van Achilleïon kocht, om het in te richten als een museum, der nagedachtenis gewijd van Keizerin Elisabeth, heeft het beeld van haar lievelingsdichter overgedaan aan de Parijsche commissie, die gelden inzamelde voor een passend gedenkteeken ter eere van Heine.

Over de vreemdsoortige piëteit van den Italiaan, wiens eerste werk is, datgene te verwijderen, waaraan de vorstin de meeste waarde hechtte, hier geen woord.

De man, die zich tot een van de drie genieën dorst rekenen, welke de menschheid volgens hem heeft voortgebracht, heeft tientallen van jaren gewacht op zijn standbeeld als versiering voor zijn graf.

Nu dankt hij die hulde, ten minste zijdelings, aan den lafsten en laagsten der moorden, aan het anarchistische wapen, dat zijne vorstelijke vereerster het leven benam.

Zonderlinge samenloop van omstandigheden!

»Unser Grab erwärmt der Ruhm,
Thorenworte! Narrenthum!"

zong Heine, schier met den dood op de lippen. Als Louis Veuillot gelooven we gaarne, de matelooze ijdelheid van den dichter in aanmerking genomen, dat hij ook hier poseerde en zich een kransje poogde te vlechten — al was 't door de handen eener stalmeid of door geboefte, den galg ontloopen — door het afwijzen van iederen krans op zijn graf.

Of dat graf minder droeve gedachten wekken zal, wanneer straks het beeld van den gestorven zanger er zijne plaats inneemt?

Voor wie iedere gaaf des menschen als eene weldaad Gods beschouwt, geschonken tot verheerlijking van den Gever, stellig en zeker niet. Immers de vele en schoone gaven, welke hij in zijne wieg medekreeg, hij heeft ze schandelijk misbruikt.

»Was gut und grofs
Und schön, das nimmt ein schlechtes Ende"

kon hij met volle waarheid van zich zelven getuigen. Alleen maar: dus is niet het menschenlot, doch zoo maakt het zich de dwaze, zoo heeft Heine 't zich gemaakt. Arme man! Maar ook: arme vorstin, zwaarbeproefde moeder, die in de werken van dezen dichter de stille geneugten harer ziel zocht en ter bedevaart toog naar zulk een graf!

Harer zal de bezoeker van Montmartre's kerkhof misschien nog meer gedenken dan den zanger van de twee grenadiers, evenzeer hare verblinding betreurend als Heine's misbruiken van de schoonste der gaven.

Parijs 1901. LOUIS B. M. LAMMERS.

CRITIEK NAAR DEN EISCH DES TIJDS.

The miracles of unbelief. Bij FRANK BALLARD, M. A., B. Sc., F. R. M. S. etc. Edinburgh, Clark, 1900.

»Wij leven in een tijd van critiek", is een woord, dat in den mond van menigeen als een klacht, bijna als eene beschuldiging klinkt. Doch wanneer eerlijke waarheidsliefde aan die critiek ten grondslag legt, dan is zij daardoor wel niet gewaarborgd tegen velerlei dwaling, maar zal ten slotte toch zeker aan de waarheid ten goede komen.

Het verkeerde is, dat zij te éénzijdig beoefend wordt en bij voorkeur afbreekt. Tegen de godsdienstige en geopenbaarde waarheid heeft zij sedert jaar en dag bezwaren en moeilijkheden ingebracht. Daardoor werden de verdedigers der openbaring gedwongen ze te bespreken om er eene oplossing van te geven. Zóó werd er van weerszijden de aandacht op gevestigd, niet zonder vrucht zeker, maar toch ook op gevaar af, dat zij een soort van nevel vormen, die zelfs voor oprechte zoekers naar waarheid de duidelijkheid der positieve bewijzen verduistert.

Daarentegen blijven de onoverkomenlijke bezwaren, die aan het naturalisme en aan de verwerping der openbaring verbonden zijn, veel te veel in de schaduw. De verdediging schijnt bijna geheel de aandacht en de zorg in beslag te nemen. Te weinig wordt het wapen des tijds, de critiek, aanvallenderwijs gekeerd tegen de aanranders zelven [1]).

1) Vandaar het hooge belang, dat er op elk gebied des geestes arbeiders gevonden worden, die geen vooroordeelen koesteren tegen de openbaring en meetellen onder de eersten en besten. Welk een beslissenden invloed bijv. heeft de critiek van Pasteur uitgeoefend op de zoogenaamde bewijzen voor de zelfwording des levens uit de levenlooze stof (generatio spontanea of aequivoca).

Juist daarom is het boek, waarvan de titel hierboven vermeld staat, een welkome verschijning. Aanvankelijk had die titel weinig aantrekkelijks voor mij. *The miracles of unbelief* (de wonderen des ongeloofs) dacht ik: zeker weer een van die groote, half juiste woorden, waarmee tegenwoordig zoo treffelijk kan geschetterd worden, als iemand maar een wijden mond heeft en de gelegenheid om dien iederen dag open te zetten. Maar de lezing heeft mij getroffen, en zonder met den titel geheel verzoend te zijn, meen ik toch, dat het de moeite zal loonen, de strekking van het werk wat uitvoeriger te bespreken dan eene boekbeoordeeling pleegt te veroorloven. Het heeft in onze kringen sedert zijne verschijning weinig de aandacht getrokken, omdat de schrijver niet katholiek, maar »Minister of Wycliffe Church" is te Hull in Engeland.

Dit maakt intusschen, dat ik het boek niet onvoorwaardelijk kan aanbevelen. De schrijver staat niet met ons op hetzelfde standpunt, niet op de vaste rots. Daarom zou er bepaaldelijk tegen het tweede hoofdstuk *(The attitude of the Christian Church)* heel wat voorbehoud te maken zijn. Doch aangezien ik geen beoordeeling schrijf, laat ik dit ter zijde om liever onze lezers met het eigenaardig goede bekend te maken.

Want — zooals blijken zal — deze »Minister of Wycliffe Church" is iemand met eerlijke en volle overtuiging van Gods bovennatuurlijke openbaring in Jesus Christus. Een naturalistisch Christendom in modernen trant is hem een spelen met woorden: »Als wij de wonderen prijs moeten geven, dan moeten wij de menschwording, de verrijzenis, de hemelvaart van Christus, kortom het geheele christelijk systeem samen prijsgeven".

Tegen die bovennatuurlijke opvatting worden tegenwoordig, meent hij, door een veellezend en weinig doordenkend geslacht telkens allerlei moeilijkheden en bezwaren opgeworpen, terwijl daarentegen de moeilijkheden of liever ongerijmdheden, die aan het naturalisme onafscheidelijk zijn verbonden, nauwelijks ter sprake komen. In die leemte wil Rev. Frank Ballard voorzien en daarvoor schrijft hij zijn boek. Hij wil aantoonen, dat wie de bovennatuurlijke openbaring verwerpt om de

moeilijkheden, welke er tegen in te brengen zijn, door deze verwerping gedwongen wordt wezenlijke ongerijmdheden voor lief te nemen; of, om met het Evangelie te spreken, dat hij gelijk is aan die blinde leidslieden, die muggen uitziften, terwijl zij kemels doorzwelgen (Matth. XXIII, 24), en splinters in de oogen van anderen aanwijzen zonder de balken in hun eigen oog (Matth. VII, 3) gewaar te worden.

Natuurlijk is daarmede geen positief bewijs vóór de christelijke openbaring geleverd. De schrijver erkent dit uitdrukkelijk. Dat is zijn opzet en zijne bedoeling niet. Maar in den tegenwoordigen tijd, nu zooveel met moeilijkheden geschermd wordt, is het zeker geraden de zaak van weerszijden te bezien en critiek tegenover critiek te stellen.

Daarom wil ik, zonder den schrijver slaafs te volgen, het een en ander uit zijn betoog in vrije behandeling aan onze lezers mededeelen.

* * *

Allereerst worden wij op 't gebied der natuur en der natuurkundige wetenschappen gevoerd.

Wij redelijke menschen, zegt de schrijver, zien ons aan alle zijden omgeven door eene natuur, waartoe wij zóó innig behooren, dat ons lichaam is opgebouwd juist uit dezelfde stoffen als vervat zijn in de lucht, die wij inademen, en in den grond, die ons voedt; en waarboven wij ons toch met welbewuste zekerheid verheven gevoelen door onze rede, die haar kan nasporen, haar gedeeltelijk kan leeren doorgronden en verstaan, hare krachten dienstbaar weet te maken aan eigen doel. Ten spijt van alle pessimisten en van hun gegronde en ongegronde klachten, is dit althans een onloochenbaar feit: dat wij op die natuur staat kunnen maken; dat wij met zekerheid op haar kunnen rekenen [1]); wij zijn daar niet aan grillen en toevalligheden overgeleverd, heden zus, morgen zóó; daar is overal vastheid, orde, regelmaat; daar gelden wetten, die door ons verstand kunnen gevonden worden, met juistheid

1) Zelfs om onze domheden eerlijk betaald te krijgen; dit wordt door sommige ontzenuwde pessimisten al te gaarne vergeten.

nagerekend kunnen worden, die altoos uitkomen en steeds door haar eenvoud en grootschheid de bewondering des geestes wekken; daar is onbetwistbare aanpassing, samenstemming, doelmatigheid, correlatie, in één woord voor het verstand begrijpbare orde; en, niet te vergeten, daar is in dat alles en over dat alles een natuurlijke schoonheid uitgestort, die, nooit verouderend of verzadigend, te allen tijde de gemoederen der opeenvolgende menschengeslachten tot hooger bezieling en geestdrift opvoert.

Ziedaar het probleem, waarvoor een adequate oplossing moet gevonden worden: te weten, niet enkel dat die natuur er is, maar ook dat zij voor het verstand naspeurbaar, begrijpelijk, doelmatig is ingericht; en dat zij bovendien door hare schoonheid 's menschen ziel hooger stemt en vervoert.

Deze algemeene formule is echter geenszins in staat om ons den vollen omvang en de beteekenis van het probleem ook maar eenigermate naar behooren te doen beseffen. Daartoe is het volstrekt noodig de bijzonderheden te onderzoeken en te bestudeeren.

Neem b.v. alleen maar het licht in zijn bewonderenswaardigen aard en werking naar de bekende wetten van voortplanting, terugkaatsing en breking. Een geleidelijke ontwikkeling, langzamerhand, is hier geheel uitgesloten. Denk nu, dat in één enkelen straal van dat gouden licht al de kleuren en tinten zijn vervat, die in zoo harmonisch geschakeerde verscheidenheid door veld en bosch worden weerkaatst; denk, dat die lichtstraal tevens de warmte met zich voert, den levensgloed bij uitnemendheid voor heel de aarde en voor alles, wat zij draagt; denk aan de overweldigende majesteit, waarmede dat licht alom is uitgezaaid in de onmetelijke ruimte, die ons omgeeft [1]). En dan tot uzelf terugkeerend, kunt ge beseffen, hoe voortreffelijk uw oog aan den aard van dat licht moet beantwoorden, dat het, hoe

[1]) Hoe treffend noemt vader Vondel dat licht:

»De bruitschat, van de natuur te leen
Aen elck gegeven
Om bly te leven".

klein ook, met één blik heel de schoonheid van het bloeiende landschap, met één blik al de verhevenheid van de gestarnde hemelruimte kan opvangen en u in de ziel kan prenten [1]).

Dit is één enkel voorbeeld heel even aangestipt: om 't behoorlijk te ontwikkelen, zou een boekdeel nog niet voldoende zijn.

Maar de zijde van het vraagstuk, die het meest voorbijgezien en onderschat wordt, is de schoonheid. Want die niet strikt noodige en toch voor 's menschen hooger zieleleven

---

1) Menigeen vindt er tegenwoordig een eigenaardig vermaak in onvolmaaktheden in 't menschelijk oog te demonstreeren. En werkelijk, volmaakt is ons oog evenmin als iets van het andere hier beneden. Echter is 't vrij kinderachtig met verkleinende bedoeling af te geven op gebreken, die in normale omstandigheden niemand hinderen. Bijna stereotiep wordt daarbij een woord van v. Helmholtz aangehaald. Maar altoos half. Daarom willen wij het citaat hier nog eens in zijn geheel laten afdrukken met *cursiveering* van het een en ander, dat gewoonlijk weggelaten wordt. Dan zal 't menigeen, die het meermalen half gezien heeft, niet weinig verrassen. In de *Vorträge und Reden von H. von Helmholtz* (Braunschweig, 1884) lezen wij als volgt (I, S. 260):

»Das Auge hat alle möglichen Fehler optischer Instrumente, einzelne sogar, die wir an künstlichen Instrumenten nicht leiden würden [tot zoover gaat veelal het citaat], aber sie sind *alle* in solchen *Grenzen* gehalten, dass die durch sie bewirkte Ungenauigkeit des Bildes unter *gewöhnlichen Bedingungen* der Beleuchtung das Maass nicht weit überschreitet, welches der Feinheit der Wahrnehmung durch die Feinheit der lichtempfindenden Zapfen gesetzt ist. So wie man dagegen *unter etwas veränderten* Umständen beobachtet, bemerkt man die Farbenzerstreuung, den Astigmatismus, die Lücken, die Gefässschatten, die unvollkommene Durchsichtigkeit der Medien und so fort.

»Was also die *Anpassung des Auges an seinen Zweck* betrifft, so ist sie *im vollkommensten Maasse* vorhanden, und zeigt sich *gerade auch in der Grenze*, die *seinen Fehlern* gezogen ist. Hier fällt freilich das, was die Arbeit unermesslicher Reihen von Generationen unter dem Einfluss des Darwin'schen Erblichkeitsgesetzes erzielen kann, mit dem zusammen, *was die weiseste Weisheit vorbedenkend ersinnen mag*".

De verklaring is, naar men ziet, zuiver Darwinistisch. Maar v. Helmholtz zegt geenszins de dwaasheden, die half-weters elkander sedert jaar en dag op zijn naam met een half citaat naschrijven. Eenige bladzijden vroeger (S. 240) had hij reeds gezegd: »Die grossen Leistungen des kleinen Organs können ja niemals hinweggeleugnet werden; und was wir auf einer Seite unserer Bewunderung etwa abzuziehen uns genothigt sehen sollten, werden wir ihr an einer anderen Stelle wohl wieder zusetzen müssen". Op die manier worden we 't ten slotte nog eens. Een Darwinisme, dat tot zoo iets in staat blijkt, is geen blind toeval meer.

zoo onontbeerlijke schoonheid is niet als iets toevalligs hier en daar bij uitzondering in de natuur te vinden, maar is een wezenlijk eigen merk, een karaktertrek. Dat is zóó waar, dat de schoone kunst na allerlei afwijking, in welke richting ook, altoos vast weer tot de natuur terugkeert, wanneer zij zich wil verjeugdigen. Het geheim van ongekunstelde, levensfrissche schoonheid moet van haar worden afgezien.

Daarom behoort die schoonheid wel degelijk tot het wezen van 't probleem: zoowel dat zij er is als dat 's menschen ziel in staat blijkt haar te vatten en haar weer te geven. Dat vermogen is lang niet bij allen gelijk, maar niemand is zonder eenig gevoel voor bevalligheid van lijn en kleur, voor harmonie en melodie van tonen [1]), voor de geestige en van ziel doorvonkte schoonheid, die bij voorbeeld spreekt uit een kindergelaat, waar de driften en het leed der aarde nog geen sporen hebben achtergelaten.

Wanneer iemand zich nu op zulke wijze eenigermate met de volle beteekenis en den omvang van het probleem vertrouwd heeft gemaakt, dan zal hij zich verbazen over de lichtzinnigheid, waarmede het naturalisme er voorbij gaat of genoegen neemt met de onmogelijkste oplossingen. Hier vindt de critiek een zeer ruim veld, dat grootendeels nog braak ligt, en waar zij met veel vrucht werkzaam kan zijn. Want elke oplossing, die zich ooit tegenover de christelijke openbaring stelde, heeft altoos nog aanhangers gevonden, en zelfs bij mannen van erkende bekwaamheid en wetenschap kan men op dit punt hoogst zonderlinge redeneeringen aantreffen [2]).

---

1) Niet minder fijn bewerktuigd is het gehoor voor toonschakeering dan het oog voor kleurverscheidenheid. De werking van ieder onderdeel des orgaans moge nog niet met zekerheid bekend zijn, zooveel kan ieder proefondervindelijk zelf waarnemen: het kleine toestel is in staat om millioenen van dooreenwoelende luchttrillingen (tonen), ieder met eigen snelheid (toonhoogte), en met eigen klank-aard (timbre) — denk aan een groot orkest met al zijn stemmen en instrumenten — allen te zamen zóó op 't nietige trommelvlies op te vangen, dat zij als een zee van harmonie en melodie aan de ziel worden overgebracht. Het voor ieder waarneembare feit is wel eenig nadenken waard.

2) Een enkel voorbeeldje, aan niemand minder dan aan Herbert Spencer ontleend, moge hier eene plaats vinden, omdat zijne woorden nog al eens met instemming worden aangehaald. In zijne *Synthetic Philosophy* schrijft hij (Sec. CXVIII, p. 109): «Als één enkele cel, onder de vereischte voorwaarden *(under*

Een poos lang hebben velen in de tweede helft der vorige eeuw gemeend, dat het Darwinisme het middel aanbood om althans de blijkbare doelmatigheid in de natuur enkel en alleen als resultaat eener evolutie zonder voorafgaande bedoeling of aanleg te kunnen verklaren [1]). Maar voortgezet onderzoek heeft steeds duidelijker aan het licht gebracht, hoe onvoldoende die verklaring is, wanneer niet een *leidend beginsel*, een plan, een bestek om zoo te zeggen, aan de geheele evolutie ten grondslag ligt. En ziedaar de teleologie, die smadelijk de

---

appropriate conditions), binnen 't verloop van weinige jaren een mensch wordt, dan is er zeker ook geen moeilijkheid om te begrijpen *(in understanding)*, hoe, onder de vereischte omstandigheden, een cel in den loop van onnoemelijk vele jaren aan het menschelijk geslacht het aanzijn geeft". — Wat is dit nu anders dan goochelen met woorden? Juist om die vereischte voorwaarden *(appropriate conditions)* is 't immers te doen! Welke zijn de vereischte voorwaarden, waardoor een ei-cel eerst een menschelijk embryo en dan een volwassen mensch wordt en wat is er de bestaansgrond van? Het blinde toeval?? — Maar dan werkt dit toeval telkens grooter wonder, zegt Ballard, dan er ergens een in de H. Schrift vermeld staat!

[1]) Ook in ons vaderland werd die verwachting gekoesterd. Getuige b. v. de hooge ingenomenheid, waarmede Mr. J. A. Levy in zijn luidruchtigen uitval tegen Prof. de Groot ten jare 1896 *(Vragen des Tijds*, 1896, II, 29) een woord van Du Bois-Reymond aanvoerde. Ziehier de aanhaling: »Het verband van dit vraagstuk met het wijsgeerig denken is door niemand bondiger uiteengezet dan door Du Bois-Reymond: » »Hier ligt de knoop: hier de vreeselijke, het verstand, dat de wereld zou willen begrijpen, folterende zwarigheid. Want een middelweg bestaat er niet. Wie niet eenvoudig alle gebeuren in de hand van het epikureïsche toeval legt, wie der teleologie ook maar de pink reikt, komt consequent bij William Paley's beruchte *Natural Theology* te land; des te onvermijdelijker, naarmate hij klaarder en scherper denkt en naarmate hij onafhankelijker oordeelt. Die foltering van het over de wereld nadenkende verstand eenigermate verzacht te hebben, zal, zoolang er wijsgeerige natuuronderzoekers bestaan, Charles Darwin's hoogste glorie zijn." "

Tot dusver Mr. Levy en zijne aanhaling. Uit de aarzelende woorden van Du Bois-Reymond zelf blijkt intusschen, dat deze het onvoldoende van *zulk* een *Darwinistische* oplossing heel goed inzag. In geen geval komt iemand met het toeval boven het toevallige en wisselvallige uit. Overigens is Paley's *Natural Theology* niet zóó berucht als hier *gratis* verzekerd wordt; zijne opvattingen moeten alleen wat verruimd worden; maar op menig punt is hij nog altoos onweerlegd en onweerlegbaar. In de laatste jaren is zelfs zijn boek op nieuw uitgegeven door Prof. le Gros Clark, F. R. C. S., die er een »special introduction" voor plaatste. Over 't misbruik der teleologie vergelijke men de *Apologie* van fr. A. M. Weisz, Bd. I, S. 456 (Dritte Aufl.).

voordeur was uitgezet, onder de hooge eerepoort der evolutie met verruimd uitzicht weder feestelijk ingehaald! Hoe grootscher de evolutie is, des te luider verkondigt zij, dat er in de onaanzienlijke kern heel wat meer was dan aanvankelijk bespeurd werd: anders *geen* evolutie. Om 't gemeenzaam uit te drukken: geef iemand een kluwen, en hij zal 't geleidelijk kunnen afwikkelen, maar wat, als er in 't geheel geen kluwen is? En wat zal iemand zeggen van geleerde anthropologen, die uit de meest primitieve werktuigen, uit steen-splinters zelfs, toeleg en bedoeling, ja den graad der beschaving van den *homo sapiens* in vóórhistorische tijden demonstreeren, terwijl zij op dat eigen oogenblik de orde van hemel en aarde »in de hand van het epikureïsche toeval leggen"?

Laten we deze beschouwing in 't kort samenvatten. De oplossing, die de christelijke openbaring ons geeft, niet als een wijsgeerige bespiegeling of als een wetenschappelijk betoog, maar als een zeer besliste verzekering van Godswege omtrent het vaderschap van God, uit wien alle vaderschap is in den hemel en op aarde — deze oplossing omsluit een zoo grootsche en alomvattende synthese, dat niemand zich kan verwonderen, wanneer daartegen bezwaren en tegenwerpingen kunnen ingebracht worden. Maar zooveel althans moet voor ieder klaarblijkelijk zijn: wanneer ik zeg: in den beginne schiep God hemel en aarde; uit Hem is alles voortgekomen en tot Hem keert alles terug — dan spreek ik voor 't allerminst een volkomen redelijke gedachte uit. Maar als ik ook maar één oogenblik vooronderstel, dat deze geordende wereld met inbegrip van ons zelven, met inbegrip dus van onzen redelijk denkenden geest, het voortbrengsel van louter toeval is, dan ligt daarin zulk eene verbreking van alles, wat wij als *vaste natuurwet* en als *zekere redewet* kennen — zulk een niet *boven*natuurlijk maar *tegen*natuurlijk mirakel, zou Ballard zeggen — dat de ongerijmdheid te tasten is. Want dan komen in den kosmos *vaste natuurwet* en *zekere redewet* voort uit datgene, wat zij uiteraard en noodzakelijkerwijze uitsluiten, te weten: uit het *toeval.* En dit is volslagen ongerijmd.

* * *

Vervolgens worden wij verplaatst naar het terrein der geschiedenis.

Niemand zal betwisten, dat tot de merkwaardigste feiten van 's menschen geschiedenis moet gerekend worden: vooreerst het feitelijk bestaan van het Joodsche volk, dat opklimt tot de hoogste oudheid en voortduurt tot op den dag van heden toe; en vervolgens het feitelijk bestaan van het Christendom met zijne wereldgeschiedenis van twintig eeuwen. Welke ook maar eenigszins aannemelijke verklaring, welke bestaansgrond kan het naturalisme daarvoor aanwijzen? De pogingen om eene verklaring in naturalistisch-evolutionistischen zin te geven zijn voor de onpartijdige critiek een hoogst dankbaar onderwerp ter toetsing.

Doch laten we niet in 't algemeen blijven, maar liever dadelijk de vraag stellen, waar het volgens getuigenis van vriend en vijand voornamelijk om gaat: is de verrijzenis van Christus een historisch feit, ja of neen? Is Christus feitelijk van den dood opgestaan? Dat is nog altoos de albeslissende vraag, voor ons even goed als voor St. Paulus [1]).

Nu is het gemakkelijk genoeg de verrijzenis als historisch feit te ontkennen. Maar dan mag redelijkerwijze een afdoende oplossing gevraagd worden voor de historische bezwaren, aan die ontkenning verbonden.

Wanneer de woorden en daden van Jesus van Nazareth *alleen* uitloopen op zijn kruisdood, dan is zijn optreden in Israël volkomen mislukt. Door een gerechtelijk vonnis van Joden en Romeinen is hij als volksmisleider terechtgesteld; niemand is tegen de uitvoering van dat vonnis in verzet gekomen; zijn eigen apostelen hebben hem verlaten; met zijn dood is de geheele beweging, gelijk zoo menig andere waan van den dag, bepaaldelijk bij de toenmalige Joden, verloopen.

Wat is er derhalve gebeurd tusschen den kruisdood van Christus en het optreden van dezelfde apostelen, die Hem toen verlieten, vijftig dagen later, met zoo groote stout-

1) »Als Christus niet verrezen is, dan is ook onze prediking ijdel, en ijdel is ook uw geloof" (I Cor. XV, 14).

moedigheid en zoo verrassend gevolg? Door hen, die de verrijzenis — de afdoende verklaring — verwerpen, zijn verschillende oplossingen voorgesteld. Beurtelings hebben, naar bekend is, schijndood, en visioenen van hysterische vrouwen, en suggestieve zelfmisleiding, en wezenlijk bedrog dienst moeten doen ter verklaring. Nu onderwerpt Ballard die verschillende verklaringen op de meest bedaarde wijze aan een historisch-critisch onderzoek. De lezer kan zich voorstellen, met welk een gevolg. Voor iemand, die ooit aan critiek gedaan heeft, is 't een lust zulke historische oplossingen, die nog wel met luidklinkende namen geteekend zijn, eens even onderhanden te zien nemen.

Daarbij maakt de schrijver eene opmerking, die ons zeer juist en treffend voorkomt. Het is onbetwistbaar zeker, dat bij alle volgelingen van Christus, zonder uitzondering en van den beginne af, het »breken des broods" een zeer bijzondere, eigene godsdienstviering is geweest. Omtrent de volle beteekenis van dat »breken des broods" zijn er bij degenen, die zich naar Christus noemen, verschillende opvattingen. Maar altoos en van den aanvang af heeft dit bij allen, rechtzinnigen en onrechtzinnigen, vastgestaan, dat het is: eene gedachtenisviering des Heeren, door Hem zelf verordend op den vooravond van zijn lijden en dood. Hoe welsprekend getuigt dit feit voor de beslist zekere overtuiging van 's Heeren wezenlijke verrijzenis onder de eerste Christenen. Zoo dikwerf zij dit brood aten en dien kelk dronken, verkondigden zij den dood des Heeren (I Cor. XI, 25), maar tevens zijn wezenlijke opstanding. Want, neem die opstanding weg, en 't wordt eene gedachtenisviering van de jammerlijkste mislukking, en 't allerdroevigst uiteinde. Wat kon in die veronderstelling Christus bewogen hebben zulk eene gedachtenisviering te gelasten, wat kon de zijnen overgehaald hebben daarin met zoo eensgezinde en liefdevolle trouw te volharden?

Intusschen, geen positieve bewijsvoering voor de wezenlijke verrijzenis des Heeren wil de schrijver geven. Dat is zijn taak niet. Alleen dit wil hij duidelijk maken: een bloote ontkenning der verrijzenis lost nog volstrekt de moeilijkheden

niet op; en bij het wegen der bezwaren over en weer wordt in den regel zoo éénzijdig te werk gegaan, dat er alle reden is om te herinneren aan het »uitziften van muggen" en het »doorzwelgen van kemels", gelijk in het evangelie vermeld staat.

* * *

Daarna komt de psychologie aan het woord. Het psychologisch vraagstuk, waarop hier vooral de aandacht gevestigd wordt, is: de bekeering van Saulus, een feit van de meest ingrijpende beteekenis. Er is misschien geen persoon, die zich door zijn scherp geteekende eigenaardigheden onmogelijker van het gebied der historie laat wegdringen naar dat der legende dan Saulus van Tarsus. Wat hebben we van dezen vurigen, hoogbegaafden strijder, eerst *tegen* later *voor* Christus, te denken?

Nemen we zijn bovennatuurlijke bekeering aan, gelijk de H. Schrift en hij zelf die beschrijft, dan lost zich het tegenstrijdige in zijn leven volkomen op in de weergalooze persoonlijkheid van den Apostel St. Paulus, zooals hij te allen tijde in de Christen-kerk met ware geestdrift is vereerd.

Doch juist die *bovennatuurlijke* bekeering wordt door het naturalisme verworpen. Dientengevolge staat het voor dit onvermijdelijk alternatief: dus òf een bedrieger òf een bedrogene. Door zich zelf misleid of door anderen, dat is bijzaak, maar in alle geval een bedrogene, zoo hij zelf geen bedrieger was. De lezer zal begrijpen, hoe gaarne de schrijver de gelegenheid waarneemt om deze onderstellingen even aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Met onverstoorbare kalmte, waarin van zelf de ironie vonkelt, worden ze uiteengezet, historisch-critisch onderzocht, in al hun hopelooze tegenstrijdigheid ten toon gesteld.

In verband hiermede geeft de schrijver ook eenige aanstippingen voornamelijk van psychologischen aard omtrent het karakter en den oorsprong der verhalen en brieven, die het Nieuwe Testament uitmaken. Geen uitvoerige argumenten, maar een kernachtige samenvatting (onder acht hoofden) van

eenige zekere feiten, die een psychologische verklaring eischen, welke het naturalisme niet in staat is te geven. Die achtvoudige bundel in zijn eigenaardig samengedrongen vorm zal op ieder onbevooroordeelden lezer ontwijfelbaar indruk maken en hem zeker overtuigen, dat de naturalistische critiek gewoon is dingen voorbij te zien of in 't duister te plaatsen, die van heel wat meer beteekenis zijn dan de ragfijne draden, die zorgvuldig worden uitgeplozen. 't Is weer: »muggen uitziften en kemels verslinden".

* * *

Na deze voorbereidingen en nadat eerst nog in 't bijzonder is aangetoond, hoe machtig het besef van plicht en schuld, hoe innig de godsdienstzin met 's menschen natuur is samengeweven, komt nu in twee volgende hoofdstukken de groote vraag: wat dunkt u van den Christus?

Die vraag is natuurlijk niet in een paar hoofdstukken af te handelen. Doch 't geldt hier alleen de verklaringen van het naturalisme critisch te onderzoeken. En nu is 't al dadelijk een hoogst teekenend feit, dat men 't daaromtrent, na zooveel tijds, maar niet eens is kunnen worden. Altoos en telkens weer komt ieder, die maar iets beteekent in het naturalistisch kamp, met zijn eigen verklaring en opvatting aandragen, die dan finaal heet te zijn, maar even spoedig verworpen wordt als de vorige. En met de naturalistische en evolutionistische oplossingen vermenigvuldigen zich tevens de tegenstrijdigheden en ongerijmdheden. Hoe dieper iemand in de bijzonderheden van het vraagstuk doordringt, des te onoplosbaarder wordt het raadsel. Al zouden wij met de uiterst mogelijke verkleining van Christus' persoon en daden genoegen willen nemen, toch blijven er niet weg te ruimen en onoverkomelijke bezwaren, die de schrijver in een zestal dilemma's samenvat. En meent iemand daaraan te kunnen ontsnappen door de meest radicale en volstrekte loochening der historische betrouwbaarheid van de evangelieverhalen, dan is hij ook daarmee niet gered. Immers 't is een feit, dat die evangelieverhalen nu eenmaal bestaan. Welnu, de be-

wering, dat de persoonlijkheid, welke in die verhalen zoo eenvoudig weg, zoo éénig objectief, geteekend staat, eene schepping of een evolutionistisch geestesproduct is van de christenheid der eerste anderhalve eeuw — deze bewering, beschouwd in het licht des tijds en der gelijktijdige apocriefe literatuur, behelst een zoo groote onmogelijkheid, dat zij de andere moeilijkheden samengenomen overtreft [1]).

* * *

Het laatste hoofdstuk is getiteld: *Complication, culmination, conclusion.* Deze titel geeft den inhoud duidelijk genoeg aan. De schrijver ontzegt zich de voldoening niet om de oplossingen, die hij critisch onderzocht heeft, nog eens tegen elkander te laten optreden in hun *onderlinge* tegenstrijdigheid, en de onopgelost gebleven bezwaren tot ééne distelroe samen te binden. Dat dit in vlijmende woorden en zonder verschooning gedaan wordt, zal den lezer, na het voorafgaande, weinig verwonderen. Met volle recht en zoo krachtig mogelijk mag de eisch worden gehandhaafd, dat zij, die zoo scherpzinnig de splinters weten op te sporen in het oog van de christelijke leer [2]), de balken in hun eigen wijsheid en levensbeschouwing niet onopgemerkt zullen laten.

---

1) Bekend is de getuigenis van John Stuart Mill in zijn *Essays on nature*, p. 253 (aangehaald bij Ballard, p. 189): »Whatever else may be taken away from us by rational criticism, Christ is still left—an unique figure, not more unlike all his precursors than all His followers, even those who had the direct benefit of His personal teaching. It is of no use to say, that Christ as exhibited in the Gospels is not historical and that we know not, how much of what is admirable has been superadded by the tradition of His followers. Who among His disciples or among their proselytes was capable of inventing the sayings adscribed to Jesus or of imagining the life and character revealed in the Gospels? Certainly not the fishermen of Galilee, still less the early Christian writers". Die woorden zijn aller overdenking waard.

2) Bij wijze van voorbeeld bespreekt de schrijver hier o. a. het bezwaar, dat aan het veelvoudig leed en aan het lijden dezer aarde wordt ontleend tegen de christelijke leer: »God is liefde". Zeer goede opmerkingen stelt Ballard tegenover de overdrijvingen van een zenuwzwak pessimisme (p. 329 vv.). Toch blijft er ongetwijfeld een raadsel over. Maar geen hopeloos raadsel en geen ongerijmdheid. Dat is het onderscheid.

Aan het eind besluit de schrijver ongeveer als volgt, wat ik aan de lezers, die mij in deze uiteenzetting trouw zijn gebleven, als een vrij vertaalde proeve van zijn puntigen stijl aanbied.

»Dat God, de oneindig *zijnde* Geest, wiens macht en goedheid zich alom openbaren, datgene, wat wij *stof* noemen, heeft geschapen, en daarin alle betrekkingen geordend heeft, die wij als *wetten* kennen; en dat zich daaruit werelden en wereldstelsels in vaste maat en getal en evenwicht ontwikkelen: — dit is even goed denkbaar als het door grootschheid onze volkomen bevatting uiteraard te boven gaat. Maar dat *stof* zichzelf in 't aanzijn heeft geroepen; en dat louter toeval de *wetten* heeft geordend, waardoor de grootsche evolutie haar standvastig zekeren weg gaat: — dat is te eenen male ondenkbaar voor een redelijk wezen en zal altoos ondenkbaar blijven.

»Dat *leven* en *geest*, met de daaraan beantwoordende omgeving van den geheelen kosmos, ontstaan zijn krachtens het scheppend *fiat* van den Eeuwig Levenden Geest; en dat zij onder den invloed van zijn wil voortbestaan en opwaarts streven ter volledige ontplooiing van alle verstandelijke, zedelijke en geestelijke vermogens, die aan de menschelijke natuur zijn ingeplant: — dat is een volkomen redelijke gedachte. Maar dat *leven* en *geest* toevallig zijn voortgekomen uit een levenlooze, geestlooze, van-zelf-ontstane nevelmassa: — dit is een suggestie, die alleen kan aanvaard worden, als de rede in slaap is gebracht.

»Dat het Christendom met zijn ideale zedenleer en zijn heiligenden invloed het gevolg is eener incarnatie van Goddelijke Barmhartigheid en Liefde in het leven en werken, in het lijden en den dood, in de verrijzenis en hemelvaart van Jesus Christus; en dat het zich sedertdien door de werking van den Heiligen Geest zegevierend handhaaft tegenover de verbitterde tegenwerking van vijanden en de nog verderfelijker afbreuk van gewaande vrienden en aanhangers: — dit is een verbazingwekkend feit, dat niettemin zijn grond en verklaring wezenlijk met zich brengt. Maar dat het evangelie

met al zijn erkende reinheid en kracht, met zijn aangrijpende lessen van waarheid en liefde, met zijn bezielende beweegredenen en verheffende verwachtingen, het spontane voortbrengsel is òf van zelfmisleiding òf van bedrog òf van beide samen: — dit is eene stelling, die monsterachtig moet voorkomen aan alle menschen van gezond oordeel.

»En eindelijk, dat Christus, de Christus van de evangelieverhalen, zoo volmaakt goed en zoo volkomen waar tevens, even goddelijk als menschelijk, de Stichter van de Christelijke Kerk is: — dit is voor 't minst geloofelijk, ondanks de vele tekortkomingen van hare leden, die niet over 't hoofd kunnen gezien worden en uiterst geschikt zijn om den geloovigen Christen tot nederigheid en verschoonende liefde te stemmen. Maar dat het Christendom, zooals het in de eerste eeuw na Christus was, den Christus van het Nieuwe Testament uit niets anders dan lichtgeloovigheid, onwetendheid en dweeperij geschapen heeft, Hem, die zoo vol van sublieme goedheid is, dat de aanbidding van het menschelijk geslacht haar van eeuw tot eeuw hulde brengt, en dat de heiligste en machtigste invloed ten goede tot dit eigen oogenblik over heel de wereld van Hem uitgaat: — dit is volstrekt en voor altoos ongeloofelijk, van welk standpunt het ook beschouwd worde.

»Kortom: de bezwaren, aan 't ongeloof verbonden, zijn enormiteiten in vergelijking van de bezwaren des geloofs. De laatste kunnen wij leeren dulden in »lijdzaamheid der hope"; de eerste zijn nu en te eeuwigen dage onduldbaar".

Men ziet, dat deze stijl een eigen merk draagt en nu en dan een »krachtwoord" niet versmaadt. Evenwel, het zij nogmaals in herinnering gebracht, een positieve bewijsvoering is hiermede noch bedoeld noch geleverd. Dat ligt buiten het bestek. Maar toch geloof ik, dat dit boek, bepaaldelijk op de jongeren, veel krachtiger indruk zal maken dan de meest correcte bewijsvoering in den meest eerbiedwaardigen van ouds goedgekeurden vorm.

De reden hiervan is vooral deze, dat het in hooge mate *up to date* is: een boek des tijds. De schrijver is volkomen vertrouwd met het wapentuig en met de tactiek, die tegen-

woordig ter bestrijding van de openbaring gebezigd worden, en in plaats van te jammeren over het misbruik daarvan en de »verdorvenheid des tijds" en dergelijken, brengt hij den aanval met dezelfde wapenen over op het vijandelijk terrein. De aanhalingen, die hij geeft, zijn met opzet aan de meest gevierde schrijvers van den dag ontleend, zoodat hij zijn lezers steeds midden in de geestesbeweging des tijds houdt[1]). Er ligt in zijne manier van behandeling iets prikkelends, dat het lang bekende dikwerf verrassend maakt. En zonder zich te verdiepen in bijzonderheden, die alleen voor specialiteiten te vatten zijn, bepaalt hij zich tot de groote trekken, en richt zich steeds tot het gezond verstand van de wetenschappelijk ontwikkelden onzer dagen.

Juist daarin verdient, meen ik, deze *Minister of Wycliffe Church* navolging. Wat een H. Joannes Chrysostomus reeds in zijn tijd van den handhaver der geopenbaarde waarheid eischte, dat hij namelijk met alle wapenen vertrouwd moet zijn, geldt nog veel meer tegenwoordig, nu menig wapentuig, dat de voorvaderen onoverwinnelijk maakte, den vijand niet eens meer bereiken kan.

Bovendien wordt de waarde van dit boek wezenlijk verhoogd, doordat de schrijver aan het eind eene lijst geeft van werken uit den laatsten tijd, welke hij aanbeveelt aan degenen,

1) Onder het afdrukken van het werk verscheen de Engelsche vertaling van Dr. Haeckel's *Die Welträthsel, Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie* (Bonn, 1899). Dit gaf den schrijver aanleiding tot een *Appendix* van een twaalftal bladzijden (p. 345—356), waarin dat geschrift ter bevestiging van het gevoerde betoog critisch wordt onderzocht en gewogen. Tegenover den wreveligen hartstocht, waarmede de Jena'sche hoogleeraar dit manifest de wereld inslingerde, maakt de bedaardheid, waarmede de criticus heel wat meer dan leemten en feilen met den vinger aanwijst, een eigenaardig contrast. Ook komt alleen het *wetenschappelijk gehalte* ter spraak. Daar kan 't gevoegelijk bij blijven. De schimpscheuten, die de grijze hoogleeraar van Jena zich aan 't einde van zijn wetenschappelijke loopbaan nog eens veroorlooft vooral tegen hetgeen ons, katholieken, heilig is en bepaaldelijk tegen de Gezegende onder de vrouwen, wie alle geslachten zalig prijzen, herinnerden mij aan een woord van Busken Huet, vinnig maar waar: »dat er schrifturen zijn, die iemand niet met zijn naam kan teekenen, zonder daarmee openlijk te erkennen onder een of ander opzicht een ploert te zijn". Onder welk opzicht dit hier toepasselijk is, kan veilig aan het oordeel van ieder edeldenkend mensch worden overgelaten.

die van de behandelde onderwerpen een dieper ingaande studie willen maken onder christelijk oogpunt. Deze opgave, onder twaalf hoofden afgedeeld (p. 357—362), zal voor menig katholiek lezer in ons vaderland eene verrassing zijn. Want men kan daar ettelijke werken van Engelsche niet-katholieken aangevoerd vinden, die het naturalistisch onding, dat onze modernen van het Christendom willen maken, even beslist verwerpen als wij, en die bovendien geenerlei behoefte gevoelen om hunne rechtzinnigheid door een »lostrekken tegen Rome" te staven. Dit is een gunstig onderscheid in vergelijking van onze vaderlandsche toestanden. Ook van dit werk kan ik getuigen, dat er geen enkele opzettelijke hatelijkheid tegen het Katholicisme in gevonden wordt. Wel verscheiden stellingen, waarmede wij niet kunnen instemmen. Aan hen echter, die genoeg onderlegd zijn om met oordeel des onderscheids te kunnen lezen, durf ik het ten stelligste aanbevelen. Het kan niet onvoorwaardelijk overgenomen of vertaald worden, maar het is zeer suggestief en onder menig opzicht uitstekend [1]).

A. M. C. VAN COOTH.

---

1) De uitgave is, zooals Engelsche boeken plegen te zijn, degelijk en fraai: royaal octavo, zeer duidelijk en onbekrompen gedrukt, in heel linnen band. Daaraan beantwoord de prijs van bijna vier gulden Nederlandsch.

LICHT!

O, 't blijde licht! . . . In 't ijzig-ak'lig donker,
Dat er zóó plots, zoo zwaar me om 't harte viel,
Daagde eind'lijk weer het eerste, flauw geflonker,
Dat hope gaf mijn twijfel-bange ziel

En 't werd àl klaarder, klaarder in den Ooste . . .
En bevend bonsde 't heftig-hijgend hart
Tot gouden stralenval van hemeltrooste
Verjoeg de laatste schaduw mijner smart.

En nu, . . . nu schrei ik 't uit van loutre vreugde!
'k Zie weer door hooge, blauwe luchten gaan
Dat puur-wit licht, . . . zóó 't nog mij heerlijk heugde
Van vroeger zien bij engelvleug'len-slaan.

Boxtel, 18 Aug. 1901. H. J. M. DONDERS.

OP HET GOUDEN PRIESTERFEEST VAN EEN BLINDE.

De Vader liet zijn zegen dalen
En wilde uw hoofd met goud omstralen;
Een rijker gave schonk de Zoon:
Bij 't goud moogt gij het teeken dragen
Van zijn bijzonder welbehagen,
Hij gaf aan u zijn *eigen* kroon.

De kroon van doornen, die Hem sierde,
Toen Hij het bloedig offer vierde,
Dat Hij voor 't heil der wereld bracht.
Uit duizend werdt gij uitgelezen
Om zijn bijzond're vriend te wezen...
En op uw oogen zonk de nacht.

Gij zoudt Hem door een vreugdloos leven
Een blijk van wederliefde geven,
Van liefde sterker dan de dood.
O schooner dan de gouden stralen
Zien we om uw hoofd de doornen pralen:
Uw lijden maakt u waarlijk groot!

Eens bloeien rozen aan dien doren
Eens wordt uit blindheid licht geboren,
Dat in alle eeuwigheden straalt.
Voor altijd is de nacht geweken,
Uit duisternis komt glorie breken,
Waarbij geen middagluister haalt!

Heil! blinde grijsaard, met de kronen
Waarmede God uw trouw wil loonen,
Nog rijker kroon is u bereid.
Met eere draagt gij goud en doornen,
U wacht de kroon der uitverkoornen:
Die Christus' lijden deelt, deelt ook zijn heerlijkheid.

Bovenstaand gedichtje is afkomstig uit de nalatenschap van den Z.Eerw. Heer P. M. J. Lurasco, die het in de laatste dagen van zijn lijden heeft gedicteerd voor het toen naderend gouden priesterfeest van zijn vriend en deelgenoot in de beproeving, den Z.Eerw. Heer A. J. van der Drift. Vóór dien dag echter (15 Augustus 1900) had God beiden in hetzelfde jaar tot zich genomen en vereenigd in de vreugde huns Heeren. Het gedichtje verdient bewaard te blijven.

NIEUWE UITGAVEN.

Theologiae dogmaticae Institutiones auctore P. MANNENS, *S. Theol. Doctore, ejusdem S. Theol. in Seminario Ruraemundensi professore.* — Tom. I. *Theologia Fundamentalis.* — 8°, 488 pag. Pret. fl. 3.—. Ruraemundae, typis J. J. Romen et fil., 1901.

Wie nu en dan in aanraking kwam met leden van de Limburgsche geestelijkheid, kreeg allicht eens te hooren, hoe hoog de lessen van Prof. Mannens door zijn leerlingen en oud-leerlingen geschat worden. In die omstandigheden lag het voor de hand, dat velen op de uitgave zijner *Institutiones* aandrongen. En de schrijver heeft goed gedaan aan dien wensch gehoor te geven. Vooreerst en in hoofdzaak om de innerlijke waarde van zijn werk; maar vervolgens ook omdat zulke uitgaven het beste antwoord zijn op de fraaie beweringen van menschen, die met een ernstig gezicht vertellen, dat het onderwijs in de katholieke seminariën zich vrijwel bepaalt tot wat Latijn en eenige liturgische kundigheden, en wier anoniem geschrijf waarlijk nog ergens anders opname vindt dan in den *Grenswachter!* Men heeft hier een boek, dat gegroeid is uit de behoeften van het theologisch onderwijs in een Nederlandsch seminarie; men kan er dus zoo ongeveer uit zien, voor één vak ten minste, wat en hoe er in een seminarie gedoceerd wordt. Maar misschien weet de *Spectator*-recensent deze dingen liever niet: voor menschen, die uit hartstocht handelen, heeft het privilegium ignorantiae dubbele waarde.

Prof. Mannens biedt ons voor het oogenblik nog slechts de *Theologia Fundamentalis.* De eigenlijke *Dogmatiek*, die

twee deelen moet beslaan, zal echter volgens belofte van den schrijver spoedig volgen.

Tot de fundamenteele theologie rekent schrijver vier verhandelingen: *De vera Religione; De Fontibus Revelationis; De Ecclesia Christi; De Fide divina.* Uitstekend! de verhandeling *over het geloof (fides, qua creditur)* moge, omdat zij zuivere theologie is, in een *apologetiek* niet thuis behooren, in een *theologia fundamentalis* of *generalis* is zij wél op haar plaats; immers de vraag: wat is 's menschen plicht ten opzichte der geopenbaarde waarheid, is wel degelijk een quaestio generalis, die alle geopenbaarde waarheden evenzeer raakt.

Wat de volgorde der tractaten betreft, stem ik niet zoo onverdeeld met Prof. M. overeen. Gaarne erkennende, dat de orde die hij koos haar goeden kant heeft, geloof ik toch, dat het de voorkeur verdient éérst over de *Kerk* en dán over de *Bronnen der Openbaring* te handelen. »Nominatim de fontibus Revelationis plene et pro merito agi nequit, quin plura jam tradantur de magisterio authentico Ecclesiae, cui obnoxii et subordinati sunt". Aldus Mannens zelf! [1])

Bij de behandeling zijner stof stelde M. zich den dubbelen eisch van beknoptheid en helderheid. *Beknoptheid* is er: nuttelooze quaesties, uitstalling van eruditie, zwemmerige omhaal van onklare woorden zijn overal vermeden; maar de bondigheid doet geen afbreuk aan de degelijkheid, zij is geen armoede. De inhoud van het boek is rijk genoeg om den toekomstigen priester behoorlijk te onderleggen en hem tevens belangstelling voor de theologische wetenschap in te boezemen. Alleen vind ik, dat de afdeeling *De divinae Revelationis exsistentia* wat kort is uitgevallen; te kort althans in verhouding tot het overige. Immers terwijl de z. g. theorie der openbaring zestig bladzijden vult, wordt het bewijs voor haar bestaan in vijftig kantjes afgewerkt.

De *helderheid* is er ook, en zij is er in zoo hooge mate, dat Mannens op dit stuk een vergelijking met de beste

---

[1]) *Theol Fundam.* p. 143.

leerboeken niet behoeft te vreezen. Die gemakkelijke klaarheid van voorstelling en scherpe juistheid van uitdrukking is m. i. de voornaamste verdienste van zijn boek. Maar zij is geenszins de eenige. De trouw kerkelijke gezindheid des schrijvers behoef ik niet afzonderlijk te vermelden, maar wel dient gewezen op de warme liefde voor de heilige waarheden, die uit zijn behandeling spreekt; op zijn degelijke wetenschap, die hem in staat stelt oud en nieuw beide in ruime mate uit zijnen schat te berde te brengen; op de wijze gematigdheid, die zijn oordeelvellingen in den regel [1]) kenmerkt.

Die gematigdheid belet hem intusschen niet, ook in moeilijke vraagstukken, met beslistheid partij te kiezen. Zoo verklaart hij zich b.v. in het hoofdstuk over de ingeving der H. Schrift voor een redelijk opgevatte inspiratio verbalis. De werking des H. Geestes, die we inspiratie noemen, strekt zich uit evengoed — alhoewel natuurlijk secundario — tot de keuze der woorden als tot de keuze der gedachten, maar zij is geen machinaal dicteeren van woorden evenmin als zij een machinaal dicteeren van gedachten is. God is de auctor principalis van het verbum *scriptum*, niet enkel van de gedachten, die in dat verbum scriptum belichaamd zijn; en omgekeerd heeft de menschelijke schrijver, altoos onder den invloed des H. Geestes, zelf vrij gearbeid zoowel om de oordeelen, die hij uitdrukken zou, in zijn geest te vormen en te rangschikken, als om die in woorden te kleeden. Ik ben het volkomen met den schrijver eens: in deze opvatting komen de woorden van het Vaticaansch Concilie: »libri integri Spiritu Sancto inspirante *conscripti*" het best en het volledigst tot hun recht. Bovendien is zij zielkundig wel zoo aannemelijk als de enkele z. g. zaak-inspiratie, die een onnatuurlijke halfheid is.

Ook bij de groote quaestie over de ontleding van den geloofsact, heeft Prof. M. mijns inziens den eenig juisten weg ingeslagen. In ieder geval schijnt mij zijne critiek op

[1]) De los, als voorbeeld, daarheen geworpen bewering: »Ita Adam habuit scientiam infusam omnium veritatum naturalium" (p. 31) is den schrijver ongetwijfeld in een onbewaakt oogenblik ontsnapt.

de beide meest gehouden meeningen onweerlegbaar: »Plures theologi cum Suarez et Card. de Lugo quaestionem de analysi fidei insolubilem reddiderunt, eo quod in assensu fidei quaererent quod in ipso non est, nec esse debet. Censent enim non sufficere, ut cognitio motivi formalis tamquam conditio praevia praecedat formalem actum fidei, sed insuper requiri, *ut in ipso assensu fidei objectum formale cognoscatur seu affirmetur*" (p. 446). Inderdaad daar ligt wel de fatale misvatting, die, eenmaal begaan, den leergragen onderzoeker óf wel bij het mysterie van Suarez, óf wel bij het kunstige maar brooze getimmerte van Lugo-Franzelin belanden doet.

Doch genoeg! Mijn oprechte gelukwensch aan Prof. Mannens! Zijne *Theologia Fundamentalis* eert haren schrijver en tevens het seminarie, waaraan hij verbonden is.

G. v. N.

Les Litanies de la Sainte Vierge, étude historique et critique par le R. P. ANGELO DE SANTI, *de la Compagnie de Jésus, traduit de l'italien par l'abbé* A. BOUDINHON — Paris, Lethielleux. Prix: 3 fr.

Het werkje, dat dezen titel draagt is een vertaling der tweede uitgave van de Santi's *Le Litanie Lauretane*, maar bevat meer dan de italiaansche tekst, daar de schrijver van dezen den franschen schrijver menige belangrijke aanvulling en verbetering deed toekomen. De eerste uitgave van de Santi's werk verscheen in de *Civiltà cattolica*. Zij was eenigszins een evenement.

Immers ascetische werken over de litanie waren er te over tot het lijvige werk van den dominicaan Miechow toe, maar een werk, dat over den historischen oorsprong der geliefde litanie handelde, bestond er bijna geen. Sauren, weleer Rector te Keulen, had in 1895 een proeve van dergelijken arbeid uitgegeven, maar was blijkbaar te weinig in de gelegenheid de bronnen te raadplegen om met veel succes zulk een werk uit te voeren.

Toch heeft Sauren geen onverdienstelijk werk geleverd. Maar voldaan werd de weetgierigheid eerst door de Santi, die tal van handschriften en oude drukken doorsnuffelde om tot de zekerheid te komen, dat de lorettaansche litanie uit het laatste gedeelte der 16e eeuw afkomstig is. Dit klinkt heel anders dan de hier en daar klakkeloos neergeschreven verzekering, dat zij veel ouder is, ja zelfs... uit de dagen der apostelen stamt.

Bovendien laat de Santi door vergelijking met andere vroegere litanieën zien, hoe de onze is ontstaan, en wij leeren tevens, dat de invocaties ontleend zijn aan lofdichten ter eere der Moeder Gods: *Laudes Marianæ.*

Het werkje van den geleerden Jesuïet is voor vrienden van dergelijke studiën de moeite der kennismaking overwaard. Een bewijs van de waardeering die zijn studie vond, is de vertaling in het Fransch en ook eene (niet zoo goede en volledige) in het Duitsch van Nörpel.

Gaarne had ik zelf een Nederlandsche vertaling, die reeds persklaar lag, in het licht gegeven, maar door sombere voorspellingen van een uitgever werd ik van dat voornemen afgeschrikt.

Dr. L. J. SICKING.

Koningin Wilhelmina. Schetsen uit haar leven, door REGICOLA. *Met een muziekbijlage* van BERNARD ZWEERS. G. Mosmans, 's-Hertogenbosch. Prijs 75 cent.

Met deze levensschets heeft de schrijfster niets anders beoogd dan aan de jeugd op eenvoudige, bevattelijke en boeiende wijze de voornaamste levensgebeurtenissen mede te deelen onzer geëerbiedigde Koningin. Zoo wil dit boek allereerst zich een plaats zien ingeruimd onder de bontgekleurde banden en bandjes, welke bij prijsuitdeelingen de oogen en de harten der kleinen plegen te trekken. En die plaats komt het toe om velerlei.

Eerstens om het verhaal zelf. Op kinderlijke maar niet kinderachtige wijze wordt voor kinderen een levensverhaal geschreven van haar, van wie ze spreken konden aan moeders knie; om wie te zien vaak een heel lange reis onder vele offers is afgelegd; van wie nog kortelings door hen veel werd gesproken des daags en gedroomd des nachts. En dat beeld wordt ontworpen niet met enkele forsche slagen; maar in twaalf hoofdstukken, die ieder hun eigen trekjes brengen, zien de kleinen het koningshuis in het volle licht te voorschijn treden.

Ook de wijze van inkleeding verdient allen lof. De schrijfster heeft rekening gehouden met de zoo vaak bij het beste kind intredende verveling, zelfs wanneer het verhaal niet meer dan 170 bladzijden telt. Vandaar werd wijselijk proza afgewisseld door poëzie en het geheel door een menigte lichtdrukken verlucht, welke wel in staat zijn de aandacht van de jonge lezers opnieuw te spannen.

Ten slotte zij gezegd — 't is voor het boek niet zonder waarde — dat onder den naam »Regicola" een religieuse van een onzer beste congregaties zich verborgen heeft; 't is een religieuse, die tintelt van liefde voor het koninklijk vorstenhuis, welke liefde zij tracht over te gieten in het teere kinderhart, aan welks vorming reeds jaren van haar leven zijn toegewijd. Vandaar is haar boek een weldaad in de hand van het kind; het kweekt liefde voor onze Koningin, eerbied, gehoorzaamheid en trouw. De Eerw. Zuster daarvoor onzen oprechten dank.

Aan de besturen der verschillende scholen worde het, in alle bescheidenheid, voor prijsuitdeelingen ten zeerste aanbevolen.

De heer Bernard Zweers verrijkte het met een muziekbijlage. Bevoegdheid ontbreekt mij hier te oordeelen; de naam echter van den componist waarborgt de deugdelijkheid der compositie.

Ouderkerk a/d Amstel. J. C. v. d. Loos.

DE NEDERLANDSCHE OVERHEERSCHING IN SPANJE (1517—1520).

EENE PROEVE VAN HISTORISCHE CRITIEK.

In de eerste dagen der maand Februari 1516 kwam te Brussel het bericht aan, dat Ferdinand de Katholieke, de grootvader van Karel V van moederskant, was overleden. Karel, die tot nu toe slechts over een hoekje van Europa, de Nederlanden, geregeerd had, erfde door dit overlijden Spanje met zijne onmetelijke bezittingen in den vreemde.

Te Brussel werd deze gebeurtenis met eene dubbele plechtigheid gevierd: in de St. Gudulakerk kondigde de wapenheraut éerst plechtig den dood aan van koning Ferdinand en riep dan uit: »Leve Karel, koning van Castilië, Arragon, Navarra" enz.

Had Karel het recht, om den koningstitel van die verschillende rijken te dragen? Spaansche rechtsgeleerden beweerden, dat hij slechts dien van regent mocht voeren, aangezien zijne moeder Joanna de eigenlijke koningin was. Karels aanspraken op de koningskroon werden echter goedgekeurd door Paus en Keizer, en deze alleen hadden de macht zulk een titel toe te kennen.

Ofschoon nu het opvolgingsrecht van Karel V in Spanje onbetwistbaar scheen, was het toch noodzakelijk, dat hij zoo spoedig mogelijk naar dat land heen trok, om officieel bezit ervan te nemen. Het vertrek werd datzelfde jaar bepaald op 24 Juni en hij vroeg hiertoe van zijne Nederlandsche onderdanen een buitengewoon subsidie van 400.000 gouden philippen.

Het aangekondigd vertrek werd echter telkens verschoven, tot dat het in 1517 den 8sten Sept. werkelijk plaats greep, dus ongeveer anderhalf jaar later. Hij had intusschen zijne

regeering zoo duurzaam mogelijk in de Nederlanden ingericht, met het doel om er steeds een basis voor zijne latere werkzaamheid te vinden.

Tegelijkertijd had hij in Spanje eene voorloopige regeering ingesteld. De verschillende koninkrijken werden aan Spaansche gouverneurs toevertrouwd. De voornaamste onder hen was kardinaal Ximenes: hij was de ziel des bestuurs, de Richelieu van Spanje. Naast Ximenes bevond zich in Spanje aan het hoofd der regeering Adriaan, deken van Leuven, de vroegere leermeester van Karel V, later Paus Adriaan VI [1]). Ofschoon er in het begin na den dood van Koning Ferdinand eene wrijving ontstaan was tusschen die twee priesters, werd de vrede spoedig hersteld, doordat Karel aan Ximenes zijne waardigheid liet behouden en aan Adriaan last gaf genen slechts als raadgever te dienen. De »Vlaming" moest dus voorloopig terugstaan voor den Spanjaard.

Den 19^en^ September 1517 landt Karel met zijne vloot op de Spaansche kust, bij Villaviciosa in Asturië. Onder zijn talrijk gevolg noemen wij: zijne zuster Eleonora; zijn opperkamerheer Willem van Croy, heer van Chièvres; de kardinaal van Croy, bisschop van Arras en neef van den voorgaande; de gouverneur de Bresse, opperhofmeester; Karel van Lanoy, opperstalmeester; de la Chaulx, raadsheer en eerste schenker; Spinelli, gezant van Engeland; le Sauvage, opperkanselier; deze laatste was te land naar Spanje gereisd.

De belangrijkste der bovengenoemde personen was zeker wel de vermaarde Willem van Croy, heer van Chièvres. Hij werd door de Spanjaarden reeds voor zijne komst aldaar gehaat wegens het aanzien, dat hij bij den vorst genoot: na eerst de leider en leermeester zijner jeugd geweest te zijn, was hij nu zijn grootkamerheer geworden. Het was te zijnen bate, dat Heverlé (bij Leuven) met zijne andere goederen in Brabant tot een markgraafschap en later tot een hertogdom

[1]) Dien titel van »Deken van Leuven", welke evenzeer akademisch als kerkelijk was, heeft Adriaan van Utrecht voortdurend behouden, zoowel aan het hof van Karel als gedurende zijne zending in Spanje, tot op het oogenblik, waarop hij tot kardinaal werd verheven.

werden verheven. Onder Karels voornaamste leidslieden, zegt David, vermocht niemand zooveel op zijn gemoed als de heer van Chièvres, die inzonderheid belast was om, met Margareta, hem voor te bereiden tot de behandeling der staatszaken en tot het bewind over landen en volkeren, waarvoor hij niet minder geschiktheid aan den dag legde. Jammer maar dat de heer van Chièvres, misbruik makende van Karels onbeperkt vertrouwen, misbruik makende van den invloed en het gezag hem door zijn ambt verleend, den vollen teugel vierde aan zijne verregaande geldzucht, zoodat groot en klein er zich in ergerde, en de hatelijkheid van zijn gedrag terugviel op den vorst zelf, die zich in alles door hem liet geleiden [1]).

Een ander invloedrijk persoon was Jan le Sauvage, om zoo te zeggen de dubbelganger van de Croy. Hij had overigens aan dezen zijn opkomst te danken, en het was niet te verwonderen, dat hij met lijf en ziel aan zijn beschermer gehecht was.

In deze omstandigheden en met zulk gevolg deed Karel zijne intrede in de voornaamste steden van Spanje. Van dat oogenblik dagteekent wat de Spanjaarden noemen »la Dominacion Flamenca", ter oorzake van de Vlamingen en Nederlanders (voor de Spanjaarden zijn deze twee woorden synoniem), die Karel I vergezelden.

Niet alleen huidige Spaansche geschiedschrijvers, zooals don Modeste Lafuente, don Vincente en vooral Ferrer del Rio, hebben de beschuldigingen van hunne voorgangers tegen de Nederlanders overgenomen en vermeerderd, maar zelfs vaderlandsche geschiedschrijvers zooals Henne, Diederik Juste, Gachard (deze laatste met meer gematigdheid) stemmen daarmee in. Wij stellen ons voor in de volgende bladzijden de feiten in hunne juiste verhouding te herstellen [2]).

* * *

Daartoe is het in de eerste plaats noodig op te klimmen tot de eerste bron der zoo lichtvaardig overgenomen beschul-

[1]) Zie *Bulletins de la Commission d'histoire,* 1re Série, X, p. 7.

[2]) Een woord van dank aan onzen ambtgenoot den heer Cavens, die ons bereidwillig de resultaten zijner navorschingen over dit tijdperk afstond.

digingen. Gewoonlijk wordt als eerste bron Sandoval aangehaald. Hij kan echter geene aanspraak maken op het geschiedkundig gezag van een tijdgenoot, aangezien hij geboren werd te Valladolid in het jaar 1560. Maar indien men zijn werk goed nagaat, dan ontdekt men als grondslag de hoogdravende taal van Pieter Martyr d'Anghiera, een tijdgenoot van Karel V, maar persoonlijk te zeer gemengd in de hoofsche kuiperijen om geheel onpartijdig te wezen.

Het schijnt ons derhalve niet overbodig hier iets omtrent den levensloop van dezen schrijver te zeggen. Hij werd geboren te Arona bij Milaan tusschen 1455 en 1459 uit eene adelijke doch weinig bemiddelde familie en ontving eene opvoeding in overeenstemming met die van den jongen adel van zijn tijd. De naam van Pieter Martyr werd hem gegeven ter eere van een beroemd Dominikaan-Inquisiteur, door de Waadlanders vermoord, die te Milaan zeer vereerd werd [1]). Na zijne eerste jaren aldaar aan het hanteeren der wapenen en andere bezigheden der edelknapen besteed te hebben, kwam hij te Rome omstreeks het jaar 1477. Hier trad hij in dienst bij verscheidene prinsen, zoowel wereldlijke als geestelijke, wier verkeer hem de hoop voorspiegelde »een man te worden", en zoo werd zijne eerzucht al grooter en grooter [2]). Tevens legde hij zich toe op letterkundige studiën en verwierf zich eene degelijke opvoeding.

Daar hij in de eeuwige stad te lang op gunsten moest wachten, vertrok hij onder bescherming van den graaf de Tendilla naar Spanje en vond een gunstig onthaal aan het hof van Ferdinand en Isabella. Zijn doel was een ambt te bekleeden zijner waardig en daarbij voortdurend in de omgeving der vorsten te blijven. Na den Moorschen oorlog, waarvan hij ons in zijne brieven menigvuldige bijzonderheden verhaalt, wordt Martyr priester, niet zoozeer uit roeping dan wel uit

---

[1]) Höffler: *Papst Adrian VI*, S. 379.

[2]) Brief 15 van P. Martyr: »Didici tunc primum audere credere me esse hominem, et in virum aliquando me evasurum sperare".

N.B. De brieven, die wij in het vervolg aanhalen, zijn alle van P. Martyr's bekende brievenverzameling: *Opus epistolarum.*

eerzucht, want deze nieuwe loopbaan scheen hem het middel te wezen om voortaan aan het hof te leven, hetgeen hem ten slotte ook gelukt is. Hij was niet zonder aanzien in Spanje, toen de dood van Ferdinand de Spaansche kroon deed overgaan op zijn kleinzoon Karel.

Op het eerste gezicht zou men P. Martyr kunnen beschouwen als een belanglooze getuige in dien zoogenaamden twist tusschen het Nederlandsche en het Spaansche volk. Inderdaad als Italiaan van geboorte, behoorde hij tot geen van beide partijen; tijdgenoot, soms getuige der feiten, door hem verhaald, schijnt hij in zijne briefwisseling de juiste weerspiegeling te geven van al de gebeurtenissen, die hij verhaalt.

Maar in weerwil daarvan moet, naar onze meening, P. Martyr als onpartijdig getuige gewraakt worden. Ofschoon van Italiaansche afkomst, was hij met hart en ziel gehecht aan Spanje, dat hij beschouwde als »het eenig land, waar het leven hem zoet was en welks adel hem beviel" [1]). Het was zijn tweede vaderland. Ook is hier geen sprake van een nationalen twist; alles beperkt zich tot een twist tusschen twee hofkabalen, welke elkander den voorrang in den raad van den nieuwen koning zochten te betwisten. Aan de eene zijde bevonden zich degenen, die reeds in de Nederlanden de omgeving van Karel uitmaakten en onder welke de Vlamingen het talrijkst waren; aan de andere zijde stond de Spaansche adel, die gehoopt had uit de troonsbeklimming van den jongen prins voordeel te trekken, en zijne plannen verijdeld zag, zoodra de koning in Spanje was aangekomen. Tot laatstgenoemden behoorde ook Pieter Martyr.

* * *

In Spanje zag men verlangend uit naar de aankomst van Karel V [2]), en reeds dringt de twijfel in de gemoederen: »Het ontbreekt niet aan lieden, welke die vertraging aan 's konings

---

[1]) Brief 9.

[2]) Br. 568—573. »Ni properaveritis, ruent omnia"; Br. 576. »Differtur adventus vester, subtristes omnes boni Hispani".

omgeving ten laste leggen" [1]). In werkelijkheid had de afreis van Karel vertraging gevorderd door de nieuwe onlusten, die in het noordelijk gedeelte der Nederlanden waren uitgebarsten. De Friezen waren in volle oproer, te Utrecht stonden de zaken al even slecht, en Karel van Egmond, verre van het laatste met hem gesloten bestand na te komen, stookte in het bisdom niet alleen veel twist en tweedracht, maar nam openlijk partij voor de Friezen, die met hunne plundertochten in Holland geweldig veel kwaad deden. De Geldersche krijg was opnieuw begonnen en naar het scheen met de hulp van Frankrijk.

Maar zien de Spanjaarden reikhalzend uit naar hun nieuwen vorst, aan den anderen kant vreezen zij weer zijne raadslieden. Zij duchten den invloed van Adriaan van Utrecht en van de Croy, want »de koning is zoo van hunne leeringen doordrongen, dat hij zonder hunne voorafgaande raadgevingen geen voet durft verzetten" [2]). Ook is de tusschenkomst van keizer Maximiliaan noodig geweest, beweert Martyr, om hem er toe te doen besluiten de Nederlanden te verlaten [3]). Moge al de invloed van Maximiliaan hier gegolden hebben, wij houden voor de ware reden van het vertrek den goeden uitslag der bovenvermelde moeielijkheden: Karel van Egmond sloot een verdrag [4]), de Friezen hadden zich onderworpen en de Utrechtenaars hadden vrede met hunnen nieuwen bisschop, Philips van Bourgondië [5]).

Van dit oogenblik af is stelselmatige bezwalking bij Pieter Martyr en andere Spaansche schrijvers aan de orde. Wij zullen hier bij voorkeur de woorden van eerstgenoemde aanhalen, omdat vooral hij beslissenden invloed gehad heeft op Sandoval [6]) en latere geschiedschrijvers, zoowel Spaansche als Nederlandsche.

---

[1]) Br. 576 »Non desunt qui judicent ex quaesitis occasionibus eorum, qui regem gubernant, id accidere."

[2]) Br. 582.

[3]) Br. 582 en 590.

[4]) Voor de bijzonderheden van dit verdrag zie Wagenaar, Dl. IV, bl. 407.

[5]) Onechten zoon van Philips den Goeden. Zie Wagenaar, Dl. IV, bl. 408.

[6]) De officieele geschiedschrijver van Karel V in Spanje

De opperkanselier le Sauvage reisde over land naar Spanje. Zijne faam was hem reeds voorafgegaan. 't Is een gierigaard, zegt Martyr, hij kent slechts eigenbaat [1]).

Men verneemt eindelijk, dat de koning onder zeil is gegaan, »in spijt van zijne raadslieden", voegt Martyr er boosaardig aan toe. In een anderen brief schrijft hij eindelijk met een zucht van verlichting: »Regem habemus: wij hebben een koning" [2]).

Dit genoegen den koning in hun midden te hebben, maakt weldra plaats voor bittere teleurstelling, wanneer de toegestroomde Spaansche adel Karels talrijk gevolg ontwaart, waaronder Willem de Croy, le Sauvage en vele andere heeren, zoowel Vlaamsche als andere. P. Martyr deelt natuurlijk den spijt van den landadel en hij kan geene woorden en uitdrukkingen vinden bitter genoeg, om den naam der Vlamingen in het algemeen en dien van de Croy in het bijzonder te schandvlekken; zijn doel is Karels omgeving bij de Spanjaards gehaat te maken: »Zij verlangen vurig naar hun land terug te keeren — zoo schrijft hij — alsof zij te midden der goden geboren waren en zij hier hun leven in eene verborgen en woeste streek of op wilde rotsen moesten doorbrengen; maar zij willen zich eerst met goud volproppen; de koning geeft hen zooveel geld als hij kan en het gelukt hem nochtans niet hunne hebzucht te verzadigen. Eorum deus unicus Bacchus est cum Cithera" [3]).

Vooral de Croy is het mikpunt zijner woede. Op hem wil hij den haat der Spanjaarden concentreeren, en dat ter wille van den overgrooten invloed, dien hij op den koning uitoefent, »die hem meer onderworpen is — zegt hij — dan een onmondige aan zijn voogd" [4]). Schrijver had de Croy nochtans niet altijd zoo beoordeeld en Adriaan van Utrecht evenmin; integendeel, in de brieven van eenige jaren te voren ontbreekt het niet aan lofbetuigingen ten opzichte dezer twee groote

[1]) Br. 582 en 590.
[2]) Br. 599.
[3]) Br. 599.
[4]) Br. 608.

staatslieden. Waaraan moet die zonderlinge ommekeer van denk- en schrijfwijze toegeschreven worden? Het ligt voor de hand: Pieter Martyr, gelijk het meerendeel der edelen, had zijne plannen en droomen verijdeld gezien, en hij deelde den wrok der Spaansche grooten, wier verwachtingen ook waren teleurgesteld.

Hier moet echter opgemerkt worden, dat hij altijd Karel V zelf ontziet. Hij overlaadt hem nog altijd met loftuitingen en zondert hem blijkbaar van zijne ministers af. Karel scheen zich, volgens P. Martyr altijd, schuil te houden achter zijne raadslieden, aan wier voogdij hij zich niet durfde onttrekken, ten minste niet zooals Lodewijk XIV na den dood van Mazarin gedaan had. »Hij bestuurt niet, hij wordt bestuurd", roept Martyr verontwaardigd uit [1]). Wanneer hij echter van de Croy spreekt, gebruikt hij geen hoofsche taal meer: »Foei, gij edele Spanjaards, die deze allesverslindende adder verdraagt, hoelang zult gij nog slapen?" [2])

Men heeft met nadruk gewezen op Martyrs hoedanigheid van vreemdeling, met het doel, om hem in het geschil tusschen Vlamingen en Spanjaarden als een onbaatzuchtige scheidsrechter voor te stellen. Italiaan van geboorte, tijdgenoot en getuige der feiten door hem verhaald, is hij eene rechtstreeksche bron der geschiedenis van dit tijdperk. Doch, zooals wij reeds zeiden, Spanje was zijn aangenomen vaderland geworden. »Hij zou geen enkel hoekje der aarde willen bewonen, zoo hij moest leven buiten Spanje" [3]). De gunsteling geworden van den Spaanschen adel en wederkeerig door zijn leermeestersambt aan dien adel van ganscher harte toegewijd, gehecht aan de vorsten en gewoon onder de Spaansche grooten te leven, had hij zijne zaak met de hunne vereenzelvigd en hunne verzuchtingen werden de zijne.

De adel van zijnen kant, die vooral in Spanje gaarne zijne titels luide deed klinken, was meer fier dan rijk, en de

---

[1]) Br. 630.

[2]) Br. 633.

[3]) Br. 9 »Nollem alicubi terrarum vivere, si extra Hispaniam vivendum".

aankomst van Karel werd door allen als een buitenkansje beschouwd, om de leege geldbeurs weer te vullen. De troonsbestijging van een jongen vreemden vorst wekte, te dien tijde vooral, allerlei hooge verwachtingen. 't Was voor velen een schitterend vooruitzicht op winstgevende betrekkingen en loonende gunsten. De jaarwedden en pensioenen van verscheidene hooge staatsbeambten waren eerder gunstbewijzen dan vergoeding voor bewezen diensten. Die beambten, meestal slechts titularissen, hadden ondergeschikte personen in dienst, die voor eene kleinigheid hun werk deden. Dit was een groote macht in de handen van Karel, want natuurlijk waren er voor deze beneficiën en sinecuren altijd veel liefhebbers.

In deze omstandigheden is 't geen wonder, dat men tegen de Vlaamsche omgeving van Karel uitviel, zoodra een of ander Vlaming zulk een postje kreeg. Zoo verweet men aan Adriaan van Utrecht zijne buitengewone hebzucht, omdat hij verschillende van die sinecuren te gelijk bezat. Pure overdrijving intusschen. Onder de pauselijke brieven, door professor Cauchie van Leuven uitgegeven, bevindt er zich een, waarin Paus Leo X zich beklaagt, dat Adriaan zijn rang van kardinaal in Spanje niet behoorlijk kan ophouden, omdat zijne inkomsten te gering zijn.

Karel had niet alleen burgerlijke- en staatsbetrekkingen, maar ook geestelijke bedieningen te geven, en laatstgenoemde waren in Spanje veel talrijker dan in de Nederlanden. Daarenboven had hij de collatie van talrijke andere beneficiën, zoowel in de Nederlanden als in Spanje, zooals de proostdijen of dekenaten der kapittels, de benoemingen van landdekens, van kanunniken, van abten en van verscheidene pastoors. Het gebeurde echter dikwijls, dat alleen de inkomsten dier beneficiën werden vergeven zonder de verplichtingen, die er aan verbonden waren, zoodat men bisschop in Spanje of Sicilië kon wezen, zonder die landen ooit bezocht te hebben.

Karel had alzoo in Spanje over een groot aantal winstgevende betrekkingen te beschikken, en degenen, die hiermede

ruimschoots bedeeld werden, waren meestal zijne hovelingen; maar het waren daarom niet altijd Vlamingen of Nederlanders. Immers dadelijk reeds bij de aankomst in Spanje was 's konings hofhouding vermeerderd met talrijke Spaansche edelen, die in zijne omgeving werden opgenomen. Deze deelden dus ook in die bedeeling van inkomsten. Het eenige verwijt, dat men Karel zou kunnen doen, is, dat hij zijne hovelingen te zeer begunstigd heeft; maar dat deze alleen of voornamelijk Nederlanders waren, is eene opvatting, die geen steek houdt. Onder de drie eerste benoemingen bijv. bevinden zich twee Spaansche bisschoppen, maar die ook al tot de Nederlanders gerekend werden, omdat zij eenigen tijd lang aan het hof van Brussel hadden vertoefd. En de eenige Nederlander, die na het vertrek van Karel uit Spanje een hoogen post aldaar blijft bekleeden, is Adriaan van Utrecht als bisschop van Tortosa, een bisdom, dat hem op verzoek van Ximenes zelf werd verleend.

De Cortes van Castilië vergaderden in Januari 1518 te Valladolid. Uit de verhandelingen van die vergadering blijkt, dat volgens het algemeen gevoelen der Spanjaarden Karels grootste fout was een vreemdeling te zijn en te gehoorzamen aan ministers, die het ook waren. Zijn grootkamerheer en eerste raadsheer, Willem van Croy, heer van Chièvres, zijn grootkanselier le Sauvage, zijn grootstalmeester de Lanoy, Adriaan, dien hij tot bisschop van Tortosa had doen benoemen, opperinquisiteur en kardinaal, waren Vlamingen. Poupet, heer de la Chaulx, raad en opperspijsmeester, was een Bourgondiër. Twee zijner voornaamste raden, don Garcia de Padilla, grootmeester der orde van Calatrava, en Mota, bisschop van Badajoz, waren Spanjaarden, maar zij kwamen met Karel uit Vlaanderen, en men wist, dat zij er belang bij hadden de politieke strekking van de Croy te volgen [1]).

Vier en tachtig wenschen werden den koning bij die gelegenheid door de Cortes voorgelegd. Deze antwoordde op elken

---

[1]) Zie Ernest Gossart, *La domination flamande en Espagne* 1517—1520. *Revue de Belgique*, 1877, p. 398.

wensch afzonderlijk en de meeste werden verhoord. Onder die wenschen komen de volgende voor: dat Dona Juana, Karels moeder, zou behandeld worden zooals het eene koningin betaamde, d.i. dat Karel aan zijne moeder den titel van koningin, die haar alleen toekwam, niet zou ontnemen; dat de koning zoohaast mogelijk in het huwelijk zou treden, om de troonsopvolging te verzekeren; dat de infant Ferdinand (de broeder van Karel) vóór dit huwelijk niet het land zou verlaten; dat men den vreemdelingen noch ambten, noch gunsten, noch waardigheden, noch bestuur, noch naturalisatie zou verleenen; dat men geen goud of zilver noch gemunt metaal uit het land zou laten wegvoeren [1]).

* * *

Laten wij thans tot het onderzoek der Spaansche grieven tegen Karels bestuur overgaan. Het is onze bedoeling niet Karel en zijne raadsheeren in alles vrij te pleiten. Hijzelf immers zegt in zijne afscheidsrede te Brussel, toen hij afstand deed van de regeering: »Ik weet wel, dat ik te allen tijde groote fouten begaan heb, zoowel door mijn jeugdigen leeftijd als door mijne onwetendheid... en nu vraag ik er vergiffenis voor". Wij willen alleen de daden, die hem en zijne Vlaamsche omgeving tijdens hun verblijf in Spanje ten grief worden gemaakt, aan een onpartijdig onderzoek onderwerpen, en dat wel om ze van overdreven blaam te zuiveren.

Op de eerste plaats vermelden wij de grieven, die tegen het buitenlandsch bestuur van Karel V zijn gericht.

Een van de eerste, waar P. Martyr ons van spreekt, betreft het aanvaarden der keizerlijke kroon van Duitschland. Karel was te Barcelona, toen hij den 6en Juli 1519 het nieuws der keizerskeuze te Frankfort door zijnen secretaris Jan de la Sauche vernam; doch eerst op het einde van November kwam de paltzgraaf, als afgezant der keurvorsten,

---

[1]) Br. 608 en Gossart, p. 12—13.

hem zijne verheffing plechtig aankondigen. De vreugde was groot aan het hof, waar luisterrijke feesten gevierd werden; maar de oorzaak dier feesten verwekte bij de Spanjaarden geheel andere gevoelens. De volkshaat tegen de Nederlanders werd er nog heviger door, want men meende te voorzien, dat de jonge keizer eerlang de Pyreneën of de zee zou overtrekken, om bezit te nemen van het Duitsche rijk, en dat Spanje nog meer dan te voren de prooi zou worden van hebzuchtige vreemdelingen [1]).

Voor Martyr was het keizerrijk slechts een verblindend schijnbeeld. »Het is slechts de schaduw van een grooten boom, een zonnestraal, welke, door het venster binnendringend, het huis verlicht. Vervaardig nu, zoo gij kunt, uit dit licht de zijden kleederen, die gij draagt, bedek er uwe tafels mede. Met de keizerlijke schatkist kan de keizer nog niet een enkel gezin behoorlijk onderhouden" [2]).

Andere redenen nog voegen zich, volgens Martyr, daarbij: »Neen, de troon der Cesars zal noch den koninkrijken (van Spanje) noch den koning zelven van voordeel wezen; er zullen slechts zwarigheden uit voortspruiten. Spanje, dat vrij was en zijne voorrechten bezat, zal, krachtens den keizerlijken titel van zijnen vorst, tot den armzaligen rang eener provincie van het Duitsche rijk vernederd worden" [3]).

Dit bezwaar was weinig gegrond, want het gold hier enkel eene persoonlijke verbinding van twee rijken en door dezè bijeenvoeging van titels en kronen werd Spanje evenmin ondergeschikt aan Duitschland als Duitschland aan Spanje. In der daad is Spanje eerder het zwaartepunt des keizerrijks geweest, dan Duitschland zelf. Het keizerschap was in dien tijd eene internationale instelling, eene bloote waardigheid, vooral sedert Karel de Duitsche vorsten als onafhankelijk erkend had.

Maar aangezien het keizerschap dusdanig gekortwiekt was,

---

[1]) Zie David, *Vaderlandsche Historie*, Dl. IX.
[2]) Br. 654.
[3]) Br. 661.

hoe zouden dan de voordeelen nog opwegen tegen de bezwaren, dachten de Spanjaarden. Als bezwaren golden bij hen: de afwezigheid van hunnen vorst, wiens tegenwoordigheid in Duitschland weldra onmisbaar zou wezen, de oorlog met de Turken, de strijd met Frans I, de overgroote geldsommen, welke het begiftigen der keurvorsten kostte en eindelijk het gevaar van blootgesteld te zijn aan al de moeielijkheden in het algemeen, die in Duitschland konden ontstaan.

Tegenover deze vrij egoïstische beschouwingen van Spaanschen kant bestond er echter voor Karel zelven in deze verkiezingszaak eene beweegreden van hooger belang. Voor hem gold het de vraag, wie keizer van Duitschland zou zijn: Karel V of Frans I. Indien deze het werd, ging de voorrang in Europa noodzakelijk op Frankrijk over, en Spanje zou eene ondergeschikte plaats innemen. Dit was voor Karel en voor zijne raadslieden een beweegreden van hoogernstig belang, en de Spanjaarden hadden dit moeten inzien.

Een tweede bezwaar tegen het buitenlandsch bestuur was het vertrek van Karels broeder, den infant Ferdinand, van Spanje naar de Nederlanden.

Karel V, te Gent geboren, was hoewel een wettige afstammeling van de aloude huizen van Spanje, een vreemdeling in dit land. Van zijne verwanten kende hij slechts zijne oudste zuster, Eleonora, die met hem in de Nederlanden was opgevoed. Zijn broeder Ferdinand daarentegen was in Spanje geboren en getogen en kende bijgevolg de taal en de gewoonten der bevolking. Karel verstond ternauwernood Spaansch en kon het eerst eenige maanden na zijne aankomst in Spanje spreken [1]). In het begin gebruikte hij een tolk.

Het spreekt van zelf, dat de Spanjaarden zich hierdoor in hunne eigenliefde gekrenkt zagen, en de talrijke vreemdelingen, die den vorst omgaven, kwetsten daarenboven hunne fierheid. Ferdinand stond alzoo veel hooger in de volksgunst der Spanjaarden, en daarom had men hem tegenover Ximenes,

---

1) Br. 569 en 613.

ja tegenover Karel zelven willen stellen bij den dood van Ferdinand den Katholieken [1])

In Arragon werd dit het voorwendsel eener ernstige samenspanning, die een oogenblik de rechten van Karel in gevaar bracht. De vraag werd gesteld, waarom men Ferdinand niet zou aanstellen tot erfgenaam van Castilië en van Arragon, dewijl Karel, de oudste, reeds in het bezit van de Nederlanden was en nog zooveel te verwachten had. Om hieraan een einde te maken, begon Karel het huis zijns broeders te ontbinden, ten einde de voornaamste aanhangers van de Arragonische partij daaruit te verwijderen [2]), en werkelijk eenigen tijd later maakte hij bekend, dat Ferdinand naar Vlaanderen zou vertrekken, zoohaast hijzelf in Spanje zou zijn aangekómen.

Aan de Nederlanders had Karel reeds beloofd zijn broeder naar Brussel te zenden, onmiddelijk na zijne aankomst in Spanje. Ferdinand was op dat oogenblik de vermoedelijke erfgenaam, niet alleen in Spanje, maar ook in de Nederlanden en in Duitschland; er bestond dus geene reden om Ferdinand uitsluitend in Spanje te laten.

De eigenlijke reden echter van Ferdinands verwijdering uit Spanje lag in het familieverdrag, gesloten tusschen de twee groote huizen der Habsburgers en der Jaggelonen (welke laatsten in het bezit van de kronen van Bohemen en Hongarije waren). Keizer Maximiliaan had steeds getracht zich van de erfenis der Jaggelonen te verzekeren door wat men noemt de Hongaarsche huwelijken. De zuster van Karel [3]) zou huwen met den erfgenaam van Hongarije [4]), en de zuster van dezen met een der kleinzonen van Maximiliaan: òf Karel òf Fer-

---

1) Br. 573 en in Le Glay: *Correspondance* Maximiliaan's brief van 8 Juni 1509, I, p. 150.

2) Br. 600.

3) Hier wordt bedoeld Karels derde zuster Maria, die de keizer reeds eenige jaren te voren naar Weenen had doen komen. Zie Margareta's brief van 4 Mei 1514 aan haar vader, bij Le Glay, II, p. 252.

4) Die erfgenaam was Lodewijk, gekozen koning van Hongarije en Bohemen, eenige zoon van Wladislaus. Het was eigenlijk slechts eene verloving, aangezien Lodewijk nauwelijks negen en Maria nog geene tien jaren telde. De beide huwelijken werden eerst voltrokken in 1521.

dinand. Aangezien Karel reeds eene huwelijksbelofte aan Frankrijk gedaan had, zou Ferdinand met de erfgename der Jaggelonen verbonden worden. Daarom bleef hij ook niet lang in de Nederlanden, maar begaf zich spoedig naar Oostenrijk, om dat huwelijk te voltrekken. In het vooruitzicht der Boheemsche en Hongaarsche kronen lag het nu vóór de hand, dat Ferdinand uit de erfenis van zijn grootvader de Duitsche provinciën ontving. Karel stond ze hem af in Februari 1521 en behield voor zich slechts de Spaansche en Nederlandsche bezittingen [1]).

Deze verdeeling werd geregeld te Worms, en zóó volgde uit die Hongaarsche huwelijken de zonderlinge toestand, dat Spanje een Nederlandschen vorst kreeg, en dat in Duitschland een Spanjaard, infant Ferdinand, regeerde.

Omtrent de buitenlandsche politiek hadden de Spanjaarden nog een derde bezwaar tegen Karels raadsheeren.

Deze hadden gemeend slim te handelen door tusschen Karel V en den koning van Frankrijk een verdrag tot stand te brengen, dat den eerste zou toelaten vreedzaam in het bezit te geraken der Spaansche rijken. Den Spanjaarden scheen dit verdrag echter nadeelig. Het bepaalde (13 Aug. 1516), dat Karel, toen 16 jaren oud, in den echt zou treden met prinses Louisa, dochter van Frans I, die het jaar te voren pas geboren was of, indien deze ontijdig overleed, met een andere dochter, die nog ter wereld mocht komen. Kwam daarentegen Karel zelf te sterven, dan zou Ferdinand in zijne plaats als huwelijkskandidaat moeten optreden. Dit alles had alleen tot doel, zeiden de Spanjaarden, om het land van een stamhuis te berooven [2]), aangezien men de twee jeugdige prinsen dwong gedurende langen tijd van een huwelijk af te zien. Men was gebelgd, dat Karel zulk een onwaardig verdrag had onderteekend zonder zich om de meening der Spanjaarden te bekommeren. Daarenboven had men in Spanje

---

1) Zie Du Mont, IV, P. I, 212 vv.

2) Br. 628.

veel hoop gekoesterd op een Portugeesch huwelijk, dat heel het Iberische schiereiland onder éénen scepter zou vereenigd hebben.

Wij meenen echter, dat het verdrag van Karel met Frankrijk niet ernstig bedoeld is geweest, aangezien hij op hetzelfde tijdstip werkelijk in onderhandeling was aangaande het zooevengenoemde Portugeesche huwelijk. Waarschijnlijk zocht hij alleen tijd te winnen, om zonder hinder van Frankrijk bezit te nemen van zijn Spaansche erflanden.

Wanneer wij thans overgaan tot de grieven, die meer in 't bijzonder tegen Nederlanders en Vlamingen werden ingebracht, dan treden vooral de volgende op den voorgrond.

Vooreerst het regentschap van Adriaan van Utrecht.

Adriaan was, zooals wij reeds zeiden, de eenige Vlaming, die na Karels vertrek in Spanje achterbleef. Voor de keuze van Adriaan tot regent van Spanje bestond meer dan ééne reden. Hij was sedert meer dan 5 jaren in Spanje onafgebroken aan het hoofd van 's lands zaken geweest en gedurende 4 jaren had hij den bisschoppelijken zetel van Tortosa bekleed. Hij was dus minder vreemdeling in Spanje dan menig onderkoning, die Karel in de andere provinciën vertegenwoordigde. Door zijn deugdzaam en vredelievend karakter boezemde hij in Spanje zooveel eerbied in, dat zelfs gedurende de hevigste oproeren niemand de hand aan zijn persoon heeft durven slaan; maar bemind was hij niet, ondanks zijne deugden. De Spanjaarden konden hem niet vergeven, dat hij, een vreemdeling, aan het hoofd van 's lands bestuur was geplaatst [1]).

Onbekwaam mocht Adriaan zeker niet genoemd worden, want ofschoon hij gedurende zijn regentschap met zeer veel moeilijkheden te kampen had, is hij ten slotte in zijne pogingen geslaagd. Voor Karels tweede bezoek aan Spanje was alle oproer gedempt. Overigens was zijne verheffing tot den

---

[1]) *Bibliographie nationale*, Tom. IV.

pauselijken stoel, na den dood van Leo X, het welsprekendste huldeblijk.

Een andere grief, waar de Spanjaarden niet weinig nadruk op leggen, betreft de vreemde ambtenaars. Maar aangezien Karel vorst was over verschillende staten, moest het hof noodzakelijk uit personen van meer dan ééne nationaliteit bestaan. Zoo was het dan ook.

In zijne hofhouding kon Karel, die plotseling koning van Spanje geworden was, zijne Vlaamsche onderdanen niet uit hunne betrekking ontslaan. Hij moest, zooals van zelf spreekt, verworven rechten eerbiedigen. Om nochtans ook de eigenliefde zijner Spaansche onderdanen niet te krenken, vermeerderde hij zijn hofpersoneel. Zoo stelde hij in 1516 in eens 20 nieuwe ordeteekens van het gulden vlies beschikbaar, die, naar men weet, recht gaven op een zetel in den koninklijken raad. Van die 20 moesten er 10 in Spanje en aan Spanjaarden geschonken worden, natuurlijk onder toestemming der vliesridders, die Karel daarheen zouden vergezellen. Ook aan het hof werden de ambten vermeerderd, en de meesten dier ambten werden aan Spanjaarden geschonken, zoodat al de nationaliteiten in het huis des vorsten waren vertegenwoordigd: Bourgondiërs, Italianen, Duitschers, Spanjaarden en Vlamingen. In getalsterkte volgden de Spanjaarden onmiddellijk op de Vlamingen. Ons dunkt, dat zij daarmede genoegzaam in 's konings omgeving vertegenwoordigd waren, en dat Martyr's verwijten hoegenaamd niet gewettigd zijn.

Maar de ergste grief van allen was de beweerde hebzucht der Vlamingen, en deze beschuldiging heeft ten slotte tot de meest belachelijke overdrijving aanleiding gegeven. Wij treffen haar in de briefwisseling van P. Martyr en bij Ferreras telkens aan, en zoowel Spaansche als andere schrijvers volgen beiden getrouw hierin na. Martyr schrijft zelden een brief zonder een of anderen zin aan Chièvres en Sauvage te besteden, en men kan zich moeielijk voorstellen, welk een vloed van beleedigingen de Latijnsche taal te hunnen opzichte uit zijne pen doet vloeien.

»De Nederlanders zijn geene menschen, maar zijn harpijen, die den koning tot op het merg uitzuigen" [1]). »Het zijn barbaren, uit de noordelijke streken gekomen om Spanje in eene provincie te veranderen, en zij zijn er slechts op bedacht om rijkdommen bijeen te scharrelen en dan zoo snel mogelijk te vertrekken" [2]).

Het ergst wordt de Croy aangevallen. Men tracht hem gehaat en belachelijk te maken [3]). De reden hiervan ligt voor de hand: de Croy genoot bij zijnen meester een bijna onbeperkt vertrouwen, zoodat Martyr niet aarzelt te zeggen, dat de Spaansche grooten hem (de Croy) meer eerbied moeten bewijzen dan den koning [4]).

Ook Jan Sauvage krijgt zijne lofrede thuis. Bij zijn afsterven schrijft Martyr: »Hij is dood, de eerste kamerheer, die Vlaming, geboren om de uitmuntende natuur des konings te bederven. Nauwelijks had hij Vlaanderen verlaten, of reeds had hij al de eere-ambten te koop gesteld; maar nu is hij zonder geld over den Acheron gevaren, hij heeft zelfs de drie obolen voor Charon niet meegenomen". Martyr vindt het maar spijtig, dat er onder 's konings omgeving meer dan één Jan Sauvage is: »Slechts een der talrijke koppen der hydra is afgesneden, er moet gebeden worden, dat er geen zeven in de plaats komen [5]). Deze Charybdiskolken hebben reeds minstens elfhonderd duizend ducaten uit het ongelukkige Castilië verzwolgen. En de koning klaagt over zijne armoede! Hij zegt de waarheid: hij wordt tot op de beenderen afgeknaagd" [6]).

Op eene andere plaats bericht Martyr, dat er schepen zijn aangekomen uit Indië, die 160 pond parels voor den koning aanbrachten, maar dat mevrouw de Croy er zin in had en ze deed wegvoeren, alvorens men zelfs den tijd had gehad

---

1) Br. 623.

2) Br. 608.

3) Br. 613 en 614.

4) Br. 619 »Tanta est jam vis in hujus Capri cornibus, ut illi proceres observantius assurgant quam regi".

5) Br. 622.

6) Br. 622.

om ze aan wal te brengen. De koning, zegt hij, »heeft zelfs het genoegen niet gehad ze te zien" [1]).

Bisschop Sandoval, Karels officieele geschiedschrijver, is niet minder hard tegen 's konings omgeving: »De Nederlanders — zegt hij — vereenzelvigden zich met het zuiver goud en het gedegen zilver, dat uit Indië kwam. Zij noemden de Spanjaarden bij wijze van spreken hunne Indianen, en het is zeker, dat deze aan Spanje niet zooveel goud leverden als de Nederlanders uit Spanje wegvoerden. Die hebzuchtige geldafpersers verteerden het goud met meer gemak dan de struisvogel het glas" [2]).

En niet alleen in de hoogere kringen klaagde men over die roofgierigheid, ook het volk verhief zijne stem, zich uitende in zang en scherts:

»O tweehoofdige dubbloenen, wat zijt gij gelukkig,
Dat Chièvres u niet heeft ontmoet!" [3])

De bekende Engelsche geschiedschrijver Robertson beoordeelt in zijne geschiedenis van Karel den Vijfden de Nederlanders in Spanje als volgt:

»Chièvres avait pris sur l'esprit de Charles non seulement l'ascendant d'un gouverneur, mais encore l'autorité d'un père. Ce jeune prince semblait ne penser et ne parler que d'après son ministre: il était sans cesse entouré de Flamands; personne ne pouvait avoir accès auprès de lui sans leur permission, ni lui parler qu'en leur présence. Comme il ne possédait que très imparfaitement la lanque espagnole, ses réponses étaient toujours très courtes, et souvent même il ne les prononçait qu'en hésitant. Ces circumstances faisaient croire aux Espagnols que Charles n'avait qu'un génie lent et borné. Quelques-uns prétendaient remarquer une grande ressemblance entre lui et sa mère, et l'on commençait à se

[1]) Br. 623.

[2]) Gossart, p. 16.

[3]) »Doblon de a dos norabuena estedes
Pues con vos no topó Xevres".

dire tout bas qu'il ne serait jamais beaucoup plus en état qu'elle de gouverner le royaume. Ceux qui étaient plus à la portée de connaître son caractère assuraient à la vérité que, malgré ces apparences peu flatteuses, il avait beaucoup de sagacité; mais tous s'accordaient à condamner sa partialité en faveur de ses compatriotes et son excessif attachement pour ses favoris. Malheureusement pour Charles c'étaient des hommes indignes de sa confiance, uniquement dominés par l'amour de l'or. Comme ils avaient lieu de craindre que le bon sens de leur maître ou l'indignation des Espagnols ne mit bientôt un terme à leur pouvoir, ils se hâtaient de profiter des moments de leur faveur; et leur rapacité était d'autant plus grande qu'ils sentaient bien que leur crédit ne serait pas de longue durée. Tous les honneurs, les emplois, les bénéfices étaient donnés aux Flamands, ou publiquement vendus par eux: Chièvres, sa femme, et Sauvage, qu'à la mort de Ximenès Charles avait imprudemment élevé à la dignité de chancelier de Castille, épuisaient à l'envi tous les moyens de multiplier les exactions et d'étendre la vénalité. Ces faits ne sont pas seulement rapportés par les historiens espagnols que la prévention nationale peut faire soupçonner d'exagération: Pierre Martyr Anghiera, qui résidait alors à la cour d'Espagne, et qui n'avait aucun motif pour tromper ceux à qui il écrivait, a laissé dans ses lettres un détail presque incroyable de l'insatiable et insolente avidité des Flamands. Selon le calcul que cet écrivain nous a laissé, et qu'il assure être très moderé, ils firent passer dans les Pays-Bays, pendant l'espace de dix mois, onze cent mille ducats" [1]).

Wat hebben wij nu te denken van dien schimpenden woordenvloed bij P. Martyr en bij Sandoval, die slechts een schijnbare bevestiging vindt bij Robertson, aangezien deze eenvoudig uit de twee anderen geput heeft?

1) Robertson, *Histoire de Charles-Quint* (trad. Suard, p. 38) 1842.

Het komt ons niet in de gedachte te beweren, dat de Nederlanders geheel onschuldig zijn. Maar de onrechtvaardigheid der Spanjaarden tegen de Vlamingen en Nederlanders is, dat zij dezen alleen beschuldigen, terwijl de gansche omgeving des konings, de Spaansche niet uitgezonderd, zich aan hetzelfde plichtig maakte. Voorzoover hier schuld is, moeten niet de Nederlanders alleen, maar moet het geheele hof, ook de andere nationaliteiten, schuldig verklaard worden.

Het lijdt geen twijfel, dat de troonsopvolging in Spanje beschouwd werd als een buitenkansje en dat onze landgenooten zoowel als de Spaansche grooten er voordeel uit zochten te trekken. Onbillijk echter is het de handelwijze der Nederlanders gelijk te stellen met die der Spanjaarden tegenover de Indianen. Een handvol Nederlanders, door geen gewapende macht beschermd, alleen steunend op 's vorsten aanzien, dat zelf te wenschen overliet, zou niet straffeloos zulk een willekeur gepleegd hebben. Dat er dus van Spaanschen zijde niet weinig overdreven is, lijdt geen twijfel.

Ook is het onbetwistbaar, dat, indien Karel veel financieele bijdragen van Spanje vroeg, hij er ook veel noodig had: dure reizen van Karel naar Spanje en van Ferdinand naar de Nederlanden; de vloten die naar de nieuwe wereld gezonden werden; het huwelijk van Karel's zuster met den koning van Portugal; vooral het koopen van stemmen bij de keurvorsten voor de keizerskeuze, wat volgens Marliano een half millioen zou gekost hebben: al deze onkosten overtroffen ver de inkomsten des konings, die overigens zijn heel leven lang schulden heeft gehad.

Ten slotte nog een woordje over de verdeeling der eereambten van kardinaal Ximenes, die den Nederlanders ook al weder ten grief wordt aangerekend.

Zooals wij reeds zeiden, was Ximenes de onmisbare man geweest in Spanje vóór de komst des konings. De heerschende rust bij die komst was zijn werk. Het spreekt van zelf, dat het regentschap nu ten einde was, en Ximenes hoopte dan ook alleen den koning als raadsman te mogen bijstaan.

Nochtans, hij voorzag, dat ook dit niet van langen duur zou zijn, want 80 jaren oud, door koortsen ondermijnd, was hij zich van zijn naderend einde wel bewust. Eén wensch echter heeft hij herhaaldelijk geuit: het verlangen om zijnen jongen meester te zien alvorens te sterven [1]). Deze voldoening mocht hij niet smaken.

Ziehier nu, hoe Robertson en met hem de meeste geschiedschrijvers van onzen tijd [2]) de zaken voorstellen:

> Son corps épuisé par ce genre de vie, affaibli par la vieillesse, Ximenès était assailli chaque jour de quelque nouvelle infirmité. C'était dans cet état qu'il voyageait pour aller recevoir son souverain. Il fut atteint à Bos-Equillos d'un mal violent, accompagné de symptômes extraordinaires. Ceux qui le suivaient dans ce voyage prétendirent y reconnaître l'effet du poison [3]), mais ils ne savaient s'ils devaient imputer ce crime à la vengeance des nobles espagnols ou à la jalousie des ministres flamands.
>
> Obligé par cette accident de suspendre sa marche. Ximenès écrivit à Charles, avec sa liberté ordinaire, de renvoyer tous les étrangers de sa suite, dont le nombre et le crédit avaient déja donné de l'ombrage aux Espagnols et ne manquaient pas d'aliéner bientôt de lui l'affection de tout le peuple. Il sollicitait en même temps une entrevue avec le roi pour lui rendre compte de l'état de sa nation et des dispositions de ses sujets. Non seulement les Flamands mais aussi les nobles espagnols se réunirent pour empêcher cette entrevue et employèrent toute leur adresse pour éloigner Charles d'Aranda où le cardinal s'était fait transporter. A leur sollicitation, tous les plans qu'il recommanda furent rejetés, et l'on mit le plus grand soin à lui faire sentir, et à faire connaître en même temps

---

1) Br. 598.

2) Wij bedoelen in het bijzonder: Miniana, *Continuatio;* Marsallier, *Vie de Ximenès;* Gomelius Baudier, *Histoire de Ximenès.*

3) Miniana, *Contin.* lib. I, cap. III.

à toute la nation, que son pouvoir était sur son déclin. Dans les choses même les plus indifférentes, on affecta de prendre toujours le parti qui pouvait lui être le plus désagréable. Ximenès ne soutint pas ce traitement avec son courage ordinaire: le sentiment qu'il avait de son intégrité et de ses talents lui faisait espérer plus de reconnaissance de la part d'un prince à qui il remettait un royaume plus florissant qu'il ne l'avait jamais été, et une autorité plus étendue et mieux établie que celle dont avaient joui les plus illustres de ses prédécesseurs.

Le cardinal ne put s'empêcher de laisser en plusieurs occasions éclater son indignation et ses plaintes. Il déplora le destin de sa patrie et prédit toute les calamités auxquelles elle allait être livrée par l'insolence, la rapacité et l'ignorance des étrangers.

Tandis que son esprit était agité de ces inquiétudes, il recut une lettre de Charles qui après quelques froides expressions d'estime, lui permettait de se retirer dans son diocèse, pour y achever dans le repos les restes d'une vie si laborieuse. Ce message accabla Ximenès: il avait l'âme trop fière sans doute pour survivre à la disgrâce; peut-être que son cœur généreux ne put supporter l'idée des maux qui allaient fondre sur son pays. Quoi-qu'il en soit, il est certain qu'il expira quelques heures après avoir lu la lettre du roi" [1]).

Dat Ximenes overleed, eer hij de plaats der samenkomst met den koning had bereikt, is zeer juist. Het is ook zeer begrijpelijk, dat de reis allerlei vertraging ondervond door den slechten gezondheidstoestand zoowel van Ximenes als van Karel, die eveneens ongesteld was geweest. Vlaamsch vergif is hier geheel overbodig.

Wat dien befaamden brief betreft, waarin Karel Ximenes op koelen toon voor zijne bewezen diensten bedankt en

---

1) Robertson, *Vie de Charles-Quint*, p. 36 et 37; Marsallier, *Vie de Ximenès* p. 447; Beaudier, *Hist. de Ximenès*, p. 208.

hem »toestaat" naar zijn aartsbisdom van Toledo terug te keeren, om eene welverdiende rust te genieten, daar weten wij zeer weinig van, aangezien die brief verloren is en misschien nooit heeft bestaan. Alles, wat wij er van weten, bestaat uit de berichten, die ons de Spaansche geschiedschrijver Gomez geeft. In ieder geval, het verhaal van Robertson en de zijnen kan niet voor klinkende munt aangenomen worden; want dit althans schijnt tegenwoordig uitgemaakt, dat Ximenes' dood door dien brief noch veroorzaakt noch verhaast is; hij kwam aan, toen de aartsbisschop overleden was. En daarmede is van dien brief genoeg gezegd.

Nauwelijks was de regent overleden of de groote vraag rees, hoe zijne ambten en waardigheden zouden verdeeld worden. Hij had er een groot aantal, doch maakte er een nuttig gebruik van. Hij besteedde een groot gedeelte zijner ruime inkomsten aan het bevoordeelen van onderwijs en letteren o.a. aan het stichten der hoogeschool van Alcala, wier boekerij aan de vrijgevigheid van den Spaanschen minister veel te danken heeft.

De titel van aartsbisschop van Toledo werd gegeven aan den neef van den opperkamerheer, een Vlaming, Willem van Croy, reeds bisschop van Kamerijk en kardinaal [1]). Deze was slechts 17 jaar oud en had zijne studiën in de godgeleerdheid, welke hij aan de hoogeschool te Leuven zou voortzetten, nog niet geëindigd. Het was eene onbetwistbare bevoordeeling, een zuiver geval van nepotisme; maar de Paus had het voorbeeld gegeven, en men begrijpt, dat de opperkamerheer bij zijne aankomst in Spanje van de gelegenheid gebruik maakte om zijn neef vooruit te schuiven, iets, wat zelfs heden nog niet ongehoord is.

Groote verontwaardiging echter van Spaanschen kant!

> »Ce qui irrita les Espagnols plus encore que toute les exactions — zegt Robertson — ce fut de voir nommer à l'archevêché de Tolède Guillaume de Croy, neveu de

---

[1]) Zie Ferreras VIII, bl. 458 en bl. 461.

> Chièvres, jeune homme, qui n'avait pas encore l'âge prescrit par les canons; l'elévation d'un étranger à la première dignité de leur Eglise et au plus riche bénéfice du royaume, leur parut non seulement une injustice, mais encore une insulte à toute la nation; et le clergé et les laïques, l'un par interêt, les autres par indignation, se réunirent pour blâmer hautement un choix si revoltant" [1]).

Wij nemen aan, dat de Spanjaarden hier inderdaad reden hadden tot klagen [2]). Men verlieze nochtans niet uit het oog, dat het verwijt hier den opperkamerheer en den hoveling moet treffen, maar niet den Vlaming of Nederlander, want een Spaansch en een Italiaansch minister zou destijds zeker óok zoo gehandeld hebben. Laat ons hier nog bijvoegen, dat die neef niet lang de gunsten van de Chièvres mocht genieten; hij stierf in 1522. En wat de inkomsten betreft, waar het eigenlijk om ging, daar genoot Willem de Croy slechts de helft van, de andere helft werd tusschen twee Spaansche waardigheidsbekleeders verdeeld. Dit laatste mag bij een beschuldiging van hebzucht toch zeker niet voorbijgezien worden.

Van de andere eereambten van Ximenes viel dat van opperkanselier van Castilië ten deel aan den Belg le Sauvage, dat van opperinquisiteur aan Adriaan van Utrecht, die reeds dezelfde betrekking in Arragon bekleedde. Heeft echter zulk een verdeeling van Ximenes' nalatenschap den Spanjaarden reden gegeven om van hebzucht te spreken, zij hebben ongelijk met er een eigenaardig Nederlandsche van te maken, want dit winstbejag was een algemeen misbruik des tijds, niet van één volk in het bijzonder.

Daarom mag ook het bekende oproer der Communeros niet zoo hoofdzakelijk aan de buitensporigheden der Nederlanders geweten worden als het tot nu toe gedaan werd. Men zou

---

1) Robertson, *Hist. de Ch. Quint*, p. 39; Sandoval, p. 28, 31.

2) Zie Van der Vinckt, *Hist. des troubles des Pays Bas*, p. 38.

het veeleer aan te groote inschikkelijkheid van Karel V mogen toeschrijven, dan aan de misbruiken van een zoogenaamd Nederlandsch bestuur. En de eigenlijke grond is nog dieper in het verleden te zoeken. Gelijk de Fronde in Frankrijk, zoo was ook die opstand eene poging om tot de leenroerigheid terug te keeren: het was de doodstrijd der middeleeuwen.

Ondanks den grond van waarheid, die in de opgetelde grieven moet erkend worden, komt aan Karel V de eer toe, uit de weerspannige bestanddeelen der Spaansche maatschappij van dien tijd een volk, en uit dat volk eene mogendheid gevormd te hebben. En kunnen de Spanjaarden ook al klagen, dat zij door sommige Nederlanders in het begin der 16e eeuw werden gekrenkt, deze hebben heel wat meer redenen om den Spanjaarden, onder Philips II, een onwaardige weerwraak te verwijten.

Dr. A. HABETS,
Leeraar aan het Kon. Ath. en
Archivaris v. Hasselt.

TELEGRAPHIE ZONDER DRAAD.

De benaming, welke vrij algemeen gegeven wordt aan de nieuwste manier van electrische telegraphie en welke als titel boven dit opstel geplaatst werd, is eigenlijk minder juist. De plaatsen, waar de seinen afgezonden en ontvangen worden, zijn weliswaar niet onderling verbonden door eene draadleiding; toch zal het blijken, dat er in deze nieuwe telegraphie een wezenlijke en belangrijke rol gespeeld wordt door de draden bij de toestellen van afzending en ontvangst.

Telegraphie volgens Marconi dan? Deze benaming is juister, daar de jeugdige Italiaansche ingenieur Guglielmo Marconi (geb. te Bologna 1875) op talentvolle wijze, door krachtige uitstralers en ontvangers, de reeds bekende electrische golven heeft toegepast tot het overzenden van berichten. Daarom verdient zeker zijn naam genoemd en geëerd naast dien van Wheatstone, den uitvinder van de eerst algemeen in gebruik gekomen telegraaf, van Morse, zoo bekend door zijn practisch seintoestel, van Hughes, die het overgezonden bericht in gewone drukletters afschrijft, van Graham Bell, die in de telephoon de meest eenvoudige telegraaf vond. Toch is die benaming niet geheel rechtvaardig, omdat de namen van Hertz, Righi, Branly, Lodge, Preece, Spies, Abraham, Slaby, Von Arco den naam van Marconi dienden vooraf te gaan en te volgen.

Terecht heeft prof. Slaby de uitdrukking *vonkentelegraphie* ingevoerd. Dit is de juiste en ware benaming, omdat bij deze telegraphie de electrische vonk inderdaad de werkelijke oorsprong is, het primum movens, de oorzaak der golvingen, die de beide toestellen met elkaar in verband brengen.

Sinds vier jaren is deze electrische verzending van berichten

zonder verbindende geleiding onmiddellijk door de lucht in vollen gang. Op de kusten van Engeland, Frankrijk, Duitschland en Rusland werken reeds ontelbare toestellen dezer vonkentelegraphie. In het voorjaar van 1899 ontstonden er plannen om zelfs Engeland met Amerika te verbinden. Marconi heeft de noodige energie op 50 à 60 paardenkrachten geschat en de aanleg der beide stations zou ongeveer *f* 100.000 moeten kosten. Tijdens den zomer van dit jaar 1901 deed men ook proeven in ons land, n.l. tusschen den Hoek van Holland en het wachtschip »Maes", dat op ongeveer 15 K.M. van de kust geankerd ligt. De resultaten waren hier echter niet zoo gunstig als men aanvankelijk verwachtte, waarschijnlijk tengevolge van minder goede toestellen. Het *Handelsblad* meldde op het laatst van October, dat nu op de rijkswerf een nieuwe proef zal genomen worden met twee nieuwe seintoestellen, welke daartoe kosteloos in bruikleen worden afgestaan door de *Allgemeine Electricitäts-Gesellschaft.* Het plan is, dat de toestellen aanvankelijk aan verschillende zijden van de rijkswerf worden opgesteld; daarna zal een der beide apparaten verhuizen naar IJmuiden, vervolgens naar Den Helder enz. Met belangstelling wordt het resultaat dier proeven tegemoet gezien.

Immers dat deze vonkentelegraphie van groot practisch belang is, bewijzen de beide volgende voorvallen. Vóór eenigen tijd stootte een van Londen komende stoomboot, tengevolge van een dichten nevel, op een lichtschip bij Ramsgate. Het lichtschip was zwaar beschadigd en begon te zinken. Gelukkig was er een vonken-telegraphietoestel aan boord en men seinde hiermee naar een ander lichtschip, dat 18 K.M. verwijderd was. Juist bijtijds kon men nu hulp verleenen en de aangevarenen werden ontrukt aan den gapenden ondergang.

Dat zij ook voor metereologische doeleinden nuttig is, ondervond Ducretet te Parijs, die bij een electrisch onweder in Juni 1898 zag, dat in 70 minuten niet minder dan 311 electrische ontladingen in zijn ontvangtoestel werden opgeteekend, en waarnam, dat die teekens ontstonden, voordat men den bliksem zag.

Van deze vonkentelegraphie nu willen wij trachten eene eenvoudige verklaring te geven.

Wij zullen een beschrijving geven achtereenvolgens van de afzend- en ontvangtoestellen, zooals ze tot in den laatsten tijd verbeterd zijn, alsook van de wijze waarop de seinen zonder draadgeleiding, vrij door de lucht, reeds op betrekkelijk grooten afstand worden overgezonden.

Het afzendtoestel.

De afzender, die door G. Marconi genomen werd voor het

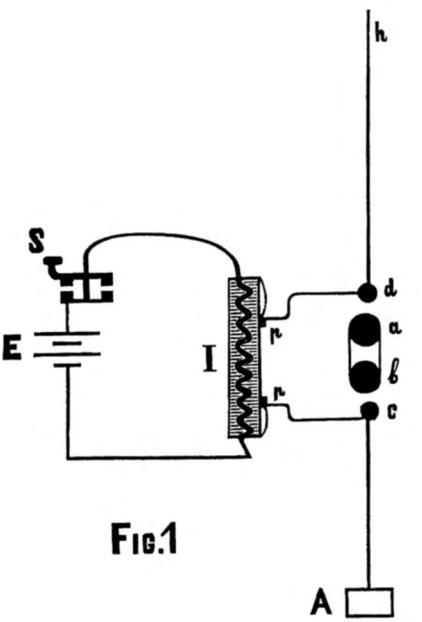

Fig. 1

seinen volgens zijn methode, is de oscillator, de uitstraler of radiator van Hertz, zooals deze door Righi werd verbeterd.

Deze Righi-afzender (fig. 1) bestaat uit 4 metalen kogels a, b, c en d. De twee binnenste a en b bevinden zich voor de helft in een isoleerend omhulsel, dat met vaseline-olie gevuld is. Tegenover deze grootere kogels staan aan den buitenkant twee kleinere c en d. Het kogeltje c is door een

draad in verbinding met de aarde A en het kogeltje d met een langen geïsoleerden draad welke zich in de lucht verheft door middel van een mast, een ballon of een vlieger. Daarenboven zijn de kogeltjes d en c links verbonden met de polen p p van den secundairen draad van een inductie-toestel I [een klos van Rühmkorff]. In den dikkeren, primairen draad, welke verbonden is met een electriciteitsbron E, b.v. een aantal accumulatoren, wordt de bekende Morse-sleutel S, welke dient om te seinen, ingeschakeld.

Nu is het bekend, dat de Morse-sleutel door korter of langer contact te maken den electrischen stroom in den primairen draad korteren of langeren tijd laat doorgaan of sluit. Door het sluiten van den stroom in den dikken primairen draad wordt een stroom van veel hoogere spanning opgewekt in den dunnen secundairen draad van het inductietoestel. Bezit nu deze secundaire inductiestroom genoeg spanning, dan zouden er vonken overspringen tusschen de polen p en p. Maar omdat deze in ons toestel verbonden zijn met de kogeltjes d en c, zullen, telkens wanneer de Morse-sleutel korter of langer contact maakt — in overeenstemming met de punten of strepen van het Morse-alphabet — zwakkere of krachtigere vonken overspringen niet slechts tusschen d en a alsook tusschen c en b, maar er zullen ook kleine knetterende vonken overgaan tusschen de grootere kogels a en b in de vaseline-olie. Door het overspringen der vonken in de olie wordt eene hooge ontladingspotentiaal verkregen. Het isoleerend omhulsel wordt met de olie gevuld na verwijdering van een schroef en op deze schroef staat een glasbuisje met fijne opening, waarin de olie zich vrij kan uitzetten tijdens het overspringen der vonken.

Deze vonken nu, welke afwisselende ontladingen zijn (oscillaties), wekken krachtige electrische golven op, welke naar het station van ontvangst worden afgezonden. Men merke op dat hier dus geen sprake is van den gewonen electrischen *stroom*, die verstrekt door een dynamo, een accumulator of eenig primair element, voortvliegt *door* een gesloten metaalgeleiding. Maar hier ontstaan *golven*, welke een bepaald soort van aether-

trillingen zijn. Gelijk een aangeslagen stemvork trilt en een deel van hare trillings-energie uitstraalt in de lucht onder den vorm van *geluids*golven, zoo ook is de oscillatie het uitgangspunt van *electrische* golven, die zich al verder en verder voortplanten, gelijk hieronder nog verder zal worden verklaard.

Het ontvangtoestel.

De ontvanger bestaat vooral uit een resonator of coherer, die door Branly vervolmaakt, den naam draagt van radio-

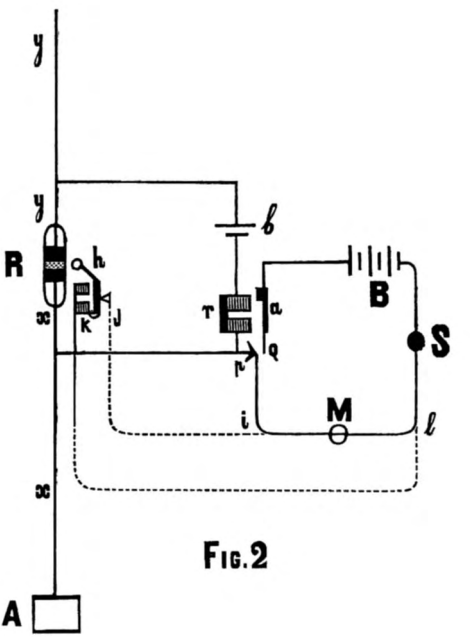

Fig. 2

conductor van Branly R (fig. 2). Dit »electrisch oog" is een glazen buisje, dat 2 à 3 m.M. wijd en ongeveer 40 m.M. lang is. Twee zilverdraden y en x, die buiten het buisje steken, zijn binnen het buisje verbonden met twee kleine zilveren cylinders, welke op een afstand van ongeveer 1 m.M. tegenover elkander staan. Deze smalle tusschenruimte is gevuld met nikkelvijlsel en 4 % zilver. De draad x is met

de aarde A verbonden, terwijl draad y zich verder hoog in de lucht verheft. Aan x en y zijn daarenboven rechts zijdraden verbonden, zoodat R zich bevindt in den stroomkring van een zwakke batterij b tegelijk met een relais r. Onder de gewone omstandigheden nu biedt het metaalpoeder, wijl de fijne deeltjes onregelmatig naast elkander liggen, een zeer grooten weerstand aan een electrischen *stroom*, zoodat de stroom der batterij b niet kan gesloten worden. Maar als er nu electrische *golven* vallen op dat metaalpoeder, dan daalt de weerstand aanmerkelijk (tot 5 à 6 Ohms), de metaaldeeltjes schikken zich in zekere orde naast elkaar, hechten aan elkaar en aan de zilveren cylindertjes, het geheel wordt een goede geleider (radioconductor), het wordt cohererend (coherer) en bijgevolg — wordt de stroom van de batterij b gesloten. Bij de telephonie vinden wij iets dergelijks. Gelijk hier de electrische weerstand van de koolkorrels of het koolpoeder in de microphoon gewijzigd wordt door de *geluidsgolven*, zoo wordt ook de electrische weerstand van R door de *electrische* golven zóó gewijzigd, dat R een goede geleider wordt. Volgens het verslag van de Académie des Sciences van 2 April 1900, moet het den scheepsluitenant Tissot gelukt zijn, op eene zeer eenvoudige manier de gevoeligheid van den coherer te verhoogen. Daartoe brengt hij over den coherer een electromagneet zóó aan, dat de krachtlijnen van zijn magnetisch veld evenwijdig loopen met de as van den coherer. Zijn gevoeligheid richt zich dan naar den afstand van den electromagneet tot het metaalpoeder.

Wat is nu het gevolg, als de stroom van batterij b gesloten wordt? Door den electromagneet in het relais r wordt het weekijzeren stuk (anker) a naar links aangetrokken en alzoo maakt Q contact met p. Nu treedt in werking de sterkere locaalstroom der grootere batterij B, waarin het gewone telegraphische schrijftoestel van Morse M is ingeschakeld en dit schrijftoestel teekent op een afwentelende papierstrook kortere of langere teekens, de punten of strepen van het Morse-alphabet. Of deze teekens punten dan wel strepen zijn, hangt natuurlijk geheel af van het korter of langer sluiten

van den stroom van B, deze is op zijn beurt geheel afhankelijk van den stroom van b, deze van de zwakkere of sterkere electr. golven, die op den coherer R vallen; deze zwakkere of sterkere electr. golven hangen geheel af, zooals wij hierboven hebben aangestipt en hieronder zal worden uitgelegd, van de zwakkere of krachtigere vonken, die overspringen tusschen de metalen kogels op het station van afzending.

Maar, omdat de coherer R eenmaal geleidend gemaakt een goede geleider blijft, zou de stroom van batterij b en ook die van batterij B gesloten blijven en derhalve het schrijftoestel M een doorloopende streep op de papierstrook afteekenen. Daarom moet de coherer na ontvangst van een electrische golf den vorigen grooten weerstand terug krijgen. Hiervoor is eene kleine klopping tegen het glazen buisje voldoende. Daarom wordt, zoodra de coherer werkt en dus de locaalstroom van B spreekt, langs de nevensluiting i j k l een electromagneet in functie gebracht; het anker van het hamertje h wordt naar links aangetrokken en klopt éénmaal tegen het glazen buisje, doch het valt terstond terug naar rechts, omdat de weerstand in R veel verhoogd is en dus noch de stroom van b noch die van B gesloten blijft. Maar nu is R wederom in potentia om een goede geleider te worden, als straks eene nieuw aankomende electrische golf daarop valt. Zoolang derhalve vonken overspringen tusschen de metaalkogels op het station van afzending, zoolang ook duurt het kloppen en het terugvallen van het hamertje h, zoodat elke opvolgende golf haar werk in R enz. kan verrichten. Houden echter de vonken op tusschen de kogels, als gevolg van het rusten van den Morse-sleutel S, dan is er geen nieuwe golfaandrang meer in den coherer, wiens geleidingsvermogen verbroken is door het laatste kloppen van het hamertje, de stroom van b wordt geopend (d.i. afgebroken), het anker a wordt niet meer aangetrokken naar links, de locaalstroom van B wordt ook geopend, zoodat het schrijftoestel M en het hamertje h zelf tot rust komen. Daar het kloppen van het hamertje geheel afhangt van den locaalstroom B, welke ook het schrijftoestel aan het

werk zet, is het gemakkelijk te begrijpen, dat een geoefend telegrafist het overgezonden bericht even gemakkelijk kan opmaken uit den toon van het kloppend hamertje als uit de teekens, op de papierstrook door het schrijftoestel neergeschreven.

Bij deze inrichting van het station van ontvangst was een gebrek. Daar de vonkjes, die bij de contactverbreking van het klopwerk, van het relais enz. ontstaan, zelve zwakke electrische golfjes uitstralen, oefenen deze op den coherer enz. een storenden invloed uit. Spies heeft dit gebrek verbeterd door den geheelen locaalstroom B met toebehooren van schrijftoestel, klopwerk enz. tot ruststroom te maken. Wij zullen evenwel deze vernuftige verbetering niet beschrijven, doch willen liever vermelden, dat men daarheen streeft, dat de coherer zonder klopwerk van zelf zijn vroegeren grooten weerstand herkrijgt (autodécohératie). Tissot meent het middel hiertoe te vinden in een bepaald gebruik van het magnetisch veld bij den coherer-electromagneet, waarover hierboven gesproken werd, Tommasi echter (*La Nature* 1900, II, p. 270) in het aanbrengen van het microphoon-koolpoeder in den coherer. Zoo zou het geheele klopwerk kunnen vervallen. Edoch nadere berichten aangaande die middelen zijn ons nog niet bekend.

Er volgt nu te verklaren, op welke manier het sein, op het station van afzending gegeven, overgebracht wordt naar, en opgevangen wordt op de plaats van ontvangst.

Tusschen het afzend- en het ontvangtoestel.

Herinneren wij ons aan den draad A c d h op het station van afzending en den draad A x x y y op de plaats van ontvangst. Deze beide draden nu vormen een wezenlijk deel bij de vonkentelegraphie. Immers wanneer vonken overspringen tusschen de metalen kogels en vooral tusschen a en b (fig. 1), dan gaat er met zeer groote snelheid, meer dan een millioen malen in 1 seconde, een electrische stroom in afwisselende richting door heel den draad A c d h, d.w.z. van beneden naar boven en dan weer van boven naar beneden enz. Dit

noemt men de oscillatie en vandaar heeft de afzender ook den naam van oscillator. Hoe hebben wij die oscillatie op te vatten? Eenvoudig als een afwisselend naar beneden en dan weer naar boven jagen der electriciteit, dat in gelijken rhythmus herhaald wordt. Zij beweegt zich gelijktijdig in den geheelen draad A c d h òf naar boven òf naar onderen. Op elke beweging naar omhoog volgt eene naar omlaag en omgekeerd. De stroomsterkte is aan het boveneind h van den draad voortdurend nul, doch neemt naar het benedeneind voortdurend toe. Doch omgekeerd veroorzaakt elke stijgende beweging eene naar boven toenemde electrische spanning van statischen aard en elke dalende eene naar boven toenemende negatieve spanning.

Deze electrische oscillaties nu brengen noodzakelijk veranderingen voort in de omgevende lucht. Deze veranderingen gaan van ieder punt van den afzenddraad naar alle zijden uit, zooals de vloeistofstralen uit de spuit van een sproeiwagen, doch ergens op een bepaald punt in de omringende lucht vereenigen ze zich tot eene resultante. Dit nu heeten de electrische golven, welke uitgestraald door het afzendtoestel vrij door de lucht worden voortgeplant naar het ontvangtoestel. Deze voortplanting geschiedt met de verbazende snelheid van het licht, d. w. z. in één seconde wordt er een afstand van 300.000 kilometers afgelegd.

Genoemde electrische golven werden in 1888 ontdekt door prof. H. Hertz († 1 Jan. 1894). Ze zijn ook trillingen van den hypothetischen aether, welke volgens onzen grooten Christ. Huyghens overal in het heelal aanwezig zou zijn. In natuur verschillen die electrische trillingen niet van de warmte- of lichttrillingen, maar wij kunnen de electrische trillingen niet gevoelen of zien, daar hun aantal slechts 250 millioen ongeveer per seconde bedraagt. Immers ons oog ziet alleen een kleur, wanneer de aetherdeeltjes tusschen 450 billioen en 700 billioen trillingen in 1 seconde maken. Daartusschen vallen de bekende kleuren van het lichtspectrum: rood, oranje, geel, groen, lichtblauw, indigo en violet. Onzichtbaar echter zijn in het spectrum de infra-roode lichtstralen, die dalen tot

30 billioen, alsook de ultra-violette stralen, welke stijgen tot 3000 billioen aethertrillingen in 1 seconde. Verder hebben de trillingen van het licht een golflengte van 40—75 microns [1]), der warmte van 30—1 microns, doch de electrische golventrillingen 6 c.M. of 60.000 microns. Welnu gelijk de donkere warmte- en de ultra- violette-lichtstralen, zoo zijn ook de electrische trillingen niet waarneembaar voor het menschelijk oog. Wat de golven van Hertz zijn, dat zijn ook de electrische golven, die door de oscillatie der vonkentelegraphie worden uitgestraald. Ze verschillen niet van natuur. Terwijl de eerste soort regelmatige, betrekkelijk kalme trillingen zijn, vinden wij hier krachtige stooten, die zich tot de eerste verhouden gelijk kanongebulder tot muziektonen. Met muzikale tonen kan men signalen geven, maar niet op groote afstanden; met kanongeluid komt men verder. Zoo ook zullen de sterke golven der vonkentelegraphie seinen kunnen geven op verren afstand, maar met de Hertzsche golven, die veel zwakker zijn, gaat dit niet.

Genoemde krachtige electrische golven staan loodrecht op de oscilleerende beweging en planten zich, zooals boven werd gezegd, zeer snel al verder en verder voort. Een beeld van dit verschijnsel geeft ons een insect, dat in het water is gevallen en zich tracht te redden door de beweging der vleugels. Deze trillende, op en neer gaande beweging plant zich voort op het water en doet op de oppervlakte golfjes ontstaan, welke loodrecht staan op de vleugelbeweging en zich concentrisch verder voortplanten.

De krachtige electrische golven nu, die zonder draadgeleiding vrij door de lucht zijn voortgeplant, komen eindelijk aan bij den draad ij ij x x A van het ontvangtoestel. Deze draad neemt die golven op en wordt zelf de drager van evenzooveel oscillaties, als in den afzenddraad aanwezig waren, en zóó vallen de aangekomen electrische golven op het metaalvijlsel in het glazen buisje R, dat nu cohererend wordt, zooals boven uitvoerig verklaard is.

[1]) Door *micron* wordt in den regel het duizendste deel van een millimeter aangeduid.

Om de werking der vonkentelegraphie te versterken, komt het dus daarbij boven alles neer op de 3 volgende punten: 1° de afzenddraad d h moet zoo krachtig mogelijk een bepaalde soort van electrische golven, die passen op het ontvangtoestel, uitstralen; 2° de ontvangdraad moet een zoo groot mogelijke capaciteit hebben om *juist die soort* van golven op te vangen; 3° de coherer moet juist daar ter plaatse ingeschakeld, waar hij den grootsten invloed zal ondergaan.

Prof. A. Abraham te Göttingen, prof. Slaby en graaf Von Arco zijn daarin geslaagd door de volgende merkwaardige vervolmakingen, welke zij door theorie en practijk geleerd, hebben aangebracht op de stations van afzending en ontvangst.

Verbetering van het afzendtoestel.

De uitgestraalde electrische golven, die zich door de ruimte voortplanten met de verbazende snelheid van het licht, putten dus hare energie uit de energie der stroomoscillaties in den afzenddraad A c d h. Deze worden voortgebracht door en putten hare energie uit de vonken, die overspringen vooral tusschen de metalen kogels a en b in de vaseline-olie. Maar één en dezelfde vonk is toch in staat *verschillende* oscillaties op te wekken. Dit hangt nl. af van den toestand van den afzenddraad d h. Een even sterk blazen in verschillende fluiten of orgelpijpen brengt *verschillende* tonen voort overeenkomstig de natuur en eigenschappen dier fluiten of pijpen. Deze vergelijking maakt duidelijk, hoe werkelijk de afzenddraad zelve een grooten invloed uitoefent op de oscillaties en dus ook op de uitgestraalde electrische golven.

Proeven hebben het in den laatsten tijd uitgewezen, dat in 't algemeen de beste resultaten verkregen worden, als de afzenddraad en zoo ook de ontvangdraad verticaal geplaatst en als beide evenlang genomen worden. Het langer maken van beide draden werkt ook in vele gevallen gunstig op eene grootere uitgebreidheid van het werkzame stralengebied, m. a. w. op eene verdere voortplanting van de electrische golven. Doch dit staat niet in rechte evenredigheid met

de lengte der draden, daar het werkzame stralengebied ook werkelijk afhangt van de *intensiteit der uitstraling* in den afzenddraad, welke bij éénzelfde vonkensterkte in een langeren draad niet grooter kan zijn dan in een kortere.

De uitstralingsintensiteit stijgt of daalt met de energie der oscillaties in den afzenddraad. Daar deze geput wordt uit de ontladingsvonken tusschen de metalen kogels, zoo ligt het voor de hand aan die vonken meer kracht bij te zetten. Dit nu kan geschieden door òf de vonkenspanning te verhoogen òf de hoeveelheid electriciteit, die door de vonken in bewe-

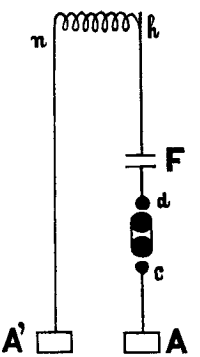

FIG. 3

ging wordt gebracht, te vergrooten. Deze laatste wijze schijnt het gunstigst te werken.

Daarom schakelden Slaby en Von Arco (fig. 3) een condensator of Leidsche flesch F in den afzenddraad d h boven de vonkenlengte. Draad d was dus met het binnenbekleedsel, het ondereind van draad h met het buitenbekleedsel der Leidsche flesch F verbonden, terwijl het boveneind van dezen draad h overging in een draadspoel h n, zooals die voor zelfinductie gebruikelijk is. Het linksche eind van deze spoel werd door een draad n A' naar de aarde gevoerd. Bij deze constructie treedt onder de *lading* de *geheele* door de aarde gesloten leiding A c d F h n A' in werking; tijdens de *ontlading* echter, welke plaats heeft bij het overspringen der

vonken tusschen de metalen kogels, is *alleen* de draad F h werkzaam voor de uitstraling der electrische golven. Waarom? Omdat nl. de draadspoel h n slechts stroomen van geringe frequentie doorlaat en dus de snelle oscillaties, door de vonken opgewekt, reflecteert, komt bijna de geheele energie, die in den condensator F opgehoopt is, ten goede aan de uitstraling.

Doch deze constructie biedt nog een tweede voordeel. Een groot bezwaar bij de vonkentelegraphie bestaat immers hierin, dat het geheim der overgeseinde berichten niet gewaarborgd is, omdat een ieder met een passend ontvangtoestel de electrische golven kan opvangen, welke zich door de lucht voortplanten naar alle richtingen. Om dit bezwaar weg te ruimen moet bij een bepaalden afzenddraad een bepaalde ontvangdraad genomen worden, m.a.w. het is noodzakelijk dat beide gelijk gestemd zijn.

Het is hiermede als met twee stemvorken. De geluidsgolven, die van een aangeslagen stemvork A uitgaan, zullen een andere stemvork B doen medetrillen en denzelfden toon doen voortbrengen, mits beide vorken gelijk zijn gestemd. Welnu de verbeterde constructie geeft gelegenheid voor een nauwkeurig stemmen van afzend- en ontvangdraad op elk soort van electrische golven. Immers de oscillatie-duur en frequentie (en dus ook de uitgezonden golven) zijn hier geheel afhankelijk van de capaciteit der Leidsche flesch en de zelfinductie van de draadspoel en deze twee factoren kunnen in ieder geval worden gemeten en veranderd. Derhalve van één en denzelfden *onveranderden afzenddraad* F h, waarvan de beide uiteinden geïsoleerd zijn, (het ondereind door het staniool der Leidsche flesch, het boveneind door de trage draadspoel), kan men dus, door de capaciteit en de zelfinductie te wijzigen, *nauwkeurig meetbare en veranderde electrische golven* verkrijgen.

Daarenboven vond Slaby nog, dat bij de uitbreiding der electrische golven deze bij voorkeur een horizontaal uitgespannen geleider op hun reis volgen. Hieruit volgt, dat bij de aaneengeschakelde lijn der gebruikelijke stroomtelegraphie twee telegraphische berichten *tegelijk* moeten kunnen worden

overgezonden. *Door* de lijn zelve loopt de gewone electrische stroom en wordt op een Morse-apparaat direct opgevangen. *Langs* de oppervlakte van de lijn snellen de electrische golven voort, welke in het schrijfapparaat werken doch door tusschenkomst van den coherer enz. in het Marconi-apparaat. Op een voordracht te Berlijn bewees Slaby dit door de proef, dat twee verschillende woorden tegelijkertijd op twee afzonderlijke Morse-toestellen met behulp der beide genoemde stelsels, werden overgebracht. Deze ontdekking zou werkelijk een groot voordeel zijn bij het overdrukke verkeer tusschen sommige plaatsen, al zou daardoor de indrukmakende naam van telegraphie »zonder draad", meer dan ooit als onjuist, moeten vervallen.

VERBETERING VAN HET ONTVANGTOESTEL.

Nog merkwaardiger zijn de wijzigingen, welke Slaby en Von Arco hebben aangebracht in den ontvangdraad (zie fig. 2). Het doel van dezen ontvangdraad y y x x is, zooals hierboven werd gezegd, om de electrische golven, uitgestraald op het station van afzending, op te vangen en in staande oscillaties om te zetten. Terwijl de oscillaties in den afzenddraad zich oplossen in de uitgestraalde golven, worden in den ontvangdraad de bestralende of opvallende golven omgezet in oscillaties, die van boven naar beneden gaan, dus loodrecht staan op de richting der aankomende golven, gelijk ook de uitgestraalde golven loodrecht staan op de oscillatierichting in den afzenddraad. Maar die omzetting geschiedt slechts dan, als de ontvangdraad gestemd is op die bepaalde opvallende electrische golven of m.a.w. op dien bepaalden afzenddraad F h (fig. 3).

Proeven hebben nu uitgemaakt, dat de plaats, welke Marconi aan den coherer R (fig. 2) gaf, daarvoor zeer onvoordeelig was, omdat de spanningsveranderingen, en niet de stroomveranderingen, het meest werkzaam zijn op het geleidend maken van R. Daar nu boven in den ontvangdraad de spanningen heur maximum bereiken, zou de beste plaats voor den coherer geweest zijn in de spits. Doch hier was hij niet

toegankelijk en niet te controleeren. Men legde nu (fig. 4) op de bepaalde plaats e in den verticalen ontvangdraad y y, die verder onder e naar de aarde A gevoerd bleef, een horizontalen draad e h, die evenlang was als e y. De coherer R werd geplaatst tusschen h en v, het uiteinde van een draad die met de aarde A' in verbinding stond. Het bleek immers door talrijke proefnemingen en berekeningen, dat de werking der electrische golven op den coherer R onvergelijkelijk zekerder en krachtiger is, als hij tusschen h en v, dan wanneer hij op zijn oude plaats e (fig. 4) of tusschen y en

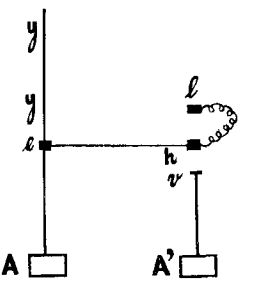

FIG. 4

x (fig. 2) geschakeld wordt; ook bleek, dat het punt h dezelfde maximaalwerking op den coherer bezit als de spits van den verticalen draad y y.

De graaf Von Arco weet de werkkracht van h op den coherer nog meer te verhoogen. Hij verbindt aan het punt h (fig. 4) een veelmalen spiraalvormig gewonden sluitdraad h l, die even lang is als h e en e y te zamen; tusschen het punt h en het punt l is de coherer geschakeld, die nu niet meer met de aarde in verbinding is.

Deze gelukkige uitkomsten bevestigden de waarheid van het oude Duitsche spreekwoord: »Probieren geht über Studieren". Dit bleek ook uit andere proeven, welke ons geleerd hebben, dat, evenals wij heden slechts één onveranderden afzenddraad F h (fig. 3) behoeven, er ook maar één onveranderde ontvangdraad e y (fig. 4) noodig is, om toch verschillend lange electrische golven in oscillaties om te zetten,

ofschoon toch eigenlijk afzend- en ontvangdraad gelijk gestemd moeten zijn. Hoe wordt dit dan toch mogelijk? In punt e (fig. 4) worden meerdere, op verschillende golven gestemde horizontale draden e h l, ieder met eigen coherer, vastgehecht. De verticale draad e y behoeft niet meer gestemd, maar is slechts bestemd om willekeurige electrische golven uit de lucht op te vangen. Ieder der horizontale draden moet verder uit de opgevangen golven die bepaalde soort, waarop ieder gestemd is, afzonderen, in staande stroomoscillaties omzetten en zoo versterken, dat iedere soort duidelijk op haar eigen coherer werkt. Hiervoor is dus noodig, dat ieder der horizontale draden verschillend gestemd is, naar gelang van de lengte der golven, die ontvangen kunnen worden. Alle andere golven, die niet stemmen met een der horizontale draden, verdwijnen langs e A zonder te werken. Zoo kan dus elke bij de hand zijnde bliksemafleider als verticale luchtdraad gebruikt worden op de plaats van ontvangst, maar ook op de plaats van afzending.

Uit dit alles blijkt, dat de horizontale aansluitdraad e h l in zich de kiem bevat voor eene *meervoudige* vonkentelegraphie. Als iedere horizontale draad e h l met eigen coherer voorzien is van (fig. 2) stroomloop b en stroomloop B met schrijftoestel M en klopwerk h, dan kan één en dezelfde verticale draad e y *gelijktijdig* meerdere berichten afzonderlijk doen ontvangen. Dezen merkwaardigen vooruitgang liet prof. Slaby zien door een proef, die hij den 22^{en} December 1900 deed te Berlijn in de tegenwoordigheid des keizers. Van de beide afzendstations bevond zich het eene in Schöneweide, dat 14 K.M., en het andere te Charlottenburg, dat 4 K.M. verwijderd lag. Als verticalen luchtdraad e y gebruikte hij één en denzelfden bliksemafleider op den schoorsteen van de electrische centrale »Schiffbauerdamm"; hieraan had hij twee verschillend gestemde horizontale draden e h l ieder met eigen coherer, schrijftoestel enz. enz. verbonden, zoodat er in de zaal der vergadering twee verschillende ontvangtoestellen stonden. Schoon nu de electr. golven op heur weg talrijke hindernissen als toornspitsen schoorsteenen, huisgevels enz., die heur kracht braken, ont-

moetten, schoon een groot deel der aankomende golven langs den schoorsteen werkeloos naar den grond ging, daar de bliksemafleider niet geïsoleerd was, — toch kwamen de berichten, uit Schöneweide en Charlottenburg afgezonden, *gelijktijdig* aan en werden in ieder der twee ontvangtoestellen duidelijk en zeker afgeschreven. De proef leverde eene volmaakte meervoudige telegraphie, waarbij in elke minuut 72 letters werden opgeteekend.

Merkwaardig zijn ook de proeven welke — volgens het verslag van prof. Fleming in de Londensche *Times* van 28 Sept. 1900 — Marconi met zijne nieuwste toestellen nam tusschen Poole in Dorset en St. Catharine op 't eiland Wight. Twee berichten werden gelijktijdig door twee verschillende toestellen verzonden van St. Catharine. In Poole had bij deze eerste proef ieder ontvangtoestel zijn eigen, onafhankelijken luchtdraad, doch beide waren aan denzelfden mast gebonden. Doch iedere ontvanger te Poole was gestemd op zijn eigen afzender te St. Catharine. De twee verschillende berichten werden ieder in zijn overeenstemmend ontvangtoestel gelijktijdig volmaakt correct afgeteekend. Doch bij een tweede proef verbond Marconi de beide horizontale aansluitdraden der twee ontvangtoestellen aan één en denzelfden verticalen luchtdraad, die slechts 12 M. hoog was. Fleming verzocht hem nu door de beambten in St. Catharine tegelijkertijd twee berichten, een in 't Engelsch, het tweede in het Fransch te laten afzenden. De toestellen in Poole schreven de berichten, het een in 't Engelsch, het andere in het Fransch, neer zonder fouten. En toch is de afstand tusschen beide stations 48 K.M. Daarenboven, terwijl deze proeven tusschen Poole en St. Catharine werden gedaan, werden er door de Admiraliteit tusschen Portsmouth en Portland berichten gewisseld; ofschoon beide wegen elkaar snijden, was toch het seinen langs de eene linie geheel onafhankelijk van het telegrapheeren langs de andere.

Op dit oogenblik is men bezig met de vraag, *hoever* men met dit verbeterd systeem van vonkentelegraphie zou kunnen seinen. Sinds 24 Juli 1900 seinde Marconi's toestel op den

vuurtoren van Borkum naar varende stoomschepen op een afstand van 92 K.M. In Sept. 1900 kreeg de Marconi Wireless Telegraph Company van de Engelsche Marine eene bestelling van 32 volledige toestellen, die 105 K.M. afstand moeten halen. Als de electrische golven de breedte van de Behringstraat kunnen overspannen, dan zou daar eene gemakkelijke verbinding aangebracht zijn tusschen de oude en de nieuwe wereld door het stelsel van Marconi.

Wij moeten eindigen, doch ons laatste woord diene om erop te wijzen, dat onze belangrijke vonkentelegraphie meer dan één punt van overeenkomst heeft met de niet minder merkwaardige photophonie. Immers het princiep der photophonie is, dat het effect van het gesproken woord niet, gelijk bij de gewone telephonie, door den draad wordt overgezonden, maar als een door het gesprokene gewijzigde lichtbundel, dus als aethertrillingen van een bepaald kaliber, vrij door de lucht; alsook dat de aankomende trillingen een groote weerstandsverandering in het selenium en hierdoor een bepaalden indruk als het ware in den locaalstroom en hierdoor een gewijzigd magnetisme in de telephoon voortbrengen. Zoo ook worden bij onze vonkentelegraphie, gelijk wij hebben gezien, van het station van afzending de seinen overgebracht niet door middel van een verbindingsdraad, maar door de voortplanting van krachtige electrische golven, dus als bijzondere frequente aethertrillingen door de vrije lucht; zoo ook wordt door de aankomende golven, die in staande oscillaties worden omgezet, een groote weerstandsverandering voortgebracht in het metaalpoeder van onzen coherer, welke daardoor eene goede stroomgeleider wordt en zoo het Morseschrijftoestel in werking brengt.

Hageveld. E. H. RIJKENBERG.

MODERNE POËTIEK.

(Vervolg en slot van Dl. CXVIII, bl. 249 vv.)

XII.

Ten slotte: de muziek der modernen.

Rustig, eenvoudig en helder hoop ik te zeggen wat daarover te zeggen past. Rustig, wat moeilijk is in deze dagen van vaak persoonlijken strijd; eenvoudig, wat moeilijker valt tusschen de deftige leeraars, met wie men bij deze stoffe kennis moet maken; bovenal helder, wat het moeilijkst zal blijken, wijl hier het fijn gevoel gids wezen moet en deze gids naar den top van den berg voert, waar de aarde en de aardsche menschen in nevelen verdwijnen. Doch trachten zal ik deze trits gezellinnen aan mijn zijde te houden op dezen laatsten tocht door het nog niet gansch gebaande woud, waar straks aan het einde voor ieder oprijze de langverbeide stad: de waarheid, het recht en de schoonheid der moderne poëtiek.

Om dadelijk te beginnen: een vers is iets anders dan een prozaregel. O! lezers, schrikt niet van zulk een waarheid. Ik wil niemand beleedigen of schokken, doch het blijft onveranderd: een vers is iets anders dan een prozaregel. Ik zeg niet, dat gij verzen mooier moet vinden, en vooral nuttiger of verstandiger of dieper of manlijker of degelijker, maar ik zeg alleen, dat een vers een ander ding is dan een regel proza.

Waarin nu bestaat het verschil tusschen verzen en proza? ... En hier zal degene, die Bilderdijk liefheeft, telkens geschokt worden en verontwaardigd. Maar wat doe ik eraan? Bilderdijk moge een genie wezen, maar noch voor mij noch voor vele anderen, wijzer en geleerder en dichterlijker dan ik, kan hij

blijken een dichter, die naast Vondel, zelfs aan diens linkerhand een plaats verdienen zou [1]).

Het verschil tusschen vers en proza is te zoeken niet in de gedachte, niet in het rijm, niet in de zoogenaamde maat, maar enkel en alleen in rhythme en in klank.

Niet in de gedachte. Verhevene, kernvolle, aardige, treffelijke, schokkende gedachten zijn niet het officieel eigendom van een vers. Goddank! hier heb ik heel het leger prozaisten aan mijn zijde, die zeker erkennen zullen, dat ook zij zulke verhevene enz. gedachten vertolken. Wie dus, zooals een zeer bekend letterbeoefenaar poëzie gedachtekunst noemen zou, gaf een definitie, die, wijl ze te wijd is en beschrijft wat èn proza èn poëzie beide toebehoort, niet juist en daarom niet waar is.

Doch wij gaan verder en durven beweren: gedachte, n.l. een wèlgevormde, duidelijk-bepaalde, een omschreven, vast omlijnde gedachte, is niet volstrekt noodig, opdat een vers een mooi en goed vers zij.

Men vergunne ons dit even te bewijzen, Ook opdat daarmee een andere dwaling te niet worde gedaan, die aanleiding gaf tot allerlei hatelijke beschouwingen over de modernen [2]).

Gelijk alle kunst heeft de dichtkunst tot eerste en voornaamste naastbij liggend doel — zooals door den tegenstander zelven erkend wordt — de uitbeelding van het schoone.

Dat schoone nu is op zichzelve iets anders dan het ware en het goede, hoewel alle drie, als uitstralingen van Gods

---

[1]) Zie de bijlage hierachter: *Over Bilderdijk.*

Noot v. den Secr. Plaatsgebrek verhindert ons deze uitvoerige bijlage te gelijk met dit slotartikel te geven; in de volgende aflevering zal zij naar eigen waarde als zelfstandig artikel geplaatst worden.

[2]) Men vergelijke hierbij de eerste bladzijden van Pat. W. v. Nieuwenhoff's *Katholieke kunst in de XXste eeuw* (*Studiën* 33ste Jg. Dl. LVI, bl. 349—51). Hoezeer de goede bedoelingen van den pater ten hoogste waardeerend, zou ik hem toch wèl willen vragen voortaan de katholieke jongeren niet zóó onbarmhartig ineens tot pantheïsten te maken. Dit is minstens niet aardig.

Wezen, waarin zij ongescheiden en niet verschillend bestaan, ten nauwste met elkaar correspondeeren en elkaar zeker nooit mogen tegenspreken. Wat schoon is, moet waar zijn en goed.

Als ik derhalve kunst oefen, moet ik het schoone uitbeelden, heb ik me dus, als redelijk arbeider, niet te bemoeien met het bewijzen van het ware, of het toepassen van het goede. Ik heb alleen met de schoonheid te maken: het schoone, dat ik zie, dat ik hoor, dat ik voel, moet ik vertolken ....

Doe ik dit niet uitsluitend, jaag ik, behalve het uitbeelden van schoonheid, nog een ander doel na, wil ik tegelijk leeren en stichten, dan moet dit noodzakelijk schade doen aan mijn eerste doel, want mijn kracht is dan verdeeld. Waar echter dat eerste, dat naastbij liggend doel helderder en bewuster en meer uitsluitend wordt nagestreefd, moet bijgevolg hooger, grooter kunst worden gewerkt.

Tendenz-kunst is dus uit eigen aard zwakker en kleiner dan kunst, die enkel en alleen het schoone (wat, om schoon te wezen, altoos waar en goed moet zijn) weergeeft — kunst ten slotte alleen om de kunst....

Zoo komen we van zelf te verklaren, dat deze leuze niet is, wat men haar zoo gramstorig heeft toegeschreven. Van den *kunstenaar* (maar volle nadruk wordt op kunstenaar gelegd) mag die leuze naar alle recht gelden. Alleen toch om het schoone uit te beelden wil hij, als kunstenaar, werken, denken; alleen daaraan moet hij denken. Hij kan wel door een zedelijk of leerstellig doel als door een causa motiva aangezet worden om zich bezig te gaan houden met kunst; maar is hij eenmaal bezig, dan zal, dan moet hij zóó door de blijdschap, de weelde van het schoone worden aangegrepen, overweldigd, dat hij niet meer denkt aan hetgeen, waarom zijn kunstwerk dienen zal, maar enkel en alleen aan de heerlijkheid en den luister van het schoone, wat hij ziet en voelt [1]).

[1]) Hieruit worde begrepen, dat het voorbeeld van Davids Psalmen niets bewijst, en uit het volgende, dat het voorbeeld van kerkmuziek geen steek houdt. Dit laatste ook nog om andere redenen.

Voor degenen echter, die kunst genieten, voor de kunstgebruikers (sit venia verbo), mag en kan niet: *de kunst om de kunst* gehouden worden. Dan komt men tot dwaling Alle schoonheid moet, gelijk al het geschapene, gebruikt worden als een middel om te komen tot den Ongeschapene, tot de eindelooze Schoonheid — tot God.

Wie dit alles nu goed begrijpt, ziet ook duidelijk in, dat voor verzen niet altijd gedachten, nl. bepaalde, redekunstige, leerstellige, zedekundige, wijsgeerige gedachten noodig zijn. Want het schoone, dat in verzen alleen dient vertolkt, beheerscht niet enkel het rijk der gedachte, maar zweeft over die grenzen uit en heeft haar gebied ook in het rijk der tonen, der klanken, der kleuren. Ziet ge dien zonnestraal daar plotseling breken door staalblauwe wolken?... Hoort ge den nachtegaal in den zoelen, lauwen zomeravond kweelen of schetteren in het boschje?

Zegt me toch, welke bepaalde gedachte is het schoone, wat ge daar ziet en hoort? Mag ik den indruk van dàt schoone dan niet verklanken? Doch dan maak ik verzen zonder gedachte!

Deze waarheid is — gelijk iedere waarheid, welke vergeten is of niet gekend — een ergernis geweest en een steen des aanstoots voor het geslacht, dat B. ter Haar, Ten Kate en Beets als zijn hoofddichters vereerde, dat de poëzie niet anders zich denken kon dan stichtend en richtend, leerarend en predikend [1]).

Wat een ongehoorde dwaasheid! werd er geroepen. Geen gedachte! En met de bundels in de hand: *Korrels voor geest en hart, Stichtende stonden, Ervaringsspreuken* rees men verontwaardigd op uit de zachte kussenbanken, geschaard om den predikstoel des beminden leeraars, en bijna wierp men die kernwijze boeken voor de voeten van die dwazen... Welk een ongehoord beweren: geen gedachte!... En oogenschijnlijk, met een beetje kwaden wil en slecht begrijpen, kon men krachtig en klemvol die loszinnige modernen nu

---

[1]) Zelfs De Genestet, die om verlossing bad van den preektoon, is in zijn versjes bijna altoos gebleven de predikant der modernen.

eens ter zake aanvallen. Geen gedachte! Men spotte, men lachte, men haalde de schouders op, men wees naar het hoofd, men parodieerde, en men had inderdaad stoffe genoeg om aardig te spotten, wijl... immer wies de vloed van rhythmische klanken uit de volle sluizen der moderne decadenten, die, evenmin als de spottende ouden, iets begrepen van wat eigenlijk de modernen bedoelden. En als L. v. Deyssel met zijn geweldige geeselroede eerst de ouderen scherp en vinnig aftuchtigde om hun voorbeeldelooze trouw aan de »gedachte", werden later toch die jongste decadenten, en allen, die gedachteloos over het ontbreken der gedachte oordeelden, onder handen genomen. Hoor eens:

> »De stelling omtrent den klank is thànds nóg niet algemeen begrepen. Men hoort nú nog lieden de »klank-schoonheid" der Nieuwe-Gids-dichters prijzen op eene wijze, als wilden zij zeggen: dié erken ik in hun gedichten, al mis ik er ook de diepere, schoonheid der »gedachte" in.
>
> »Maar, mijne gelieven, gij allen, mooi-weêr spelende glansrijke kuikentjes op de blanke wegen der welgemoedheid der Nederlanden, leden der Maatschappij voor Fraaie Letteren te Leiden, allen, gij, Nederlanders, wilt het bevatten: de klank *is* de bloei, of het leven *der gedachte*".

Ziedaar! Als de modernen beweren: niet de gedachte is essentieel noodig voor een vers, bedoelen zij daarmee niet, dat men verstandeloos neer mag pennen wat men wil — doch dan ontkennen zij, dat een bepaalde, uitgedrukte, redekundige gedachte noodig is. Maar luide èn door hun kritieken èn door hun verzen zelve getuigen ze, dat altoos voor poëzie noodig was en is en blijven zal wat de mensch boven al het geschapene het meest verheft: verstand; en dat geen dichter zingen kan zonder te denken, wijl geen oog dichterlijk zien en geen hart diep gevoelen kan zonder het hoofd!... Maar waar onze moderne stemmingsliedjes, in dien zin dus, diep doordacht

moeten zijn, zullen zij voor vele wijzen en verstandigen toch zonder »gedachte" blijven.... Hier komt het slotcoupletje van *De kruisvaarders* in de *Aya Sofia* me ondeugend te binnen zweven; wat ik echter eerbiedig binnenhoud — om veel liever dit hoofdstukje te sluiten met een eenvoudig voorbeeld, dat iedereen moge bevredigen.

Daar zal ik een vers op den morgenstond maken. Ik heb gedwaald door de licht-blauw-bedauwde weiden, in de zoet doorgeurde ochtend-lucht, en in mijn ooren floten de vogelen alomme.... Moet ik nu al die dingen op gaan noemen en ze als een major gebruiken, die straks dienen zal om de conclusie te trekken:

»'k Herleef en zie, hoe thans, in 't licht der morgenstralen,
De gansche schepping weer herleeft...."

Of moet ik gaan uitroepen: wat is die wei mooi, en die lucht zoet, en dat fluiten verrukkelijk?... Natuurlijk in orde en met aardige overgangen, redelijk en verstandig.... Met vernuftige, geestige, roerende, treffende, verhevene toepassingen op alles, wat er bij te pas kan komen, en op alles, wat er bij te pas kan gebracht worden.... O ja! dan heeft mijn vers gedachten, tallooze en verscheidene!... Mooie en hooge gedachten! Maar gelooft me toch, dan heb ik nog geen vers gemaakt, en dan is er nog geen poëzie.... Die kan er zijn, maar die was nog niet gekomen met wat ik in bovengenoemde dingen aanbracht. Want poëzie... is niet wat ik zie daarbuiten, wat ik wist uit geleerde en treffende boeken, wat ik hoorde van wijze en kernzoekende menschen: poëzie is alleen geweest daarbinnen in mijn luchte, ruime, teere morgenziel: wat er inzweefde door het blikken op dat groenlichte gras in wazigen dauw; door dat opsnuiven der wondere bloesemgeuren, die zweven als wierook in licht; door dat klinken en echoën der vogelenklanken in mijn oor.... O! mijne ziel werd bedwelmd: een roes van weelde beving haar: zij hijgde van ontroerende drukking. Zij moest zich openbaren, roepen, zingen. En ze zong van de kleuren en

de geuren en de klanken, die haar doordrongen, omgolfden, beruischten: het werd een vers jà! zonder gedachte; maar een vers, sidderend van trillingen en bevingen der schoonheid: een lied — God geve, dat ik het eenmaal zingen mag! — zooals Gorter zong van de lente en van de zon.

XIII.

Dat het rijm, in welken vorm ook, noch als stafrijm, noch als klankrijm, noch als aanvang- binnen- of eindrijm noodig is voor het wezen van een vers, behoeven we niet te bewijzen. Al is het bijna nooit te denken, dat in een vers ieder rijm ontbreken zou — vooral niet klankrijm, dat ten nauwste samenhangt met klankexpressie — wanneer we de vraag stellen, wat essentieel noodig is, dan moeten wij het rijm er buiten laten, wijl metrische en rijmlooze verzen eenmaal bestaan en blijven zullen.

Ook de zoogenaamde maat is niet noodig! De *zoogenaamde,* niet de ware en de echte: want deze is de rhythmus.

Een korte, zeer beknopte beschouwing over den aard van het vers ga vooraf.

Een vers »toont zich uiterlijk als *maatgang* in de taal, en bestaat in den regelmatigen terugkeer van een bepaald getal tijdspunten, die, door één kennelijken klemtoon beheerscht, zich in sterkte en zwakheid, bij wijze van heffing en daling, onderscheiden" [1]).

»De oorsprong van het vers is dus te zoeken in de overeenkomst van de woordmaat met de zang- of dansmaat, van de golving der woorden met den gang der muziek en den pas in den dans. Evenals de pas bij gang en dans in harmonie is met den *doordragenden tijd* der muziekmaat, zoo komen in een vers ook een zeker getal lettergrepen voor, waarop men nadruk legt, en die afwisselen met andere, waarover men sneller, lichter heenglijdt" [2]).

---

[1]) Van Vloten, *Aesthetica,* bl. 494.

[2]) Pol de Mont, *Inl. tot de Poëzie,* bl. 23, no. 14.

De maat of de rhythmus in ons vers [1]) is dus: »De evenmatige verhouding der woordlettergrepen, teweeggebracht door haar tijd en duur en door den *graad van den toon*, waarmee zij uitgesproken worden" [2]).

Twee of meer lettergrepen, die door één heffing en één of meer dalingen tot een rhythmische eenheid verbonden zijn, worden versvoet genoemd. Zooals Pol de Mont zeer juist opmerkt, zijn er eigenlijk slechts twee versvoeten, die echter, wijl men de tijdverdeeling verplaatsen mag, met nieuwe versvoeten worden vermeerderd [3]). Zoo zijn de meeste versvoeten ons bekend als trochaeus, jambus, spondaeus, dactylus, anapaest enz., en deze alle drukken door hun veranderde heffing en daling de verschillende gevoelens tamelijk onveranderd uit. Waar levendige, luchtige, blijde ontroering het hart verheugt, zal het vers zich de huppelende dactylus kiezen, doch waar ernst, zwaar en wichtig, de ziel klemt, zal als van zelf de statige spondaeus zich aanbieden. Wie hijgt van verrassing, overrompeld door het nieuwe, neemt, om zich te uiten, zijn toevlucht tot de anapaest, maar wie bedaard en ingetogen zijn bezonken ontroering wil uitzeggen, gebruikt de jambus.

Nu voegt de dichter die voetmaten bijeen, en het vers is geboren!

Deze voetmaten steunen op de overeenstemming van gevoel en geluid en zijn dus in hun diepsten grond onveranderlijk, maar niet onveranderlijk is de samenvoeging dier maten, niet onveranderlijk de samenvoeging der verzen....

Maar deze waarheid was vergeten, en de modernen hebben die vergeten waarheid weer ontdekt — en dus betrekkelijk iets nieuws gevonden.

Want door onze groote dichters waren de overvloedige rijke schatten van klankenrhythmiek in blije, jonge vrijheid,

---

1) In tegenstelling met het vers der ouden, die de lengte en de kortheid der lettergrepen in acht namen.

2) Pol de Mont, *Inl. tot de Poëzie*, bl. 23, no. 14.

3) Pol de Mont, *Inl. tot de Poëzie*, bl. 27, no. 14.

bijna verkwistend gebruikt. Ze hebben van al dat goud en zilver kostbare, wonderrijke dingen gemaakt: kunstwerken, fijn en diep, hoog en teer, edel en gewoon: verzen en strofen: monumentale alexandrijnen, statig, massief-gouden lichtdragers; sierlijke vijfvoeters, lenige, ranke, zilveren kandelaars! En zoo heel die lange rij van kostbaarheden, heel die reeks van voorheen gebruikelijke versmaten: als vorm echte, groote kunst, wijl aan dien vorm beantwoordde — gansch en al — het gevoel, de bezieling, de ziel.

De dichters, die na deze groote kunstenaars, vóór '80, leefden, hadden — de meesten — niet het goud en het zilver der ouden, niet het gevoel, niet de bezieling, niet de ziel. En toch wilden ze verzen maken, en toch kunst oefenen. En ze namen de modellen der ouden — de voetmaten — de alexandrijnen, de vijfvoeters, de jamben ... en hun waardeloos metaal vormden ze naar die voorbeelden, goten ze in dien vorm. En ze begrepen niet, dat looden lichtdragers wel zwaar kunnen zijn, maar nooit majestatisch, en tinnen kandelaars ijl en zwaklijk schijnen, als ze lenig en rank willen zijn.

Dàt is nu de dwaling: men meende verzen te maken, als men de maat maar hield ... als men geen voet te veel of te weinig telde ... als men de rustpunten niet willekeurig verwaarloosde. En men wees op die modellen.... Zóó was een alexandrijn en zóó een jambisch vers.... Nu ging men op een schoonen dag in Mei — als het Paschen werd — eens een vers maken op de Jeugd.... De gedachte was gereed: de lente en het nieuwe leven.... Nu de maat..... Neem vijfvoeten: die zijn nog al licht en luchtig, passend bij de gedachte. En eerst las men Vondels *Jephte* ... en men sloeg er zijn stijlcahier eens op na: en men begon trouw en goed:

⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ —

En wisselde zoo nu en dan eens af: en scandeerde voor een jambus een trochaeus — ten minste waar het mocht. Zie Vondel, zie het stijlcahier.... Wie durfde beweren, dat

dit geen verzen waren? Laat de gedachte wat oud zijn, en de beeldspraak wat versleten en verdord ... maar van de verzen mocht ge geen kwaad zeggen: dat waren de echte en onvervalschte vijfvoeters — de beste en goedkoopste in gebruik....

Nu kan men beweren en nog eens beweren, maar in het breede en het wijde ziet men vooral na '60 onze dichters dien gang gaan en dat verzenpad bewandelen.... Ze onderscheiden niet metrum van rhythme; ze konden het niet onderscheiden, want ze wisten niet, wat rhythme was, wijl ze niet wisten van het rijzen en het dalen, de ebbe en den vloed van die onstuimige zielezee des dichters.... Ze begrepen niet, dat de ziel van Vondel en Hooft een andere is dan de mijne, al ware hetzelfde genie van beiden mijn eigendom. Dat dus mijn gevoel anders moet zijn dan het gevoel van Vondel en Hooft.... En dat dus hun alexandrijnen en hun jamben, hun maten, onmogelijk heel en al de mijne kunnen zijn. Wel in zekeren zin, zooals dezelfde taal allen gemeen is, zullen dezelfde versvoeten altoos blijven uitdrukken dezelfde gevoelens, maar nooit kunnen dezelfde maten van andere dichters, op dezelfde wijze gerangschikt, mijn zielegevoel omvatten.... Want »iedere" aandoening, iedere kleinste beweging van dat gevoel, heeft »hare eigene rimpeling". En daarom moet ieder vers ook zijn eigen rhythmus hebben. Eén metrum voor alle dichters is dwaasheid, maar niet dwaas en niet te verachten, maar juist te verheffen is de dichter, die zich aan de *zoogenaamde* maat te buiten gaat. Laat men hem dronken schelden ... dat is de oude eeretitel van den echten poëet en het immer herhaalde verwijt aan de hoogbegenadigden des geestes.

XIV.

Een vers kan, mijns inziens, het best worden omschreven: de aandoening, die het schoone opwekt, in woorden vertolkt. Die vertolking kan niet anders geschieden dan door rhythme en klank. En op de allereerste plaats door klank, op de

tweede door rhythme. Dit n.l. zóó te verstaan: waar diepe, ware echte klankexpressie is der aandoening, daar is ook vanzelf rhythme.

Wat hier met rhythme bedoeld wordt, bleek reeds in hoofdzaak uit het vorige, en minstens is nu begrepen, dat rhythme niet is »een ornamenteele omlijsting" van het gevoel, maar veeleer de uitdrukking van het gevoel zelve. Dat dus rhythme niet »een veraangenamende bijkomstigheid der poëzie" is, doch inderdaad »een integreerend bestanddeel van haar wezen".

Een vers dus is de aandoening, de bewogen toestand der ziel, door het schoone opgewekt, in woorden vertolkt. En wie die aandoening juister, precieser, getrouwer in zijn woorden, neen, liever DOOR zijn woorden laat zien, laat hooren, laat voelen, maakt een beter en een mooier vers. Die woorden moeten èn door hun geluid èn door hun opvolging den bewogen toestand der ziel geheel en al weergeven. Wat nu het geluid der woorden doet, heet de klank in het vers; wat de opvolging dier klanken bewerkt, de rhythme.

Zoo is een gedicht met recht genoemd: een brok gevoelsleven der ziel, weergegeven in geluid. »Geluid" is beter dan »woorden".

Want woorden kunnen gebruikt worden èn als iets beschrijvende, een zaak, persoon of gedachte benoemend en beteekenend; èn als een klank, enkel en alleen geluid gevend, klinkend. Als ik nu die zaak, persoon of gedachte wil uitdrukken, aanwijzen, beschrijven, dan gebruik ik het woord als beteekenis gevend en benoemend; maar om aandoeningen te vertolken, gebruik ik en moet ik gebruiken het woord als geluid, als klank. Bewijs daarvoor is allereerst de eenvoudige ervaring, hoe wij in oogenblikken van verrassing, vreugde, smart niet woorden uitroepen, die de beteekenis onzer ontroering aangeven; maar dat wij, bewogen zijnde, enkel in klanken, in helderen jubellach en in dof weegekreun onze bewogenheid trachten uit te drukken. En dat in een vers de poëzie niet gelegen is in de beteekenis der woorden, blijkt daaruit, dat wanneer men van een indrukwekkend vers de woorden eenigs-

zins anders plaatst, de indruk van het gedicht verloren gaat, terwijl toch de beteekenis der zinnen blijft.

Aandoeningen geeft men alleen terug in geluid, in klank. En zoo doet een dichter niets anders dan zijn ziel »verklanken". De bewogenheid zelve wordt door klank vertolkt, doch de graad der bewogenheid door rhythme. En wie hier nu even wil vergelijken, wat ik in het vorig hoofdstuk schreef over den aard der verschillende voetmaten, begrijpt ten volle, wat rhythme is. Maar begrijpt ook tevens, hoe eigenlijk klank en rhythme hetzelfde is: het een de voorwaarde van het ander: het een de oorzaak en het ander het gevolg. Zonder klank is geen rhythme mogelijk: liever nog: in de zuivere, ware, preciese klankexpressie ligt opgesloten de echte en alleen passende rhythme.

Na deze verklaring luiden de uitspraken der modernen niet meer zoo vreemd en zoo duister als voorheen. Wat Verwey zegt: »De indruk, dien ik van ieder gedicht krijg, is in de eerste plaats, een geluidsindruk", blijkt nu een eenvoudige waarheid. En wel niemand zal een dichter kunnen beschrijven beter dan Willem Kloos deed in zijn kroniek over Boutens: »Dichter is ieder, die de muziek geeft van 't woord; die, al schrijvende, zijn woorden van zelf gaat schikken tot een gevoelde beweging van rhythme en klank". En niet meer zóó zonderling zal de volgende uitspraak blijken over de voordracht: »Als gij verzen zegt, moet gij nooit den inhoud aan de hoorders duidelijk willen maken. Gij moet nooit aan den inhoud van de verzen denken en nooit aan de menschen, die naar u luisteren. Gij moet er u volstrekt niet om bekommeren, of zij u begrijpen. Wat gij doen moet is alleen op den vorm van de verzen letten en den vorm alleen moet gij laten hooren. De verdeeling van de klanken, of wat men rhythmus noemt, en het geluid van de klanken. Dat is het waar gij mede te maken hebt, dat is het eenige, waarmee gij hebt te maken...." Dàt is een uitspraak van v. d. Goes, wien, wat men hem verwijte, toch zeker niet dolle dweeperij kan worden toegeschreven.

Deze uitspraken echter klonken en klinken altoos nog

vreemd in de ooren van velen. Wel een bewijs, dat de modernen toch werkelijk iets nieuws hebben gebracht.

Men moet dit goed verstaan, want anders wordt dat nieuwe juist een wapen tegen de nieuweren. Nieuw was voorzeker het beginsel van klank en rhythme in den tijd, toen de modernen optraden, wijl het was vergeten en door velen nooit vernomen, en minstens door de dichters werd veracht. Gedachte, maat, rijm, dat waren de eenig-ware goden der poëzie van vóór '80. Zonder uit Potgieter bijna altoos, da Costa, Schaepman en Thijm somtijds, Beets en de Genestet een enkele keer; maar verder zijn, in het breede en het wijde gezien, bijna alle dichters van de eerste helft der 19de eeuw en van de tweede helft tot '80 besmet geweest met die bovengenoemde afgoderij.

De moderne grootmeesters der kritiek gaan nog verder, hooger op, en durven zelfs Bilderdijk rangschikken onder die Baälspriesters! En ze trekken zoekende het gansche land der achtiende eeuw door en vinden alleen Poot en Hoogvliet[1]) als trouwe bewaarders van het geloof der vaderen: Vondel en Hooft. Ja! dezen zijn de waarachtige hoogepriesters, die mochten binnengaan in het Heilige der Heiligen en aanschouwen den diep-geheimzinnigen luister der poëzie. Neen liever: Vondel is onze Moses geweest, die de poëzie, de uitverkorene, heeft mogen ontvoeren aan de heerschappij der rhetoristen van zijn tijd; haar mogen beschermen tegen de tallooze vervolgingen van kleine en groote rijmelaars en tooneelhaters; haar mogen leiden, hij het eerst en het krachtigst, naar het lang verbeide beloofde land — dat wij modernen eindelijk bereiken gaan!... Moses, die òp is mogen gaan tot den berg des Heeren, en straks terugkeerend ons de twee steenen tafelen gaf, waarop de wet aller poëzie staat geschreven: rhythme en klank.

---

[1]) Hoe men Hoogvliet noemen kan, begrijp ik niet. In zijn *Abraham* vindt men tallooze natuurbeschrijvingen vol mooie, klankvolle regels, maar voor mij immer zonder aandoening, wijl deze klanken niet rhythmisch opbloesemen, maar immer gedichten blijven in den stijven blaadrentooi der meest traditioneele voetmaat,

De lezer vergeve het mij, zoo dit beeld ietwat te kleurig is en te sterk. Waar te bewijzen valt, dat in de zeventiende eeuw het beginsel der modernen trouw werd gehuldigd, en door de besten en de grootsten, bovenal door Vondel, daar heeft de welwillende onderzoeker slechts te lezen, maar dan met aandacht en eenvoudige leerzaamheid Verwey's *Eene Inleiding tot Vondel.* En wil hij tevens een tergend bewijs vinden voor de bewering, dat in '80 het oude beginsel vergeten was of ongekend: hij leze na Verwey's meesterlijk betoog en klare uiteenlegging van Vondels verzen, de luchtige, spottende recensie van Pater Jonckbloet.

Oud als Vondel, en voor de wereld veel ouder nog, oud ten slotte als het lied der vogelen, is wat onze modernen hebben verkondigd over klank en rhythme. Maar toch zal dat eeuwenoude immer nieuw blijven! Want wat onzen grootvaders ontbrak, missen velen onzer tijdgenooten en zullen ontberen moeten talloozen onzer naneven, n.l. het gevoel, de sleutel van iedere dichterlijke kritiek, de gids voor de schoonheid van ieder vers.

Ja zeker: gevoeligheid bezaten en bezitten en zullen bezitten ten eeuwige dage duizende menschen overvloedig; maar van dat diepe, dat rijpe, dat geweldig-opgolvende, dat wijd- en wild-uitspattende gevoel weten ze niets. En daarom kunnen zij, rustig gedoken in hun leuningstoel, met de voeten warm en zacht in hun wollen pantoffels, lezen en, zooals ze zeggen, genieten van Broere's onvergelijkelijke *Dithyrambe*, dat wonderwerk van devotie-*klank* en van engelen-*muziek*: hier bazuingeluid, ginds kerstmiszang, altoos 's hemels kristallijnen jubel!... dat geweldig-hijgende, van ontroering benauwende lied in ja! buitensporige, matelooze, ongemetene rhythmen. — En die menschen vinden de *Dithyrambe* mooi, zeggen ze; en ze beredeneeren en ontleden, en beschouwen en lichten toe... hoe mooi het is, doch ze verklaren vooruit, dat ze — waarlijk dus met opzet! — bij die toelichting niet zullen spreken over datgene, wat ten slotte toch ieder lied tot lied maakt, wat deze *Dithyrambe* doet zijn ons echtste, rijkste, hoogste katholieke gedicht der negentiende

eeuw: de wonderen en de heerlijkheden van rhythme en klank....

Voor dezulken zou het niets baten, of ik hier een bescheiden concert organiseerde, waar de modernen hun muziek lieten hooren. Het eigenlijk-mooie dier muziek zullen die menschen nooit begrijpen... Doch ook voor mijn lezers, die zeker begrijpen kunnen, zou mijn keuze onbescheidener zijn dan plaatsruimte vergunde. Maar wie kennen wil, zal nu toch zeker, hoop ik, onderzoeken, en zelf lezen... Dit artikel heeft dan bereikt wat het beoogde: eenigszins een klein voetpad te banen door al de doornstruiken, die belemmeren den vrijen weg der moderne poëtiek.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

HOE IK U LIEFHEB, HEER?

Hoe ik U liefheb, Heer?... Zóó als het bloemke mint
Bij 't morgendauwe-dalen
Het zomerzonne-stralen,
Waarin 't zijn lust, zijn groei en bloeië vindt.

Hoe ik U liefheb, Heer?... Zóó als het kindje kleen,
Dat in bang harte-beven
Aan moeders hart geheven
Daar uitsnikt ras àl kinderlijk geween.

Hoe ik U liefheb, Heer?... O, als de koningsbruid,
Die 'k hoor in 't Hooglied klagen
En om heur bruigom vragen,
Dat zij hem innig-vast in de armen sluit.

Boxtel. H. J. M. DONDERS, R. K. Pr.

NIEUWE UITGAVEN.

Tractatus de vera religione, quem in usum auditorum suorum concinnavit G. VAN NOORT, *S. Theol. in Seminario Warmundano professor.* Prostat apud auctorem pretio fl. 1.25.

Deze tweehonderdzijdige *Verhandeling*, oorspronkelijk voor den seminariekring geschreven, verdient ongetwijfeld veel ruimere verspreiding. Zij kan, dunkt ons, veler inzicht van den godsdienst helderder maken, en op een gebied, waar zoovele tijdgenooten hunne onwetendheid voor verlichting doen doorgaan, den ernstigen en oprechten lezer een gids zijn.

De *Praelegomena* geven begripsbepalingen van de Theologie in 't algemeen en van de Fundamenteele Theologie in het bijzonder. De geëerde schrijver veronderstelt, dat Gods bestaan, 's menschen ware vrijheid en het geschiedkundig gezag der nieuw-testamentische boeken, dat der Evangeliën vooral, bewezen zijn. Inderdaad mocht hij dit doen tegenover zijn studenten, die een cursus voor Wijsbegeerte en Isagoge plegen te volgen. Zijn werk begint met een wetenschappelijk betoog omtrent den waren aard, de verplichting, de eenheid van den natuurlijken godsdienst. Daar op godsdienstig gebied de ware zin der woorden voor menigeen verloren ging en wij zelfs de religieusiteit zagen losmaken van het geloof aan een God, zal men het zeker toejuichen, dat deze verhandeling, bij deze eerste vraagstukken en verder overal tot het einde toe, door klaarheid uitmunt. — De stellingen, aangaande de mogelijkheid, noodzakelijkheid en kenbaarheid van den geopenbaarden godsdienst, betreffende mirakelen en profetieën, zijn niet minder scherpzinnig verdedigd dan

die over den natuurlijken godsdienst. De aard en beknoptheid van het geschrift lieten niet toe, dat eenige moderne theorieën omtrent den godsdienst, b.v. omtrent zijnen oorsprong; dat het nieuwe apologetische streven van Ollé-Laprune, Blondel, Fonsegrive, Denis en de waarde hunner bewijsvoering nader werden toegelicht. Maar toch geven een of meer citaten van mannen, die hun school vertegenwoordigen, veelal theorie en streven der modernen aan; of leveren zelfs, zooals de woorden van Peschel, Tiele, Chantepie de la Saussaye en Max Müller (p. 4—5), een extrinsiek bewijs. Deze regel is voorbijgezien bl. 11, waar de uitspraak nopens het oorspronkelijk monotheïsme niet door eenige, feiten behelzende, *citaten*, doch alleen door een *verwijzen naar* de werken van Gutberlet, Schanz en Sloet gesteund wordt. De eerste bladen der godsdienst-geschiedenis, als men de H. Schrift uitzondert, zijn zoo verscheurd en verbleekt, ja zijn tot hiertoe nog zoo zoek, en de mogelijkheid van een diep verval in den vroegsten tijd is volgens ons, die den zondeval gelooven, zoo weinig buitengesloten, dat hier een nauwkeurige bepaling van het bewijs en zijn waarde allernuttigst schijnt, wil men tegenstanders door overschatting der historische gegevens en zwakke broeders door mogelijke teleurstelling niet noodeloos ergeren. Daarom hadden wij bij deze thesis gaarne eenige *feiten* vernomen, en hooren verklaren, of zij met zekerheid dan wel met mindere of meerdere waarschijnlijkheid reiken tot de primitieve menschengeslachten.

Het tweede gedeelte der verhandeling leidt ons op een bij uitstek practisch terrein; het bevat de bewijsgronden voor de waarheid van den christelijk-katholieken godsdienst (religio christiano-catholica). — Bestaat er een door God geopenbaarde godsdienst? Zonder twijfel, en deze godsdienst is het Christendom, dat door de Katholieke Kerk beleden wordt (p. 70). Terwijl wij de ontwikkeling dezer hoofdgedachte in een reeks van stellingen volgden, werd onze aandacht getrokken door de rangschikking van het betoog. Want eerst wordt gehandeld *over de voortreffelijkheid der christelijk-katholieke leer;* vervolgens *over de*

goddelijkheid der zending van Christus; daarna *over de goddelijkheid van Christus' werk of van den christelijk-katholieken godsdienst;* in de vierde plaats, *over de goddelijke voorspellingen omtrent Christus en zijn werk.*

Bij eene vergelijking nu met anderen, die dezelfde stof als hier Prof. Van Noort behandelen, bespeuren wij een tweevoudig verschil.

Ten eerste splitst Prof. Van Noort zijne verdediging van de waarheid der Katholieke Kerk niet in de bekende twee deelen, waarvan het eene den goddelijken oorsprong des Christendoms in het algemeen, het andere dien van den katholieken godsdienst verdedigt. Deze methode heeft het voordeel, dat de zegenrijke invloed, die van Christus over geheel de wereld, ook buiten de Kerk, is uitgegaan, nadrukkelijk kan ter sprake komen. Daartegen bepleit de Schr. zijne methode met deze, naar onze meening, zeer geldige reden. Wanneer de goddelijkheid van Christus' werk wordt gestaafd door de uitmuntendheid van het leerstelsel des Christendoms in het algemeen, is het object der bewijsvoering, doordien er zooveel verschillende gezindten van Christenen bestaan, te vaag; maar het is vast bepaald en zeer concreet, wanneer men de argumentatie richt op den christelijk-katholieken godsdienst. Men vergelijke verder wat op p. 157 over de niet-katholieken gezegd wordt. — In de tweede plaats kon voor de vier bovengenoemde hoofdstukken deze volgorde verkieslijker schijnen: 2, 1, 3, 4: dan werden immers de bewijzen voor de waarheid van den christelijk-katholieken godsdienst bijeengehouden, en vond door de voorafgaande staving van Christus' goddelijke zending, en derhalve van zijne macht als Godsdienststichter, geheel het verdere betoog een vasteren grondslag. De geachte Schrijver beroept zich voor zijne orde op de psychologische beweegreden, dat daardoor de geesten beter worden gestemd om de overige argumenten te schatten: »*Inferes, caput praesens id maxime spectare, ut praeparentur mentes ad argumenta externa libentius discutienda, atque ex aequo et justo ponderando*" (p. 74). Hoe dit zij, de lezer zal met voldoening de negen of tien

artikelen bestudeeren, die over Christus en den godsdienst van Christus handelen. Getrouw aan de gekozen methode, heeft de Schrijver zijn beschouwingen over de voorspellingen, die den persoon van Christus en de vestiging van Christus' rijk betreffen, zoo geregeld, dat de vervulling der profetieën omtrent het *rijk* van den Heiland wordt onderzocht door aan de eene zijde de profetische woorden te plaatsen en aan de andere zijde het door de eeuwen voortlevende feit van den christelijk-katholieken godsdienst. Hij vindt aldus een concreet object, en de vergelijking tusschen belofte en vervulling laat zich scherper omlijnen.

Naast de degelijkheid van het gansche *Tractaat* verdient ook de volledigheid ervan te meer waardeering, wanneer wij overwegen, dat de groote omvang van het leervak en de studieregeling volkomen begrijpelijk maken, wat in de *Praelegomena*, (p. X) wordt gezegd: »*temporis copia sat modica praesto est*". De beknopte, zaakrijke behandeling kwam daarom dit geschrift dubbel ten goede. Toch hadden wij aangaande een enkel punt, hier of daar, gaarne iets meer vernomen, b.v. over de zoo redelijk verklaarbare overeenkomstpunten en het toch zoo diepgaand wezensverschil tusschen het Christendom en de andere godsdiensten der wereld. Bij de ontvouwing van Daniël's tijdaanwijzing van den Messias ware het ons erachtens wenschelijk geweest eenige rekening te houden met hen, die p. 168 in eene noot worden aangeduid: »Prophetiam tamen Danielis II° a C. saeculo adjudicant". Hier is de overigens volkomen gewettigde uitspraak, dat de oud-testamentische bladen, die ons de voorspellingen bewaren, ook volgens de ongeloovigen, lang vóór Christus geschreven zijn, niet geheel toereikend. Voor de jaarweken komt het op het aanvangspunt der berekening aan. Doch, ik vermoed, dat deze schijnbare leemte hare verklaring vindt in de wijze woorden: »*Harum rerum pertractatio nimis contracta et incompleta, nostro quidem iudicio, obesse magis quam prodesse nata est*" (p. X). Zoodat wij hier stilzwijgend, gelijk voor de nieuw-testamentische boeken uitdrukkelijk, aan de Isagoge worden herinnerd.

Ten slotte zij mij eene aanmerking geoorloofd. Dit *Tractaat*

over den waren godsdienst geeft ons bij den tekst vele leerrijke latijnsche aanteekeningen. Zou het niet mogelijk zijn, deze noten in den tekst te verwerken? Gewoonlijk staan zij er mede in een nauw logisch verband. De eenheid zou op die wijze nog schooner zijn en het bestudeeren nog aangenamer. Waarom moet ik naar den voet afdalen, om b.v. p. 2 die kleine noot, p. 14—15 die noodige verklaringen, p. 81—82 die nuttige ophelderingen, p. 162 die heilige woorden van Sint-Felicitas te gaan zoeken? Ik noem maar enkele plaatsen van zoovele, die ik onder het lezen heb opgeteekend.

Dit was mijn kleine ergernis. Overigens beveel ik dit geschrift van den warmondschen hoogleeraar bijzonder aan. Het is bondig en precies. Gij erkent spoedig den man, die scherpzinnig waarheid en dwaling schift en nauwgezet wikt en weegt bij het uitspreken zijner denkbeelden. Hij heeft ons eene logische, heldere *Verhandeling* geschonken, die op de hoogte van den tijd is gehouden en waarin de gezonde leering met een klaren en zuiveren stijl samengaat. En het geheel ademt weldoend de »parfum du sanctuaire".

Moge dit geschrift in ons dierbaar vaderland de overtuiging uitbreiden, dat »de katholieke godsdienst de in Christus van Godswege geopenbaarde godsdienst is".

Amsterdam. p. J. V. DE GROOT, Ord. praed.

Dr. JAKOB ROYER. *Die Eschatologie des Buches Job unter Berücksichtigung der vorexilischen Prophetie. Biblische Studiën,* Bd. II, H. 5.— Herder, Freiburg. M. 3.50.

Zooals vele katholieke exegeten (zie Cornely, *Introd.*; Kaulen, *Einleitung*) houdt Dr. Royer, ofschoon hij 't slechts in 't voorbijgaan mededeelt, de grondslagen van het boek Job voor historisch; en evenals zij, hoewel wellicht in meerdere mate, meent hij, dat het werk eene dichterlijke behandeling is van het werkelijke lijden van een historische persoonlijkheid.

Terwijl echter vele schriftverklaarders vooral het didaktische karakter op den voorgrond stellen, voor zoover het den inhoud betreft, en het dramatische, voor zoover het den vorm aangaat, wil Dr. Royer vooral eene paraenetische waarde er aan toegekend zien.

De geïnspireerde dichter heeft ons in Job een man voor oogen willen stellen, die door het hevigste en daarbij onverdiende lijden tot aan den rand der vertwijfeling wordt gebracht en zich slechts staande houdt door de gedachte aan een God, wiens raadsbesluiten wij hier niet kunnen doorgronden, maar die hiernamaals naar waarde vergelden zal. Op die wijze wordt Job, evenals Tobias (Tob. II, 12), een voorbeeld van geduld.

't Is deze opvatting, die er den schrijver toe brengt te onderzoeken, wat de Israëlieten in 't algemeen over de uitersten des menschen wisten en wat, in het bijzonder, het boek Job daarover leert.

De leer der onsterfelijkheid, dit is de korte inhoud zijner uiteenzetting, is te nauw met de leer omtrent God verbonden, dan dat den Israëlieten, die zulk rein Godsbegrip hadden, het begrip der onsterfelijkheid zoude ontbroken hebben; ofschoon de onsterfelijkheid niet uitdrukkelijk en formeel wordt uitgesproken, wordt ze toch zoozeer verondersteld, dat vele uitdrukkingen der oudere deelen van de H. Schrift onverstaanbaar zijn of niet voldoende verstaanbaar, wanneer men de onsterfelijkheid niet als bekend veronderstelt; en er bestaan positieve bewijzen, dat, van de oudste tijden af, de onsterfelijkheid en het oordeel na den dood tot de waarheden der Joodsche Overlevering behoorden. Zooals de Pentateuch de historische en de wettelijke grondslagen van het religieuse leven der Israëlieten bevat, zoo vinden wij in de didaktische boeken, het boek Job en de Psalmen, op welke wijze die grondwaarheden door elk persoonlijk opgenomen en tot het eigen godsdienstig leven verwerkt worden of moeten worden. Tevens bevatten vooral de Psalmen nieuwe openbaringen, door welke de denkbeelden over onsterfelijkheid en opstanding duidelijker worden en enger met de belofte van den Verlosser in verband treden.

Wat het boek Job betreft, daaruit blijkt: dat de goddelijke rechtvaardigheid den gerechte niet in dit leven maar in het latere leven eerst tot de volle waarde laat komen, dat voor de bewoners der onderwereld (scheol) nog de mogelijkheid bestaat gelukkig te worden, dat bij God het verlangen naar de bevrijding van zijn dienaar verondersteld wordt en eindelijk dat de tekst XIX, 23—27, waarover veel gedisputeerd wordt, in alle geval beteekent, dat Job van een zien van God na dit leven spreekt. Hoewel niet rechtstreeks tot het onderwerp behoorend, wordt ook de vraag naar den schrijver van het boek behandeld — een vraag waarop de antwoorden zeer talrijk zijn. »Supervacue quaeritur, quis haec scripserit, cum tamen auctor libri Spiritus Sanctus fideliter credatur" mag men bij dit boek vooral wel met den H. Gregorius zeggen.

Dr. Royer meent het boek aan den profeet Jeremias te mogen toeschrijven.

R. J. M. L. K.

De gemino probabilismo licito. Dissertatio critico practica exarata conciliationis gratia, auctore D. MAJOLO DE CAIGNY O. S. B. Brugis, Desclée, MCMI. fr. 2,50.

Tusschen deze *Dissertatio* en de *Apologetica de aequiprobabilismo Alphonsiano dissertatio* (1894) vallen: de overgang van De Caigny C. SS. Redemptoris tot De Caigny O. S. Benedicti, het verschijnen van de *Apologeticae dissertationis a R. P. De Caigny C. SS. R. exaratae crisis* door G. Arendt S. J. en eene zware ziekte, waarbij de Z.E. schrijver het van den dood heeft opgehaald.

De schrijver zelf deelt ons deze omstandigheden mede, en ze kunnen wellicht dienen om tot een juist begrip te komen van het psychologisch proces, dat er bij den schrijver heeft plaats gegrepen; in alle geval is de kennis dezer bijzonderheden noodig om de brochure goed te verstaan.

De Caigny C. SS. R. was aequiprobabilist, de Caigny

O. S. B. is eveneens aequiprobabilist en houdt staande wat hij geschreven heeft: »quod scripsi scripsi, quia sic sentio coram Deo" (p. 10); maar de Caigny O. S. B. zegt, sprekende van den pater C. SS. R.: »Atvero hanc quaestionem *in ordine ad conciliationem efficiendam eo tempore minus* perlustraveram"; hij heeft ingezien, dat de dissertatie van 1894 wel niet eene *retractatio* maar toch eene *explicatio conciliativa* (p. 5) noodig had; en »nauwelijks aan den dood ontsnapt, wenscht hij de eerste dissertatie zoodra mogelijk te verbeteren" om aan *waarheid* en *vrede* recht te laten wedervaren.

Zijne *Dissertatio* is een werk des vredes; vrede stichten tusschen probabilisten en aequiprobabilisten, die elkander in den laatsten tijd fel bestreden, is zijn doel; vrede stichten om der waarheid wille. Zijns ondanks, de schrijver getuigt het (p. 33), is echter het eerste deel van de dissertatie polemisch geworden, wijl hij meende te moeten aantoonen, dat de wijze, waarop de tegenstanders (de probabilisten) getracht hadden een einde aan den strijd te maken, tot geen gelukkigen uitslag had geleid. De onderhandelaar met de witte vlag kan zijne krijgersnatuur niet zoo geheel en al verloochenen.

Intusschen zoude n. o. m. eene eenvoudige vermelding van den aard der tot nog toe beproefde maar mislukte pacificatie volkomen denzelfden dienst gedaan hebben als de ietwat strijdlustige uiteenzetting. Hierover echter willen wij niet uitweiden en wij willen nog minder enkele volzinnen en gezegden uit de brochure aanhalen, die aan de strijders — zoowel aan de probabilisten als aan de aequiprobabilisten — een welkom wapen in de hand geven. Daarvoor hebben wij den lieven vrede te lief, dien wij wenschen en ook meenen te kunnen bewaren, al staan wij aan een andere zijde als de schrijver; en daarvoor waardeeren wij zijne welgemeende poging te hoog.

Met terzijdestelling van de Pars secunda: *Legitimae conciliationis praeambula*, wenschen wij terstond de Pars tertia: *Practicae conciliationis demonstratio* en hieruit — want dat is de zakelijke inhoud der brochure — den »modus a me propositus" te bespreken. De lezer houde ons het citeeren in

't latijn ten goede; 't blijkt in deze kwestie zoo moeielijk den juisten zin eens schrijvers anders dan met de eigen woorden weêr te geven. Wij lezen (p. 75):

»Cuique notum est sequentia S. Alphonsi verba controversiae viam aperuisse: »Dico quod, si opinio, quae stat pro lege, est *certe* probabilior, ipsam omnino sectari tenemur.... Dixi *certe* probabilior; quia dum opinio pro lege est certe et sine ulla hesitatione probabilior, tunc opinio illa non potest esse nisi *notabiliter* probabilior. Et eo casu opinio tutior non erit jam dubia (intellige de dubio stricte sumpto...) sed est moraliter aut quasi moraliter certa: saltem nequit dici amplius *stricte* dubia" (*Theol. Mor.* LI, no. 56). Horum autem verborum *non una* est interpretatio, quae eo majoris est momenti quo *sensum* declarare debet palmaris Probabilismi principii: lex dubia, nempe stricto sensu, non obligat.

Jamvero, talis est istorum verborum interpretatio, quam *communiter* Aequiprobabilistae tradiderunt, ut cum interpretatione *sapientiorum* Probabilistarum *practice* consonet.

Et revera, quo *latius* extenditur dubium strictum, eo amplior patet *applicatio* principii; lex *dubia* non obligat. Atqui eo latius se extendit dubium strictum moraliter, quo *longius* opinio *certe* probabilior ab *aequiprobabilitate*, dubium strictum *moraliter* gignente, discedit. Ergo si praefatus probabilitatis *excessus* esset *tantus* ut haec opinio *certe* probabilior *moraliter aequipolleret* opinioni *probabilissimae*, nemo non videt *prorsus amplam* in favorem libertatis obtineri latitudinem, cujus limites tum Aequiprobabilistas tum Probabilistas *pacifice* continere possent."

Hierop volgen nu twee propositiones, waarvan de eene bewijzen moet, dat Ballerini de woorden van den H. Alphonsus »certe aut notabiliter probabilior" wel is waar niet als certitudo moralis *stricta*, maar als opinio *probabilissima* verstaat, en dat de overige probabilisten deze woorden òf uitdrukkelijk op de opinio probabilissima òf in genere op certitudo moralis

late dicta toegepast willen zien. Daarna komen de aequiprobabilisten aan de beurt: »Complures Aequiprobabilistae opinionem Alphonsianam certe aut notabiliter probabiliorem opinioni *probabilissimae practice seu moraliter aequipollere* certatim asseruerunt".

De grenzen zijn wijd uitgezet en binnen de palen reiken probabilisten en aequiprobabilisten elkaar broederlijk de hand.

Twee meeningen kunnen als even waarschijnlijk gelden, zoolang niet eene van beiden zooveel waarschijnlijker is dan de andere, dat zij *allerwaarschijnlijkst* of, moraliter genomen, *zeker* mag genoemd worden, en even zoo lang kan men zoowel de meening voorstaan, die de wet, als die, welke de vrijheid verdedigt.

Dat voor zooverre het de praktijk betreft, dit voorstel tot pacificatie kans van slagen heeft — indien men 't niet reeds als sedert lang geslaagd mag beschouwen — moge eene aanhaling te meer, uit een der jongste handboeken over moraal-theologie, bewijzen. Sprekend van het verschil tusschen probabilisten en aequiprobabilisten — nl. »quod negant ejus [Aequiprobabilismi] fautores manere probabilem opinionem pro libertate, quando opinio pro lege est certe probabilior" — zegt Genicot, dat men, als er van de praktische toepassing sprake is, zich over dit verschil niet moe behoeft te maken: »Nam ut aliqua opinio constanter ab auctoribus habeatur probabilior, vix non est necesse ut sit probabilissima, contraria autem tenuiter tantum probabilis" (*Theol. mor. inst.* Vol I, p. 64 ed. sec.). En met eene »tenuiter tantum probabilis" kan men niet veel doen.

Dan, helaas! hiermee is 't nog niet: »al pays en vreê en boter tot den boôm".

Het aequiprobabilisme heeft nog een aangenomen kind, dat met moederlijke teederheid wordt gekoesterd en met vaderlijken nadruk wordt verdedigd. Wij bedoelen het »principium possessionis", dat het »dubia lex non obligat" niet wil laten gelden voor het geval, dat de wet zeker bestaat, maar er een twijfel is of ze hic et nunc, voor deze of die bepaalde persoon, in dit of dat bepaald geval, niet heeft opgehouden

te verplichten. In dit geval wil men de keuze ten voordeele der vrijheid niet laten gelden, wanneer wet en vrijheid eene aeque-probabilis opinio vóór zich hebben, maar eischt men eene »probabilior opinio" ten gunste der vrijheid om iemand van de wet ontslagen te achten. »Hic Rhodus, hic salta!" En hier, geeft de Caigny toe, is, wanneer men aan de grondregels der twee systemen blijft vasthouden, eene algeheele conciliatie, ook op het terrein der praktijk, niet mogelijk maar wel eene gedeeltelijke (p. 69).

Wel meent hij (p. 101) hier den probabilisten eene frontverandering te mogen aanraden en ontwikkelt hij de redenen, waarom hij dezen en niet de aequiprobabilisten aanraadt van zienswijze te veranderen, maar wij gelooven niet, dat de schrijver, hoe goed hij 't meene, met zijn raad succes zal hebben; 't loopt immers uit op »ja" zeggen, waar de overtuiging »neen" is. Intusschen stelt de Caigny nog eene andere conciliatie voor, eene imperfecta ditmaal in tegenstelling met de vorige:

> »Altera vero, licet minus perfecta, tamen optanda, consisteret in eo quod, propriis servatis doctrinis, tum Aequiprobabilistae, tum Probabilistae, clare *conciliativas* enuclearent explicationes utrimque prudenter in hac materia faciendas".

Dat er zulke »conciliativae explicationes" bestaan — van den kant der aequiprobabilisten ditmaal — is genoeg bekend; met behulp nl. van verschillende beginselen als daar zijn: »ex communiter contingentibus prudens fit praesumptio"; »in legum conflictio praevalet lex potior"; »lex positiva non obligat cum gravi incommodo" (p. 111, 112) zal ook een aequiprobabilist tegen de zeker bestaande wet tengunste van de vrijheid besluiten. In al zulke gevallen zullen, praktisch, probabilist en aequiprobabilist eensluidend beslissen, maar of hierdoor eene conciliatie tusschen beiden tot stand is gebracht, betwijfelen wij ten zeerste. Waar beiden meenen, dat zij de waarheid voorstaan, zullen zij met deze palliatieven niet gediend zijn.

Ons dunkt, dat de hevigheid van den strijd zal bedaren wanneer men in deze het gezag van den H. Alphonsus buiten spel laat en zich niet op de verschillende decreten ten gunste van de werken van dezen heiligen kerkleeraar beroept.

Het komt ons voor, dat de H. Alphonsus in zijne (anoniem uitgegeven) *Dissertatio* van 1755 beslist probabilist is, en dat hij even zeker in zijne latere werken aequiprobabilist is, het principium possessionis inbegrepen.

Het bekende »nihil in eis censura dignum repertum" geldt o. a. ook voor de *Dissertatio* van 1755 (p. 22). »Qui opinionis ab aliis probatis auctoribus traditas sequuntur", handelen daarom niet op afkeurenswaardige wijze (»quin inde reprehendendi censeantur": *S Poenit. Resp. 5 Juli 1831*) en de *Litt. apost.* van Pius IX omvatten: »Doctoris libros, commentaria, opuscula, opera denique omnia".

De kwestie omtrent het probabilisme of het aequiprobabilisme van den H. Alphonsus omtrent zijn overgang van 't eene systeem tot het andere, blijve eene historische; maar op 't gebied der zedekundige godgeleerdheid verdedige men zijn systeem met zakelijke argumenten. Er blijft voor den probabilist zoowel als voor den aequiprobabilist ruimschoots gelegenheid over, om het gezag van den grooten kerkleeraar in te roepen en zich te wenden tot het licht, dat zoo heerlijk uit zijne werken straalt. En dan: »In omnibus charitas". Een *redelijk* probabilist zal 't geloovige volk niet tot eene verderfelijke loszinnigheid brengen, en een *redelijk* »aequiprobabilist" zal niet door overmatige gestrengheid de menschen van de sacramenten verwijderen. Dáár schuilt het gevaar wel niet.

Deze soort van conciliatie vermeldt de Caigny in den aanhet van zijn werk; hij zet er 't etiket op »mislukt"; wij gelooven ten onrechte.

Roermond. J. M. L. KEULLER.

Katholieke kanselredenaars der Nederlanden, door Dr. CH. CAEYMAEX, *prof. in het groot seminarie van Mechelen, diocesanen schoolopziener.* Rousselare, J. de Meester. (1901).

Dit boek van bekwame en welbevoegde hand mag zeker met ingenomenheid verwelkomd worden. Al te weinig weten wij van onze eigen vaderlandsche kanselredenaars. Hun arbeid heeft, vertrouwen wij, zijn loon gevonden bij God, maar weinig heugenis is ervan onder de menschen, en onze vaderlandsche jaarboeken zijn vermaard om hun »placcaeten" tegen dergelijke »stouticheden".

Toen wij eenige jaren geleden voor onze *Handleiding* eene schets van de geschiedenis der gewijde welsprekendheid moesten ontwerpen en later voor de tweede uitgave moesten herzien [1]), hebben wij persoonlijk ondervonden, hoe schaars de bronnen vloeien, waaruit zulk een overzicht kan geput worden, en dat zij in ons vaderland, wat betreft katholieke kanselredenaars, bijna geheel ontbreken. Deze bijdrage mag alzoo ongetwijfeld een aanwinst worden genoemd.

Wijselijk heeft de schrijver, Prof. Dr. Caeymaex, zijne stof beperkt: »Mijn bestek is enkel en alleen eene schets te verveerdigen, eene bijdrage te leveren tot de geschiedenis van het op den kansel voorheen gepredikte Nederlandsche woord. Ik spreek alleenlijk over katholieke predikanten, vooral over die wier oorspronkelijke sermoenen in schrift of in druk uitkwamen, en tot de geschiedenis behooren" (bl. 8). En ook nadat deze afzienbare grenzen omschreven zijn, vernemen wij nog: »Slechts oppervlakkig kan ik de redenaars en hunne werken bespreken; eene critische studie over stoffen en trant ligt echter niet buiten mijne inzichten, maar daartoe zal mij wellicht nooit tijd toegemeten worden" (bl. 9).

Toch is deze »schets" een werk van grondig onderzoek en degelijke studie. De ontwerper kan getuigen: »Te beginnen met de sermoenen van Coster, heb ik al de besproken

---

[1]) *Handleiding bij het onderwijs in de gewijde welsprekendheid*, door A. M. C. van Cooth en M. J. A. Lans. Tweede uitgave, bl. 256—337.

werken, op eenige na, ter hand en ter inzage gehad" (bl. 5). Iemand moet eenige ervaring hebben van preekenbundels uit vroeger tijd om te kunnen waardeeren, hoeveel geduld en volhardingsvermogen in deze verzekering ligt opgesloten.

Met volledige kennis van zaken alzoo wordt ons een historisch overzicht gegeven, dat den tijd vóór de zestiende eeuw in ééne afdeeling samenvat en daarna de volgende eeuwen ieder afzonderlijk behandelt eerst voor Noord- en dan voor Zuid-Nederland. Deze vijf afdeelingen worden gevolgd door een algemeen *Besluit*, dat in een zestiental bladzijden de uitkomst van het geheele onderzoek te boek stelt en de verstrooide trekken tot één beeld poogt te vereenigen.

Een voortreffelijke gedachte was het van den geleerden schrijver, daarbij te voegen eene *Bloemlezing uit sermoenen van katholieke kanselredenaars*, opdat de lezer daardoor in staat zou gesteld worden zich zelf een oordeel over de besproken redenaars te vormen.

Tot dusver hebben we enkel en alleen te prijzen. Bovendien moeten we erkentelijk betuigen, dat Dr. Caeymaex de geschiedkundige schets van onze *Handleiding*, die hij onder zijne schaarsche bronnen vermeldt en doorloopend als zoodanig gebruikt, wezenlijk heeft aangevuld, door de bespreking van eenige Zuid-Nederlanders vooral, die bij een mogelijke derde uitgave zeker en gaarne de plaats zullen krijgen, die hun toekomt.

Maar — en nu komen een paar bescheiden twijfelingen — verdienen allen, die de zorgvuldige schrijver vermeldt, wezenlijk de aandacht van het nageslacht? Verdienstelijke mannen waren zij ongetwijfeld, die met vrucht het woord Gods hebben gepredikt, gelijk wij thans hopen te doen; maar kunnen zij nog ten voorbeeld aangewezen worden aan hun nakomelingen? Loont het de moeite hun preekenbundels weer op te delven?

Voor het bevestigen of ontkennen dezer vragen scheelt het veel, op welk standpunt iemand zich plaatst. Bij het bewerken b.v. van bovengenoemde *Handleiding* hebben wij getracht veel voorbeelden aan te halen, maar alleen zulke,

die onder een of ander opzicht als uitmuntend ter navolging mochten aanbevolen worden. Iets anders echter beoogt iemand, die een zorgvuldige schets van de *ontwikkeling* der gewijde welsprekendheid wil geven; deze zal in de noodzakelijkheid komen ook voorbeelden van minder gehalte aan te halen en meer namen te noemen. En zóó is de schets van Dr. Caeymaex veel uitvoeriger geworden dan de onze, niet enkel door wezenlijke aanvulling met redenaars van beteekenis, maar ook door bijvoeging van ijverige arbeiders in den wijngaard, die de hitte van den dag hebben gedragen in hun tijd, doch wier welverdiende rust juist niet verstoord behoeft te worden in het belang der hedendaagsche welsprekendheid. Op blz. 162 verontschuldigt de schrijver zich nog, dat hij »bij gemis van nadere berichten, tusschen meerdere, de namen heeft verzwegen van Claissonius, Van der Malen, Scribani, Nagelmaecker, Olimaert, Rosenthal, Segers". Wij kunnen ons dit zwijgen met onverstoorde gelijkmoedigheid laten welgevallen.

Ook de proeven, in de *Bloemlezing* gegeven, zijn lang niet allen ter navolging aan te bevelen. Verscheidene zijn maar juist even middelmatig; sommige stellig daarbeneden. Bovendien is 't vooral aan preeken eigen, dat een *gedeelte* altoos iets onbevredigends heeft en niet voldoende is om een oordeel te wettigen of er veel vrucht uit te trekken, tenzij een of ander bepaald oogpunt worde aangewezen. De *Bloemlezing*, zooals zij thans is, maakt hier en daar een onverdiend ongunstigen indruk.

Daarom hebben wij met vreugde in het *Besluit* dezer letterkundige studie gelezen, dat de geleerde schrijver zijn arbeid wil beschouwd hebben als voorloopige aanteekeningen voor latere, meer volledige monographieën. Ja, dat zou voortreffelijk zijn! Een geheel tijdvak kon aldus op beknopte en toch teekenachtige wijze gegroepeerd worden rondom een of twee der uitstekendste kanselredenaars, in volledig verband met de gebeurtenissen, personen en geestesrichting van hun tijd gebracht, onder critische waardeering en schifting hunner nalatenschap. Of er velen zijn, voor wie een zoo veeleischende studie de moeite zou loonen,

is een andere vraag. Maar zeker ontbreken zij niet. Prof. Moll heeft wel twee belangrijke octavo-deelen gewijd aan *Johannes Brugman*, van wiens welsprekendheid bijna alleen de faam tot ons gekomen is; en ofschoon in deze monographie de waarheidsliefde en de oprechte poging tot eerlijke waardeering luide spreken, moet toch het oordeel van een protestant over katholieke kanselredenaars uiteraard veel te wenschen overlaten, zooals wij hier en daar in de reeds genoemde *Handleiding* hebben aangeteekend Dat Prof. Dr. Caeymaex ernstig denkt aan een even degelijken arbeid in katholieken geest, bewijst de schets, die hij thans reeds (bl. 161) voor zulk een monographische studie ontwerpt. Moge hem de »tijd toegemeten worden" om een zoo uitmuntend plan althans gedeeltelijk ten uitvoer te brengen.

Een verzoek zou ik daarbij willen doen. Laat de hooggeachte schrijver zijne voorliefde voor gewestelijke taal ten offer brengen aan het algemeen belang. Wij willen hierover niet twisten. Ook in Noord-Nederland misgunt niemand den Fries zijn taaleigen noch den Zeeuw zijne hebbelijkheden. Maar een boek over Nederlandsche kanselredenaars en Nederlandsche welsprekendheid moet in algemeen gangbaar Nederlandsch geschreven worden en vlot te lezen zijn. Dat iemand gemakkelijk genoeg daartegen misdoen kan, onwillekeurig, weet ik bij ondervinding. Maar bij dezen schrijver is de voorliefde voor eigenaardigheden zoo sterk, dat hij b.v. op bl. 14, waar zestien regels uit onze *Handleiding* (bl. 311) worden aangehaald, zorgvuldig *hart* in *hert* en *waardig* in *weerdig* verandert. Zulke eigenaardigheden maken een boek voor Noord-Nederland tot een vreemdeling. Evenzoo uitdrukkingen als: *beroerde* tijden voor *onrustige*, *veelbewogen* (oudtijds *trubbele*) tijden (bl. 9); *ontstemd* voor *verwonderd* (bl. 14); *berucht* voor *vermaard* of *beroemd* (bl. 18); hij *gelukte* op den kansel voor hij *slaagde* of *voldeed* op den kansel (bl. 43); hij *voerde* zijn ambt *uit* voor hij *bekleedde* zijn ambt (bl. 44); het *weze* voor het *zij* (bl. 68) en dergelijken. Zinswendingen ook, zooals er voorkomen op bl. 29 (laatste zin); op bl. 126 (Voor den vorm enz.); op bl. 161

(Eerst na die voorafgaandelijke studie enz.) kunnen in ons Noorden misschien ontcijferd, maar zeker niet gewaardeerd of genoten worden. Over 't algemeen is bij ons de schrijftrant in proza losser en leniger, zoodat de stijf-deftige manier van dit werk een indruk als uit het verledene maakt.

Wij zeggen dit geenszins uit zucht naar taalzifterij en wenschen ons in geen geval in te laten met de kwestie, in hoeverre zulke uitdrukkingen en zinswendingen *theoretisch* te verdedigen zijn, voor 't minst even goed als bij ons de Kollewijnsche eigenaardigheden. Alles komt hier aan op 't gewone spraakgebruik: usus, quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi". Wie daarvan afwijkt om wille van zelfgekozen of gewestelijke eigenaardigheden beperkt zijn werk tot eigen of gewestelijken kring. En dat zouden wij voor den arbeid, die van Dr. Caeymaex' kunde en werkzaanheid nog te verwachten is, zeer betreuren. Ons taalgebied is al klein genoeg, inzonderheid voor katholieke werken; wij hopen in dezen kundigen schrijver een bondgenoot te zullen vinden voor het opruimen van staketsels en heiningen, die het nog meer zouden afpalen.

Dankbaar alzoo voor de degelijke studie, waarmede Prof. Dr. Caeymaex licht heeft verspreid over een al te zeer verwaarloosd onderdeel onzer Nederlandsche letteren, hopen wij, dat hij aan het beraamde en voorloopig geschetste plan op nog voortreffelijker wijze de hand zal leggen. Wat hij nu in bescheidenheid »enkel voorloopige nota's" noemt is werkelijk reeds meer en beter. Maar eene monographie naar het »bestek", dat op bl. 161 ontworpen is, mits een kunstvaardige hand het in kloeke taal tot één levend geheel uitwerke, zou voor onze katholieke Nederlandsche letteren een monumentaal feestgeschenk kunnen worden, een levensbeeld ten voeten uit, op den achtergrond van den in forsche trekken geteekenden levenstijd.

M. J. A. L. en A. M. C. v. C.

Te wapen tegen het moderne ongeloof! Naar het Duitsch van P. NILKES S.J. *bewerkt door* TH. C. A. STAM, *Kapelaan.* Haarlem, H. Coebergh, 1901, Prijs: 50 cts.

Onder bovenstaanden titel, die door *Te weer tegen het moderne ongeloof* den inhoud misschien juister zou gekenmerkt hebben, is een voortreffelijk boekje verschenen, dat door den Eerw. Heer Th. C. A. Stam bewerkt is naar het Duitsch van P. Nilkes S. J.

De beweringen van het moderne ongeloof zijn sedert lang op allerlei wijze tot gemeengoed gemaakt, ook der ongeletterden, en veel dieper doorgedrongen dan menigeen vermoedt. Daartegenover een verweer te stellen in denzelfden populairen trant is een hoog verdienstelijk en voor onzen tijd noodzakelijk werk. Voor iemand echter, die levendig overtuigd is van zijn geloof, schijnt dit veel gemakkelijker dan het werkelijk is. De ontkenning vindt overal hare gading. Om er met goed gevolg tegen op te komen wordt een zeer uitgebreide en degelijke kunde vereischt — niet enkel geleerdheid, maar een verwerkt en tot eigendom geworden wetenschap — en bovendien nog de gaaf om die wetenschap niet alleen in bevattelijken maar ook in teekenachtigen vorm aan anderen mede te deelen.

Dat dit lang niet ieders werk is, blijkt feitelijk daaruit, dat dergelijke populaire geschriften zoo menigmaal aan één van deze twee gebreken mank gaan: òf de schrijver is niet genoeg op de hoogte, zoodat hij met blanke goede trouw geheel onvoldoende antwoorden geeft, buiten de kern der zaak om, en zich behelpt met groote woorden, die luid klinken maar niemand overtuigen; òf de vorm is te geleerd, te afgetrokken dòr, te ingewikkeld, in één woord te weinig sprekend voor den gewonen man. Want 't is proefondervindelijk zeker, dat vele woorden en zegswijzen, die voor wetenschappelijk ontwikkelden dagelijksch brood zijn, voor ongeletterden even raadselachtig blijven als spijkerschrift voor ons. Iemand moet inderdaad over zeer degelijke kunde met meesterhand beschikken om haar uit de taal der wetenschap te kunnen

overzetten in de taal van het dagelijksch leven en van iedereen. Vandaar dat menigeen, die zeer goed in staat is een geleerde verhandeling over een onderwerp te schrijven, volstrekt onbekwaam is er een voor allen bevattelijke en aantrekkelijke voordracht over te houden.

Daar komt nog bij, dat het uiteraard gemakkelijker is een aanval, een afbrekende bewering, in een vorm, die raak is, te zetten, dan er een even afdoend verweer tegenover te stellen.

Om deze redenen verdienen populaire werkjes, die wezenlijk aan de vereischten voldoen, hooge waardeering. Reeds vroeger werd in dit maandschrift van zeer bevoegde zijde het werkje *Godloochenaarswijsheid* van Th. Famulus met eere vermeld (Dl. CXVII, bl. 213). Van dienzelfden gunstig bekenden schrijver is onlangs — weder onder een anderen *duiknaam*, zooals onze Vlaamsche verwanten niet onaardig zeggen — een der vijf-cents-boekjes van de verdienstelijke *Sint-Willebrordusvereeniging* geschreven: *De klaarblijkelijkheid van Gods bestaan op bevattelijke wijze aangetoond*, en ook dit is een uitmuntend geschriftje, waaruit alleen nog hier en daar wat onverwerkte geleerdheid (bl. 21 b.v.) en eenige uitheemsche woorden waren uit te pluizen om het volkomen voor zijn doel geschikt te maken.

Niet minder aanbevelenswaardig is het boekje, waarvan de titel hierboven staat. P. Nilkes beschikt over een zeer uitgebreide wetenschap en belezenheid, waarin hij niet gevangen zit als David in de wapenrusting van Saul — iets, wat bij geleerden zoo zeldzaam niet is, — maar die hij met vasten greep en met lenige beweging weet te hanteeren ter verdediging. Wat tot verwoesting des geloofs door napraters en naschrijvers onder het volk wordt verspreid als hooge wijsheid en als bevinding der wetenschap, herleidt hij tot den oorsprong en laat zien, wat het waard is. De eigenlijke woordvoerders vindt men alzoo met name vermeld. En wat hij tegen hen in te brengen heeft, wordt in zulke pittige en teekenachtige woorden uitgedrukt, dat zijn antwoorden niet zelden den indruk maken van kwinkslagen.

Hierin echter ligt een onmiskenbaar gevaar. Immers een enkele kwinkslag is nog geen wederlegging. Men lacht er om, maar is niet overtuigd. En om dit laatste alleen is het te doen. Zelden echter worden antwoorden van zoo gering allooi in dit boekje gevonden. Misschien zou daartoe te rekenen zijn »de wind voor de domtorens" en de »opgejaagde steenhoop" van bl. 49, waar de hinkende vergelijking tusschen *het meest passende* en *het meest passende in den Gothischen stijl* de gevolgtrekking in de war brengt. Maar in verreweg de meeste gevallen zijn deze verrassende slagen zichtbaar en tastbaar gemaakte argumenten. Juist dit is het voortreffelijke ervan. Want in dien vorm werken zij voor de meesten veel overtuigender dan fijn uitgesponnen redeneering. Zóó b.v. het antwoord op bl. 21: »Ik heb in mijn horloge geen horlogemaker gevonden, en toch weet ik, dat er een is"; de afwering op bl. 44: »Zonder koper geen kopermuziek" enz.; de wederlegging van het bezwaar, aan Gods voorbeschikking ontleend, op bl. 76; en vele anderen. Zelfs waar een tegenstander nog een wijsgeerige onderscheiding zou kunnen inbrengen — als b.v. tegen den geestig te pas gebrachten spoortrein op bl. 41 — zullen de lezers toch vatten, dat zulk een onderscheiding eigenlijk van een verkeerd beginsel uitgaat.

Om deze zeldzame vereeniging van een zoo aanschouwelijken vorm met een hoogst degelijken inhoud is dit werkje niet alleen geschikt ter verspreiding onder het volk, waartoe ook de geringe prijs medewerkt, maar tevens een aanbevelenswaardig hulpmiddel voor bestuursleden en adviseurs van volksbonden en voor schrijvers in volksbladen als *De Volksbanier* en *De Katholieke Werkman.*

En aangezien deze twee bladen hier nu van zelf ter sprake komen, zij het geoorloofd deze gelegenheid waar te nemen, om beiden den oprecht gemeenden eeregroet te brengen van iemand, die sedert lang tot hun zeer belangstellende lezers behoort. Volgaarne wordt hun, naar verdienste, deze hulde gebracht: dat zij, buiten het rumoer der groote politiek om, zaken op zaakrijke wijze weten te behandelen en toe te

lichten [1]), terwijl zij tevens doeltreffende polemiek voeren niet over de kleine persoonlijkheden, die aan twistgeschrijf zoo dikwerf de narrenbelletjes omhangen tot vermaak der omstanders, maar over de wezenlijke en diepst ingrijpende belangen des volks [2]). Daarom zullen deze wakkere strijders in P. Nilkes zeker een bondgenoot naar hunne gading vinden.

De Nederlandsche bewerker, de Eerw. Heer Th. C. A. Stam, heeft zich vrij streng aan het oorspronkelijke gehouden, zoodat het boekje, hoewel in goed Nederlandsch vertaald, zijn Duitschen aard heeft behouden. Wij kunnen hem daarvan geen grief maken, maar prijzen de goede keus en het verdienstelijke werk der overzetting. Want het Duitsche boekje heeft een zeer sprekende eigenaardigheid, die allicht zou geleden hebben bij een krachtiger ingrijpen of aanvullen in anderen trant. Bovendien zijn de aangehaalde Duitsche schrijvers de hoofdlieden, die ook hier nagepraat worden.

Daar het boekje echter zeker een tweede uitgave zal beleven, zouden we den bewerker de bescheiden raad willen geven vooral het oog te houden op de kleine boekjes en blaadjes der godloochening, die in de laatste jaren bij duizendtallen onder het volk zijn verspreid. Niet alsof we daaruit aanhalingen zouden verlangen bij een tweede bewerking, maar ook zonder dat kunnen zij den schrijver nuttige vingerwijzing geven, vooral in overleg met hen, die, zooals adviseurs van volksbonden, door dagelijkschen omgang practisch weten, wat

---

[1]) Zoo ontving ik juist heden *De Volksbanier* van 7 Nov. l.l. met het voortreffelijke populaire artikel: *De arbeider en de wetenschap,* dat als bewijs van het hierboven gezegde mag aangehaald worden. De ongenoemde schrijver is iemand met een helder hoofd, die goed inzicht toont te hebben in de behoeften van zijn eigen tijd en iets beters weet te doen dan smachtend terug te zien naar het verledene.

[2]) In polemiek tegen de socialisten is vooral *De Katholieke Werkman* bij de hand. De puntige wekelijksche aanteekeningen *Van de overzij* zijn voor een gedeelte ook afzonderlijk verschenen onder den titel *Allemaal socialist!? Woorden en daden der socialisten,* verzameld en toegelicht door Jan van Nassau en Willem van Oranje (Utrecht, Wed. J. R. van Rossum, 1901, I en II, 5 cts.) en moesten reeds twee-, drie-maal herdrukt worden; een bewijs, dat zij geen windmolens bevechten; en tegen onware beschuldigingen weten de schrijvers blijkbaar raad.

hieromtrent wenschelijk en nuttig is. In alle geval echter moet het karakter van het boekje bewaard blijven, en bij eene aanmerkelijke omwerking zou deze taak, meen ik, niet meevallen.

In die volgende uitgave zullen ongetwijfeld ook de kleine onnauwkeurigheden, die iemand de eerste maal licht ontsnappen, terechtgebracht worden. Ziehier enkele, die ik opgemerkt heb. Op blz. 38 is *willekeurig bestuur* dubbelzinnig en wekt de gedachte aan een eigendunkelijk bestuur in ongunstigen zin, terwijl de bedoeling is: een vrij of niet noodzakelijk bestuur; op blz. 47 is *God niet kunnen voorbijstreven* een minder juiste (germanistische) uitdrukking voor *niet buiten God kunnen;* op blz. 58 zal bij Gutberlet wel spraak zijn van *het wormvormig aanhangsel van den blinden darm,* wat er staat geeft althans geen goeden zin; op blz. 65 zal *deïsmus* wel een drukfout zijn voor *theïsmus,* want later (blz. 79) wordt de goede verklaring van *deïsme* gegeven; op blz. 91 zou bij *verheven boven alle oorzaken* in te voegen zijn *stoffelijke,* anders is het te veel gezegd.

Wat vooral dient vermeden te worden, zijn groote woorden, d. i. woorden, die meer zeggen dan iemand goed kan maken, en den tegenstanders dikwerf een voorwendsel aan de hand doen om al het andere verdacht te maken. Daarom wordt op blz. 99 wel wat boud gesproken over de *oplossing aller wereldraadsels* en wordt daarentegen op blz. 102 van wetenschappelijke hypothesen wat te algemeen gezegd (schijnbaar althans, al is 't minder algemeen bedoeld): *'t is alles niets dan humbug of ten minste onhoudbare veronderstelling.* Ook zou 't, dunkt mij, nuttig zijn bij de overigens voortreffelijke behandeling van *Gods eigenschappen* een enkele maal, voor en aleer eene verklaring beproefd wordt, te zeggen: »Dat kunt ge ook eigenlijk niet begrijpen" b. v. op blz. 74, waar over Gods kennis van de toekomst gesproken wordt. Er zijn eenmaal dingen, die ons begrip te boven gaan, en 't is goed dit te weten en te erkennen.

Een zeer te waardeeren aanhangsel is de *Opgave van apologetische geschriften* tot verdere studie. Het eenigste, wat ik nog zou wenschen, is een nadere schifting voor den lezer

tusschen het meer en minder bereikbare en populaire. Devivier's *Apologie* b.v. kan met vrucht door iedereen gelezen worden; wat meer ontwikkeling en studie vereischen reeds de uitvoerige werken van Hettinger en Weisz; maar de twee dikke deelen van Tilman Pesch over de *Welträthsel* zullen zelfs door menig geletterde zwaar op de hand gevonden worden [1]). En als eenmaal studiewerken op de lijst komen, dan zou boven Gutberlet een plaats moeten gegeven worden aan Dr. P. Schanz *Apologie des Christenthums* (2 Aufl. Freiburg, Herder, 1895—98. 3 Th. M. 21) en naast hem aan de twee Franschen: Duilhé de Saint-Projet, *Apologie scientifique de la foi chrétienne* (4 ed. Paris, Poussielgue, 1897. 4 fr.) en J. Guibert, *Les origines, questions d'apologétique* (2 ed. Paris, Letouzey, 1898. 6 fr.). Deze en dergelijke werken van studie konden dan door een asterisk van de meer algemeen bevattelijke onderscheiden worden om den lezer en kooper teleurstelling te besparen. Van Hammerstein's populaire werkjes staan op de lijst alleen de Nederlandsche bewerkingen vermeld. De E. H. Stam zal zeker weten, dat er in het Duitsch drie deeltjes verschenen zijn (*Gottesbeweise* 1891; *Das Christenthum* 1893; *Katholicismus und Protestantismus* 1894), die één geheel vormen *Begrundung des Glaubens*, samen aan de Paulinus-drukkerij te Trier tegen ongeveer 10 M. verkrijgbaar. Deze aanvullingen geef ik des te geruster, omdat ik, mijn eigen belezenheid niet geheel vertrouwend, daaromtrent betrouwbaren raad ingewonnen en op heusche wijze verkregen heb.

En hiermede wensch ik aan deze en de volgende uitgaven van dit voortreffelijke werkje de ruimste verspreiding en beveel het bij al onze lezers ter kennismaking aan. Het is meer waard dan het kost, en dat is tegenwoordig voor een boek een niet geringe lof.

A. M. C. VAN COOTH.

---

[1]) Dit is niet als grief bedoeld tegen het zeer degelijke werk, dat zich aankondigt als »Philosophie der Natur, allen denkenden Naturfreunden dargeboten"; niemand mag daar een populaire behandeling verwachten.

Bijbel en Bijbelverklaarder. Aan Dr. A. Kuyper en Dr. J. H. Gunning Jhz. Naar het Engelsch van H. CASEY S. J. *prof. in de godgel. te Woodstock. Voor Nederland bewerkt door* H. ERMANN S. J. Leiden, G. F. Theonville, 1901. Prijs: 50 cts.

De vruchtbare pen van Pater H. Ermann S. J. heeft onze dogmatische litteratuur met een nieuw uitmuntend boeksken verrijkt.

Actualiteit valt niet te miskennen. Door verscheidene voorgangers der verschillende kerkgenootschappen is in den laatsten tijd weer met nieuwen ijver aangedrongen op het lezen van den Bijbel door a l l e n. Heft de een een juichkreet aan, dat onder het gewone volk het Bijbellezen steeds toeneemt, met diepe neerslachtigheid moet bij een ander de bekentenis van de lippen, dat het lezen van den Bijbel door de Protestanten jammerlijk wordt verwaarloosd, en algeheel dreigt te loor te gaan. Maar allen, of ze zich verheugen of bedroeven, sporen hunne gemeenteleden aan tot ijverig lezen van de H. Schrift, »de eenige regel voor ons geloof en leven".

Het ware te wenschen, dat de leden der verschillende kerkgenootschappen, alvorens zij gevolg gaven aan die vermaning hunner voorgangers, eerst kennis namen van *Bijbel en Bijbelverklaarder.* In dit boek vinden zij duidelijk uiteengezet, met bewijzen gestaafd, door talrijke aanhalingen uit de voorlichtende geschriften hunner eigen dominees aangedrongen: dat hun Bijbellezen onvruchtbaar is, steeds onvruchtbaar blijven zal, als ze niet door een onfeilbaar gezag worden geleid, omdat de Bijbel onmogelijk de eenige geloofsregel zijn kan.

't Is echter niet uitsluitend bestemd voor protestantschen kring. Ook den Katholieken kan Pater Ermann's werk zeer ter lezing worden aanbevolen, al was 't alleen maar om ons eenigszins een gedachte te doen krijgen, hoe liefderijk en zachtzinnig door sommige andersdenkenden over ons wordt gedacht en geschreven. Na het lezen van dit boekje zullen we een warm gevoel van dankbaarheid in ons hart voelen opkomen jegens den goeden God, die ons in zijn onfeilbare Kerk

een onfeilbare hulp bij het lezen en verstaan van den Bijbel heeft geboden.

De schrijver wijdt de eerste bladzijden van zijn werk aan de uitlegging, voor welke personen zijn boekje niet, en voor welken het wèl geschreven is. De opsomming van de lange rij van personen, voor wie het niet werd geschreven, is zeer ter zake. Bekende persoonlijkheden uit het kamp der bestrijders trekken voorbij. Daar vinden we vermeld den luidruchtigen Quast, den vulgairen Quinet, den onvoorzichtigen Harmsen, den lasteraar Datema, den fellen Bronsveld, den vermakelijken Verkouteren, alsmede geschriften als: *De Protestant, De Nederlandsche Kerkbode, De Grenswachter* enz. Met succes had onder genoemde vereenigingen ook de *Gustaaf-Adolf-vereeniging* kunnen opgenomen worden, die, blijkens in *Het Handelsblad* opgenomen verslag van de jongste vergadering, geen beter gebruik van een koninklijke gift van *f* 1000.— weet te maken, dan deze voor een gedeelte te bestemmen om in Oostenrijk anti-dynastische gevoelens te kweeken, door het schenken van 400 Mrk. aan de »Los-von-Rom" beweging.

Walgen we soms van de aanhalingen achter de namen van een Verkouteren enz. geplaatst, het lezen van de citaten achter de namen van die protestanten, voor wie *Bijbel en Bijbelverklaarder* wèl geschreven is, doet ons aangenaam aan. Het boekje richt zich in 't algemeen tot die Protestanten, die met Dr. J. H. Gunning Jhz. instemmen, als hij in het *Weekblad voor het christelijk gezin* het volgende schrijft: »Ondanks alles wat ons scheidt, voel ik mij duizendmaal dichter bij den Katholiek, die zijn heil verwacht van Christus' bloed en Christus' kruis, dan bij die Protestanten wier eenige belijdenis is, dat zij de dwaasheden van Rome verwerpen en veel te verlicht zijn om aan al dien onzin te gelooven".

Na deze voorafgaande verklaring volgt het eigenlijke eerste deel (bl. 19—93), waarin gewezen wordt op het verschil van geloofsregel van Protestanten en van Katholieken: »De

geloofsregel voor de Katholieken is een onfeilbare Kerk, die de geopenbaarde waarheden overlevert en uitlegt; voor de Protestanten is de geloofsregel de Bijbel, door ieders persoonlijke meening verklaard". Elf redenen worden aangehaald om te bewijzen dat »niet de Bijbel, door ieders vrije meening verklaard, door Christus als geloofsregel, als richtsnoer voor 't geloof, is aangewezen". Als van zelf volgt hieruit het tweede deel (bl. 93—154) dat de onfeilbaarheid der Kerk behandelt in de uitlegging der geopenbaarde waarheden.

In het eerste deel is vooral goed uitgewerkt § 11: »De Bijbel is duister". Zeer scherp besluit de schrijver dit hoofdstuk: »De waarheid is, dat ondanks de vele duidelijke gedeelten der H. Schrift, de Bijbel niet kan geacht worden zeer duidelijk te zijn behalve door hen, die daarvan nooit een ernstige studie gemaakt hebben".

Ook de stelling der Protestanten — in § 12 behandeld — »De Bijbel, ofschoon op sommige plaatsen duister, is toch duidelijk genoeg in zijne grondwaarheden" wordt meesterlijk behandeld. »Welke zijn grondwaarheden, welke niet?" vraagt P. Ermann, en hij antwoordt: »Indien de Bijbellezer een echte Doopsgezinde is, stelt hij terstond een lijst van grondwaarheden samen, en plaatst er op het doopsel door indompeling, is hij een godvruchtig aanhanger der Episcopalen in Engeland, dan zal de H. Geest hem ingeven het doopsel door indompeling van de lijst te schrappen. Is hij een rechtzinnig Lutheraan zoo geeft de H. Geest hem in met Luther de waarachtige tegenwoordigheid van Christus in het H. Sacrament als grondwaarheid aan te nemen, terwijl een vurig Presbyteriaan door ingeving van den H. Geest de leer der waarachtige tegenwoordigheid als verderfelijke dwaling zal beschouwen en Ds. A. Hellenbroek, door Ds. Donner een »waardige dienaar des Heeren" genoemd, verklaart, dat die rechtzinnige Lutheraan buiten de Gereformeerde Kerk en bijgevolg, indien de Gereformeerde Kerk de ware Kerk is, buiten de ware Kerk staat" enz. (bl. 34).

Dat de burgerlijke vrijheid niet met de onfeilbaarheid in strijd, en de vrije meening niet de »machtige beschermster"

der burgerlijke vrijheid is bewijst Pater Ermann aldus: »De onfeilbaarheid doet geen afbreuk aan de burgerlijke vrijheid onzer katholieke soldaten in den oorlog met Atjeh; zij was niet in strijd met de burgerlijke vrijheid der katholieke zeelieden in dienst bij De Ruyter onder de Nederlandsche vlag. Zij heeft tot heden nooit gebotst tegen volksverkiezingen, of tegen de verkiezingen van staat en gemeenten [1]).... Is de vrije meening werkelijk de machtige beschermster der burgerlijke vrijheid? Hoe rijmt dat met de lijfstraffelijke wetten in Engeland en Ierland, en de drie treurige eeuwen waarin de Katholieken van hunne burgerlijke rechten waren beroofd? Hoe rijmt dat met de onderlinge verkettering en uitschelding en doodslag van de Protestanten der 16e eeuw? Hoe rijmt die vrijheid van meening en onderzoek met de plakkaten in Nederland? Hoe rijmt dat met het opruiend gekrabbel van Bronsveldianen, Quasten, *Grenswachters* enz. die met den vermakelijken Mr. Verkouteren, dag in dag uit, de grofste lasteringen tegen al wat der vrije meening der Roomsch-Katholieken heilig is verluchten en verkouten? Iets dergelijks vinden wij nergens in de heele geschiedenis der onfeilbaarheid.

Dat de Protestanten zeer inconsequent zijn in het toepassen van hun regel over het recht der vrije meening, betoogt Pater Ermann: »Waarom verheugen zij zich niet, als iemand door het persoonlijk onderzoek overtuigd wordt, dat het Protestantisme onverdedigbaar is en dat hij Katholiek moet worden?... Zij die het waagden met Dr. Maarten Luther van meening te verschillen, kregen iets van hem te hooren, dat hun nog lang daarna heugen zou. Servet werd door Calvijn tot den brandstapel veroordeeld, omdat hij een eigen meening had over de H. Schrifturen"....

Waar de schrijver de protestantsche vertalingen van den Bijbel bespreekt, haalt hij het getuigenis aan van den bebekenden Protestant Bunsen, die verklaart dat in Luthers

---

[1]) Dat heeft de schrijver glansrijk zelf bewezen bij de voorlaatste verkiezingen te Leiden.

bijbel 3000 plaatsen een herziening noodig hebben. In de Canara-vertaling wordt Gen. I, 1, 2, 26 aldus vertaald: »In den beginne schiep God de aarde en de lucht. — Duisternis was op de wateren, maar de ziel van God zweefde met genoegen over de wateren. — Laat ons den mensch maken naar onze gelijkenis en hebbende onzen vorm: dat hij bevele over de water-insecten der zee"!!

Het tweede deel behandelt de onfeilbaarheid der Kerk. De verschillende bezwaren, daartegen ingebracht, worden onderzocht en grondig weerlegd. Deze onfeilbaarheid is absoluut noodig voor de eenheid des geloofs, een eenheid die zich niet alleen uitstrekt tot de grondwaarheden van den christelijken godsdienst (§ 33 en 34).

Op bl. 133, waar gesproken wordt over de voorname plaats, die de deugd van gehoorzaamheid inneemt in Christus' Kerk, vinden we tot tweemaal toe herhaald, dat de Zaligmaker *achttien* jaar van zijn leven te Nazareth doorbracht. Waarschijnlijk zal deze bewering wel een lapsus calami zijn en de schrijver met Muré, Van Etten en Jamar enz. van meening zijn, dat Christus 27 of 28 jaar te Nazareth heeft doorgebracht. Op bl. 137 zag ik: »Obedite praepositis vestris" met Muré en Beelen liever door »Gehoorzaamt uwen oversten" dan met Lipman door »Gehoorzaamt aan uwe voorgangers" vertaald.

Als een toegift mag § 46 (bl. 154—172) worden beschouwd. Dit hoofdstuk — aan de lezers van *De Katholiek* reeds bekend (Dl. CXVI, bl. 248 vv.) — behelst het antwoord van Pater Ermann op de bewering van Ds. A. Veenhuijzen *(Geen steenrots maar zandgrond)*: »Het is toch eigenaardig . . . dat er, over het geheel genomen, bij de Protestanten zooveel hoogachting voor den Bijbel is, zooveel ijver om er allen mee bekend te maken en zooveel erkentenis van de waarheid der openbaring". Het antwoord op deze bewering is lang niet malsch. Pater Ermann, die in zijn geheel boek, maar vooral in dit hoofdstuk blijk geeft over een ijzersterk geheugen en een onuitputtelijken voorraad aanteekeningen te beschikken, bevecht

en verslaat den Dominee Van Nederhorst den Berg met zijn eigen wapens. Uit tal van zeer juist aangebrachte citaten van Protestanten van naam bewijst hij, wat wij te houden hebben van de hoogachting, die de »vader van het Protestantisme" en ook de »Protestanten over het geheel genomen" voor den Bijbel koesteren. Het is Ds. Veenhuijzen geraden hetzelfde te verklaren, wat Ds. Van Oosterzee antwoordde aan Mr. C. W. Opzoomer: »Wij zwijgen".

Toen twee of drie weken geleden een schaar Engelsche pelgrims werden toegelaten tot Z. H. den Paus, sprak de eerbiedwaardige opperherder zijn vurigen wensch uit, dat de Engelsche Katholieken hun H. Godsdienst onder hunne niet-katholieke landgenooten meer bekend zouden maken, opdat de bekeering van velen, die nog aarzelen tot de ware Kerk terug te keeren, daardoor mocht worden verhaast. Dit woord des Pausen brengt Pater Ermann van toepassing bij onze niet-katholieke landgenooten. Aan dat doel zijn zijne vele geschriften gewijd. Tot dat doel is op zoo uitmuntende wijze *Bijbel en Bijbelverklaarder* geschreven. Op uitmuntende wijze? Ja waarlijk!

Zeker, daar zijn eenige punten die veranderd kunnen worden, b. v. het *te* veel verwijzen naar *De Paus*. Het tamelijk lang uitgewerkte voorbeeld op bl. 123 van een billet in groote stations is niet bijzonder gelukkig gekozen. Met succes had de schrijver eenige vrij lastige oude Duitsche citaten in het Hollandsch kunnen vertalen. Maar deze kleine vlekjes doen des te beter het vele schoone uitkomen, dat we in *Bijbel en Bijbelverklaarder* aantreffen.

Mogen »duizenden brave harten moed en offervaardigheid" vinden, om tot den godsdienst hunner voorouders terug te keeren. Die wensch van Pater Ermann, in zijn bezielend slotwoord »Terug naar Rome" geuit, worde vervuld!

F. J. H. Evers.

Elementa Philosophiae Scholasticae, auctore Dr. SEB. REINSTADLER, *in sem. Metensi philosophiae professore.* Vol. I. 12°. (XXIV et 426) continens *Logicam, Ontologiam, Cosmologiam.* — Friburgi, Herder, MCMI. M. 2.80; rel. M. 4.

Aanbeveling verdient dit handboek der philosophie én om de leer, welke het bevat, én om de wijze, waarop deze leer erin uiteengezet wordt.

De leer is het scholastiek aristotelisme, met de zekere gegevens en wettig bewezen gevolgtrekkingen der moderne wetenschap verrijkt en opgeluisterd. Doorgaans volgt de schrijver den H. Thomas van Aquino.

In enkele vragen, waarover van oudsher verschillende opinies heerschten, zelfs onder de scholastieken (ik stip slechts aan: het werkelijk onderscheid tusschen wezen en bestaan, den eigenlijken aard der corporea quantitas) neemt hij een gematigd, laat ik zeggen, een *sceptiek* standpunt in, n.l. dat der pyrrhonische ἐποχή, de schorsing van het oordeel. Het bekende peripatetisch adagium: ἐν μεσότητι ἡ ἀρετή, *in medio virtus*, schijnt Dr. Reinstadler ook op de *waarheid* te willen overbrengen en toepassen: *in medio veritas.*

Deze ziens- en handelwijze willen wij voor enkele punten van min of meer ondergeschikt belang laten gelden.

Edoch in een boek, dat tot titel draagt: *Elementa phil. scholasticae*, moest o. i. het *hylemorphisme*, de peripatetische leer van de *wezenlijke samenstelling* der natuurlichamen, met meer overtuiging voorgedragen, met grootere beslistheid verdedigd worden.

Voor iemand, die het aristotelisch begrip van *wezen* of *substantie* en dat van reëele, innerlijke *verandering* met hun geheelen inhoud en onvervalscht vasthoudt — voor iemand, die *wezensveranderingen* in de stoffelijke wereld (in de anorganische of ten minste in de bewerktuigde, organische natuur) aanneemt, moet het niet alleen waarschijnlijk, doch te eenemaal zeker en boven allen redelijken twijfel verheven zijn, dat het *wezen* der lichamen, hetwelk blijkens de ervaring werkelijk en innerlijk *verandert,* ook werkelijk en innerlijk is *samen-*

gesteld .... *samengesteld* uit twee beginselen of wezensdeelen, die de Stagyriet *stof* en *vorm* heeft genoemd, die ge evenwel desverkiezend met een anderen naam moogt bestempelen. »Le *nom* ne fait rien à l'affaire".

De verdeeling der accidentia in *absoluta* (separabilia), et *modalia* (*in*separabilia) (p. 279) schijnt mij overbodig te wezen. Voldoende — dunkt mij — is voor den wijsgeer-theologant, de separabilitas *quantitatis* corporeae aan te toonen of ten minste te verklaren, dat ze geen tegenspraak bevat.

Moeielijk vat ik de bepaling, welke Reinstadler geeft van het accidens modale: »quod *entitatem propriam* non habet, aliud tamen accidens *disponendo* ita *realiter afficit*" etc. Ik vraag mij af: kan een accidens, dat zelf geen eigen entiteit of werkelijkheid heeft, een *ander* accidens in werkelijkheid disponeeren en wijzigen? Kan iets, dat alle eigen werkelijkheid *mist*, een werkelijkheid, in het onderhavige geval, een werkelijke gesteldheid of wijziging geven?

Even duister is voor mij de leer aangaande de *modi substantiales*, van welke de schrijver t. a. p. in een aanmerking gewaagt. »Alios complures distin*guant* [ook distin*guo*?] modos, inter quos modos substantiales... talis est modus unionis inter corpus et animam." Genoemde modi, dergelijke tweeslachtige, amphibische wezentjes, metaphysische kaboutermannetjes kende St. Thomas niet, had hij ook niet noodig. Volgens den Doctor Angelicus bestaat de causaliteit van de stof en den vorm (hun oorzakelijke invloed op het totstandkomen der samengestelde natuur) in hun *onmiddellijke* verbinding, in het wederzijdsch mededeelen en innerlijk doordringen van de aan ieder eigen realiteit, van het onbepaalde, onvoltooide en van het bepalende, voltooiende wezensbeginsel.

Evenwel willen deze opmerkingen geen afbreuk doen aan de degelijkheid en bruikbaarheid van Reinstadler's philosophie. Het gebrekkige in een leerboek kan en moet de leeraar bij het mondelijk onderwijs verbeteren of aanvullen.

Erkenning en lof verdienen de talrijke citaten, zoowel in het Fransch en Hoogduitsch als in het Latijn, en de veel-

vuldige geschiedkundige aanmerkingen, die men in andere leerboeken, b. v. in Schiffini's *Compendium* te vergeefs zoekt.

De *Logica* wordt door Reinstadler verdeeld in *dialectica* (l. minor), *criteriologia* (l. major), en *methodologia*. De droge en abstracte leer over het syllogisme weet hij door het gebruik van figuren en passende voorbeelden aanschouwelijk te maken.

Tot mijn bijzondere voldoening ontmoet ik in de *Criteriologie* een korte en volledige uiteenzetting der verschillende vormen van het scepticisme (het vulgair, critisch, positivistisch scepticisme) benevens eene duidelijke verklaring en een grondig bewijs voor het wijsgeerig dogmatisme.

De *Ontologie* omvat drie boeken: I. *De ipsa ratione entis*; II. *De proprietatibus entis transcendentalibus*; III. *De categoriis sive de modis gen. quibus ens invenitur in natura.*

De *Cosmologie*, welker omvang door Reinstadler beperkt wordt tot de philosophische leer over de *levenlooze* stoffelijke natuur, wordt verdeeld in drie boeken, volgens de analytische methode gerangschikt, als volgt: I. *De quantitate corporum*; II. *De activitate corporum*; III. *De causis supremis* (scil. de natura et origine) *mundi corporei.*

Bij de afzonderlijke behandeling dezer vragen is de methode hoofdzakelijk synthetisch.

Over het algemeen zijn de definities kort en sententieus, de indeelingen logisch, de uiteenzetting der leer alsmede de bewijstrant doorgaans helder en stringent. Deze eigenschappen maken van het besproken eerste deel een nuttig handboek der philosophie, en wettigen de hoop, dat het reeds aangekondigde tweede stuk [1]) het begonnen werk waardig voltooien, en den schat der wijsgeerige werken met een degelijk, goed leerboek zal verrijken.

Ik bedoel een leerboek, dat het verstand verlicht en onderwijst, zonder het geheugen te overladen, een soort van wijs-

---

1) Reeds was deze beoordeeling persklaar, toen wij het tweede deel ontvingen, dat wij weldra in het kort zullen bespreken.

geerig symbolum, eene »comprehensio doctrinae philosophicae simplex, brevis, plena, ut simplicitas consulat audientium rusticitati, brevitas memoriae, plenitudo doctrinae". (S. Aug. *Serm. 115 de temp.*).

R. Dr. v. T.

Dr. PHIL. G. J. LIESKER. — *Die staatswissenschaftlichen Anschauungen Dirck Graswinkel's.*

»Graswinkel's Ansichten über Kornpolitik gehören zum Besten, was die Niederländer im XVII Jahrhundert auf wirthschaftlichem Gebiet geleistet haben." Deze uitspraak van Laspeyres (*Geschichte der volkswirthschaftlichen Anschauungen der Niederländer*, S. 205) heeft den schrijver van bovengenoemd proefschrift doen besluiten, een grondige, vaak zeer moeielijke, studie te maken van het leven en de werken van den man, die in de zeventiende eeuw in ons vaderland, als tijdgenoot en vriend van Hugo de Groot, heeft geleefd.

Aanstonds dient gezegd, dat de verdienste van dezen arbeid niet gelegen is in het mededeelen van gezonde beginselen over staathuishoudkunde en staatsrecht. Op het gebied van staathuishoudkunde immers zijn bij Dirck Graswinkel nevens vele goede ook valsche opvattingen te vinden, zooals de schrijver zelf zegt (S. 3); en al is hij ook niet in de eigenlijke beteekenis een physiocraat, toch zijn hem de physiocratische denkbeelden niet vreemd (S. 67). Op het gebied van staatsrecht behoort Graswinkel tot de aanhangers van het staats-absolutisme. Zelfs Hobbes heeft op dit stuk geen meeningen verkondigd, die radicaler zijn (S. 55). Het ergert hem, dat men den vorsten de bevoegdheid ontzegt, om te oordeelen over de juistheid van de uitspraken der Kerk (S. 206). Daarbij komt, dat Graswinkel's geschriften op den duur geen bevredigenden indruk maken; daarvoor zijn zijne uiteenzettingen meermalen te onrustig en onbestemd, somtijds te kort en onvolledig (S. 162).

Waarin dan wel de verdienste van dit proefschrift bestaat? Ongetwijfeld hierin, dat ons een diepe blik gegeven wordt in de staathuishoudkundige en staatsrechtelijke opvattingen, die in de zeventiende eeuw in ons vaderland heerschende waren. Onder historisch opzicht derhalve is dit werk voor de beoefenaars der staatswetenschappen van eigenaardig belang te noemen. De schrijver heeft geen moeite ontzien om in zijn arbeid te slagen, en daarvoor de meest onbekende bronnen geraadpleegd.

J. D. J. AENGENENT.

Catena aurea precum in usum praesertim studiosae juventutis colligata cura fr. B. D. VAN BREDA, O. P., *S. Theol. lect.* — Tornaci Nerviorum, Desclée, Lefebvre et Socii. Neomagi, L. C. G. Malmberg, 1901.

't Was een »heilzame en vrome gedachte", welke den geleerden samensteller van dit Latijnsch gebedenboek het plan deed opvatten, om zulk een moeizamen arbeid te ondernemen.

Wel is waar bezitten wij reeds zeer passende handleidingen van dien aard in Nakateni's *Coeleste Palmetum*, Schneider's *Medulla pietatis christianae*, en meer zulke haast onmisbare gidsen voor den biddenden seminarist. Maar het eerstgenoemde, hoe voortreffelijk het ook onder tal van opzichten moge zijn, is natuurlijk toch niet geheel vrij te pleiten van gebreken, die aan elk menschenwerk, en vooral aan verouderd menschenwerk, kleven. Het tweede heeft eveneens zijn kostbare deugden en zal daarom aan menigeen terecht lief geworden zijn. Maar wat de volledigheid betreft, kunnen er onmiskenbare leemten niet aan worden ontzegd.

Pater van Breda heeft derhalve geen overtollig werk gedaan, met de uitgave van dit nieuw Latijnsch gebedenboek voor studenten, zooals men wellicht oppervlakkig zou kunnen meenen. Veeleer deed hij daarmee een zeer nuttig werk, omdat zijn *Catena aurea* de twee genoemde mede-

dingers en àlwat mij op dit gebied onder de oogen kwam, zoowel naar het uiterlijk als naar den inhoud, overtreft.

Vooreerst de uiterlijke vorm. De keurigheid ervan laat niets te wenschen over. Zij wedijvert met de stevigheid en bruikbaarheid. Het formaat, de omslag, druk, papiersoort en vergulde sneê zijn geheel naar het breviermodel, waarvan de firma Desclée reeds menige welgeslaagde uitgaaf bezorgd heeft. Wat niet alleen gemakkelijk is voor den priester, die uit vrije devotie dit gebedenboek wenscht te gebruiken, maar ook voor den seminarist, die aldus reeds van meet af wordt gewend aan zijn toekomstige »wederhelft" en langzamerhand ingeleid in de oefeningen van het breviergebed.

Doch hiertoe zal begrijpelijkerwijze de inhoud der *Catena aurea* nog veel meer kunnen bijdragen. Want de lusthof, waar de geleerde samensteller zijn bloemlezing van latijnsche gebeden bijeengaarde, is vooral de kerkelijke liturgie. Hare niet minder veilige dan bewonderenswaardige paden bewandelt hij zoolang mogelijk. Uit den onuitputtelijken voorraad harer eeuwig-jonge bloesems en bloemen weet hij voor de studeerende jongelingschap de meest gepaste en aantrekkelijke tuiltjes saâm te binden. Haar geheiligd aroom blijft alles doorgeuren wat in dit perkje van eigen aanleg wordt overgeplant.

Bovendien heeft de geleerde samensteller zijn uitgelezen collectie verrijkt met tal van gebeden en lofzangen, welke door de Heiligen en andere eerbiedwaardige geestelijke schrijvers der oudheid zijn vervaardigd. Een volkomen juiste opvatting van zijne taak. Immers, het gebed heet terecht »de wetenschap der Heiligen," der bijzondere vrienden Gods, die bij uitnemendheid de Gode het meest welgevallige taal verstonden. Waar kan men nu beter gaan borgen dan in de schatkamer dier Heiligen, die ofschoon ook mannen van de daad, toch vóór alles mannen des gebeds zijn geweest? Het »Domine, doce nos orare" (Luc. XI : I) steeds beter aan zichzelven in vervulling gebracht te zien, was het levensideaal, dat hun onophoudelijk voor oogen zweefde. Nà den goddelijken Meester, die ons het allerschoonste gebed heeft

geleerd, zijn de Heiligen wel de volmaakste meesters in de school des gebeds. »Tales nos in schola Christi esse debemus," zoo mag hier gerust met Sint Augustinus worden herhaald.

Waar de samensteller der *Catena aurea* uit twee zulke hoofdbronnen put van authentische zuiverheid, daar behoeven wij niet te vreezen, dat hij ons anders dan »levend water" zal voorzetten, helder als kristal en schitterend in den zonnegloed der echt-katholieke godsvrucht. Daar bestaat geen gevaar, dat zijn stroom van gebeden een minder aangenamen en ook minder gezonden bijsmaak zal krijgen, zooals maar al te dikwijls wordt aangetroffen in gebedenboeken van grootendeels menschelijke vinding. Hier ademt inderdaad de geheimvolle Geest, waardoor de heilige katholieke Kerk wordt bezield, èn bij haar liturgische plechtigheden, èn in de eenzaamheid der cel, die haar edelste zonen en dochters afzondert tot innige samenspraak met den God van waarheid en genade.

't Is daarom uit zeer wijze bescheidenheid, dat deze *Catena aurea* weinig of geen oorspronkelijke gebeden bevat, maar grootendeels zich eenvoudig tevreden stelt met een bloemlezing van het meest geschikte, wat de overlevering der eeuwenoude Moederkerk ons aan rijkdom van gebeden en lofzangen heeft nagelaten.

Bij de rangschikking dezer uitgelezen stof komt de eigenaardige verdienste van dit devotie-boek eigenlijk eerst volop tot haar recht.

De *Catena aurea* bestaat namelijk uit vier afdeelingen, die elkaar in juiste volgorde afwisselen. Na een algemeene inleiding, die terstond veel leerzaams en stichtends oplevert, de gewone reeks gebeden voor dagelijksch of bij bepaalde gelegenheden terugkeerend gebruik. Vervolgens het tweede gedeelte, met afzonderlijke gebeden voor iederen dag der week. Daarna, in twee verschillende sectie's, de liturgische hymnen, en de gebeden en lofzangen ter eere van den Zoeten Naam, de engelen en heiligen. Ten slotte, een keur

van gebeden voor bijzondere omstandigheden des levens. Tusschen de verschillende oefeningen van godsvrucht heeft de geleerde verzamelaar korte en stichtelijke onderrichtingen ingelascht, die aan de beste theologische bronnen ontleend zijn.

Als aanhangsel volgt nog de serie van aflaten, welke aan de gebeden dezer *Catena* zijn toegevoegd.

Men zal misschien opmerken, dat de splitsing van het derde gedeelte tamelijk willekeurig en zonder innerlijken samenhang is. Maar overigens zal men niets dan lof over deze rangschikking weten te zeggen.

Ook de keuze van gebeden, welke de bewerker heeft gedaan, zal eveneens bijna niet anders dan geprezen kunnen worden. Daar zijn werkelijk heel wat juweeltjes onder, die voor menigeen de verrasing brengen van een verborgen diamant. Met name geldt dit van gebeden, die wij danken bijv. aan den zaligen Heinrich Suso, dien onovertroffen meester der middeleeuwsche Duitsche mystici, aan de H. Catharina van Siëna, aan Ludovicus van Granada en meer zulke door engelachtige godsvrucht uitblinkende zielen, wier geestelijke nalatenschap in den loop der eeuwen helaas maar àl te zeer op den achtergrond was geraakt. Doch hier kan ik een ietwat ernstiger grief niet ontveinzen. Zij betreft een eigenaardigheid der *Catena aurea*, die maar àl te natuurlijk is, volgens het oude spreekwoord: „Chacun prêche pour sa paroisse". Deze eigenaardigheid komt des te sterker uit, wanneer men ook de indeeling gadeslaat.

De vrome en geleerde samensteller der *Catena aurea* verraadt nogal duidelijk zijn warme voorliefde voor de Orde van Sint Dominicus, waartoe hij 't zich een eer en geluk mag rekenen te behooren. Deze voorliefde spreekt vanzelve. 't Zou dan ook onverklaarbaar zijn, indien zij niet aan enkele schakels der *Catena* te herkennen was. Doch men kan haar nòg zoo natuurlijk vinden en haar goede bedoeling ten volle op prijs stellen, zonder het evenwel te billijken, dat zij hier en daar wil overheerschen, waar zij ondergeschikt zou moeten zijn.

Overdrijf ik, door te zeggen, dat in een gebedenboek, dat *in 't algemeen* voor de studeerende jeugd is bestemd, de

voorkeur zich niet zóóver mag uitstrekken, dat zij particuliere devotie's boven algemeene stelt? Toch is zulks het geval in onze *Catena aurea*. Waarom anders wordt in de tweede afdeeling de Dinsdag geheel toegewijd aan de vereering van Sint Dominicus en zijn geestelijken tweelingbroeder Sint Franciscus van Assisië, terwijl met Woensdag evenzoo wordt gedaan ter eere van Sint Thomas van Aquinen en den H. Bonaventura? Hier behoorden wel degelijk de vereering van den Zoeten Naam op Dinsdag, en die van de HH. Engelen op Woensdag behouden te blijven, die nu in het derde gedeelte, als waren ze slechts van secundairen aard, zijn ondergebracht.

Hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij de keuze van gebeden ter eere der verschillende Heiligen. Een zeer aanzienlijke portie krijgen de meest-populaire Heiligen der Predikheeren-Orde, terwijl daarentegen de gebeden worden gemist bijv. ter eere van den H. Aloysius van Gonzaga, den H. Joannes Berchmans, den H. Stanislaus Kostka, die toch een bizondere en door het kerkelijk gezag aangemoedigde voorkeur genieten bij de studeerende jeugd.

Zelfs de officiëele Litanie van alle Heiligen ontsnapte niet geheel aan deze particularistische bedeeling en moest plaats maken voor een eigen formuleering, die sedert eeuwen bij de Predikheeren-Orde in eerbiedwaardig aanzien en gebruikelijk is.

Indien wij den hooggeschatten bewerker van de *Catena aurea* een welmeenenden raad mogen schuldig zijn, dan raakt onze critiek op dit gewichtig punt zóó goed, dat deze grief bij een volgende uitgaaf, indien niet geheel, dan toch grootendeels weggenomen is. Voor een *algemeene* verspreiding, in zoo ruim mogelijken kring, ware verbetering onder dat opzicht ongetwijfeld zeer bevorderlijk. En wie zou niet gaarne zien, dat een hoogst aanbevelenswaardig boekje als de *Catena aurea* in handen kome van duizenden jongelieden aan seminaria en colleges, zoowel in ons vaderland als ver daarbuiten?

De goedkoope prijs, die tusschen *f* 3.— en *f* 1.85 varieert, maakt een algemeene verspreiding zeer goed mogelijk. Wie

het boekje eenmaal kent en het dan vanzelf liefgekregen heeft, zal van harte instemmen met mijn oprechten wensch, dat de *Catena aurea* spoedig het meestgezochte kerkboek der studeerende jeugd kunne en moge worden. Voor den godvruchtigen bewerker is wel geen rijker loon denkbaar, dan het persoonlijk nog te mogen beleven, dat het door hem verzamelde, fijngesmede en gepolijste goud overal gezocht is, om te dienen als gulden keten, die het opkomend geslacht der 20ste eeuw nauwer bindt aan Gods strijdende Kerk op aarde en hooger opheft tot Zijn triumfeerende Kerk hierboven.

Dr. G. BROM.

DR. FR. FRANK, *De ritueele moord, een onhoudbare beschuldiging, met een voorrede van mr.* P. J. M. AALBERSE. Venlo, G. Mosmans Sen.

Verbazend is de rol, die het bloed in het bijgeloof der volken speelt.

Volgens de naïeve volks-voorstelling van voorheen en thans, is het warme, vochte bloed de eigenlijke zetelplaats der ziel. Als het bloed stroomt uit een doodelijke wonde, vliedt ook het leven heen: hieruit besluit men, dat mét het bloed ook het leven vervloeit, dat het bloed — evenals het speeksel — ten nauwste met de ziel, 's menschen ademtocht, verbonden is.

Op deze primitieve grond-idee — die zelf tot den gezichtskring van het animisme behoort en gedeeld wordt door de Indo-Germanen evengoed als door Arabieren, Syriërs, Eskimo's, Roodhuiden, de inboorlingen van Nicaragua en de wilde volksstammen van Afrika en Polynesië — berusten tal van gebruiken en instellingen. In haar wortelen *matriarchaat*, *bloedsbroederschap* of *bloedbond* door bloedvermenging — men vergelijke het adem- en speekselmengen van sommige onbeschaafde volken — en *bloedwraak*, waarvan nog onmiskenbare sporen in Germaansche rechtspleging en folklore te vinden zijn.

Uit haar ook ontspruit het *kannibalisme*. Menschenbloed is

zielespijs bij uitstek, daar het zich uiteraard het best met de ziel vereenzelvigt. De kannibaal of menscheneter voedt zich dan ook met het bloed van zijn vijand — en met diens hart als de bron des bloeds — voornamelijk tot eigen zielesterking, maar ook tot volledigen triomf over zijn vijand. Oog en hart zijns vijands eten is vaak het voorrecht van vorstelijke personen bij kannibalistische gebruiken. Ook het vet der nieren is door den menscheneter gezocht: de nieren zijn een voorname zetel der ziel en vele volken lokaliseeren er de verschillende affekten.

Onze Germaansche voorouders hebben de bloedsbroederschap gekend: »Een ieder late bloed vloeien uit zijn rechter arm", zeggen de *Gesta Romanorum*, C. LXVII, »ik zal het uwe drinken en gij het mijne, opdat de een den ander niet verlate noch in voor- noch in tegenspoed, en wat de een verworven hebbe, den ander voor de helft toekome" [1]). Analoge gebruiken treft of trof men aan bij de Skythen, Hongaren, Meden, Indiërs, Ieren en Slaven; wellicht ook is de bloedbond eertijds in zwang geweest bij Grieken en Romeinen.

Ook van het kannibalisme vinden wij resten bij de Germanen, al ware het slechts in de Deensche sage van Germer Gladesvend, reeds vóór zijn geboorte een zeegod toegewijd: deze treft hem op een tocht over zee, rukt hem de oogen uit, en drinkt de helft van zijn hartebloed. Volgens eene andere Deensche sage werd — luidens het verhaal van Saxo Grammaticus [2]) — de koning Syward zwaar ziek; toen zag hij iemand van ontzettende lichaamsgestalte naderen, die hem volslagen genezing beloofde, als de koning hem de ziel — het bloed vooral — des vijands schonk, dien hij door geweld van wapenen zou bemachtigen. Hier zien wij het kannibalisme onder een anderen vorm: het *menschenoffer*, waardoor aan de vereerde godheid het genot van 's menschen ziele-bloed wordt gewijd. »Wie een mensch den duivel offert" — aldus het *Capitularium van Paderborn*, C. IX met het oog

---

1) Naar alle waarschijnheid toch is hier van een *Germaansche* zede spraak.

2) *Gesta Danorum*, C. IX.

op Saksische misstanden — »en hem naar heidensch gebruik den boozen geesten ten offer brengt, zal den dood sterven".

Men zou kunnen meenen, dat ook de Joden van oudsher eenigermate de animistische voorstelling deelden. De *nephes* (ziel), zegt Levit. XVII : 11, 14, is in het bloed: »Want de ziel van het vleesch is in het bloed . . . daarom heb Ik aan de kinderen van Israël gezegd: Bloed van eenig vleesch zult gij niet eten, omdat de ziel van het vleesch in het bloed is; en al wie het eet zal uitgeroeid worden". Ja, men vindt zelfs, dat de *nephes* het bloed *is*, als in Gen. IX : 4: »Alleen vleesch met zijne ziel, met zijn bloed, zult gij niet eten", en Deut. XII : 23: »Wacht u alleen daarvoor, dat gij het bloed eet; want het bloed is de ziel; en daarom zult gij de ziel met het vleesch niet eten". De beteekenis dezer teksten is echter klaarblijkelijk, dat de *nephes* in het bloed *woont*.

Uit deze plaatsen blijkt tevens, dat God den Israëlieten het nuttigen van bloed verbood [1]). Wel is waar wordt alleen van het nuttigen van dierenbloed gesproken, doch hieruit volgt *a fortiori* het verbod van het nuttigen van menschenbloed, te meer, daar het vergieten van menschenbloed op straffe des doods verboden was.

Het goddelijk voorschrift nu, zich te onthouden van bloed, vindt men in den Talmud nauwkeurig omlijnd; zóó nauwkeurig, dat de Joden verplicht zijn, zelfs het ei te zuiveren, wanneer het wit met bloed is vermengd. Ook hebben de Rabbi's de leemte aangaande het nuttigen van menschenbloed aangevuld, en verschillende straffen vastgesteld. Het is b. v. verboden brood te nuttigen, waaraan bloedvlekken kleven.

De *officiëele* Joodsche godsdienst van voorheen en thans bleef vrij van de treurige gevolgen, die het animisme na zich sleept: dit blijkt uit de H. Schrift, uit den Talmud, uit de boeken der Kabbala (mystische godsdienst-filosofie der Joodsche Middeleeuwen).

Eén dier gevolgen, een der minst uit te roeien dwaalbegrippen tevens — hoe logisch ook uit het hoofdbegrip afge-

---

[1]) Vgl. Grüneisen, *Ahnenkultus*, S. S.

leid — is het bijgeloof, dat bloed van anderen in staat is ziekten te genezen, bij name huidziekten. Dit bijgeloof was vooral ten tijde der Middeleeuwen, en is nog over een groot deel van Europa verspreid, een bijgeloof zóó sterk, dat het niet zelden tot misdaden heeft geleid, en dit bij personen van allerhande nationaliteit en belijdenis. Prof. Strack heeft dit in zijn uitmuntend werk: *Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit* (München 1900) S. 58—81 door tal van voorbeelden aangetoond. Ja, dit bijgeloof kan tot godsdienstwaanzin overslaan, zooals o. a. uit de geschiedenis van de kriminaliteit der vorige eeuw ten duidelijkste blijkt.

Nu bestaat dit bijgeloof zeer zeker ook bij de Joden; zij deelen de opvattingen en voorstellingen hunner natuurgenooten, reden waarom het zeer wel mogelijk is, dat feiten, als in bovenstaande regelen bedoeld, zich ook bij Joden hebben voorgedaan. Maar dat *de Joodsche godsdienst zelf* aan dit bijgeloof en deze feiten vreemd is, blijkt uit het Oude Testament en uit het goed begrip der Talmudistische litteratuur. En mocht het zijn, dat de bloedbeschuldiging, in de eerste eeuwen zoo vaak tegen de Christenen gericht, bij deze of gene *Joodsche sekte* reden van bestaan heeft, dan zou het toch onrechtvaardig zijn, daar het *Jodendom* eenig verwijt van te maken. Gesteld het feit, dat de geschiedenis er ooit in moge slagen, de beschuldiging van ritueelen moord, die op Gnostikers, Manicheërs, Montanisten, Katharers, Chlysten en Skopzen lastte, te bevestigen: »Wie zal het loochenen", repliceert Dr. Frank, »dat zulke afdwalingen bij den menschelijken geest mogelijk zijn en ook inderdaad zijn voorgekomen? Maar geen verstandig mensch zal het in zijn hoofd krijgen om voor dergelijke afgrijselijkheden de geheele greksche of latijnsche Kerk of den christelijken godsdienst verantwoordelijk te stellen" (blz. 31). Gesteld, dat de getuigenis der twee Joden, te Fulda in 1235 op de pijnbank geuit — helaas, hoeveel bloedbeschuldigingen steunen niet op getuigenissen, door folteringen afgedwongen — waarheid bevatten: het vermoorden van kinderen door twee hunner

geloofsgenooten, om het bloed als geneesmiddel te gebruiken; dan kon toch alleen bekrompenheid of godsdiensthaat in staat zijn, dergelijke beschuldiging op de Joden in het algemeen toe te passen. Niet-christelijke haat, die eertijds ook het sprookje uitbracht, dat de Joden de bronnen vergiftigden en wat dies meer zij, heeft de bloedbeschuldiging vooral te zijnen laste, haat, waarbij zich voegde de neiging, het bijgeloof, waaraan men zelf niet heel vreemd was, toe te dichten aan personen, met wie men in hetzelfde land samenwoonde, wier sakrale taal, wier godsdienst en gebruiken men niet of slechts zeer onvolledig kende. Aanleiding gaf wellicht ook het niet bekend zijn met den aard van het z. g. »drakenbloed" tot heeling van de wonde der besnijdenis, en het verwisselen van het Hebreeuwsche woord *damîm* (plurale tantum) »geld" met *dâm* wat, ook in het meervoud *damîm*, »bloed" beteekent [1]).

Ziedaar de verhouding tusschen folklore en ritueele moorden. Folklore en geschiedenis moeten hand in hand gaan ter bestrijding der drogverhalen, waartegen niet minder dan zes pauselijke bullen op uitdrukkelijke wijze protest hebben aangeteekend.

En al is nu het folkloristische gedeelte in vergelijking met het historische in Pastoor Frank's *Ritueele moord* vrij stiefmoederlijk behandeld, toch bevelen wij gaarne dit werk, op keurige wijze in het Nederlandsch overgezet, in de gunst van het lezend publiek aan. Wie kennis wil maken met de geschiedenis der aanhangige kwestie, met den anti-semiet Dr. Rohling en zijn vertaal-methode, met de degelijkheid en het zaakkundig oordeel van een zekeren Neofitus — wel een bewijs dat een Nederlandsche vertaling zoo heel onnoodig niet was! — hij zal door de lezing van dit boek allerminst teleurgesteld worden. Met volle recht mocht Dr. Frank voor zijn breed opgevat en breed gedacht werk als motto bezigen: »Den weg der waarheid heb ik gekozen" (Ps. CXVIII : 30), want hij toont zich een man, wars van alle vooringenomenheid, vrij van bekrompenheid en godsdiensthaat, maar

---

1) Strack, t. a. p.

vooral bezield met dien »amour inaltérable, passionné, pour la vérité historique", dien Pater de Smedt met volle recht noemt het eerste en meest noodzakelijke vereischte voor den geschiedvorscher.

Roermond. Dr. JOS. SCHRIJNEN.

Bloemlezing uit Ovidius' »Metamorphoses" en »Tristia", voor de beide middelste klassen der gymnasia, bewerkt door L. VAN MIERT, S. J. — G. F. Théonville, Leiden.

Ovidius' *Gedaanteverwisselingen*, overigens zeer geschikte lectuur voor jongelieden, leveren een groot gevaar door hare aanstootelijke passages. Pater van Miert heeft met een bloemlezing daaruit te geven een grooten dienst bewezen aan hen, wier beschermheilige Aloysius heet. Aan die bloemlezing heeft de schrijver eenige stukken uit de *Tristia* toegevoegd.

Een inleiding, het leven van Ovidius, benevens inlichtingen over zijn taal en dichtkunst bevattende, en tal van noten, die opheldering of vingerwijzing brengen, maken het werk hoogst bruikbaar. In die noten toont zich ook hierin de pædagogische wijsheid van den schrijver, dat hij, als een woord tot minder kiesche vertaling aanleiding zou kunnen geven, den leerling opvangt en hem een passende overzetting aan de hand doet.

In zijn uitgave benutte de schrijver eenige andere edities, door hem in zijn voorwoord aangegeven; o. a. maakte hij veel gebruik van de *Auswahl* van Siebelis-Polle.

Moet ik een aanmerking maken, dan zou het deze zijn, dat op menige plaats een nootje meer den tekst mocht ophelderen, en mij een enkel voor de derde klasse bestemd stuk voor deze wat te moeilijk schijnt.

Maar in zulke meeningen is, ik beken het, veel subjectiefs.

Andere kleine opmerkingen, die ik nog zou kunnen maken, komen mij niet belangrijk genoeg voor om ze hier mede te deelen.

Dr. L. J. S.